

Maaelu arengu aruanne

Eesti Maaülikool
Majandus- ja sotsiaalinstituut

2011

Maaelu arengu aruanne

Autorid

- I peatükk — Rando Värnik, Argo Moor, Anne Põder, Maret Prits
ja Jaan Leetsar (Eesti Maaülikool) ning Veiko Sepp (OÜ Geomedia)
- II peatükk — Raul Omel, Rando Värnik, Anne Põder (Eesti Maaülikool)
- III peatükk — Veiko Sepp (OÜ Geomedia)
- IV peatükk — Ants-Hannes Viira (Eesti Maaülikool)

Vastutav toimetaja Rando Värnik

Keeletoimetaja Sirli Lember

Toimetaja Riina Miljan

Suur tänu koostöö eest paljudele kolleegidele Eesti Maaülikoolist
ning Rivo Noorkõivule OÜst Geomedia

Maaelu arengu aruande koostamist finantseeris Eesti haridus- ja teadusministeerium
© EMÜ majandus- ja sotsiaalinstituut 2011

Sisukord

Saateks.....	4
1. Maa, maalisus ja maapiirkonnad	5
1.1. Maaelu ja maapiirkondadega seotud mõistete defineerimiskatsed	6
1.2. Maaelu eripära ja väärtus	9
1.3. Olulisemad maaelu kujundavad protsessid	9
1.4. Maaelu sotsiaalsed konstruktsioonid	11
1.5. Elu maal ja selle emotsionaalne tähenduslikkus	12
1.6. Maarahvastiku põhilised arengud	17
2. Maaelu arengu hindamine.....	32
2.1. Maaelu arengu eripärad regionaalse arengu kontekstis.....	32
2.2. Maapiirkondade tüpoloogia	35
2.3. Maaelu arengu hindamine: indeksi konstrueerimine ja tulemused	44
3. Linnaliste keskuste tähtsus Eesti maapiirkondadele: töö- ja õpialased seosed	59
3.1. Maapiirkonnad, maa ja linna seosed ning ühiskonna ruumiline mitmekesisus.....	59
3.2. Maa ja linna seosed Eestis: seniseid uurimusi, analüüsi kontseptuaalsed lähtekohad ja andmed	60
3.3. Eesti maa-asulate ja maapiirkondade tööalased seosed linnadega	62
4. Eesti põllumajanduse arenguetaapid viimasel 20 aastal.....	76
4.1. Põllumajandustootjate struktuur	77
4.2. Muutused põllumajanduslikus tööhõives	79
4.3. Kapital ja investeeringud	81
4.4. Maakasutus	82
4.5. Loomakasvatus	85
4.6. Põllumajandussaaduste väliskaubandus.....	88
4.7. Põllumajandustootmisega tegelemise lõpetamist mõjutavad tegurid Eestis	90
Kokkuvõte.....	99
Lisad	106

Lugupeetud maaelu arengu aruande lugeja

Igaüks meist omab teatud suhet Eesti maaellu. Kas siis ise maal elades, töötades või omades sugulasi ja sõpru erinevates piirkondades. Taasiseseisvunud Eesti Vabariigis on toimunud väga suured muutused, kuid ilmselt ühed suuremad muutused on aset leidnud maalistes piirkondades. Mäletame ju hästi, kui palju oli põllumajandustöötajaid ja kui palju elanikke maapiirkondades. Praeguseks on põllu- ja metsamajanduslikel aladel nagu ka töötlevas tööstuses toimunud tohutud muutused just tööviljakuse osas, mis omakorda on viinud inimeste lahkumiseni maalt, eelkõige kaugematest valdadest.

Muutused inimeste paiknemises, nende tegevusvaldkondades jne on mõjutanud mitte ainult üksikute omavalitsuste tegevust, vaid terveid piirkondi, muutes osa neist inimestele veelgi atraktiivsemaks, nagu näiteks linnade lähipiirkonnad, aga mis on kurvem – jätnud väiksema konkurentsivõimega piirkonnad üsna tühjaks, nii et nende konkurentsi- ja inimeste tagasitoomise võime järjest langes. Oleme jõudnud teatud uude tasakaalustaadiumi, mida on otstarbekas analüüsida, et selle alusel oleks võimalik teha pika mõjuga otsuseid.

Me võime ja peaksime aga vaatlema tekkinud probleeme mitte murena, vaid hoopis uute võimalustena, mis võimaldavad targa tegutsemise juures maaelu tulevikus hoopis kiirendada. Selleks ongi Teie käes olev materjal vajalik, et vaadata korra tagasi ja seada siis sammud edasi, vältides kunagi tehtud vigu.

Loodame, et antud materjalist on kasu meie tulevikuanalüüside tegemisel ja otsuste õigsuse kontrollimisel. Samas oleks vajalik, et selline olukorra jälgimine erinevates maaelu valdkondades muutuks iga-aastaseks. See muudaks ka otsustuskogudel protsesside jälgimise lihtsamaks ja otsustuste tegemise kergemaks.

Soovin kõigile avastamist käesolevast aruandest ja edu siit saadud ideede rakendamisel.

Lugupidamisega

Mait Klaassen,
Eesti Maatülikooli rektor

Saateks

Inimese elukeskkond, tema võimalused ja valikud – need teemad on pälvinud paljude uurijate tähelepanu ja ajendanud looma uusi teadussuundi. Kas Eestimaal elava inimese elukeskkond võimaldab asukohast olenemata tunda end ühiskonna täisväärtusliku liikmena ja kogeda sellest rahulolu? Teadlased on kindlaks teinud, et inimese elukeskkond ja selle korraldus mõjutab otseselt tema valikuid.

Mis on siis maaelu ja mis eristab seda linnaelust? Mida mõistame maaelu arengu all ning kuidas seda arengut mõõta ja mõjutada? Need on teemad, mis vajavad lahtirääkimist. Maaelus toimunud reformide tulemusena on aset leidnud mitmed struktuursed muutused nii elanikkonna tööga kindlustamisel kui ka ettevõtlussektorites. Viimase 20 aasta jooksul on Eesti maaelus muutunud oluliselt ka teenuste kättesaadavus ja kvaliteet. Eeltoodu ühe peamise põhjusena võib esile tuua väheneva rahvaarvu ning suhteliselt hõreda asustustiheduse maapiirkondades.

Siinkohal tekivad mitmed küsimused: kas suudame maapiirkondades tagada elukvaliteedi kõigile seal elavatele inimestele; kas elukeskkond erinevates Eesti piirkondades on sarnane; kas saame mõjutada protsesse, mis saavad alguse väikesest rahvaarvust? Need on küsimused, mille pärast valutame südant ja millele tahame saada vastuseid. Maa on meid sajandeid toitnud, tänapäeval on maa muutunud rohkem ka konkureerivaks ressursiks erinevate valdkondade vahel. Maaelu ilma maata ei ole võimalik ette kujutada. Kuid kas meil on maal säilinud piisaval määral toidutootmine ja metsandus kui traditsioonilised tegevusvaldkonnad? Kas meie maapiirkonna elanikud leiavad rakendust ja tööd oma kodukandis või on sunnitud liikuma erinevate piirkondade vahel, sest läheduses ei ole tagatud töökohad pereliikmetele, koolid asuvad elukohast kaugel jms?

Nendele küsimustele tahame senisest enam pöörata avalikkuse tähelepanu ja neile küsimustele otsitakse vastuseid ka käesolevas I maaelu arengu aruandes. Maaelu on igati oluline valdkond, väärimaks enamat avalikkuse tähelepanu ja diskussiooni – see on aruande koostajate kindel seisukoht.

Rando Värnik,
Eesti Maaülikooli
majandus- ja sotsiaalinstituudi direktor

1. Maa, maalisus ja maapiirkonnad

Rando Värnik, Argo Moor, Veiko Sepp, Anne Pöder, Maret Prits, Jaan Leetsar

Ametliku määratluse järgi on maapiirkondadeks vallad ja väikelinnad elanike arvuga kuni 4000. Lähtuvalt sellest määratlusest oleks siis maainimene või maaelanik isik, kes taolises piirkonnas elab, ja maaelu eluviis, mida neis piirkondades viljeldakse. Bürokratlik-administratiivsetes asjaajamistes on sellised lihtsad ja selged määratlused vajalikud, samas on nad liialt lihtsustavad, ignoreerides mitmeid sisulisi nähteid. Nii on sageli raske ütelda, mis sisuliselt eristab elu ühel või teisel pool linnasilti, olgu näiteks kas või Tartust kilomeeter Viljandi pool asuvad viiekorrukselised korterelamud Märjal. Kumb on rohkem maainimene, kas see, kes käib maalt linna tööle ja õhtul vaatab korterelamus televiisorit, või see, kes elab linnas suure aiaga eramajas, kasvatab seal endale sõstraid, õunu, kurke ja tomateid ning nädalavahetused ja puhkuse veedab maal vanemate talus?

Formaalsest küljest võiks nende mõistete defineerimisel rõhutada kolme olulist aspekti, milleks on selgepiirilised või hägusad üleminekud erinevate fenomenide vahel, mõistete mahutavus ning defineeritava suhte määratlemine teiste nähtustega.

1. Erinevate fenomenide vahel võib olla selgeid või hägusaid üleminekuid, kusjuures viimaseid on ilmselt enam.

Üldfilosoofilises plaanis võib näidetena tuua öö ja päeva või musta ja valge. Tegemist on erinevate kvaliteetidega, kuid ometi pole fikseeritav piir, kus üks lõpeb või teine algab, nii nagu seda võib teha näiteks õhu ja maa puhul, kuigi väga tolmuse õhu korral võime rääkida sellegi piiri hägustumisest.

Terminid „maapiirkond”, „maainimene”, „maaelu” on mõisted, mis defineerimisel eeldavad maad ja linna kui erinevaid kvaliteete, ometi jäävad üleminekud nende kvaliteetide vahel hägusteks. Ka ajaloolises perspektiivis võime rääkida maa ja linna piiride ja järelikult ka nende kaudu defineeritavate mõistete üha suuremast hägustumisest. Olulisemateks põhjusteks on siinkohal inimeste suurenev mobiilsus ja kommunikatsioon ning seeläbi võimalikuks saav lõiming. Valg- ja vastulinnastumine ning linliku elulaadi tungimine maale hägustavad üha enam piire. Niisiis mõistete „maapiirkond”, „maainimene”, „maaelu” puhul on tegu olemuslikult hägusate mõistetega ja on märgatav ka tendents selle hägususe suurenemisele.

2. Mõistete oluline tunnus on nende mahutavus – kui kitsad või laiad nad on.

Mõiste „maapiirkond” hõlmab endas põlde, metsa, raba, heinamaid, taluhooneid, tehnorajatisi, veekogusid jne. Mõiste „maainimene” hõlmab eri vanuses, erisoolisi erineva hariduse, sotsiaalse staatuse ja elukogemusega inimesi. Maaelu mõiste on lausa olemuslikult üilai ja mitmedimensiooniline. Seega on kõigi nende mõistete puhul tegu väga suure mahutavusega, väga laiade mõistetega.

3. Defineerimise oluline osa on defineeritava suhte määratlemine teiste nähtustega, mis sageli seisneb mõiste vastandamises mingi teise mõistega.

Antud kontekstis tähendaks see vastandust maa ja linna vahel, mille muudab aga problemaatiliseks nii nende mõistete suur hägusus kui ka suur mahutavus. Niisiis võime kokkuvõtvalt väita, et maapiirkonna, maainimese, maaelu puhul on tegemist suure mahutavusega hägusate mõistetega, mille vastandamine linnale kui teistsugusele kvaliteedile on tinglik. Katsed nende mõistete täpseks defineerimiseks on läbi kukkumisele määratud ja defineerimine tuleb asendada viitamisega maaelu eripäradele (väärustele), teadvustades, et tegu on nii positiivsete kui negatiivsete iseärasustega.

Seega pole nende mõistete puhul küsimuse all mitte niivõrd reaalne nähtus või fenomen, vaid pigem sotsiaalne konstruktsioon ehk see, millega me neid mõisteid seostame. Maast saab seega rääkida kui geograafilisest piirkonnast koos talle omaste sotsiaalsete ja looduslike iseärasustega. Samuti saab maast rääkida kui sotsiaalsest konstruktsioonist, kui abstraktselt kollektiivset kujutluspildist. Ja alates 1990ndatest ongi sotsioloogilistele diskussioonidele iseloomulik pigem maa kui sotsiaalse konstruktsiooni, jagatud kollektiivse diskursuse rõhutamine. Maaelu mõiste tähtsus seisneb seega jagatud sotsiaalsetes, kultuurilistes ja moraalses väärtustes, mida on hakatud seostama maapiirkondade ja maaeluga (Cloke 2006). See aga ei tähenda, et neil mõistetel pole tegu reaalses maaelus toimuvate protsessidega.

Väidame, et teatud tüüpi protsessid tingivad tõenäoliselt ka vastavaid kujutlusi või tüpiseeringuid. Ning kui muutuvad protsessid, muutuvad ka kujutlused (ilmselt küll teatava ajalise nihke ehk inertsiga). Ja ühiskondlikud kujutlused, tüpiseeringud omavad ka reaalses maaelus toimuvatele protsessidele.

Eelnevast lähtub neli olulisemat teemat, millele otsitakse vastuseid.

1. Milles seisneb maaelu eripära ehk väärtus.
2. Millised on olnud olulisemad maaelu kujundavad protsessid.
3. Millised muutused on toimunud maaeluga seotud mõistetes – sotsiaalsetes konstruktsioonides.
4. Milline on olnud nende sotsiaalsete konstruktsioonide tagasimõju maaelule.

Analüüsis keskendutakse nii-öelda üldistele arengutele, mis on toimunud Euroopas Teise maailmasõja järgsel perioodil. Eesti ja teiste endise idabloki riikide puhul võib küll rääkida mõningatest olulistest erinevustest maaelu arengutes võrreldes Lääne-Euroopaga, üldine suund põllumajanduse kontsentreerimisele ja industrialiseerimisele koos nende protsesside mõjuga maaelule üldiselt kehtib aga siiski.

Et endises Nõukogude Liidus valitses tööstuse, eriti rasketööstuse eelisarendamise ideoloogia, toimus põllumajanduse industrialiseerimine võrreldes Lääne-Euroopaga oluliselt aeglasemalt. Põllumajandussektorist eemaldati tulu põllumajandussaaduste madalate varumishindade kaudu, mis ei korvanud isegi tootmiskulusid. Sisuliselt kandis kahjumi kolhoosnik, kes töötas palgata. Alles 1964. aastaks olid kõik kolhoosid üle läinud rahalisele töötasule (Lillak 2003). See on märk, et põllumajandussektorile hakatakse olude sunnil ka rohkem tähelepanu pöörama. Seega puudusid pikka aega rahalised vahendid põllumajandussektori arenguks.

Kontsentreerumisprotsessid põllumajanduslikus tootmises käivitusid alates 1950ndatest seoses sovhoooside ja kolhooside liitmisega. See pani aluse ka elanike koondumisele keskustesse (Lillak 2003).

1960ndate teisel poolel hakkab põllumajandus spetsialiseeruma, tööstuslikule alusele viiakse linnukasvatus, piimakarjandus ja seakasvatus. Minimaalne vajalik suurtootmise tehniline baas tekkis siiski alles 1970ndatel (Kaubi 1999).

Taluseaduse vastuvõtmisega 1989. aastal käivitus järjekordne agaarreform. Reformile oli iseloomulik jäik restitutsiooniidee – sisuliselt taotleti 1939. aasta agaarstruktuuri taastamist, kuigi selleks puudusid nii majanduslikud kui sotsiaalsed eeldused. 1993. aastal suurmajandid sisuliselt likvideeriti, nende asemele moodustati tervikvara põhimõttel 1013 ebamäärase maakasutusega tootmisüksust (Kaubi 1999).

Võrreldes Lääne-Euroopaga on Teise maailmasõja järgne Eesti põllumajanduse ja maaelu areng olnud pidevalt mõjutatud muutuvast ideoloogilisest ja poliitilisest survest, mistõttu majanduslikud ja sotsiaalsed kaalutlused olid tõrjutud tagaplaanile.

1.1. Maaelu ja maapiirkondadega seotud mõistete defineerimiskatsed

Maa ja maalisuse (ruraalsuse) kontseptsioonis lähtutakse erinevatest lähtealustest ning mõistetele ühtsed definitsioonid puuduvad. Nende mõistete tähendus varieerub:

- riikide ja riikide ühenduste vahel;
- sõltuvalt sotsiaalse diskursuse tüübist – nt akadeemilise, poliitilise ja avaliku (meedia) diskursuse vahel;
- vastavalt teaduslikule distsipliinile – nt asustus-geograafias, maastikuteaduses, sotsioloogias, majandusteaduses, põllumajandusteaduses, antropoloogias;
- erinevate teoreetiliste koolkondade ja teadlaste lõikes.

Komplitseeritud ja sageli vastuoluline on ka see, mida mõistetakse maapiirkonna all (Bunce 1982; Deaver 1992; Bell 2007; Halfacree, 2009). Ühiskonna arengu seisukohast on mõistelise pluralismi teadvustamine oluline, kuivõrd see, kuidas teadlased, poliitikud ja tavalised inimesed omistavad erinevaid tähendusi neile mõistetele, mõjutab ka maapoliitikate sisu, teadlaste uurimisteemade valikut ja maa väärtustamist inimeste igapäevaelus (Haugen, Lysgård 2006).

Sageli lähtutakse eeldusest, et maa ja linn on kontseptuaalselt sisemise loogika alusel teineteisega seotud. Traditsioonilistes käsitlustes on võimalik täheldada terava kontrasti rõhutamist maa ja linna vahel (Bunce 1982). Samuti on tavapärane linna privilegeerimine definitsioonides – maa ja maalisus on see, mis ei ole linn ja linnalisus. Näiteks on OECD statistiliste terminite sõnastikus maarahvastik määratletud kui rahvastik, mis ei ole linnaline. Ka sotsiaalses diskursuses on linn arenenud riikides üldjuhul privilegeeritud ning maaelu ja maaline elulaad käsitletud kui teisejärguline (Stenback 2011). Äärmuslikes käsitlustes on maad mõistatud kui olemuslikult miskit kauget ja suletut, vähearenenut linnaga võrreldes (nt Bushnell 1999).

Keskseks küsimuseks maalisuse defineerimisel on see, millised tunnused on iseloomulikud maapiirkondadele ja mis moodustab linnalisest erineva maalise asustuse. Maalisuse defineerimise katsete põhiliseks puuduseks on peetud võimetust leida ühtseid kriteeriume, mis iseloomustaks kõiki maapiirkondi. Ameerika sotsioloog Richard Dewey on 1960ndate alguses nentinud, et „ainus definitsioon, milles maalistel ja linnalistel teemadel kirjutajad üldiselt kokku suudavad leppida on, et maaline ja linnaline on kuidagi seotud linna ja maaga (*country*), kogukondade suuruse ja rahvastiku tiheduse erinevustega“ (Dewey 1960).

Michael Bunce'i (1982) arvates sisaldub kõige rahuldavam vastus küsimustele, mida tähistavad terminid „linn“ ja „maa“, maa-asulate geograafilist

olemust mõjutavat kolme muutujat: maakasutus, maastik ja mastaap.

„Maaliste asulate eristus sõltub eelkõige asula mastaabist, paiknemispiirkonnast, maakasutusest. Sõltumata sellest, kas põllumajandus on jätkuvalt piirkonna põhiline majandusharu või mitte, on enamik maalisi asulaid välja kasvanud põllumajanduslikust maastikust ning see mõjutab nende vormi ja ulatust jätkuvalt. Nende mastaap on maa-asulatele sisemiselt omane ning piirab majanduse mitmekesisust ja pakutavate teenuste arvu ning vähendab poliitilist ja administratiivset staatust. ... Kõik need maa-asulad on funktsionaalselt, ruumiliselt ja demograafiliselt väikesemastaabilised.” (Bunce 1982)

Hugh D. Clout (1984) on välja pakkunud maapiirkondade omaduste nimekirja, mis sisaldab järgmisi punkte:

- madal asustustihedus;
- taristute ja teenuste nõrgad võrgustikud;
- tihedad personaalsete kontaktide võrgustikud ja tugev identiteet kodupaiga suhtes;
- alla keskmine tööstustootmise ja kontoritöö hõive;
- maastik, millel domineerivad põllumajanduslikud kõlvikud ja metsamaa.

Selliste kriteeriumide rakendamisel jääb siiski alles praktiline Dewey viidatud probleem – millised on täpsed indikaatorid ja nende väärtused, mille alusel maapiirkondi ja -asulaid linnadest eristada. On tõsi, et tegelikkuses rakendatakse eri riikides ja eri teoreetikute poolt jätkuvalt erinevaid maalise indikaatoreid ning põhjusi kokkuleppimiseks on vähe. Veelgi enam, olukorras, kus ühiskond globaliseerub, inimeste mobiilsus kasvab, maakasutus mitmekesistub ja fragmenteerub – „teatud maa-asustuse elemendid näitavad püsivust ja järjepidevust, teised muutuvad kiiresti” (Bunce 1982) –, muutub maa ja linna piiritlemine praktikas järjest komplitseeritumaks.

Klassikaliseks lahenduseks sellele kontseptuaalsele väljakutsele on olnud maalise-linnalise kontiinuumi (vt Dewey 1960; Pahl 1966) kirjeldamine – maa- ja linnapiirkondade eristamine ja tüpologiseerimine rohkemate või vähemate linnalise-maalise omaduste leviku alusel. Teadlaste mitmekesised akadeemilised huvid on loonud erinevaid skeeme maa ja linna eristamiseks ning maapiirkondade klassifitseerimiseks.

Varasematest tüpoloogiatest on hästi tuntud näiteks Paul J. Cloke'i (1977) komponentanalüüsi alusel koostatud maalise indeks (Suurbritannia) maaliste piirkondade võrdlemiseks, planeerimislahenduste standardiseerimiseks ning maaliste piirkondade muutuste iseloomu kirjeldamiseks. Indeksi alusel eristatakse maapiirkondi, mis ulatuvad ühelt poolt probleemsete kaugete maaliste piirkondadeni ning teiselt poolt äärmusliku linnalise surve all olevate

maapiirkondadeni. Ka indeksi uuendatud versioon (Cloke, Edwards 1986) lähtub maalise-linnalise kontiinuumi ideedest.

John M. Marzluff ja tema kolleegid (2001) on koostanud linnalise gradiendi alusel tüpoloogiat, mis eristab linnalise ja mittelinnalise alasid ning mittelinnalistel aladel omakorda maalise ja linnaväliseid alasid. Marzluffi ja kolleegide määratluse järgi on „maalised“ ja „linnavälised“ alad „hõredalt asustatud üksikute majapidamiste, puhkerajatiste, väikelinnade ja alevike poolt“, mis eristuvad neid ümbritseva maatriksi alusel – põllumajandusmaa ümbritseb „maalisi“ alasid, „linnaväliseid“ alasid ümbritsevad aga loodusmaastikud.

Ian MacGregor-Forsi (2011) rahulolematuse ühtsete tehniliste terminite puudumise üle linnaliste alade ja nende ümbruse tingimuste kirjeldamiseks (mis muudab võimatuks üldistuste tegemise) on pannud ta nõudma selget piiri „linnalise“ ja „mittelinnalise“ vahel. Ta pakub välja uue definitsiooni, mille alusel linnalised piirkonnad on asustatud alad, mis on varustatud baasteenustega (elekter, vesi ja kanalisatsioon), kus elab ja töötab rohkem kui 1000 inimest ruutkilomeetri kohta ja kus oluline osa maast (üle 50%) on kaetud hoonete ja rajatistega. Sellest tulevalt koosnevad „mittelinnalised“ alad kõiki muid tingimusi rahuldavatest piirkondadest, sh muudest inimtegevuse poolt mõjutatud aladest nagu põllumajandusmaa, jäätmaa, looduslikud elupaigad.

Juhul kui asula paikneb samas piirkonnas olulise linnalise asulaga, teda iseloomustavad selgelt defineeritud majanduslikud ja sotsiaalsed sidemed linnalise alaga ja tema suurus on väiksem kui ½ naabruses paiknevast linnalisest alast, on MacGregor-Forsi jaoks eriti oluline linnaliste keskuste mõju defineerimine ja tähistamine eraldi terminiga. Sarnaselt Marzluffiga usub MacGregor-Fors, et linnaliste keskuste vahetus mõjualas paiknevad looduse elupaigad ja põllumajandusmaa tuleb sellisena käsitleda ning kirjeldada võimalikult täpselt, eristades „maalisi“ ja „linnaväliseid“ alasid. Vastavalt eristab ta linnalähedastes piirkondades „maalisi satelliite“ ja „linnaväliseid satelliite“.

Linnalähedaste (periurbaansete) piirkondade, kus linnaline keskus põimub ümbritsevate mittelinnaliste süsteemidega, eristuse vajadust rõhutatakse ka juba 1988. aastal avaldatud Euroopa Komisjoni valges raamatus „Maaühiskonna tulevik“ (The Future of Rural Society; COM, 1988). Raamatus tõstatatud väljakutsed, mis tulenevad „modernse arengu survest maapiirkondadele“, jäävad dokumendis aga vähekasitletuks. Kuna linnalähedaste alade probleemid on seotud maalise allakäigu piirkondadega, on teadlased leidnud, et neid piirkondi ei tohi maaelupoliitikates ignoreerida. Sageli toimub linnalähedaste alade areng ebaühtlaselt ning eduka enamuse naabruses säilivad mahajäämuse taskud (Errington 1994).

Akadeemiliste tüpoloogiatele kõrval on koostatud ka üldisemalt kokku lepitud maa- ja linnapiirkondade tüpoloogiaid. OECD regionaalne tüpoloogia (2010) baseerub rahvastiku tihedusel ja regioonis paiknevate linnaliste keskuste suurusel. Metodoloogia koosneb kolmest sammust.

1. Esimese sammuga klassifitseeritakse „kohalikud üksused“ (kolmandast territoriaalsest tasemest (TL3) madalamal asuvad administratiivsed üksused) maalistena, kui nende rahvastiku tihedus on alla 150 elaniku km² kohta.
2. Teise sammuga agregeeritakse kohalikud üksused TL3 taseme regioonideks ning need klassifitseeritakse kui „valdavalt linnalised“, „vahepealsed“ ja „valdavalt maalised“, kasutades eristuse alusena maalistes üksustes elava rahvastiku osakaalu. TL3 regioonid on klassifitseeritud kui:
 - a) valdavalt linnalised, kui maalistes kohalikes üksustes elab alla 15% regiooni rahvastikust;
 - b) vahepealsed, kui maalistes üksustes elav rahvastik moodustab 15–50%;
 - c) valdavalt maalised, kui maalistes üksustes elab üle 50%.
3. Kolmas kriteerium puudutab TL3 regioonides paiknevate linnaliste keskuste suurust. Suuremate linnaliste keskuste olemasolul tõstetakse regiooni määratlust klassifikatsioonis.

Lisaks eristatakse tüpoloogias metropoolseid regioone, kus valdavalt linnaliste regioonide elanike arv on vähemalt 1 miljon, pendelrändajad moodustavad vähemalt 10% linnaregiooni tuumlinna elanike arvust ning regiooni elanike arv kokku on vähemalt 1,5 miljonit.

Lewis Dijkstra ja Vicente Ruiz (2010) on täpsustanud OECD regionaalset tüpoloogiat selliselt, et see võtaks arvesse maaliste piirkondade kaugust suuremate linnaregioonidest. Nad leiavad, et kaugemal maalistel regioonidel on teistsugused probleemid kui linnalähedastel maalistel regioonidel, kus tööturg, teenuste kättesaadavus, hariduse omandamise ja ettevõtete logistilised võimalused on paremad. Linnalähedaste ja kaugemate maaliste regioonide vahelise eristuse alusena kasutatakse sõiduaja kestust, mis on vajalik teatud osale regiooni elanikkonnast, et jõuda vähemalt 50tuhandalise elanikkonnaga linnalisse keskusesse. Tulemuseks on klassifikatsioon, mis sisaldab viit tüüpi regioone: valdavalt linnalised, vahepealsed linnalähedased, vahepealsed kauged, valdavalt maalised linnalähedased, valdavalt maalised kauged.

Nagu eelnevalt väidetud, sõltub maa ja linna eristus paljus ajalooliselt väljakujunenud asustussüsteemi konkreetsest iseloomust ja kultuurilisest kontekstist. Isegi universaalsuse taotlusega OECD klassifikatsioon on sunnitud tegema Jaapani ja Korea asustuse maalisuse hindamisel erandi. Kui üldiselt on maalisena defineeritud üksused, mille rahvastiku tihedus jääb alla 150 inimese ruutkilomeetri kohta, siis neis

kahes Aasia riigis on piiriks 300 inimest ruutkilomeetri kohta, kuna seal on kogu riigi rahvastiku tihedus üle 300. On huvitav näha, kas 9. detsembril 2010 OECDga liitunud Eesti puhul, kus rahvastiku tihedus ja linnaliste asulate elanike arv jääb OECD keskmisele oluliselt alla, rakendatakse samuti spetsiifilisi kriteeriume. Käesolevas raportis on alternatiivina OECD ja Eurostati tüpoloogiatele esitatud Eesti valdade maalisuse tüpoloogia asustustiheduse, hoonetüüpide, maakasutuse, majanduse valdkondliku struktuuri, linnaliste keskuste kauguse ja elanike sissetulekute kriteeriumide alusel.

Riiklike maaelu- ja regionaalpoliitikate suunamiseks koostavad piirkondade maalisuse tüpoloogiaid ka riikide valitsused. Osaliselt juba poliitikate olemuse ja asustussüsteemi omaduste erinevustest tulenevalt on üksikute riikide kohta koostatud tüpoloogiad väga erinevatel meetodilistel alustel.

USA põllumajandusministeerium on näiteks kogu riigi territooriumi jaganud üheksa tüüpi (nn maalisuse-linnalisuse koodid) vahel, kasutades mõõdetava territoriaalse üksusena maakonda (*county*). Linnaliste keskuste suuruse ja kauguse alusel eristatakse metropoolseid, linnalisi ja täielikult maalisi maakondi ning viimaste seas omakorda täielikult maalisi ja linnalähedasi ning täielikult maalisi ja kauged piirkondi. Läheduse kriteeriumiks on ühine territoriaalne piir metropoolse alaga ning vähemalt 2% tööjõu pendelränne kesksesse metropoolsesse maakonda.

Suurbritannia maakogukondade komisjoni initsiatiivil algatati riigis 2004. aastal valitsusasutuste koostööprojekt, et ühtlustada maa-asulate klassifikatsiooni. Definitsioonide loomisel jagati Inglismaa ja Wales hektarisuurusteks võrgusõlmedeks ning iga ruudu kohta arvutati postiaadresside alusel majapidamiste tihedus. Selle alusel määrati igale ruudule asustustüüp ja kontekst. Ruudud, mille elanike arv oli rohkem kui 10 000 inimest, klassifitseeriti kui linnalised. Ülejäänud ruudud klassifitseeriti vastavalt ruutu ümbritseva väikese ala majapidamiste tihedusele järgmiselt (intervallidega kuni 1600 m):

- a) väikelinn (*town*) ja äärelinn (*fringe*),
- b) alevik (*village*) või
- c) küla (*hamlet*) ja üksikmajapidamised (*isolated dwellings*).

Asustuskonteksti kirjeldamiseks kategoriseeriti seejärel iga ruut, lähtudes majapidamiste tihedusest ruutu ümbritseval suuremal alal (intervallides kuni 30 000 m) kui

- tihedam või
- hõre.

Ruutude definitsioonid rakendati seejärel rahvaloenduse väljundala (*output area*) piiridele, milles igale väljundalale omistati üks kaheksast kategooriast vastavalt piiride sees olevate ruutude määratlusele (vt ka Allen 2008).

Teiseks keskseks teemaks on majandusstruktuuri ühtlustumine maal ja linnas. Maamajanduse mitmekesistumine, maale tungiv teenustemajandus, inimeste kasvav jõukus, mobiilsus ja kommunikatsioonitehnoloogiate areng on muutnud maalise ja linnalise eristamise veelgi komplitseeritumaks.

Ühiskonna ning ühiskonnateaduste areng on muutnud mitmeid kriitilisi sotsiaalteadlasi rahulolematuks maalise uuringute senise teoreetilise baasiga ning pannud neid otsima uuemaid lähenemisi. Kurdetakse, et kuni 1960ndate keskpaigani maaüuringute aluseks olnud maalise-linnalise kontiinuumi kontseptsiooni diskrediteerumine on jätnud teoreetilise tühimiku (Hoggart 1988) ning korduvad üleskutsed täpsema ja teoreetiliselt mõttekama maalise definitsiooni järele ei ole andnud rahuldavaid tulemusi (Wilkinson 1985). Maalise-linnalise kontiinuumi traditsioonilise käsitluse põhiprobleem kriitilise sotsiaalteaduste vaatepunktist on selles sisalduv keskkonnadeterminism, millest tulenevalt eeldatakse, et sotsiaalne käitumine eristub maalise-linnalise kontiinuumi alusel.

Kirjutatakse modernsete maaüuringute kaotatud lahingust kehtestamiseks maalise-linnalise eristuse olulisust kui selgitust, ning kutsutakse loobuma üldiste universaalsete mõistete nagu „maaline“ (või „linnaline“) defineerimisest ning keskenduma sellele, kuidas erinevad kohad on „tehtud“ (Murdoch, Pratt 1993; Pratt 1996). Teiste sõnadega, klassifikatsioonide koostamise asemel soovatakse keskenduda põhjuslikele jõududele, mis piirkondlike erinevusi loovad või kujundavad. Leitakse, et maapiirkondade erinevused on nõrgalt kontseptualiseeritud ning vähe pööratakse tähelepanu maa-linna piiri ületavatele protsessidele (Hoggart 1988).

Postruualsuse mõiste läbi väljendatakse ideed, et maalisus on palju vähem ruumiliselt piiratud, kui modernsetes maaüuringutes eeldatakse. Maalisus seguneb linnalisesusega, tungib linnadesse sarnaselt sellega, kuidas linnalisesus sisaldub maapiirkondades. Tänapäeva maalisus on siseomaselt pluraalne, hübriidne ja jätkuvalt osaliselt „mitteavastatud“ (Murdoch, Pratt 1993; Halfacree 2009).

1.2. Maaelu eripära ja väärtus

Maaelu eripära, antud juhul tema väärtus, hõlmab endas majanduslikke, sotsiaalseid, kultuurilisi ja julgeolekupoliitilisi aspekte.

1. Toidu tootmine, mis tänu rahvastiku kiirele kasvule maailmas omab pikemas perspektiivis üha suuremat tähtsust.
2. Omamaise toiduga varustatus on strateegilises plaanis ka üks olulistest julgeolekugarantiidest.
3. Taastuvate toorainete ja energia tootmine kaas-aegsete tehnoloogiatega muutub üha aktuaalsemaks.
4. Mulla, vee, metsa ja õhu kui taastuvate ressurside kaitse nende säästliku kasutamise läbi.

5. Põllumajandus ja metsandus omavad maastikke säilitavaid funktsioone. Mitmekesine kultuurimaastik on kultuuriväärtus, hinnatav turismi- ja puhkepiirkond ning ökoloogiline tasakaalures-surss, mis omab ka loodushariduslikku väärtust.
6. Põllumajanduslik ja metsanduslik tegevus kui tähenduslik ja eneseteostuslik eluviis.
7. Inimeste mitmekülgsed oskused ja praktiliste ametite ülekaal tasakaalustab kaasajal levivat äärmuslikku spetsialiseerumist ja praktiliste oskuste kadumist.
8. Hajutatud omand, mis tasakaalustab omandi kontsentreerumist ning toetab sotsiaalset tasakaalu ja stabiilsust.
9. Väikese ja keskmise suurusega asustatusüksused, mis tingivad ja toetavad üksikisikute sotsiaalset osalust ja vastutust. Asustuse säilimine on ka strateegiline julgeolekuküsimus.
10. Traditsioonid ja kombed kui säilimist ja taaselustamist vajavad kultuuriväärtused.

On selge, et linna- ja maapiirkonnad on mitmel viisil üksteisega seotud ja üksteisest sõltuvad. Mõningal määral on globaliseerumine, mille tulemusel toitu ja toorainet saab importida teistest riikidest ja ka puhata maailma eri paigus, seda seotust ja sõltuvust ähmastanud.

Ajaloolises plaanis võib väita, et linnad on suuresti üles ehitatud maapiirkondade arengu arvelt. Olgu kas või näiteks 13. sajandi koloniaalvallutuste järgne põlisrahva kaubandusõiguste piiramine või eriti Jüriöö järgselt talupoegadele kehtestatud linnuste (linnade) ehitamise kohustused. Ka Teise maailmasõja järgne kolhoosnike tasuta töö tähendab majanduslikus mõttes seda, et kogu põllumajandussektoris loodud väärtus suunati linnade, eelkõige rasketööstuse arendamisse. Primaarsektoris töötav põllumees saab oma toodangult sageli väiksema kasumi kui seda toodangut töötlevad ja turustavad ettevõtjad.

Filosoofilises plaanis on tegu ühiskonnatüüpide vahetumisprotsessiga, kus agraarühiskond asendub industriaalühiskonnaga, see hiljem omakorda infoühiskonnaga. Asendumisprotsessile on iseloomulik, et eelnevat ühiskondlikku korraldust hakatakse vähem väärtustama nii moraalses kui fiskaalses mõttes ja sageli unustatakse lihtne, kuid oluline tõdemus – ei saa olla infoühiskonda ilma industriaalühiskonnata ning neid mõlemaid ilma maapiirkondades toodetava toidu ja toormeta.

1.3. Olulisemad maaelu kujundavad protsessid

Maaelus toimunud muutuste taustaks on ennekõike olnud kaks suurt struktuurset muutust 20. sajandi Euroopa ühiskondades. Esiteks toimus 20. sajandi algul üleminek agraarühiskonnast industriaalühiskonda, mis Teise maailmasõja järgselt viis ka põllumajanduse industrialiseerimisele. Teine suur

struktuurne muutus toimus industriaalühiskondades koos tootmise mehhaniseerimise ja automatiseerimisega. Vabanes suur hulk tööjõudu, kes leidis endale rakenduse kasvavas teenindussfääris.

Nimetatud struktureid muutusi on võimendanud Euroopa Liidu ühine põllumajanduspoliitika (CAP – *Common Agricultural Policy*). CAPi juured on 1950. aastate Lääne-Euroopas, kus põllumajandusel oli raskusi elanikkonna varustamisel toiduainetega. Ühise põllumajanduspoliitika rõhk oli kuni 1980ndateni tootlikkuse tõstmisel, varustamaks tarbijaid stabiilse taskukohase toiduga ning tagamaks Euroopa Liidule elujõulist põllumajandussektorit (Ühine...: 7). Selleks seoti makstavad toetused tootmismahtudega – põllumehed said seda suuremaid toetusi, mida enam nad tootsid. Ühiskondade struktuursed muutused ja CAP käivitasid nn produktivistliku perioodi Euroopa põllumajanduses, mis kestis 1980. aastateni ja mille tunnuseks olid mitmed majanduslikud, sotsiaalsed ja ökoloogilised protsessid.

1. Põllumajanduslikud ettevõtted suurenesid, tootmine intensiivistus.
2. Traditsioonilised väiketalud ei suutnud konkureerida tööstuslike suurettevõtetega ja hääbusid või omandasid uued, mittepõllumajanduslikud funktsioonid. Protssessi võimendasid veelgi kontsentreerumistendentsid töötlevas tööstuses ja kaubanduses. Suured ettevõtted olid huvitatud suurtest kaubakogustest ja väikestel taludel oli raskusi oma toodangu turustamisega. Väiketalu hääbumine muutis ka traditsioonilist asustuspilti. Põllumajanduse intensiivistumise tulemusena koondus toidu tootmine väikese arvu suurtootjate kätte. Järk-järgult suurenes nende maainimeste arv, kellele põllumajandussektoris tööd ei leidunud. Põllumajandus marginaliseerus, põllumehe staatuse muutus maaelu domineerivast rühmast üheks paljudest rühmadest tähendas paljudele kohanemiskraskusi (Silvasti 2001: 31). Ka OECD raport aastast 2006 mõõnab, et „põllumajandus ei ole enam maamajanduse selgrook“. Kuigi see mängib jätkuvalt olulist rolli maamaastike kujundamisel paljudes OECD liikmesriikides, on selle osakaal maamajanduses madal ja vähenev (OECD 2006).
3. Vähenes ka põllumeeste esindatus ja mõjuvõim ühiskonnas erinevatel võimutasanditel.
4. Kestev orienteeritus suurtele toodangumahtudele põhjustas ületootmise, mis koos GATTi (üldine tolli- ja kaubanduskokkulepe) suureneva survega põllumajandussaaduste impordiks Euroopa riikidesse kutsus esile põllumajandustoodete hinnalanguse. See omakorda vähendas maaelanike sissetulekuid, nende elukvaliteet langes.
5. Intensiivne tootmine kutsus esile loodusreostuse, ei arvestatud põllumajandusloomade heaoluga.
6. Töökohtade vähenemine põllumajandussektoris kutsus esile ka maaelanike ulatusliku siirdumise

linnadesse. Maa-asulad kiratsesid, taristu lagunes.

7. Linnade kiire kasv vähendas nende kui elukeskkonna veetlust ülerahvastatuse, liiklusummikute ja kuritegevuse tõttu ning käivitas vastulinnastumise – inimeste kolimise linnalähedastesse eeslinnadesse, ka kaugematesse alevikesse või küladesse. Protssile oli iseloomulik, et sageli jäadi töötama linna ning seda toetas autode ja kommunikatsioonivahendite levik. Arenenud Euroopa riikides on vastulinnastumine toimunud 1950. aastatest alates. Eestis hinnatakse selle protsessi alguseks 1980ndate lõppu (Tammaru, Kulu, Kask 2003a). Maale kolis pigem jõukam ja vanem osa elanikkonnast ning maakodu omamine seostus neile kvaliteedi, tervislikkuse ja sotsiaalse staatusega (Perkins 2006).
8. Vastulinnastumine tõi maapiirkondadesse uusi kultuurilisi ja majanduslikke algatusi, aga ka tõekspidamisi ja väärtusi. Sisuliselt võis rääkida ka maalise eluviisi linnastumisest. Protssile toetas samuti maainimeste suurenev mobiilsus ja kommunikatsioonivahendite levik.
9. Vastulinnastumise ühe osana käsitletakse ka hobitalude teket, kus midagi vähesel määral toodetakse, kusjuures kasvatatava taime- või loomaliigi valik sõltus mitte ainult majanduslikest kaalutlustest, vaid ka moest ja emotsioonidest. Hobitalunike jaoks ei olnud talu esmajoonel kasumit tootev majandusettevõtte, vaid väärtustatud elulaadi ja traditsioonide sümbol (Halfacree 2006).
10. Põllumajandusliku tootmise keskkonda säästav mõju, tarbijate suurenev tähelepanu toiduohutuse ja põllumajandusloomade heaolu suhtes, aga ka põllumeestele makstavad suured otsetoetused põhjustasid negatiivse avaliku arvamuse põllumajandusest.
11. Suurtootmisele orienteeritud ajajärgul võime rääkida ka traditsiooniliste teadmiste ja oskuste kaotsiminekust, samuti negatiivsetest nihetest maaelanike eneseteadvuses.
12. Vajadus teenida elatist, aga ka kasvav individualism viisid maapiirkondade ja inimsuhete kaubastumisele. Kaubastumine tähendab majandusliku väärtuse omistamist millelegi, mida varem majanduslikes kategooriates ei käsitletud, turumajanduse tungimist valdkondadesse, mis varem selle alla ei kuulunud (Perkins 2006). Perkins toob välja neli toodete rühma, mis maapiirkondade kaubastumist iseloomustavad: traditsioonilised põllumajandustooted kogu ühiskonna jaoks; uued eksklusiivsed põllumajandustooted jõukamate linnaelanike jaoks; hobitalud kui nišitooded kinnisvaraturul ning vaba aja veetmise ja turismiga seotud toodete rühm.

Maaelu kaubastumine on problemaatiline nähtus. Ühelt poolt on tegu maapiirkondadele uue tähenduse andmisega ning seeläbi nende elujõulisuse tagamisega, teisalt on see protsess, mis pigem nõrgestab kohaliku kultuuri omapära ning kogukondlikku ühtekuuluvust ja solidaarsust.

Maapiirkondade majandusstruktuur muutub Euroopas järjest sarnasemaks linnaregioonidega. Toimub ettevõtluse mitmekesistumine maapiirkondades. Eestis, nagu ka mujal Euroopas, on üldtrendiks olnud tööstustootmise väljaviimine linnadest, kusjuures ettevõtjate asukohaeelistusteks on sageli linnalähedased piirkonnad. Seejuures säilivad mitmed olulised erinevused linnaliste, linnade lähialade ja kaugemate maaliste piirkondade mittepõllumajanduslikus tootmises. Suurbritannias läbi viidud empiirilised uuringud näitavad, et kui linnalised ja linnalähised tootmised kasutavad enam asukohast tulenevaid konkurentsieliseid ning orienteeruvad linnaregioonide turu teenindamisele, siis kaugemad maapiirkondade edukad tootmised on sunnitud järgima rohkem innovatsioonile orienteeritud ekspordistrateegiaid (Patterson, Anderson 2003; vt ka Keeble 1995).

Teisest küljest tungib ka maal peale teenustemajandus. Välja on kujunenud spetsiifilised maalised teenused: taluturism, loodusturism. Maa-asulate väiksemast mastaabist tulenevalt on põhiline erinevus linnadest teenuste mitmekesisuses ja kättesaadavuses, sageli kaasnevalt ka kvaliteedis (vt nt Joseph, Smit 1985). Teenuste kättesaadavuse probleemidest maapiirkondades annab kaasaegse ülevaate ning soovitusi liikmesriikide valitsussektoritele OECD maapoliitika ülevaade (OECD 2010). Eelkõige koos infotehnoloogiate arenguga (sh e-teenused, e-kaubandus) on teenuste kättesaadavuse probleemid arenenud riikide maapiirkondades hakanud vähenema. Needsamad tehnoloogiad teevad võimalikuks ka maaetevõtjate poolt arendatud teenuste laiema pakkumise linnade elanikele.

Mittepõllumajanduslike tegevuste sissetung maale on toonud kaasa maaliste maastike kasutuse mitmekesistumise linnalise surve all (Coeterier 1994). Kasvab ühiskonna nõudlus maaliste maastike järele (Domon 2011). Multifunktsionaalsed (linnalähedased) maastikud, mis ühendavad linnalisi ja maalisi kasutusi, on muutunud eraldi väärtuseks ning arendamisobjektiks. Seejuures säilivad maaliste maastike väärtustamise erinevused riigiti (Marangon, Visintin 2007) ja sotsiaalsete rühmade lõikes (Yu 1995; Natori, Chenoweth 2008).

1.4. Maaelu sotsiaalsed konstruktsioonid

Kõik eespool kirjeldatud protsessid on tugevasti mõjutanud maaelu sotsiaalseid konstruktsioone ehk seda, mida seostatakse mõistetega „maapiirkond”, „maaelanik”, „maaelu”.

Intensiivse põllumajandusliku suurtootmise eelne müüt või kujutlus vastandas linna selgelt maale. Selle müüdi kohaselt juhib elu linnas rahahimu, lodevus ja moraalitus. Maaelu seostati pigem värske õhu, moraalse puhtuse ja hea eluga. Maaelu oli loomulikum, terviklikum ja hingeliselt kosutavam kui linnaelu, õnnelik maainimene elas looduslähedast elu kooskõlas looduse rütmidega – aastaegade ja põllumajanduse aastase tsükliga (Rennie-Short 1991). Linna seevastu nähti tormaka ja kiirustavana, hoolimatuna inimese suhtes.

Tegemist on nn pastoraalse müüdiga, kujutlusega kristlik-traditsioonilisest talupojast kui kõrgete väärtuste kandjast. On selge, et selline põllumehe elu idealiseerimine tekib urbaniseerunud ühiskondades ja on pigem linnaelu kriitika (Jääts 2010).

Intensiivne põllumajanduslik suurtootmine ja ilmalikustamise protsess toovad kristlik-traditsioonilise talupoja kõrvale ratsionaalse talupoja, kes arvutab, loeb raha, kellele moraalsest väärtusest on olulisem kasum. Modernistlik põllumajandusparadigma nägi põllumajandusettevõtete suurenemises ja tootmise intensiivistumises arengut, mis muudab elu paremaks nii linnas kui maal. Põllumajandussektori ülesanne oli ennekõike toidu ja kiudainete tootmine, nii maa- kui linnainimeste varustamine nendega. Siiski püsis pastoraalne visioon talupojast visalt hobitalunike mõttelaadis.

1980. aastateks oli tootmise suurendamisele keskendunud põllumajandus jõudnud siiski mitmete probleemide ette. Valitses ületootmine, kuhjusid maaelu sotsiaalsed probleemid, suur oli keskkonnareostus ja toiduainete saastatus keemiliste ühenditega. Maaelu maine muu ühiskonna silmis oli langenud.

Keskkonnakaitse eesmärkide integreerimine Euroopa Liidu põllumajanduspoliitikasse algas järk-järgult 1980. aastatel. Keskkonnakaitset loodeti luua töökohti intensiivseks põllumajandustootmiseks sobimatute piirkondade elanike jaoks (Gray 2000). Olulisemad muutused CAPs tehti 1990ndatel. Varem said põllumehed seda suuremaid toetusi, mida rohkem nad tootsid. Uue süsteemi raames saavad nad endiselt otsetoetusi, kuid seos tootmismahtudega on ära kaotatud. Lisaks peavad põllumehed järgima keskkonna-, toiduohutus- ja loomakaitsenorme. 1990. aastatel toimus ka oluline muutus põllumajanduse ja laiemalt maaelu rolli määratlemisel ühiskonna jaoks: põllumajandust hakati kirjeldama multifunktsionaalsena, s.t põllumajandussektori tulemusena ei nähtud enam üksnes toidu- ja kiudaineid, vaid ka loodushoidu, turismi, maakohtade haldamist

ja hooldamist ehk nagu väidab sotsioloog John Gray: „Kui varem said kohalikud põllumehed abi CApi toetustest selleks, et toota põllumajandustooteid inimeste jaoks väljaspool nende maapiirkonda, siis nüüd on maapiirkonnad kohad, kuhu tullakse väljastpoolt, et tarbida seda, millest maapiirkonnad uue arusaama järgi koosnevad: keskkonda, pärandit, ilusat maastikku, kohalikke tavasid ja tooteid.” See on areng, millele tihti viidatakse kui pöördele „tootmise maastikult” (*landscapes of production*) „kaitstavale maastikule” (*landscapes of protection*). See tähendab varem põllumajanduslikuks tootmiseks kasutatud alade välisilme säilimist. Maastik ei teki põllumajandusliku tootmise kõrvalsaadusena, vaid kultuurmaastiku säilimisest on saanud eesmärk iseeneses. Multifunktsionaalse põllumajanduse eesmärk on kogu ühiskonna heaolu parandamine, sealhulgas põllumajandusmaa kasutamine, bioloogiline mitmekesisus, maaelu jätkusuutlikkus, toiduainetega varustamine ja toiduainete kvaliteet ning tootmisloomade heaolu.

Uue CApi mõju tänapäeva Euroopa maaelu kujundajana on küll oluline, samas ei tasu seda ka ülehinnata. Väga tähtis on linnaelanike, laiemalt kogu ühiskonna jõukuse kasv. Ühelt poolt teeb see võimalikuks turismi ja vaba aja veetmisega seotud sektori arengu. Üha enam inimesi seostab oma identiteeti vaba aja veetmise viisidega ja sellega seotud toodete hankimisega (Perkins 2006). Teisalt teeb see jõukale inimesele võimalikuks kodu- või hobitalu soetamise maal. Maaelu mõiste hakkab üha enam seostuma jõukuse ja heaoluga.

Suurenev teadlikkus toiduohutusest ja põllumajandusloomade heaoluküsimustest kasvatab oluliselt nõudlust mahetoodangu järele, mille hind polegi sageli oluliselt suurem intensiivtootmises toodetava võrreldes. Kemikaalide kasutamine mahetootmises on rangelt piiratud, seepärast on oluliselt suurem nõudlus inimtöö järele, sageli täidetakse need töökohad just sotsiaalselt tõrjutud inimestega, pakkudes neile tervislikku ja tähenduslikku tööd. Just hobi- ja väiketaludele on mahetootmine oluline arenguperspektiiv.

Kindlasti omavad olulist mõju tänapäeva maaelule erinevate arenguprogrammide kaudu eraldatavad vahendid – olgu need eraldised taristule või külakogukonna ühisettevõtmisteks. Nende projektide raames võime sageli rääkida ka traditsiooniliste oskuste ja teadmiste taastumisest.

On selge, et tööstuslik toidutootmine ei kao Euroopast kuhugi ja ei kao ka sellega kaasnevad protsessid. Siiski võime nentida, et viimase 10–20 aasta jooksul on aset leidnud mitmeid positiivseid arenguid, mis parandavad maaelu mainet ja lubavad lootusrikkalt tulevikku vaadata.

1.5. Elu maal ja selle emotsionaalne tähenduslikkus

Võrreldes eluga linnas on maal elamine mitmes mõttes keerulisem ja raskem. Tööd on raskem leida, sama töö eest makstakse vähem palka kui linnas, taristu on sageli nõrgalt välja arenenud, lastega peredel on mure lasteaia ja kooli olemasolu ja kauduse pärast, poes on valik väiksem ja kaup kallim, vaba aja veetmise võimalused on kesisemad. Loetelu võiks ilmselt veelgi jätkata.

Ometi on palju inimesi, kes maal elamist tunnetavad positiivse väärtusena. Kui püütakse sõnastada, milles see väärtus seisneb, joonistub enamasti välja hulk lihtsaid, kuid olulisi asju. Kõigepealt muidugi loodus kui iseseisev väärtus – maal on erinevad aastaajad selgemalt hoomatavad kui linnas ja on kerge ette kujutada näiteks seda, mis tunne on lapsel sõita jalgrattaga läbi metsa kooli, selle asemel et trügida täistuubitud ühissõidukis. Muidugi on väärtus seegi, et inimesed tunnevad üksteist, teatakse, kelle kõrval elatakse, ja kui mõni laps näiteks jalgsi kodu poole astub, võtab naaber ta oma auto peale.

Omamoodi loovad maaelu väärtust ka sellised lihtsad asjad nagu katuse parandamine, kui see hakkab läbi sadama, tule tegemine, kui läheb jahedaks, see, et sa jälgid, kas õunad on puu otsas juba söömis- kõlblikuks saanud jne. Taolised igapäevased praktilised askeldused nõuavad tähelepanu, kuid kokkuvõttes muudavad nad elu- ja ühiskonnakorralduse hoomatavaks, arusaadavaks, mida suure linna elukorraldus ilmselt ei ole. Ja nende praktiliste ülesannete lahendamise läbi kogeb inimene ka teatud sõltumatust. Ta pole vaid mutter mingis hiiglaslikus arusaamatus masinavärgis. Nende lihtsate väärtuste kõrvale mahub ka hulk üldisemaid-abstraktsemaid asju, mis pigem kõlavad linnaelu kriitikana: rahu, loomulikkus, tasakaal, avarus.

Peale nimetatud väärtuste on veel midagi, mingi intuiitvne-emotsionaalne tunnetus, mida ei osata, aga võib-olla ka ei taheta täpsemalt sõnastada. Käesolev on katse piiluda selle intuiitvse-emotsionaalse tunnetuse taha, püüdes anda sellele tunnetusele selgemat sõnalist vormi, et rõhutada: elu maal pole vaid igapäevased raskused ja külaelu idiotism, see on ka väärtus. Kahtlemata on järgnev analüüs idealiseeritud. Analüüsi objektiks pole ilmselt mitte niivõrd maal elavad kolmekorruseliste kortermajade elanikud – inimesed, kes sageli olude sunnil maal elavad –, vaid pigem hobitalunikud või suvekodu pidajad, need, kes maal tõesti elada tahavad ja seda ka väärtusena tajuvad.

Sotsioloogiline analüüs

Sotsioloogias kirjeldatakse traditsiooniliselt erinevaid elulaade sageli kolmel vastandlikul teljel: looduslähedane – linlik, kollektiivne – individualistlik, traditsiooniline – modernne.

Toodud mõistete puhul on oluline märkida, et tegu pole vaid hāgusate teoreetiliste mõistetega, vaid et kõiki neid saab lahutada indikaatoriteks, mille olemasolu või puudumist, esinemissagedust või -māara ja olulisust saab ka mõõta. See tähendab, et nende mõistete taga on siiski mingi käegakatsutav sotsiaalne reaalsus. Piltliku näitena võib tuua teoreetilise mõiste „elu”, mille indikaatoriteks oleks näiteks pulss või hingamine, mille sagedust me saame mõõta.

Indikaatorid ise jagunevad kolme gruppi: tegevused, teadmised ja hoiakud. Seega on olemas tegevused, teadmised ja hoiakud, mille järgi saame otsustada, kas mingi elulaad on rohkem või vähem looduslähedane – linlik, kollektiivne – individualistlik, traditsiooniline – modernne. Need indikaatorid on küll põhimõtteliselt kokkuleppelised, kuid tavamõistusele täiesti hoomatavad ja arusaadavad. Looduslähedust – linlikkust võib kirjeldada näiteks asustusüksuste suuruse, asustustiheduse, tööhõive, isoleerituse astme, kogukonnaliikmete solidaarsuse, sotsiaalsete muutuste kiiruse jne kaudu (Jary, Jary 1991). Individualism seostub filosoofilises plaanis vaba tahtega, religioosses kontekstis protestantismiga, ühiskondlikus ja majanduslikus mõttes kodanikuõiguste, eraomanduse ja turumajandusega jne. Moderniseerumine hõlmab industrialiseerimist, majanduskasvu, uute vārtuste ja motiveerimismehhanismide teket jne (Jary, Jary 1991). Antud kontekstis polegi niivõrd oluline, mis need indikaatorid on, vaid pigem see, milliseid inimese suhteid nende kaudu kirjeldatakse ja kuidas on need suhted muutunud.

Looduslähedus tähendaks ennekõike inimese suhteid sellega, mis ei ole inimene või tema poolt tehtu. Looduslähedases kultuuris viibib inimene suure osa oma ajast n-õ lageda taeva all. Seal viibitav aeg on suuresti sisustatud asiste tegevustega (kalapüük, marjade korjamine, millegi kasvatamine jne), mitte niivõrd spordi või jalutamisega. Taolise eluviisiga kaasnevad arvukad teadmised looduse kohta, mis peamiselt põhinevad inimese enda tähelepanekutel. Sellise inimese hoiak looduse suhtes on pigem praktiline – utilitaristlik, osalt ehk ka naturalistlik (huvitatud). Muidugi on tegelikkuses asjad oluliselt keerukamad. Nii näiteks eristab Ameerika sotsioloog Stephan Kellert ainuüksi hoiakuid looduse kohta seitse: utilitaristlik, naturalistlik, teaduslik-ökoloogiline, esteetiline, sümbolistlik, dominionistlik ja negativistlik. Kuid nagu öeldud, pole detailne ülevaade indikaatoritest antud teemakäsitluse eesmärk. Kõige suuremast looduslähedusest võime ilmselt rāakida korilasküttide puhul, kus inimene on veel orgaaniliselt ökosüsteemi osa. Suur osa korilasküti elust möödub n-õ lageda taeva all kas küttides, kalastades või söödavaid taimi korjates. Ta sõltub oluliselt ökosüsteemis toimuvast, vastavalt omab ka märkimisvārselt palju teadmisi seal toimuva kohta.

Ühtekuuluvus loodusega väljendub päritolumuütides, mille järgi inimesed põlvnevad loomadest

või loomad inimestest. Arvukates hingeuskumustes, mille järgi kõik, mis inimesega juhtub, leiab aset seelābi, et tekivad või katkevad hingesidemed erinevate loomade, lindude või teiste loodusobjektidenāhtustega. Siinjuures on kõnekas korilasküttide juures sageli esinev uskumus maast. Maa on ema, ta on kõige selle, mis tema peal kasvab või liigub, algne lāte – sünnitaja. Maa sünnitab taimi ja loomi ja niisamuti ka inimesi. Ka eestlaste varasem nimetus – maarahvas – väljendab sedasama ühtekuuluvust – inimene kuulub maale.

Korilasküttide uskumustes ja praktikates on maa elav, tal on oma hingus, oma vāgi ja tarkus. Veel 19. sajandi lõpus keeldusid reservaatidesse ümberasustatud indiaanlased maad harimast ja rohtu niitmast, sest „kuidas saan ma lõhkuda oma ema rinda ja katkuda ta juukseid”. Veel tänapäevalgi vaatab handi mees puud langetades hoolega, et kirvetera maad ei lõhuks, ja saam, kes igapäevaselt käib kummikutega, paneb jahile minnes jalga toornahast pastlad, sest siis „maa annab vāge ja juhatab”.

Maa kui Ürgse Ema (Terra Mater) kujutus on tuntud paljudel rahvastel ja väljendub sageli ka sünniriitustes. Sünnitati maa peale ja nii tekkis sündinud lapsel emaüsast väljudes esmane kontakt just maa-ga. Inimene läbis kahekordse sünni, sündides oma bioloogilisest ja seejärel mütoloogilisest emast – maast (Eliade 1987).

On selge, et üleminekul agraarühiskonda toimub muutus – looduslähedus hakkab vähenema. Muutuvad nii elatise hankimise viis kui ka teadmised ja inimese suhet loodusesse väljendavad uskumused. Algelise kõplapõllunduse puhul on need muutused ilmselt veel vāikesed, ale- ja põlispõllunduse puhul aga juba olulised – inimene kujundab juba märkimisvārses mahus ümber seda ökosüsteemi, kus ta elab. Ale- ja põlispõllunduse puhul pole mets enam puhtalt elatise hankimise koht, vaid ka keegi, kellele tuleb võidelda, kelle käest tuleb põllumaad endale võita. Metsast tulevad ka kiskjad, kes ohustavad talupoja karja. Siiski säilivad veel pikka aega austav suhtumine maasse, tunnetus maast kui elevast olen-dist ja ühtekuuluvustunne maaga. Neid tunnetusi hakkab nõrgendama põllupidamise kui elulaadi asendumine põllupidamisega kui valdavalt majandusliku kasu allikaga. Selle protsessi algusajaks Eestis on hinnanguliselt 19. sajandi keskpaik, kui muutub võimalikuks talude pärieksostmine.

Oluline on siinkohal mainida, et ka tänapäevase Eesti maategevõtluse käsitlemine ainult majanduslike kategooriatega on liialt kitsas. Nagu näitas Eesti Maaülikooli majandus- ja sotsiaalinstituudis 2008. aastal läbi viidud maategevõtjate uuring, seavad väiketootjad looduslähedusega seotud põhimõtted selgelt ettepoole turumajanduslikest põhimõtetest.

Maa hakkab kuuluma inimesele. Animistlik-kristlik traditsiooniline talupojatüüp hakkab asenduma ratsionaalse talupojaga. Loodusläheduse vähenemise järgmine etapp on üleminek agraarühiskonnast in-

dustriaalühiskonda – elatise hankimine toimub üha enam tehnorajatistes-töökodades, vabrikutes ja kontoriruumides. Inimkond astub koos tööstusrevolutsiooniga kiirete ühiskondlike muutuste perioodi, tema maailmas on järjest väiksem osa erinevatel loodusobjektidel ja -nähtustel, üha enam täidab seda inimese poolt tehtu. Industriaalühiskond toob kaasa ka utilitaristlik-dominionistliku ideoloogia looduse suhtes ja sellest lähtuvad praktikad – looduselt ei oodata armuande, neid võetakse.

Sümboolseks stardipauguks üleminekul industriaalühiskonda Eestis võiks olla raudtee ehitamine 1870ndatel, samuti suurte Vene sõjatehaste sisseadmine Põhja-Eestis 19. sajandi lõpul. Esimese iseseisvuse aegne Eesti Vabariik oli siiski selgelt agraarmaa, kus tööstus arenes väga visalt. Teise maailmasõja järel valitses Nõukogude Liidus tööstuse, eriti rasketööstuse eelisarendamise ideoloogia, mistõttu industrialiseerimine põllumajanduses kulges väga vaevaliselt, alles 20. sajandi 70. aastatel loodi enam-vähem rahuldav põllumajandusliku suurtootmise materiaalne baas. Viiekümnendate keskpaiku võrdsustus ka maa- ja linnaelanike arv, edasised arengud viivad juba üheselt industriaalühiskonna suunas.

Üleminek industriaalühiskonnast postindustriaalsesse ühiskonda (infoühiskonda) toimub Euroopas 20. sajandi lõpul. Tootmissfääri kõrvale tekib tugev ja kasvav teenindussfäär, majanduses omandavad teadmised üha olulisema rolli, vastavalt muutub olulisemaks ka kõrghariduse omandamine (Bell 1973). Eestis võiks selle ülemineku alguseks hinnanguliselt pidada 1990. aastaid. Selle ülemineku mõju inimese suhetele loodusega on problemaatiline. Ühelt poolt on selleks ajaks teadvustunud industriaalühiskonna "kuriteod looduse vastu", utilitaristlik-dominionistlik ideoloogia on oma jõu minetanud. Kasvab loodust idealiseerivate ja romantiseerivate ideoloogiate mõju kuni radikaalse keskkonnateadlikkuseni välja (usk kõigi olendite hingestatusesse ja õigustesse). Ka teeb infoühiskond kergemini kättesaadavaks väga mahuka ja mitmekülgse eri versioonides esitatava informatsiooni looduse kohta.

Teisalt toob ta kaasa inimese mõningase kaugene-mise reaalsest maailmast üldse. Füüsiliste olendite-asjade-nähtuste maailma hakkab üha enam asenda-ma sümbolite maailm, virtuaalne reaalsus. Piltlikult – kui enne karistati lapsi sellega, et neid ei lastud välja mängima, siis nüüd tuleb neid väevõimuga õue ajada. „Maa” pole enam niivõrd konkreetne paik, vaid pigem abstraktne mõiste.

Kollektiivsus-individaalsus väljendab ennekõike inimestevaheliste suhete laadi, seda, kas suhted inimeste vahel on kaubalised või mittekaubalised. Kollektiivsetes kultuurides viibivad inimesed sageli suure osa ajast koos, seepärast ka teatakse teistest inimestest palju, ühised huvid seatakse erahuvidest ettepoole, teeneid teistele ei tehta mitte sellepärast, et soovitakse vastuteenet, vaid pigem sellepärast, et

kuulutakse kokku ning seda kokkukuuluvust väljendatakse ja luuakse nii. Ja loomulikult iseloomustab kollektiivseid kultuure ka niinimetatud omade kaitsmine, grupiliikme heaolu seatakse kõrgemale abstraktselt õiglusest.

Korilasküttide kultuurid ilmselt pole lihtsalt skaleeritavad teljel kollektiivsus – individaalsus. Täpsem oleks öelda, et nad on tugevalt kollektiivsed ja tugevalt individaalsed samal ajal. Individaalsust nendesse kultuuridesse toovad ühelt poolt küttide sagedane eemalviibimine oma suguharust, teisalt individaalsed riitused, niinimetatud loodumängud, mis sisuliselt on ümbritseva mitteinimliku maailmaga isikliku suhte kujundamise praktikad.

Üleminekul agraarühiskonda, millele on iseloomulik kollektiivne töö, kollektiivsus kasvab. Siirdel industriaalühiskonda, kus piltlikult mees on töö, naine kodus või töö mõnes muus kohas ja lapsed koolis, kollektiivsus väheneb. Postindustriaalse ühiskonna arengud on jällegi problemaatilised. Inimeste suurenenud mobiilsus ja kaasaegsed kommunikatsioonivahendid loovad üha uusi võimalusi eripalgelisteks kontaktideks inimeste vahel, kaugused minetavad tähtsuse ja tekivad suhtlemisvõrgustikud. Teisalt see aeg, mil me suhtleme reaalselt, mitte virtuaalselt inimestega, ja oleme üksteise päralt, pigem väheneb. Mees on oma arvutis, naine enda omas, lapsed samuti või vaatavad televiisorit.

Muidugi tekib siin põhimõtteline küsimus: mille poolest erineb virtuaalne kollektiivsus nn reaalsest kollektiivsusest? Sellele polegi nii lihtne vastata. Samas on selge, et virtuaalne suhtlemine on üldjuhul vaid tekst, puudub suhtlejate kehakeel, miimika, häälekõla, ruumiline asetus. Seega on suhtlusakt ise nende elementide võrra vaesem. Samas võib nn virtuaalsõpruse kaudu inimene osa saada sõnumitest, mida ta igapäevane sotsiaalne keskkond ei paku. Väga oluline on siinjuures suhtlemisgruppide moodustumise printsiipide muutus. Agraarühiskonnas toimus territoriaalne printsiip – kui sa elad külas, siis pead ka kõigiga suhtlema ja arvestama, olgu nad sulle meeldivad või mitte ja olgu nad sinust kui tahes erinevad. Kaasaegses ühiskonnas nihkuvad järjest enam ettepoole töösuhted ja suhted hobigruppides, kuid mõlemal juhul suheldakse inimestega, kes on omavahel pigem sarnased.

Omaette huvitav küsimus on see, milliseid suhteid väljendab vastandpaar traditsioonilisus-modernsus. Ühelt poolt seda, kui vastuvõtlik on kultuur muutustele, seega väljendab ta elulaadi püsivust. Teisalt võib siiski välja tuua ühe kvalitatiivselt erilise suhtevormi, mis sageli just traditsioonilistes ühiskondades on väga oluline. See on suhe esivanematesse, kusjuures see termin tähistab nii elavaid kui surnuid.

Et tegu on nii elavate kui surnutega, võib ka indikaatorid jaotada kahte gruppi. Niinimetatud elavate grupist on oluline mainida oma vanemate, aga sageli ka üldiselt vanemate inimeste austamist, nende suhtes sõnakuulekust, nende elutööde ja ametite

jätkamist. Niinimetatud surnute grupist surnud esivanemate mäletamist-mälestamist, nende haudade kaitset ja korrashoidu ning ritualiseeritud kohtumisi elavate ja surnute vahel, kus viimaste hingi kutsutakse koju (hingedeaeg) või käiakse nende haudadel (söömised haudadel, nagu nad kohati veel säilinud on).

Suur lähedus esivanematega on iseloomulik just animistlikke usundeid praktiseerivatele kultuuridele, olgu siis tegemist korilasküttide või põlluharijatega. Sageli on nende puhul tegu niinimetatud esivanematekultuse kultuuridega, kus hõimutervikut on mõistatud elavate ja surnute ühendusena. Kooskõlas animistliku loogikaga usutakse esivanematest sõltuvat nii inimeste kui loomade viljakus, samuti viljakasv. Lisaks sellele on esivanemad nn korralvõimurid – ikaldusi, taude, põuda ja muid taolisi hädasid tõlgendatakse esivanemate saadetud karistustena raskete eksimuste eest.

Üleminek animismist monoteismi (juudiusk, kristlus ja islam) toob kaasa kaugenemise esivanematest, kelle funktsioone hakkab täitma ainujumal, esivanemad ise või nendega seotud paganlikud jumalad muutuvad tähtsusetuks või demoniseeritakse. Monoteistlikud kristlikud jooned hakkavad olulisel määral imbuma eestlaste maailmakäsitlusse 18. sajandi teisest veerandist alates seoses hernhuutlusega, siiski võime esivanematekultuse kultuurist rääkida kuni 19. sajandi keskpaigani.

19. sajandi keskpaika võib nimetada suure kultuurilise murrangu ajaks, mis puudutab paljusid eluvaldkondi: inimeste eneseteadvust ja maailmakäsitlust, elulaadi ja suhteid ümbritseva. Algab kiirenev nihe modernsuse suunas.

See, mida me nimetame maaliseks elulaadiks, on linlikust eluviisist olemuslikult looduslähedasem, kollektiivsem ja traditsioonilisem. Muidugi tuleb siinkohal teadvustada, et 19. sajandi keskpaigast algab ka maaelu nn vaikne linnastumine, kahe erineva elulaadi piirid hakkavad hägustuma. Ja veel kord tuleb meelde tuletada, et tegu on idealiseeritud analüüsiga. Tegelikult külaelus võivad asjad sootuks vastupidiselt toimuda, nagu näiteks võime lugeda A. Annisti uuringust, kus külaelu iseloomustab pigem „põletav soov üksteisest eemale hoida” (Annist 2011).

Maalise elulaadi kontekstis rõhutasime seega kolme liiki suhteid: inimese suhteid looduse kui mitteinimliku maailma aspektidega, inimese suhteid esivanematega, sealhulgas surnutega, ja inimese suhteid teiste inimestega.

Ühelt poolt on inimese suhted aja jooksul üheülbastunud. Järjest vähem on meil suhteid loodusega, samuti oleme kaugenenud oma surnutest. Territoriaalse suhtlemise asendumine töösuhete ja hobisuhetega on ühetavalisemaks muutnud ka inimsuhteid. Teisalt on hoolivad-arvestavad mittekaubalised suhted asendunud individualistlikule kultuurile omaste kaubaliste suhetega. Ja suhtlemine reaalsete

inimeste, loomade, taimedega on oluliselt asendunud virtuaalse suhtlusega. Maailm on küll avanenud nii geograafilises kui informatsioonilises tähenduses, kuid inimene selles maailmas on jäänud üksikumaks.

Käsitletud muutuste isiksusepsühholoogiline tähendus

Inimese kui isiksuse areng seisneb sümbioosi- ja individualisatsioonifaaside vaheldumises. Mingi osa maailmast kõnetab meid, me avaneme sellele ja sümbioosis sellega avastame endas kvaliteete, millest enne teadlikud polnud. Me avastame ennast kui lõputust selle kaudu, et astume hoolivatesse arvestavatesse suhetesse maailmaga, mida oleme pidanud nii erinevaks, teistsuguseks. Ja sümbioosile järgnevas individualisatsioonifaasis muutuvad need uued kvaliteedid juba meie isiksuse osadeks (Kast 1998).

Suhete üheülbastumine ja kasvav üksindus tähendab ühtlasi seda, et me ei lase sellel osal maailmast, mis meist oluliselt erineb, end enam kõnetada. H. G. Gadamer esitabki oma artiklis „Võimetus kõneluseks” vastava küsimuse: „Kas ei pane me oma aja ühiskondlikus elus tähele üha kasvavat monologiseerumist” (Gadamer 1994). Üksinduse kui sotsiaalse mõiste psühholoogiline vaste on suletus. Antud kontekstis tähendab see ka piiratud kogemustega enesekeskseid ja ilmselt ka ebaadekvaatselt kõrge enesehinnanguga inimesi. Selliste inimeste kooslused tähendavad omakorda mitmeid sotsiaalseid probleeme. Suletus piirab meie kontakte teiste inimestega, nad jäävad meile kaugemaks ja mida enam me neist eemaldume, seda kurjemaks kaldume neid pidama (Reichardt 1995). Niisiis suurendab suletus ka konfliktisust ühiskonnas.

Käsitletud muutuste eksistentsiaalfilosoofiline tähendus

Inimene on olend, kes otsib oma eksistentsile tähendust. Ta peab vastama mitmetele olulistele eksistentsiaalsetele küsimustele – ilmselt kolm neist küsimustest on vältimatud.

Esimene ja vahest kõige olulisem on küsimus sellest, kas inimene on siin maailmas olemuslikult üks või mitte. Vastus sellele küsimusele määrab oluliselt ära ka kahe järgmise, samuti vältimatu küsimuse vastused – vastused küsimustele elu mõttest ja surmast.

Piltlikult võime konstrueerida skaala, mille ühes äärmuses asuks täielik üksindus, teises seotus kõigega (käsitleme neid seisundeid kui idealisatsioone) ja keskel oleks mõõdukas seotus – on asju, millega tunneme end seoses olevat, ja asju, millega mitte. Igapäevane sotsiaalne tegelikkus jääks seega kuhugi skaala keskele – looduslähedase, kollektiivse ja traditsioonilise elulaadi korral rohkem kõigega seotuse poole, linliku, individualistliku ja modernse elulaadi korral rohkem täieliku üksinduse poole.

Elu tähenduslikkusel on põhimõtteliselt kaks allikat. Esmane tähendus tuleneb suhetest. Meil on vaja teisi inimesi ja neil on vaja meid. Kuna kaasajal on suur osa inimese suhetest tööalased, tunnetavad ka paljud pensionile jäävad inimesed teatud tühjust või ka tähenduse puudumist, kuni nad on leidnud mingi muu rakenduse – sisuliselt loonud uue suhetevõrgustiku.

Elu tähenduse teine allikas on abstraktne mõtlemine. Inimene on olend, kes elab põhimõtteliselt kahes maailmas – asjade, olendite, nähtuste füüsilises maailmas ja sümbolite maailmas. Piltlikult on olemas loodus ja tekst loodusest ning seda rida pikendades võib öelda, et ka tekst tekstist, mis on loodusest, ja lisaks veel tekst tekstist, mis on tekstist, mis on loodusest ... Niisiis võib sümbolite maailm olla erineva abstraktsuse astmega. Ja ka küsimusele elu mõttest võib välja mõelda vastuseid erineva abstraktsuse tasemega.

On siiski ilmne, et elu tähenduse leidmine abstraktse mõtlemise kaudu pigem kompenseerib suhete vähenemisest tulenevat tähenduslikkuse kadu. Lähedastes-hoolivates suhetes elaval inimesel ilmselt ei tekigi küsimust elu mõttest. Asi on muidugi keerukam, sest nn madalamate vajaduste rahuldamise järel keruvad esile kõrgemad, nagu on näidanud Maslow oma vajaduste püramiidis, ja erinevatel eluetappidel on inimesel erinevad prioriteedid, nagu on näidanud Erikson oma psühholoogilis-sotsioloogilises analüüsis. Kuid üldjoontes toodud loogika kehtib.

Kolmas vältimatu eksistentsiaalne küsimus on surmast – mis on surm või õieti, millisena ta inimest kõnetab. Vaadeldes surma skaala ühest äärmusest – üksindusest, on meie vaade minakeskne. Minakeskseks vormiks, milles inimene end tunnetab, on tema füüsiline keha. Ja keha perspektiivist vaadatuna on surm eksistentsi täielik lõppemine (Pompe 1997).

Paraku pole minakeskne vaade surmale siiski ainuvõimalik. Avatud-hoolivates suhetes me ka samastame end suhte objektidega. Ja vaadates surma sellest perspektiivist, on pilt teine – keha küll lõpetab eksistentsi, kuid see ei tähenda samastumisobjektide kadumist. Nead ja nende võimalused jäävad (Pompe 1997). Marcuse on öelnud, et inimesed võivad rahuneda surra, kui see, mida nad armastavad, on kaitstud häda ja unustuse eest (Marcuse 1967). Sama mõtet teises sõnastuses väljendab ka Kast, öeldes, et mõte surmast on üksinduses talumatu (Kast 1998).

Niisiis, mida enam on inimesel avatud-hoolivaid suhteid, seda leebemalt kõnetab teda surm, see ei ole pea liiva alla pistmine, püüd surma unustada, vaid emotsionaalne hoiak, mida inimene kogeb. Ühtepidi ollakse selgelt teadlik surma olemasolust, teistpidi kogetakse tema illusoorisust. Surematuse müüt on iseloomulik ekstaatiliselle šamanismile (Ström, Biezais 1975), aga ka pärimustele inimkonna algusaegast (Eliade 1987), ja mõlemat iseloomustab teatud

”minatus”. Uskumused hinge teispoolsest eksistentsist või reinkarnatsioonist paigutuvad sellel mõttelisel skaalal kuhugi vahepeale.

Niisiis on meil kaks äärmuslikku positsiooni, kumbki koosneb kolmest üksteisega loogiliselt seotud väitest. Ühelt poolt seotus kõigega, kõige tähenduslikkus ja surma illusoorisus. Religioossete filosoofiatega järgi ongi see ainuke tegelikkus ja kaugenemine sellisest elutunnetusest on ära kukkumine algsest, kuldajastulisest olemisest. Teiselt poolt on täielik üksindus, elu mõttetus ja surm kui eksistentsi täielik lõppemine. Ja ilmalik-eksistentsialistliku filosoofia järgi on see ainus reaalsus ning kaugenemine sellest tunnetusest on lohutusfilosoofia. Nende kahe äärmuse vahele jääb sotsiaalne tegelikkus – on asju, millega oleme seotud ja millega mitte, asju, mis on meile olulised-tähenduslikud ja mis mitte, ning surma käsitletakse valdavalt teispoolse ja reinkarnatsiooni mõistete valguses.

Kaasaegse kultuuri jõuline nihe „mina” (loe: üksinduse) poole tähendab ka olulist nihet meie elutunnetuses sügavamalt. Eksistentsialistlik filosoofia õpetab, et täielik üksindus tähendab ka täielikku vabadust teha valikuid ja langetada otsuseid, ja võttes endale vastutuse oma valikute eest, hakkabki inimene elama autentselt – sellena, kes ta on. Sotsiaalne praktika näitab aga pigem muud – autentselt elu asemel seistakse üha enam silmitsi üksinduse, elu tähenduse puudumise ja hirmuga surma kui eksistentsi lõpu ees.

Raskemini hoomatavate isiksusepsühholoogiliste ja eksistentsiaalfilosoofiliste maaelu väärtustuste kõrval on siiski veel midagi väga lihtsat ja loomulikku, mis maaelule tähenduslikkust lisab. Küsimus on inimese töö ja töö produkti seostes. Industriaalühiskond vähendas inimese rahulolu tööga seeläbi, et tootmise intensiivistamine tingis tööjaotuse süvenemise – terve toote asemel hakkas inimene nüüd valmistama vaid üht selle osa. Palju enam on oma tööga rahul kingsepp, kes kinga otsast lõpuni ise valmistab. Liinitööline, kes liimib vaid kontsa, vaevalt sellist rahulolu kogeb.

Postindustriaalne ühiskond lõi aga hulgaliselt töökohti, kus inimene midagi reaalselt ja käegakatsutavat oma töö tulemusena sageli ei nägi. Töö sisu seisneb sümbolanalüüsis, töö produkti võiks justkui hinnata saadava raha hulga järgi, kuid sageli toob selline töö protsessi ja produkti lahutus või nende vahelise suhte hägustumine kaasa ebamäärase rahulolematuse. Paljud sellistel ühiskondlikult kõrgelt hinnatud ja ka tasustatud töökohtadel töötavad inimesed õpivad lõpuks ära mingi käegakatsutavat tulemust andva ameti, hakkavad hobi korras aednikuks, kokaks, ehitajaks.

Traditsiooniline maatöö tähendab killustamata tööprotsessi, töö ja selle produkti otsest seotust, töö produkti kaheldamatut vajalikkust ja käegakatsutavust ning on sellisena lihtsa, samas sügava tähenduslikkuse allikaks.

1.6. Maarahvastiku põhilised arengud

Käesolev peatükk koondab põhitähelepanu maarahvastiku arengutele viimasel kümnel aastal, eelkõige rahvaarvu muutusele, rändele, vanuselisele ja soolisele jaotusele.

Iga piirkonna areng sõltub selle inimkapitali kvantiteedist ja kvaliteedist. Rahvaarvu kahanemine ja rahvastiku vananemine on jätkuvalt üks kriitilisemaid probleeme kogu Eesti jaoks. Lisaks on rahvastiku ebaühtlane regionaalne paiknemine süvendanud maapiirkondades majanduslikke ja sotsiaalseid probleeme. 1990. aastate alguses alanud rahvastiku kiire vähenemine, eriti Eesti äärealadele jäävates maapiirkondades, on viimasel kümnendil mõnevõrra aeglustunud, kuid probleem on jätkuvalt aktuaalne. Rahvastiku vähenemine, sotsiaalsete teenuste kättesaadavus ja ettevõtluse ning tööhõive võimaluste olemasolu elukohas on olnud negatiivses vastasmõju spiraalis: majanduslike võimaluste ja sotsiaalsete teenuste vähesus on põhjustanud elanike lahkumise, see omakorda on halvendanud piirkonna majanduslikku konkurentsivõimet ning teinud veelgi kulukamaks teenuste pakkumise kohapeal ja vähendanud nende kättesaadavust, mille tõttu on veel enam elanikke sunnitud lahkuma.

Linnastumisele lähenemist võib jagada selle põhjal, kas seda vaadeldakse kui rangelt demograafilist või kui laiemat sotsiaalset protsessi, mis toob kaasa ulatuslikud muutused kogu ühiskonnas (Brown, Schafft 2011). Demograafilise lähenemise näiteks on Tisdale (1942), kes vaatlleb linnastumist rahvastiku kontsentreerumise protsessina, kus mitmekordistub kontsentratsioonipunktide arv ja suurus. Teine lähenemine rõhutab suuri sotsiaalseid muutusi, mis linnastumisega toimuvad ning mille käigus kohalikud homogeensed väikesemastaabilised tegevused ja organisatsioonilised vormid asenduvad diferentseeritud suuremastaabiliste koordineeritud institutsioonide ja tegevustega, mille tulemusena linnakogukonnad ning majandus hakkavad ühiskonnas domineerima (Tilly 1974). Riiklike statistiliste andmete kogumisel on tavaliselt aluseks demograafiline lähenemine ning linnastumist vaadeldakse läbi rahvastiku suuruse ja tiheduse muutuse või linnaregiooni-tagamaa majanduslike suhete ning harva läbi kultuuri, sotsiaalsete vms indikaatorite (Brown, Schafft 2011). See seab paratamatult piirangud sellele, milliseid analüüse on võimalik teha.

Linnastumine on olnud üks oluline Eesti rahvastiku arengut iseloomustav protsess 20. sajandil. Selle tulemusena on kujunenud praegune maa- ja linna-rahvastiku jaotus. Traditsiooniliselt mõeldakse linnastumist linnalistes asulates elava rahvastiku osakaaluga kogurahvastikus; üksikasjalikumalt vaadeldakse rahvastiku rännet erinevate linnaasustusüksuste vahel (Champion 2001: 144). Linnaregioon koosneb keskuslinnast ja seda ümbritsevast tagamaast, milleks on linnad ja vallad, mida seob

keskuslinnaga tööalane pendelränne (Berg *et al.* 1982). Erinevad uurijad on määratlenud erinevalt, kui suur peaks olema keskuslinnas töötavate elanike osakaal, et määratleda seda valda või linna tagamaana – Berg *et al.* (1982) pakuvad, et vähemalt 15%, Jauhiainen (2002) kasutas kriteeriumina 25%, Tammur (2009) ja Tammaru jt (2003b) 30%.

Eeslinnastumist saab käsitleda kui linnastumise teist faasi (Berg *et al.* 1982), kus toimub ränne linnaregioonis keskuslinnast selle tagamaale. Vastulinnastumise puhul suundutakse linnaregioonist väljapoole jäävatesse väikelinnadesse ja maa-asulatesse (Fielding 1989, Frey 1987). Rahvastiku dekontsentratsioon on inimeste suundumine tihedamalt asustatud linnadest väiksema asustustihedusega aladele, aga selle definitsiooni üksikasjades ning selles, kas see sisaldab nii ees- kui vastulinnastumist, on uurijad eri arvamusel (Ainsaar 2004: 20–21). Käesolev peatükk ei vaatle toimunud muutusi erinevate asustushierarhiaüksuste tasemetel lõikes, kuid eeltoodud mõisted on esitatud, et seletada laiemaid Eesti rahvastikurändes toimunud protsesse, mis on kujundanud praeguse maaelanikkonna. Linnaliste keskuste tähtsust elanike töö ja hariduse seisukohalt analüüsib põhjalikult aruande kolmas peatükk. Samuti ei ole uuritud maarahvastiku rahvuslikku koosseisu, mis mõjutab maaelu Ida-Virumaal, Peipsi-äärsetes valdades.

Nõukogude perioodi lõpuks 1980. aastatel oli linna-rahvastiku juurdekasv Eestis peatunud, maaelanikkonna vähenemine oli aeglustunud (Tammaru 2001). Marksoo (1992) nimetab 1983. a siserändes murdepunktina linnastumises, kust alates esmakordselt linnadest maale siirdujate arv ületas vastupidise rände. Selle põhjuseks oli elu- ja palgatingimuste paranemine maal kui ka elamispiindade kättesaadavus (Kõre jt 1996, Ainsaar 1997, Tammaru 2001). Nende arengute tulemusena kasvasid kõige kiiremini eelkõige Tallinna ümbruse maa-asulad, vähem Tartu ja Pärnu ümbruse asulad (Marksoo 1992). Seega põhiline rändesuund oli Eesti suuremate linnade tagamaale, mille eeslinnastumise protsessid on praeguseni jätkunud.

Tammaru jt (2003b: 15–18) uurimus 1990. aastate rändest näitab linnaregioonide eeslinnastumise jätkumist, põhilise suunaga linnaregioonide keskuslinnast tagamaale. Linnaregioonide sees toimus kõikides vanuserühmades eeslinnastumine (Jõeveer 2003). 1990. aastatel oli maa-linna rändesaldo positiivne maa kasuks, valdade puhul oli rändesaldo positiivne linnaregioonide tagamaade linnalistes valdades, negatiivne linnadest kaugemale jäävates maavaldades, eriti Kagu- ja Lääne-Eestis, mis suurtest linnaregioonidest kaugemale jäävad (Tammaru jt 2003b: 18). Kõige suurem oli rändeintensiivsus noorte seas, kes suundusid maavaldadest ja väikelinnadest Tallinna ja linnaregioonikeskustesse ning nende tagamaadele; vanemas tööeas ja pensioniealisi iseloomustas vastulinnastumine; pereelisi aga

kahesugused tendentsid: suundumine nii Tallinna kui maalistesse valdadesse (Jõeveer 2003: 35–37).

2000. aastatel on eeslinnastumine jätkunud. 1990. aasta lõpus algas elamuehituse intensiivistumine, mis jätkus 2000. aasta keskel (Tammaru *et al.* 2007, Leetmaa 2008), mil Eestis toimus kinnisvarabuum. Põhiliselt suunduvad noored suurematesse linnadesse ja nende tagamaadele, pereelised linnakeskuste tagamaadele, vanemaegalsed Tallinna tagamaale ja maakondade äärealadele (Tammur 2009).

Üldise tendentsina on suurenenud inimeste geograafiline mobiilsus, see on tööjõu regioonidevaheline liikumine, millega võib, aga ei pruugi kaasneda elukohavahetus ning mis hõlmab pendelrände ja ajutise töötamise piirkonnas, juhul kui sellega ei kaasne elukohavahetust (Tassinopoulos, Werner 1998).

Eesti rahvastiku andmetega töötamisel peab paratamatult arvesse võtma elukoha registreeringus ja rändeandmetes esinevaid ebatäpsusi. 1990. a kaotati nõukogude perioodil kehtinud elukoha registreerimise kohustus ning kuni 2005. aastani ei olnud toimivat uut süsteemi, mistõttu langes Eesti rahvastiku rände- ja elukohaandmete usaldusväärsus (Tammur jt 2009: 5). Esineb elukohavahetust ilma selle registreerimiseta, mis on probleemiks eriti Tallinna elama suundujate korral (Sjörberg, Tammaru 1999: 883), kuid ka keskuslinnast tagamaale suundujate puhul, kes soovivad keskuslinnast saada teatud teenuseid (lasteaed, kool jms). Selle kõrval tuleb ette ka elukoha pseudoregistreerimist, mille puhul uue elukoha registreerimisega ei kaasnenud tegelikult rännet (Tammur jt 2009). Omaette probleem on noorte, sh üliõpilaste tegeliku rände kajastus.

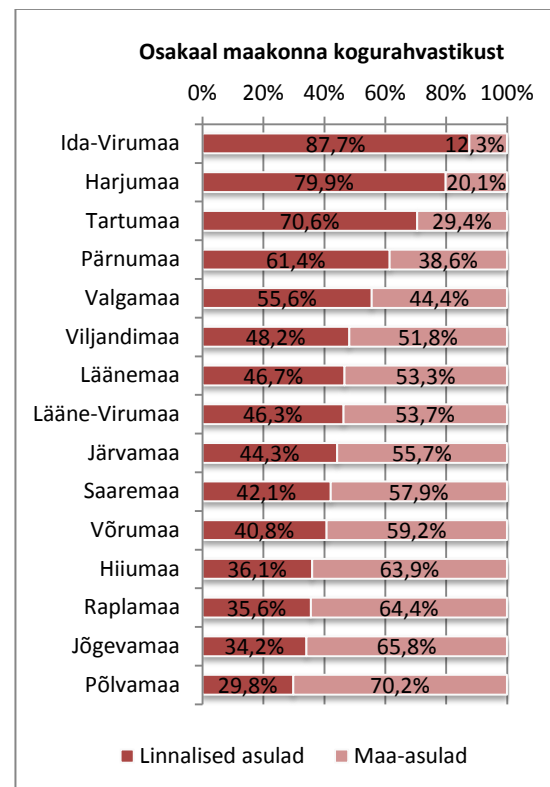
Käesolevas artiklis võrreldakse põhilisi demograafilisi andmeid kõigepealt maa- ja linnaasulate ning seejärel erinevate Eesti valdade arvestuses, seega analüüsi aluseks on kehtiv administratiivne jaotus. Asulatüübi alusel linnalisteks (linn, vallasine linn, alev ja alevvald) ja maalisteks asulateks (alevik ja küla) ning kohaliku omavalitsuse tüübi alusel (linn või vald) piirkonna maaks ja linnaks jagamise paratamatu puudus on, et see jaotus on kunstlik dihhotoomia, mis ei arvesta üleminekuid ühelt teiselt. Sellele vaatamata annab taoline võrdlus võimaluse illustreerida Eestis viimastel kümnenditel toimunud muutusi ning võrrelda erinevaid asulatüüpe ja valdu omavahel ja uurida üldisi suundumusi.

Artiklis on põhitähelepanu pööratud 2010. a andmetele ning viimase kümne aasta jooksul toimunud muutustel, mõningate näitajate puhul tuuakse võrdluseks välja ka viimasel 20 aastal aset leidnud muutused. Rahvaarvu puhul on valdavalt kasutatud statistikaameti andmeid (rahvastik 1. jaanuari seisuga, arvestades rännet, või aastakeskmise rahvaarvu).

Maa- ja linnaliste asulate rahvastiku arengud

Eesti linnarahvastiku osakaal ületas poole rahvastikust 1950. aastatel. 1970. aastatest on maaliste asulate rahvastiku osatähtsus kogu rahvastikus olnud suhteliselt stabiilselt 30%.

2000. a oli maa-asulate rahvastiku osakaal (1. jaanuari seisuga) 30,8%, 2010. a 32,1% (Statistikaamet 2011a). 2010. a alguses oli maa-asulate rahvaarv 424 792, linnalistes asulates oli elanikke 898 531. Võrreldes 2000. aastaga oli linnaliste asulate rahvaarv vähenenud kümne aasta jooksul 5,3%, maalistes asulates oli rahvaarv tõusnud selle ajaga 0,4%.

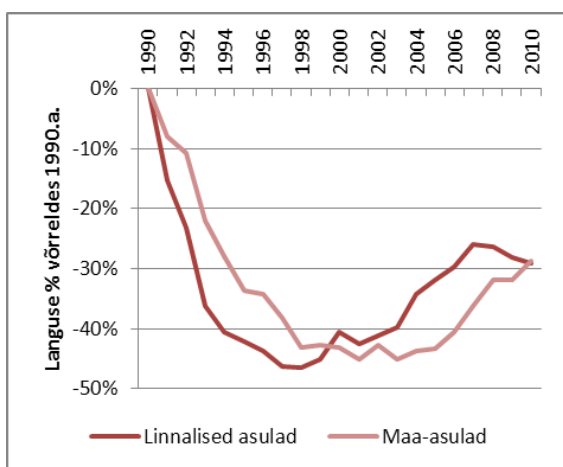
Joonis 1.1. Rahvastiku jagunemine maakondades maa- ja linnaliste asulate lõikes 2010. a.

Allikas: Statistikaamet (2011a)

Kui võrrelda maakondade rahvastiku jaotust 2010. a asulatüübi järgi (joonis 1.1), siis linnalistes asulates elavate inimeste osakaal ületab poole maakonna rahvastikust vaid viies maakonnas. See on jätkuvalt suurim Ida-Virumaal, kus kogu maakonna rahvastikust 87,7% elab linnalistes asulates, ning Harjumaal, kus linnalistes asulates elab 79,9%, neist enamik Tallinnas. Kõige väiksem on linnaliste asulate rahvastiku osakaal maakonna rahvastikus Põlvamaal, kus Põlva linna ja Räpina vallasise linna rahvastik moodustab kokku 29,8% maakonna rahvastikust.

Loomulik iive (sündinute ja surnute arvu vahe) muutus Eesti linnalistes ja maalistes asulates negatiivseks 1991. aastast (joonis 1.3). Rohkem kui 7000 sünnilt 1990. a langes sündide arv maa-asulates 4136ni 2000. aastal ja veelgi madalamale järgneva-

tel aastatel. Tõus sündide arvus algas taas 2006. a, 2010. a registreeriti maa-asulates sündi 5180 (Statistikaamet 2011a). Kui võrrelda sündide arvu 1990. a tasemega (joonis 1.2), siis oli selle vähenemine 1990ndate esimestel aastatel maa-asulates alguses aeglasem kui linnalistes asulates. 1992. a oli sündide arv vähenenud 10% võrra, samas linnalistes asulates oli see vähenenud võrreldes 1990. aastaga 23%. Linnalistes asulates oli sündimus võrreldes 1990. a tasemega madalaim 1998. a (53,4% 1990. a tasemest), maa-asulates oli see madalaim 2001. ja 2003. a (54,8% 1990. a tasemest). Viimastel aastatel on sündimus tõusnud, 2010. aastal oli maa-asulates sündide arv võrreldes 2000. aastaga suurenenud 25,2%, linnalistes asulates 19,2% võrra, aga võrreldes 1990. a tasemega on sündide arv ligikaudu 30% väiksem.

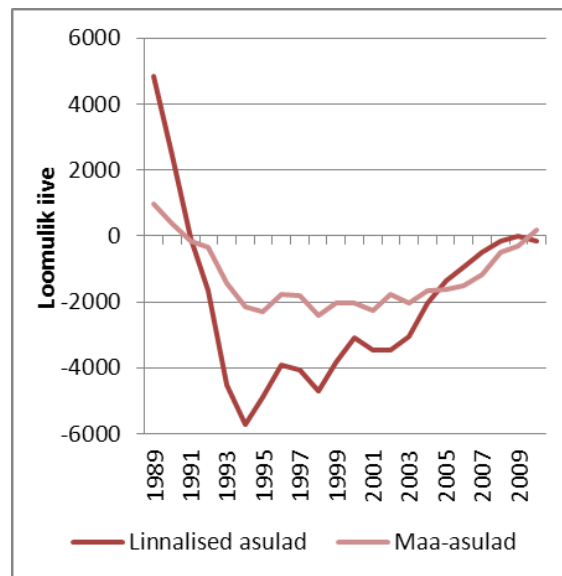
Joonis 1.2. Sündide arvu muutus võrreldes 1990. a. %des.

Allikas: Statistikaamet (2011a)

Surmade ja sündide arvu omavahel võrreldes on näha, et aastane surmajuhtude arv on viimasel kümnel aastal olnud vähenemas, eriti võrreldes 1990. a keskpaiga tasemega. 2000. a suri maa-asulates 2037 inimest rohkem kui sündis, 2005. a oli maa-asulate loomulik iive negatiivne 1611 inimese võrra (Statistikaamet 2011a). 2010 oli maa-asulate loomulik iive esimest korda üle 19 aasta positiivne, sest sündis 176 inimest rohkem kui suri (joonis 1.3).

Kui võrrelda linnaliste ja maa-asulate loomulikku iivet omavahel, siis linnalistes asulates algas loomuliku negatiivse iibe vähenemine varem – 2004. a, samas maa-asulates oli sündimuse tõus aeglasem ja negatiivne iive hakkas vähenema hiljem.

Ränne on elukoha muutus üle asustatuse piiri. Siseränne on elukohavahetus Eesti ühest asustatusest teise; välisränne elukohavahetus üle riigipiiri. Sisserände puhul asub isik alaliselt elama uude asustatusesse vähemalt 12 kuuks, olles eelnevalt alaliselt elanud teises asustatuses. Väljarände puhul lõpetab varem alaliselt ühes asustatuses elanud isik alalise elamise selles asustatuses perioodiks, mis on või eeldatavalt on vähemalt 12 kuud. (Statistikaamet 2011b)

Joonis 1.3. Loomulik iive asustatuse järgi.

Allikas: Statistikaamet (2011a)

Rände andmeid uurides peame paratamatult arvestama nendes esinevaid ebatäpsusi, mis on tulnud elukoha registreerimise probleemidest. Käesolevas uuringus vaatluse all oleva perioodi puhul peab arvestama, et 2000ndate esimese poole andmed rände kohta on alaregistreeritud. Seoses elukoha registreerimise kohustuslikuks muutmisega on alates 2006. a rändeandmete kvaliteet statistikaameti hinnangul üldjoontes paranenud (Statistikaamet 2011b), seetõttu vaadeldakse 2005.–2010. aasta andmeid. Rahvastiku registriandmete ebatäpsuse probleemi üheks väga aktuaalseks näiteks on kas või 2011. a sügisel haridusministeeriumi analüüsist välja tulnud probleem, et Eestis on rahvastikuregistris ligikaudu 3000 koolikohustuslikus eas last, kes ei ole ühegi Eesti kooli nimekirjas (Haridus- ja Teadusministeerium 2011). Hinnata võib, et valdavalt on tegemist koos vanematega Eestist välja rännanud lastega. Pärast ELiga liitumist on Euroopa riikides töötamine Eesti kodanikele oluliselt lihtsustunud, mistõttu väljaränne töö tõttu on intensiivistunud, aga selle täieliku ulatuse kohta usaldusväärsed andmed puuduvad. Suurema selguse rände, sh välisrände tegeliku ulatuse kohta annavad lähiaastatel 2011. a rahva ja eluruumide loenduse andmed. Vaatamata alaregistreeringule võime aga olemasolevaid rände andmeid kasutada, hindamaks, millised on olnud üldised suundumused.

Olemasolevad andmed kogu Eesti rände kohta näitavad, et viimasel kümneaastasel perioodil on välisrände puhul rändesaldo (sisse- ja väljarändejuhtude vahe) olnud jätkuvalt negatiivne, väljaränne on ületanud sisserände peaaegu kaks korda.

2005.–2010. a on kokkuvõttes ca 80% sisserrännanuid suundunud linnalistesse asulatesse, 20% maa-asulatesse (Statistikaamet 2011a). Kogu väljarändes on sel perioodil 67,5% rändejuhtudest toimunud linnalistest asulatest ja 32,5% maa-asulatest, mis on suhteliselt proportsionaalne rahvastiku jaotusega maa- ja linnaasulate vahel, samas sisserrände puhul on linnadesse suundujate osakaal olnud suurem.

Kui võrrelda maa-asulate välisrännet, siis jätkunud on trend, et väljaränne on ületanud sisserrännet rohkem kui kaks korda (joonis 1.4). Kogu perioodi 2005–2010 maa-asulate välisrände juhtudest on sisserrändes ülekaalus mehed kui rändajad (62,2% rändejuhtudest), väljarändes on naised ja mehed esindatud võrdselt.

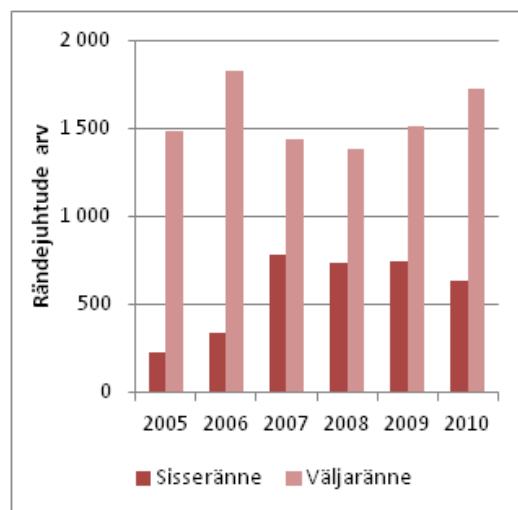
2000. aastatel on maa-asulate üldine sisserrände saldo olnud positiivne, sisserränne on ületanud väljarände (joonis 1.5), seega linnalistest asulatest maa-asulatesse suundumine on ületanud maalt linna suundumise.

Aastatel 2005–2010 on kogu sisserrändejuhtude arv maa-asulates ületanud ligikaudu 20% võrra väljarändejuhtude arvu. Meeste ja naiste osakaal on maa-asulate sisserrände sisse- ja väljarändes suhteliselt võrdne; vähesel määral ületab naiste osakaal (54,5%) väljarändes sel perioodil meeste oma (45,5%).

Joonisel 1.6 toodud maa- ja linnaasulate rahvastiku jaotuses on tööealiste (15–64) vanusegrupp jagatud veel kolmeks: noored (15–29); pereelised (30–49) ja vanemate tööealiste (50–64) grupp, nagu Jõeveer (2003) oma analüüsis on kasutanud.

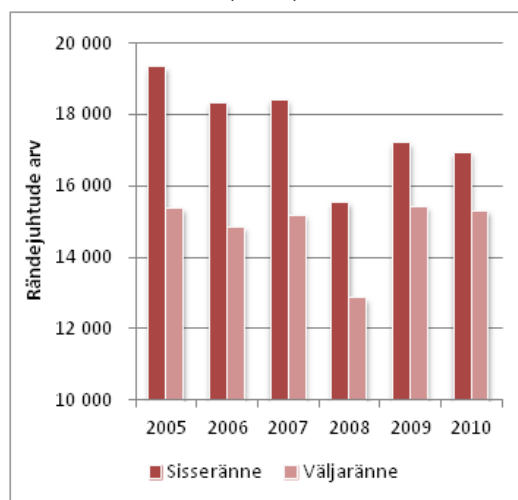
Üle 65aastaste osakaal on nii maa- kui linnaasulate rahvastikus mõnevõrra tõusnud, aga eagruppide lõikes pole linna- ja maa-asulate vahel väga suuri erinevusi. Kuni 14aastaste laste osakaal kogurahvastikus oli 2000. aastal maa-asulates suurem ja langes ka kümne aasta jooksul rohkem (joonis 1.6).

Ülalpeetavate määr 100 tööealise kohta on maa-asulates olnud kõrgem kui linnalistes (joonis 1.7), aga 2000. aastatel on see oluliselt langenud eelkõige kuni 14aastaste laste arvu vähenemise tõttu. Demograafiline töötururindeks oli 2000. aastal suurem ühest mõlemas asulatüübis, sest 2000. aastatel sisenesid tööturule 1980. aastate lõpul beebibuumi ajal sündinud noored, kellele järgnesid aga oluliselt väiksemaarvulised kohordid. 2010. a oli mõlemas asulatüübis tööturult järgneval kümnendil väljalgavate inimeste arv suurem sinna sisenevate noorte arvust.

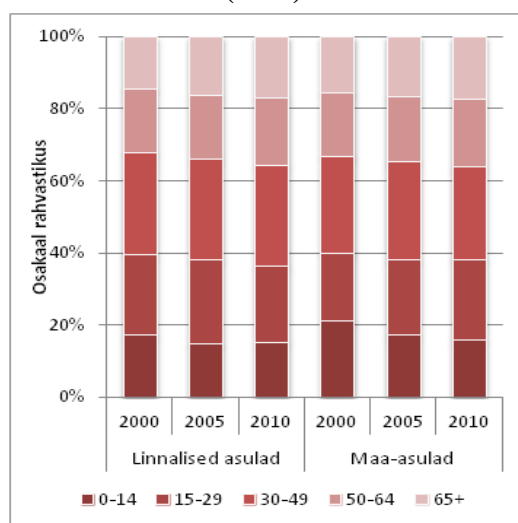
Joonis 1.4. Maa-asulate välisrände 2005–2010.

Allikas: Statistikaamet (2011a)

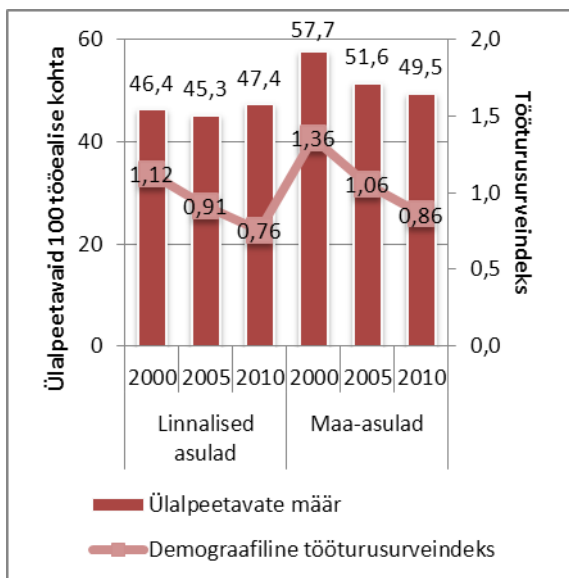
Joonis 1.5. Maa-asulate sisserrände 2005–2010.

Allikas: Statistikaamet (2011a)

Joonis 1.6. Rahvastik eagrupi ja asustatuse alusel.

Allikas: Statistikaamet (2011a)

Joonis 1.7. Ülalpeetavate määr ja demograafiline tööturusurveindeks asustusüksuse alusel.

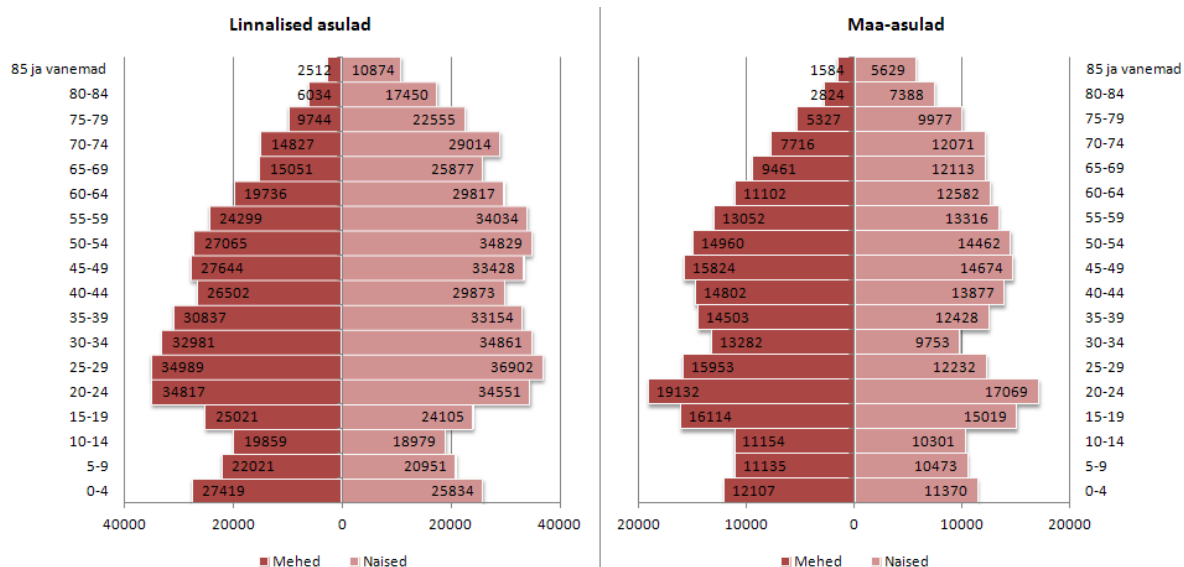
Allikas: Statistikaamet (2011a)

Võrreldes linna- ja maa-asulate elanikke soo ja vanusegrupi lõikes (joonis 1.8), paistab silma üks oluline erinevus: naiste osakaal rahvastikus ületas 2010. a meeste oma linnarahvastikus vanusegrupis 25–29, millest edasi naiste osakaal on järgnevates vanusegruppides üle poole ja alates 65. eluaastast on see suurem kui $\frac{1}{2}$. Samas aga ületab maa-asulates naiste osakaal meeste oma alles vanusegrupis 55–59 ning alates 75. eluaastast on naiste osakaal vanusegrupis suurem kui $\frac{1}{2}$.

See viitab, et juba nõukogude perioodil tekkinud maa-asulates elavate meeste nn pruudidprobleem on ikka alles. Võrdlus näitab, et 2000. a ületas naiste arv oma vanusegrupis meeste oma veelgi varem – linnalistes asulates oli naisi paarikümne võrra rohkem kui mehi juba vanusegrupis 15–19 ja vanemates vanusegruppides naiste osakaal vastava eagrupi rahvastikus suurenes veelgi. Maa-asulates ületas 2000. a andmete alusel naiste osakaal vanusegrupis meeste oma alles 50–54aastaste hulgas.

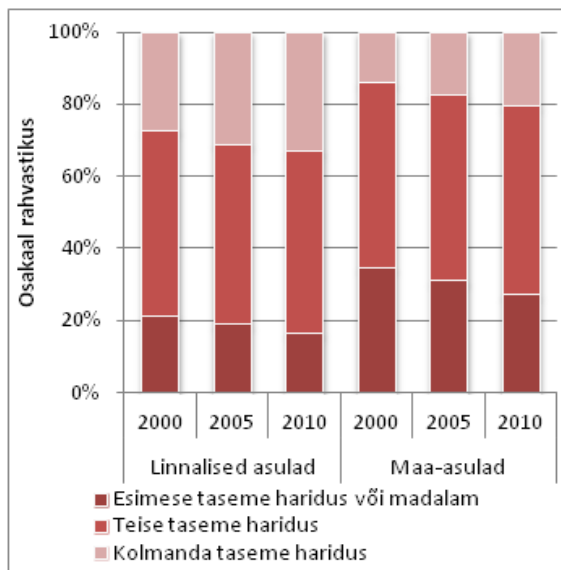
Maal säilinud nõukogu perioodi „pruudidprobleem“ tähendabsuhteliselt palju üksikuid vanemas keskeas tööelisi, kuid vähese haridusega mehi, kelle tööhõive on juhuslik või olematu, sama kehtib motivatsiooni kohta ümberõppe teel uut elukutset omandada. Tihti lisandub alkoholiprobleem ja saamatus oma elu korraldada. Neid ülal pidanud ning nende eest hoolitsenud vanemad on siit ilmast lahkunud ning nii nad ongi valla sotsiaalhoolekande subjektid. Selliseid mehi on igas maapiirkonnas, eriti äärealadel. Naiste haridustaseme tõus on suurendanud üksikute pereeliste meeste osakaalu, kuna naised sõltuvad üha vähem meeste sissetulekust ja võivad pühenduda eneseteostusele, sh üksikemana.

Kolmanda taseme haridusega ehk siis kõrgharidusega 15–74aastaste elanike osakaal on jätkuvalt tõusnud, kuid võrreldes linnaliste asulate elanikega (joonis 1.9) on nende osatähtsus maa-asulate elanike seas jätkuvalt oluliselt väiksem – viiendik võrreldes kolmandikuga linnaliste asulate elanikel 2010. a.

Joonis 1.8. Maa- ja linnaasulate rahvastikupüramiidid 2010. a.

Allikas: Statistikaamet (2011a)

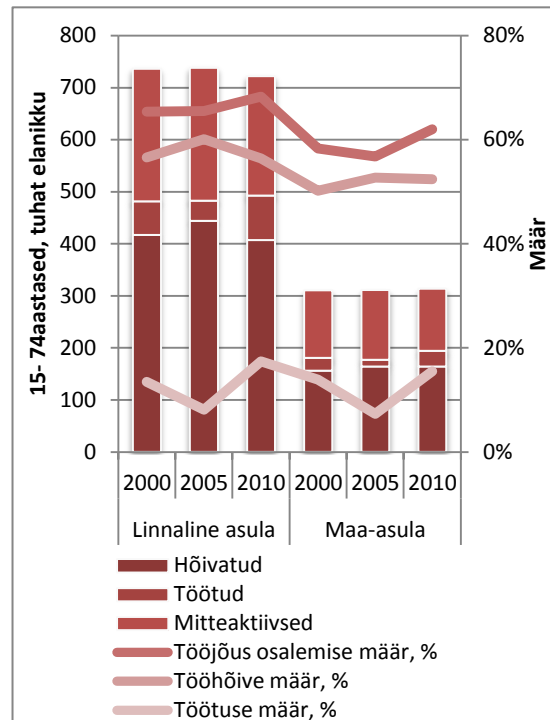
Joonis 1.9. 15–74aastased haridustaseme järgi.

Allikas: Statistikaamet (2011a)

Kesk- ja/või kutseharidusega ehk teise taseme haridusega rahvastiku osakaal on maa- ja linnalistes asulates võrdne, aga ainult alg- või põhiharidust omava rahvastiku osakaal on oluliselt suurem maa-asulates. Kuigi kõige madalama haridustasemega rahvastiku osakaal on järjekindlalt vähenenud, on problemaatiline, et maa-asulates ületab madalama haridusega elanike osakaal jätkuvalt veerandi rahvastikust ning kolmanda haridustasemega elanike arvu.

Maaelanike tööhõivet on 1990. a alates iseloomustanud suurem mitteaktiivsete inimeste osakaal, mistõttu tööjõus osalemise määr on jätkuvalt 7–8% madalam kui linnaelanikel (joonis 1.10). 2000. ja 2005. a oli linnaliste asulate elanike tööjõus osalemise määr 65%, maa-asulates aga vastavalt 58% ja 57% (Statistikaamet 2011a). 2010. a on mitteaktiivsete osakaal vähenenud eelkõige töötuks registreerimise tõttu, sest hõivatute arv on vähenenud ning tööjõus osalemise määr on tõusnud linnalistes asulates 68,3%ni ja maa-asulates 62%ni. Maa-asulates on tööhõive määr (hõivatute osatähtsus tööealises rahvastikus) ka jätkuvalt madalam. 2000. aastate keskel majanduskasvu ajal linnaliste asulate hõivatute arv kasvas ja tööhõive määr tõusis 60%ni, samas maa-asulates oli see 2005. a ainult 52,7%, vaatamata hõive mõningasele kasvule. 2010. a on see vähenenud 56,4%ni linnalistes asulates ning 52,4%ni maa-asulates.

Hõivestruktuuri muutumise käigus on peamiseks tööpakkujaks saanud teenindussektor, mis pakub tööd rohkem kui pooltele maaelanikest ja enam kui ⅔-le linnaasulate elanikest. Teenindussektoris võib hinnata suhteliselt stabiilseks haridus- ja tervishoiutöötajate hõivet, sest nendes valdkondades pole toimunud nii ulatuslikke reforme, mis oleks töökohade koguarvu drastiliselt vähendanud (joonis 1.11).

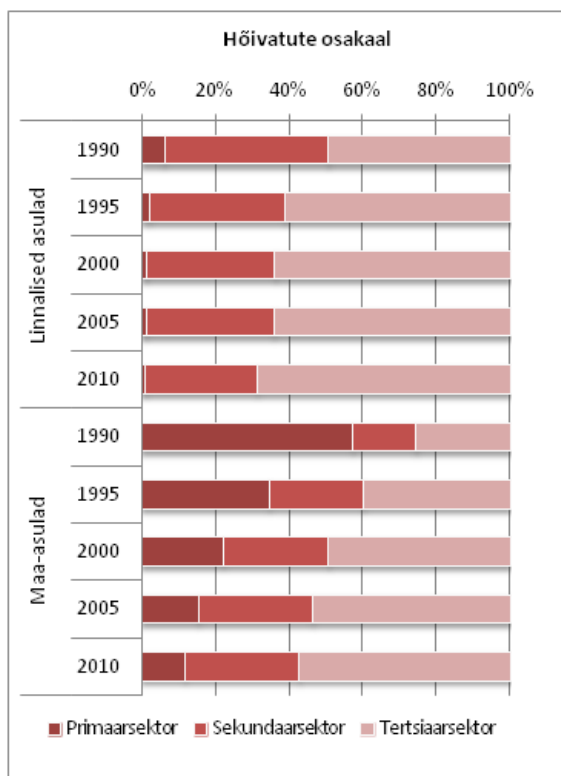

Joonis 1.10. 15–74aastane rahvastik ja tööjõus osalemine 2000–2010.

Allikas: Statistikaamet (2011a)

Teeninduses on tekkinud uusi erialasid ja töökohti: jäätmemajanduses, finantsteeninduses, kinnisvaraarenduses, IT valdkonnas jne (vt ka ptk 4). Enamik nimetatud valdkondadest vajab kvalifitseeritud või kõrgharidusega töötajaid ja suurem osa neist töökohtadest on linnades ning nende valdkondade esindajad leiavad hõlpsasti tööd ka väljaspool Eestit. Maa-asulate tööealiste elanike madalam haridustase on aga probleem, mis piirab nende konkurentsivõimet tööturul eespool nimetatud tegevusaladel, mis üldjuhul nõuavad kõrgharidusega tööjõudu.

Hõivestruktuuri ümberkujunemine on olnud paratamatu arenguprotsess, küsimuseks on aga, kuidas on suudetud selle muutusega kohaneda. Suurem mitteaktiivsete tööealiste, sh heitunute osakaal, kes pole suutnud toimunud muutustega edukalt kohaneda, on sotsiaalne ja majanduslik probleem kohalikele valdadele. Arvestades, et linnalistes asulates saavad tööd enam kui pooled maaelanikest (vt 4. ptk), mõjutab tööjõus osalemist lisaks maa-asula asukohale linnade suhtes ka nende taristu, sh transpordi kättesaadavus ja kulu. Kokkuvõtteks võib öelda, et maa-asulate elanike madalam konkurentsivõime tööturul on jätkuv väljakutse kohalikele omavalitsustele, millele vastamiseks on vaja tegelda probleemi põhjustega: nii inimkapitali kvaliteedi (haridus jms) ja kvantiteedi kui ka taristu seatud piirangutega.

Joonis 1.11. Hõivatud majandussektori alusel 1990–2010.

Allikas: Statistikaamet (2011a)

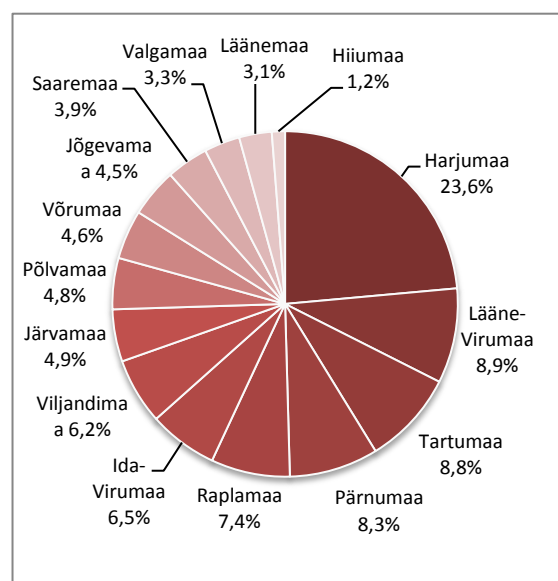
Valdade rahvastik

Tänapäeva Eesti vallad on erinäolise rahvastikuga. Siin on nii paarisaja või veel väiksema elanike arvuga väikevallad, kus tööandjaks on vald ja kus elavad valdavalt pensionärid, kui ka Tallinna ümbruse vallad, mille rahvaarv kiire kasvu tulemusena ületab juba mitmete Eesti väiksemate linnade oma. Sellest tulenevalt on valdadel ka erinevad probleemid ja vajadused. Mitmed Eesti teadlaste uurimused on üksikasjalikult käsitlenud rahvastiku arenguid Eesti linnaregioonides (Tammaru 2001, Tammaru 2003) ja asustushierarhia üksuste kaupa (Tammaru jt 2003b), samuti suburbanisatsiooni (Tammaru 2005, Leetmaa, Tammaru 2007, Leetmaa 2008) ja KOVide arenguid (Geomedia 2011), seetõttu on alljärgnevalt vaadeldud ainult valitud rahvastikunäitajaid Eesti valdade kohta. Valdade analüüsis on lähtutud 2010. a haldusjaotusest, viimase 10 aasta jooksul ühinemise teel moodustunud valdade andmed 2000. ja 2005. a kohta on vajadusel ümber arvutatud, et need oleks võrreldavad 2010. a haldusjaotusega.

Tabel 1.1. Valdade jagunemine vastavalt suurusgruppide rahvastiku alusel 2010. a.

Suurusgrupp	Valdade arv 2010	Elanike arv kokku	% kogu Eesti vallarahvastikust	Keskmine rahvaarv valla kohta 2010
Üle 10 000 elaniku	5	64 670	13,3%	12 934
5000 kuni 9999	17	113 952	23,4%	6703
2000 kuni 4999	52	168 152	34,6%	3234
1000 kuni 1999	77	109 471	22,5%	1422
Alla 1000	42	30 376	6,2%	723
Kokku	193	486 621	100,0%	2521

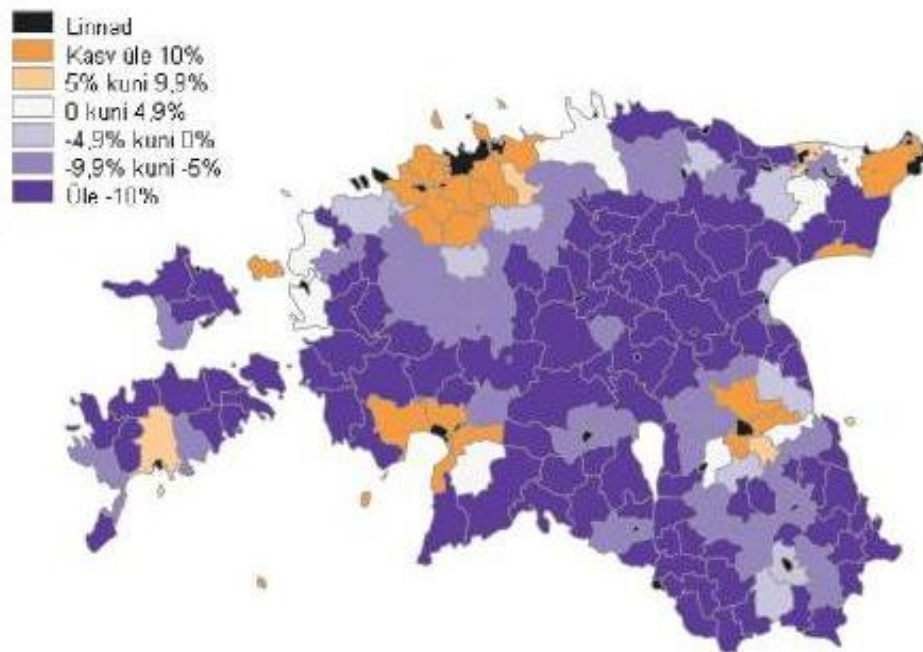
Valdade rahvastiku osakaal kogu Eesti rahvastikust tõusis vähesel määral: 35,8%lt 2000. a 36,8%ni 2010. a (Statistikaamet 2011a). a. 2010. a elas neljas maakonnas (Harjumaal, Lääne-Virumaal, Tartumaal, Pärnumaal) pool kogu Eesti valdade rahvastikust (joonis 1.12), sh Harjumaal valdade elanike osakaal oli 23,6% valdade rahvastikust ning 8,7% kogu Eesti rahvastikust. Harjumaal osatähtsuse suurenemine on jätkunud: 2000. a moodustas Harjumaal valdade rahvastik 17,6% valdade rahvastikust ning 6,3% kogu Eesti rahvastikust. Nimetatud nelja maakonna vallad moodustasid kogu Eesti rahvastikust 2010. a 18,2%; 2000. a oli nende osakaal 15,9%. Harju- ja Tartumaa olid ainsad maakonnad, mille rahvastiku osakaal valdade rahvastikus vaadeldaval perioodil tõusis; teiste maakondade valdade rahvastiku osakaal on vähenenud.

Joonis 1.12. Maakondade rahvastiku osakaal Eesti valdade rahvastikus 2010. a.

Allikas: Statistikaamet (2011a)

Kui võrrelda valdade jagunemist suurusgruppidesse, siis 2010. a ületas viie valla (Viimsi, Harku, Jõhvi, Rae ja Türi) elanike arv 10 000 piiri ja nendes elas kokku 13,3% kogu valdade rahvastikust (tabel 1.1). Üle kolmandiku Eesti valdade rahvastikust elas valdades, milles oli vähemalt 5000 elanikku. Teine kolmandik elas valdades, kus oli 2000–4999 elanikku. Eesti valdadest 62% oli vähem kui 2000 elanikku, samas nende rahvastiku osakaal kogu valdade rahvastikus oli kokku ainult 28,7%.

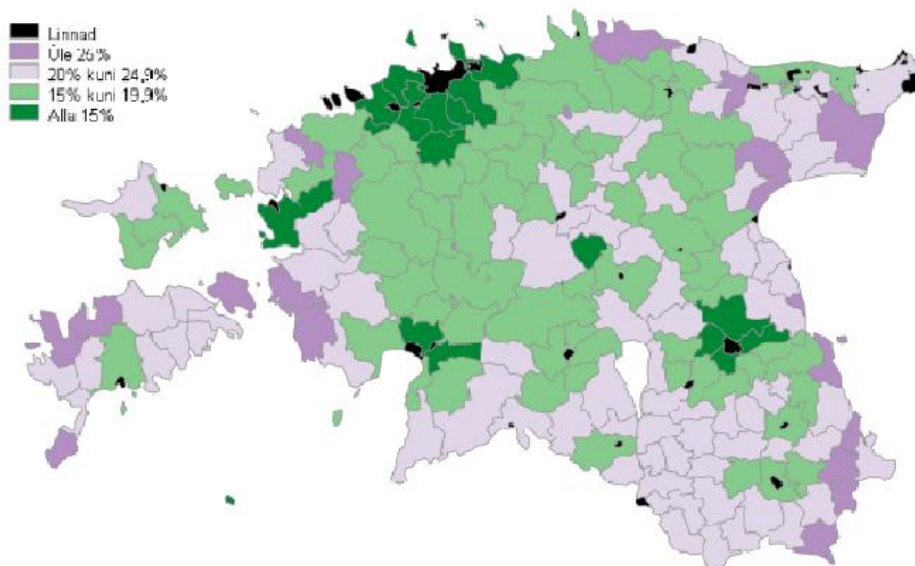
Joonis 1.13. Rahvaarvu muutus valdades 2000–2010.

Allikas: Statistikaamet (2011a)

Kümneaastase perioodi jooksul on rahvaarv kasvanud 35s (18,2% valdadest), eelkõige Tallinna, Tartu, Pärnu tagamaal asuvates valdades (joonis 1.13). 158 vallas (81,8% valdadest 2010. a seisuga) on rahvaarv kahanenud, sealhulgas 108 vallas on rahvaarvu kahanemine ületanud 10%. Suurimate rahvastikku kaotajate hulka kuulub Kagu-Eesti valdade kõrval ka palju Kesk-Eesti (sh Järvamaa) valdu.

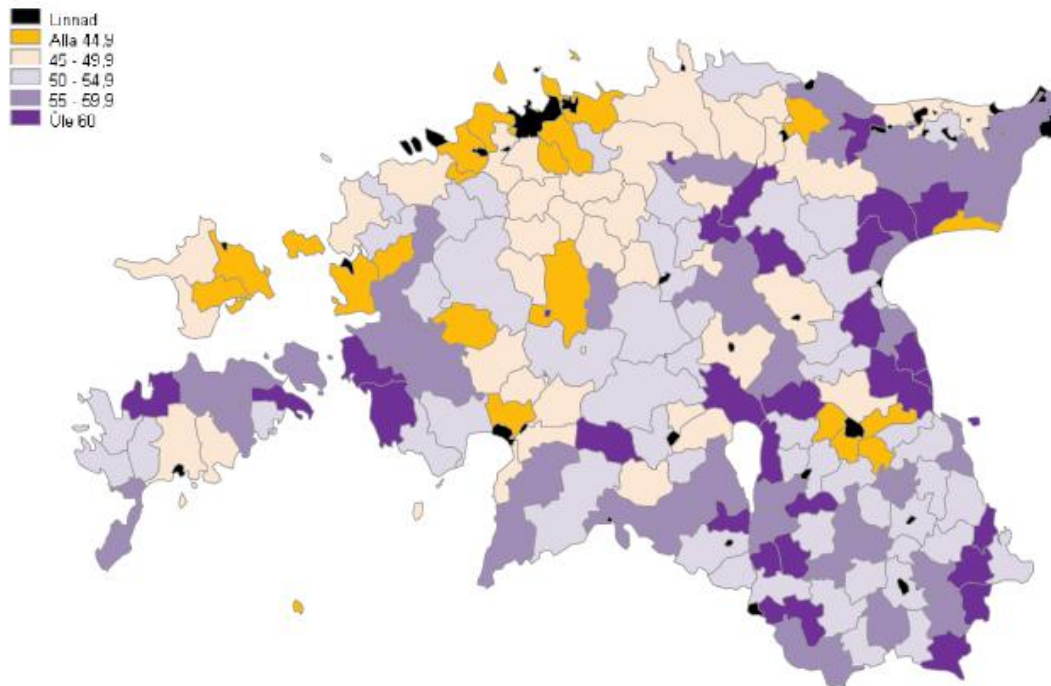
2010. a oli üle 65aastaste osakaal (1. jaanuaril) kogu Eesti rahvastikus ligikaudu 17,2%. Eesti keskmisest oli suurem üle 65aastaste osakaal 149

vallas (77,2% valdadest) 193st. Viies vallas (Piirisaare, Tootsi, Peipsiääre, Aegviidu, Järvakandi) ületas selle vanusegrupi osakaal 30% rahvastikust. Kõige väiksem oli vanemaealiste osakaal kahes vallas: Rae (9,3%) ja Harku (9,9%) vallas. Valdalt on vanemaealiste osakaal suurim valdades, kus on toimunud ka suurim elanike arvu vähenemine (joonis 1.14). Üle 65aastaste osakaal on väiksem peaaegu kõikides linnu, sh ka väiksemaid linnu ümbritsevates valdades.

Joonis 1.14. Üle 65aastaste elanike osakaal valdades 2010. a.

Allikas: Statistikaamet (2011a)

Joonis 1.15. Ülalpeetavate määr 100 tööealise kohta 2010. a.

Allikas: Statistikaamet (2011a)

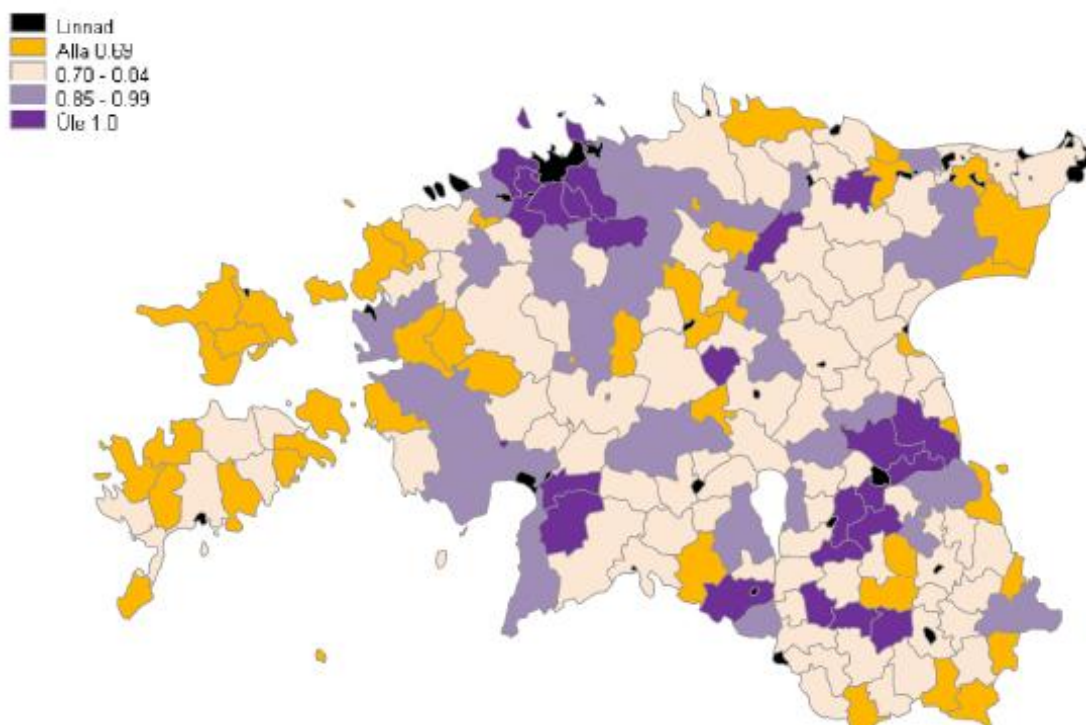
Võttes arvesse lisaks üle 65aastastele ka kuni 14aastaste laste arvu, oli 2010. a keskmine ülalpeetavate määr 100 tööealise kohta Eestis valdades 50,2. Kogu Eesti keskmine ülalpeetavate määr 100 tööealise kohta oli 2010. a alguses 48,1, seega kaks tööealist ühe ülalpeetava lapse või vanemaealise kohta. Valdadest 147s oli ülalpeetavate määr tööealiste kohta Eesti keskmisest suurem. Probleem seisneb selles, et eelkõige on ülalpeetavate hulgas suur vanemaealiste, mitte laste osakaal, seetõttu on üldine ülalpeetavate määr 100 tööealise kohta vähenenud. 2000. aastal oli see näitaja 57,8 ning 2005. a 52,1. Lapsed, kes on sündinud 1980. a lõpus, said 2000. aastail tööealiseks ning 1990. aastate alguses langenud sündimus kajastub ka laste vanusegrupi osakaalu vähenemises kogurahvastikus. Näiteks valdadest, kus ülalpeetavate määr oli 2010. a kõige madalam (joonis 1.15), Alajõel ületas üle 65aastaste osakaal üle kuue korra kuni 14aastaste laste arvu. Ka Pühalepa, Käina, Vasalemma, Vormsi, Kehtna, Vigala ja Haaslava vallas oli vanemaealiste arv laste arvust suurem, aga mitte nii drastiliselt kui Alajõel. Kõikidest valdadest 27s ületas 2010. a üle 65aastaste osakaal kuni 14aastaste osakaalu rohkem kui kahekordselt. Kuni 14aastaste osakaal ületas üle 65aastaste osakaalu samuti 27 vallas (13,9%), mille puhul oli eelkõige tegemist Tallinna ja Tartu ümber paiknevate valdadega.

Demograafiline töötururindeindeks langes valdades 1,32lt 2000. aastal 0,85ni 2010. a. Selle näitaja pu-

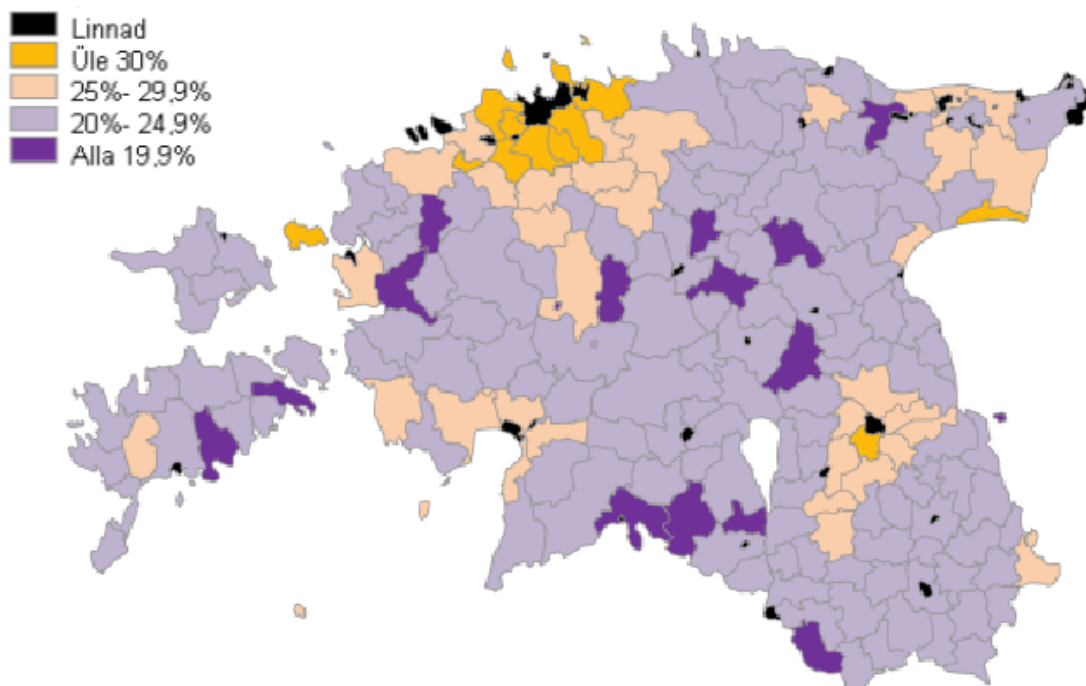
hul peab paratamatult arvestama, et üksikute valdade tasandil on see tuleviku rahvastiku hindamisel ebatäpne, sest see, kas praegused 5–14aastased ka sinna konkreetseesse valda elama ja töötama jäävad, on ebaselge. Käesolevalt on seda näitajat kasutatud valdade elanike praeguse vanusestruktuuri vaatlemiseks.

Peale Tallinna, Tartu ja Pärnu linna tagamaal paiknevate valdade ületab 5–14aastaste noorte arv ka 55–64aastaste arvu mõnes vallas, kus muidu on toimunud rahvastiku oluline kahanemine, näiteks Sõmerpalu ja Urveste vallas Võrumaal, Helmes ja Paluperas Valgamaal, Rägaveres ja Tamsalus Lääne-Virumaal (joonis 1.16). Saartel ja piiriäärsetel aladel on nende vanusegruppide suhe keskmisest väiksem, seega 55–64aastaste osakaal ületab laste arvu.

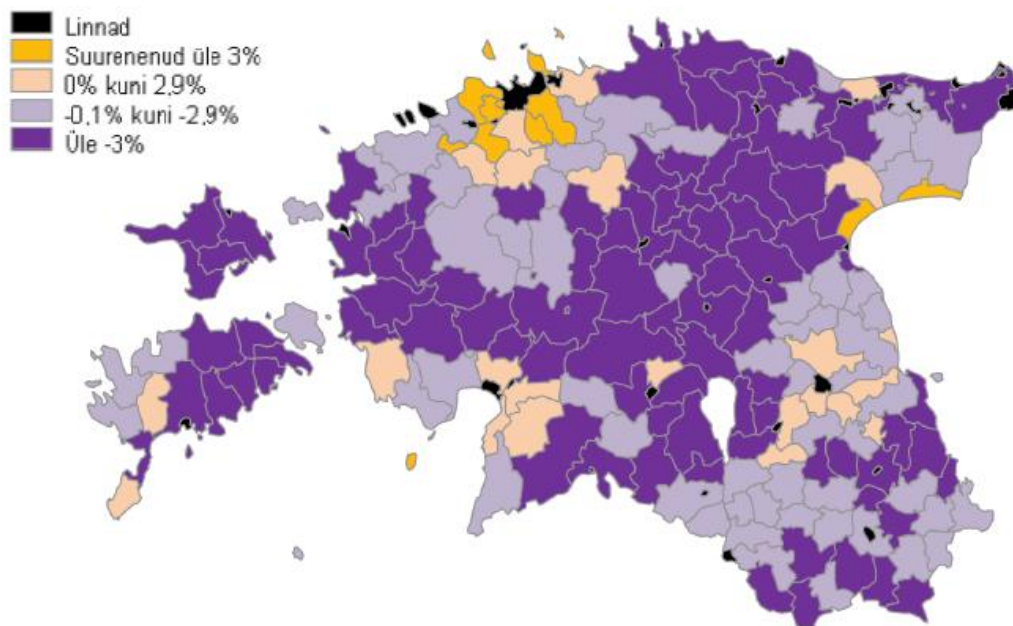
Noored on kõige suuremad rändajad ning hariduse saamiseks peavad paratamatult valdadest lahkuma, oluline on aga, et nad pärast intensiivsemat rändeperioodi tagasi tuleks ja looks oma pere vallas. Valdade rahvastiku vähenemise seisukohast on kriitiline tegur eelkõige perealiste (30–49aastased) kohapeal elamine ning seetõttu on käesolevas peatükis eraldi vaadeldud ka perealiste osakaalu valla kogurahvastikus 2010. a (joonis 1.17) ja selle osakaalu muutust võrreldes 2000. aastaga (joonis 1.18).

Joonis 1.16. Demograafiline tööturusurveindeks (5–14aastaste ja 55–64aastaste suhe) 2010. a.
Allikas: Statistikaamet (2011a)

Joonis 1.17. 30–49aastaste osakaal valdade rahvastikus 2010. a.
Allikas: Statistikaamet (2011a)

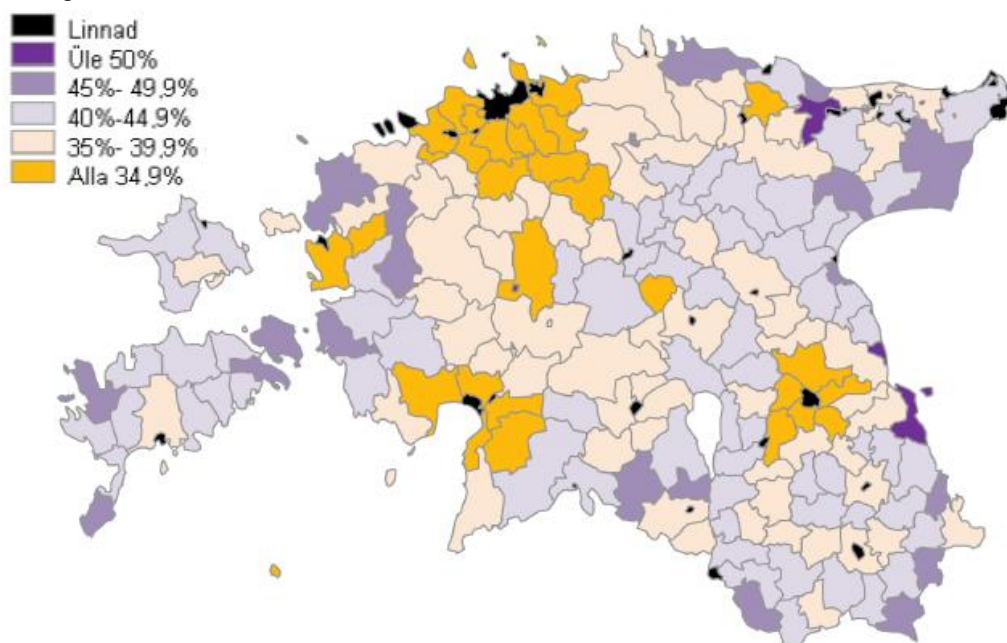

Joonis 1.18. 30–49aastaste osakaalu muutus valdade rahvastikus 2000–2010. a.

Allikas: Statistikaamet (2011a)

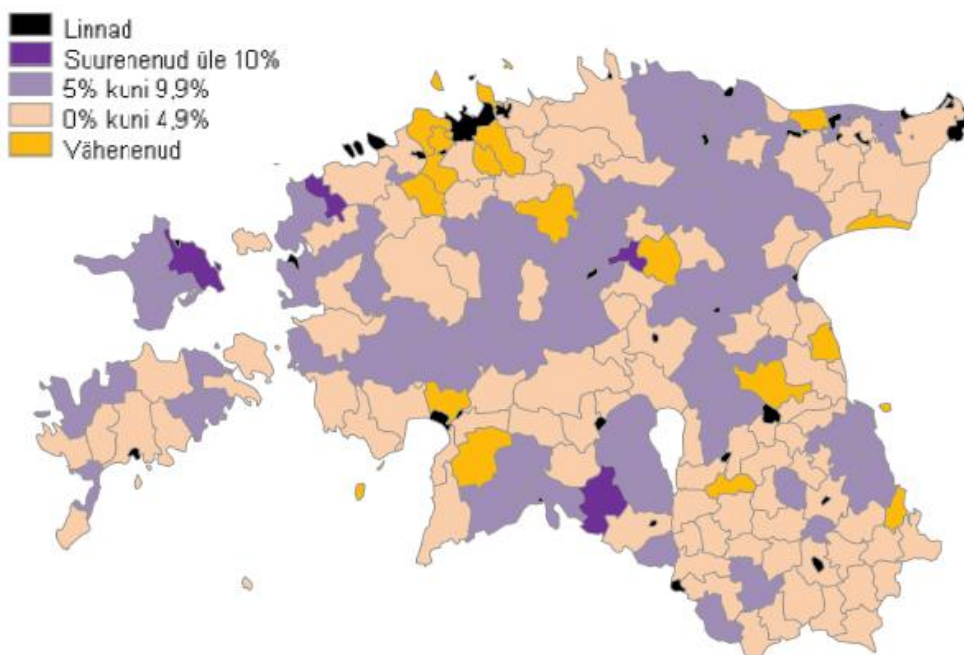
30–49aastaste osakaal kogu Eesti rahvastikus oli 2010. a 27,1%, see oli linnades (28,1%) mõnevõrra kõrgem kui valdades (25,4%). Veerandis valdades ületas nende arv 25% rahvastikust, sh 11 vallas koguni üle 30%, ja nendes valdades oli eelkõige vanemaaliste osakaal keskmisest väiksem, kuigi oli ka erandeid, näiteks Alajõe, Lohusuu, Illuka, kus laste osakaal kogurahvastikust oli keskmisest oluliselt väiksem. 17 vallas jäi perealiste osatähtsus rahvastikus alla viiendiku ning kõikides nendes valdades ületas pensionialiste osakaal laste osakaalu.

Kümneaastase perioodi jooksul vähenes 30–49aastaste arv rahvastikus keskmiselt 2,6% valla kohta. Perealiste osakaal kogurahvastikus oli tõusnud 20% valdadest, valdavalt oli nende osakaal kümne aasta jooksul vähenenud. Side maaeluga või selle puudumine on jätkusuutlikkuse mõistes kahe põlvkonna probleem. Oluline on perealiste kinnitamine maale, sest nende väärtushinnangud ja hoiakud mõjutavad ka nende laste kujunemist.

Joonis 1.19. Üle 50aastaste osakaal valla rahvastikus 2010. a.

Allikas: Statistikaamet (2011a)

Joonis 1.20. Üle 50aastaste osakaalu muutus valla rahvastikus 2000–2010. a.

Allikas: Statistikaamet (2011a)

Eespool (joonis 1.14) vaadeldud üle 65aastaste osakaalule lisaks on joonisel 1.19 toodud üle 50aastaste osakaal rahvastikus 2010. a ja selle muutus võrreldes 2000. aastaga (joonis 1.20). 2010. a oli kõige suurem üle 50aastaste osakaal Piiressaares, kus $\frac{2}{3}$ valla rahvastikust oli vanemad kui 50. Peale Piiressaare ületas nende osakaal poole valla rahvastikust veel viies vallas: Tootsis, Peipsiääres, Sondas, Järvakandis ja Meeksis.

Kümneaastase perioodi jooksul kasvas üle 50aastaste osakaal valla rahvastikus keskmiselt 4,1% valla kohta. Viies vallas (Tootsi, Nõva, Karksi, Kareda, Pühalepa) suurenes üle 50aastaste osakaal rahvastikus üle 10%. Ainult 18 vallas on nende osakaal rahvastikus kümne aasta jooksul vähenenud.

Kokkuvõte

Rahvastiku jagamine maa- ja linnarahvastikuks haldus- või asustusüksuse alusel on paratamatult kunstlik dihhotoomia, sest mõlemad sisaldavad läbilõiget ühiskonna kõikidest gruppidest ja nende probleemidest (näiteks negatiivne loomulik iive, negatiivne välisrändesaldo) ning asustusüksuse piirid ei määra üksüheselt eluviisi. Samas aga võrreldes omavahel rahvastikuarenguid neis kahes tüübis, saab uurida laiemaid ühiskonnas toimuvaid protsesse, millega rahvastikuarengud on läbi põimunud, sest demograafilised muutused peegeldavad toimunud majanduslikke ja sotsiaalseid protsesse ning ka põhjustavad neid.

Rahvastikuarengud on kujundanud Eesti maaelanikkonna väga erinäolise ilme – kahaneva elanikkonnaga väikevaldades kuni kiiresti kasvavate n-ö linnaliste valdadeni, mis suuremaid linnu ümbritse-

vad. Eeslinnastumise protsess, mille käigus rahvastik suundub keskuslinnast seda ümbritseva tagamaa valdadesse, sai Eestis alguse juba nõukogude perioodil ning 2000. aastatel intensiivistus ka seoses elamuehituse aktiivsuse tõusuga. Arvestades, et enamikus praegustest valdadest on viimase kümne aasta jooksul jätkunud arvestatav elanike arvu vähenemine, on keskuslinnade kasvava rahvastikuga tagamaade tähtsus jätkuvalt tõusmas. Praeguseks kujunenud olukord, kus juba arvestatav osa valdade või maa-asula rahvastikust elab nende linnakeskuste tagamaal ning seega rääkides maarahvastikust, peame rääkima ka nendest.

Valdade rahvastiku ümberpaiknemine on viimasel kümnel aastal jätkunud. Neljas Eesti maakonnas (Harjumaa, Lääne-Virumaa, Tartumaa, Pärnumaa) elab praeguseks juba pool Eesti valdade rahvastikust, sealhulgas Harjumaa rahvastiku osakaal Eesti kogurahvastikus hakkab jõudma kümnendikuni ja selle suurimad vallad on oma rahvaarvult juba suuremad kui pooled maakondade keskuslinnad.

Kõige keerulisem küsimus on, kuivõrd keskmisest väiksema rahvaarvuga vallad on jätkusuutlikud. Rahvaarvu kahanemine on olnud suurem just alla 2000 elanikuga valdades. Üle 5000 elanikuga, sh eriti üle 10 000 elanikuga valdades on rahvaarv tõusnud. Eriti problemaatiline on perealiste väiksem osakaal ja üle 50aastaste suurem osakaal väiksemates valdades. Noored on kõige rohkem rändav vanusegrupp, kes vahetab elukohta hariduse ja esimese töökoha saamiseks, pere loomiseks jne. Oluline on aga, et nad pärast seda intensiivsemat rännuperioodi tuleksid tagasi maale ning jääksid sinna perealistena elama ja oma lapsed seal üles kasvataksid.

Suurte erinevuste tõttu rahvaarvus ja vanuselises koosseisus on valdade vajadused ja probleemid erinevad. Kiiresti kasvavad linnade tagamaal paiknevad vallad, kus on suur laste, noorte ja perealiste osakaal, peavad kiiresti looma neile vajaliku taristu ja tagama teenuste kättesaadavuse kohapeal. Rahvastiku kasv poole võrra kümne aasta jooksul avaldab suurt survet olemasolevale taristule ja pakutavatele teenustele ning nende valdade edasine edu sõltub sellest, kuivõrd nad suudavad sellise kiire kasvu esitatud väljakutsetele reageerida. Väheneva ja vananeva rahvastikuga väikevallad aga peavad suutma alles hoida minimaalse taristu ja arendama keskmiselt vanemale rahvastikule vajalikke sotsiaal- ja tervishoiuteenuseid. Kahaneva rahvastikuga valdade kokkuliitmise plaanisel peab arvesse võtma seda, et nende elanikkonna sotsiaalsed ja majanduslikud vajadused jäävad samaks ning olemasolevat taristut peab ka edaspidi hooldama ja vajadusel uut juurde looma, seega küsimus on selles, millist sotsiaalset ja majanduslikku efekti liitmine annab.

Välisrände saldo on jätkuvalt negatiivne – olemasolevate andmete alusel ületab väljaränne sisse- rände vähemalt kahekordselt. Eesti maapiirkonnad võistlevad elukohana mitte ainult Eesti linnadega, vaid kogu Euroopaga, seega jätkusuutlikuks arenguks on vaja atraktiivse elukeskkonna pakkumise kõrval ka majanduslikke ja sotsiaalseid teenuseid, mis suudaksid konkureerida välismaal pakutavate võimalustega. Inimkapitali kvantiteedi vähenemise aeglustamise kõrval on probleemiks selle kvaliteet, mis määrab nii erinevate piirkondade kui ka kogu Eesti konkurentsivõime. Kuigi kolmanda taseme haridust omavate elanike osakaal on tõusnud nii linnalistes kui maa-asulates, on tööjõu keskmine haridustase maa-asulates oluliselt madalam esimese taseme hariduse või madalama haridustasemega elanike suure osakaalu tõttu. Arvestades, et kõige kiiremini kasvavad ja paremini tasustatavad teenindussektori valdkondade töökohad nõuavad head haridust, on täiendus- ja ümberõppe kättesaadavus üks tähelepanu vajavaid tegureid. Linnalistest asulatest madalam tööhõive on jätkuvalt maa-asulate probleemiks, sest mitteaktiivsete, sh heitunute osakaal on maa-asulates suurem. Peale selle esitab väljakutse meeste ülekaal maa-asulate rahvastikus noorte ja perealiste vanusegruppides – oluline on naistele sobivate töökohtade loomine maal, et tasakaalustada olemasolevat olukorda ja muuta maapiirkonnad atraktiivseks elu- ja pere loomise kohaks.

Kriitilisteks arenguteguriteks on maarahvastiku vanuseline ja hariduslik koosseis, elukeskkonna atraktiivsus, konkurentsivõimeliste töökohtade olemasolu ja mitmekesisus ning osutatavate teenuste süsteem. Maaelu arengu planeerimine eeldab regionaalpoliitilisi otsuseid, mis arvestavad valdade rahvastiku erineva koosseisu ning dünaamikaga, sellest tulenevate teenuste struktuuri erinevustega ning rakendavad erinevaid meetmeid erinevate

vajaduste rahuldamiseks eeldusel, et inimese sotsiaal-majanduslik toimetulek on võimalik mistahes Eestimaa punktis.

Kasutatud kirjandus

- Ainsaar, M. 1997. Eesti rahvastik Taani hindamisraamatust tänapäevani. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Ainsaar, M. 2004. Reasons for move: a study on trends and reasons of internal migration with particular interest in Estonia 1989–2000. Turku: Turun yliopisto.
- Allen, Paul 2008. Comparing classifications: Rural and Urban with Area. *Regional Trends* 40, pp. 21–30.
- Annist, A. 2011. Otsides kogukonda sotsialismijärgses keskuskülas. Arenguantropoloogiline uurimus. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus.
- Bell, D. 1973. The Coming of Post Industrial Society: a Venture in Social Forecasting. London: Heinemann.
- Bell, Michael M. 2007. The two-ness of rural life and the ends of rural scholarship. – *Journal of Rural Studies* 23, 4, pp. 402–415.
- Berg, L van den, Drewett, R., Klaassen, L. H., Rossi, A., Vijverberg, C. H. T. 1982. Urban Europe: A Study of Growth and Decline, vol. 1, Oxford: Pergamon Press.
- Brown, D. L., Schafft, K. A. 2011. Rural People and Communities in the 21st Century: Resilience and Transformation. Cambridge: Polity Press.
- Bunce, Michael. F. 1982. Rural settlement in an urban world. New York: St. Martin's Press.
- Bushnell, Mary 1999. Imagining Rural Life: Schooling as a Sense of Place. – *Journal of Research in Rural Education* 15, 2, pp. 80–89.
- Champion, T. 2001. Urbanization, Suburbanization, Counterurbanization and Reurbanization. – R. Pad-dison (ed.), *Handbook of Urban Studies*. London: Sage Publication, pp. 143–161.
- Cloke Paul J., Edwards, G. 1986. Rurality in England and Wales 1981: a replication of the 1971 index. – *Regional Studies* 20, pp. 289–306.
- Cloke, Paul 2006. Conceptualizing rurality. *Handbook of Rural Studies*. Ed by Cloke, Paul; Marsden, Terry, Mooney, Patrick H. London, Thousand Oaks, New Dehli: SAGE Publications, pp. 18–28.
- Cloke, Paul J. 1977. An index of rurality for England and Wales. – *Regional Studies* 11, pp. 41–46.
- Clout, Hugh D. 1984. A rural policy for the EEC? London and New York: Methuen.
- Coeterier, J. F. 1994. Non-agricultural use of the countryside in the Netherlands: what is local opinion? – *Landscape and Urban Planning* 29, 1, pp. 55–69.
- COM 1988. The Future of Rural Society. Commission communication transmitted to the Council and to the European Parliament. 501 final, 29 July 1988. – *Bulletin of the European Communities, Supplement* 4/88.
- Deaver, Ken 1992. What is Rural? – *Policy Studies Journal* 20: 2, pp. 184–189.
- Dewey, Richard 1960–61. The Rural-Urban Continuum: Real but Relatively Unimportant. – *American Journal of Sociology* 66, pp. 60–66.
- Dijkstra, Lewis, Ruiz, Vincente 2010. Refinement of the OECD regional typology. Paris: OECD.

- Domon, G. 2011. Landscape as resource: Consequences, challenges and opportunities for rural Development. – Journal of Landscape and Urban Planning No 100, (2011), pp.338–340.
- Eliade, M. 1987. Sakraalne ja profaanne. Religiooni olemus. Tõlke käsikiri. Tallinn.
- Errington, Andrew 1994.. The peri-urban fringe: Europe's forgotten rural areas. – Journal of Rural Studies 10, 4, pp. 367–375.
- Fielding, A. 1989. Migration and Urbanization in Western Europe since 1950. – The Geographical Journal, 155 (1), pp. 60–69.
- Frey, W. H. 1987. Migration and Depopulation of the Metropolis: Regional Restructuring or Rural Renaissance? – American Sociological Review 52 (2), pp. 240–257.
- Gadamer, H-G. 1994. Võimetus kõneluseks. – Akadeemia nr 6, Tartu.
- Geomedia. 2011. Rahvastikuareng ning töökohtade arvu ja väärtuse muutumine KOV-võimekuse indeksi andmebaasi andmete alusel. Tartu: Konsultatsiooni- ja koolituskeskus Geomedia.
http://www.siseministeerium.ee/public/Rahvastiku_ja_tookohtade_analuuus.pdf (12.10.11).
- Gray, John 2000. The Common Agricultural Policy and the Re-Invention of the Rural in the European Community. – Sociologia Ruralis, Vol. 40, No 1, pp 30–52.
- Halfacree, Keith 2006. Rural space: constructing a three-fold architecture. Handbook of Rural Studies. Ed. by Cloke, Paul; Marsden, Terry, Mooney, Patrick H. London, Thousand Oaks, New Dehli: SAGE Publications, pp. 44–62.
- Halfacree, Keith. H. 2009. Rurality and Post-Rurality. – International Encyclopedia of Human Geography, pp. 449–456.
- Haridus- ja Teadusministeerium 2011. Ministeerium soovib omavalitsustelt selgust 2958 koolikohustust mittetäitva lapse kohta. Pressiteade 05.10.11.
<http://www.hm.ee/index.php?0512663> (08.10.11).
- Haugen, Marit S., Lysgård, Hans Kjetil 2006. Discourses of rurality in a norwegian context Norsk Geografisk Tidsskrift. – Norwegian Journal of Geography 60, 3.
- Hoggart, Keith 1988. Not a definition of rural. – Area 20, 1, pp. 35–40.
- Jary, D., Jary, J. 1991. Collins Dictionary of Sociology. Glasgow: HarperCollins Publishers.
- Jauhiainen, J. S. 2002. Eesti linnaregioonide arengupotentsiaali analüüs. OÜ EURREG.
http://www.siseministeerium.ee/public/0000eesti_linnareg.pdf (01.04.11).
- Joseph, Alun E., Smit, Barry 1985. Rural residential development and municipal service provision: a Canadian case study. – Journal of Rural Studies 1, 4, pp. 321–337.
- Jõeveer, J. 2003. Siserände vanuserinevus. Ränne üleminekuaja Eestis. Tallinn: Stastikaamet, lk 28–48.
- Jääts, Liisi 2010. Maaelu ideoloogiad ja praktikad Karula rahvuspargi ja sealsete elanike näitel. Magistritöö. Tartu Ülikool: Filosoofiateaduskond, Ajaloo ja Arheoloogia Instituut.
http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/14661/jaats_liisi.pdf;jsessionid=DF174C62261F5A00080DBB50B3801E32?sequence=1.
- Kast, V. 1998. Lein. Tartu.
- Kaubi, J. 1999. Agraarreformid läbi aegade meil ja mujal. – Akadeemia 1999, nr 4, lk 790–820.
- Keeble, David 1995. Enterprising Behaviour and the Urban-Rural Shift. – Urban Studies 32, 6, pp. 975–997.
- Kõre, J., Ainsaar, M., Hendrikson, M. 1996. Eluasemepoliitika Eestis 1918–1995. – Akadeemia 8 (10), lk 2133–2164.
- Leetmaa, K. 2008. Residential Suburbanization in the Tallinn Metropolitan Area. Tartu: Tartu University Press.
- Leetmaa, K., Tammaru, T. 2007. Suburbanization in countries in transition: Destinations of suburbanizers in the Tallinn metropolitan area. – Geografiska Annaler, 89 B (2), pp. 127–146.
- Lillak, R. 2003. Eesti põllumajanduse ajalugu. Tartu: Eesti Põllumajandusülikool.
- MacGregor-Fors, Ian 2011. Misconceptions or misunderstandings? On the standardization of basic terms and definitions in urban ecology. – Landscape and Urban Planning 100, pp. 347–349.
- Marangon, Visintin 2007. Rural landscape valuation in a cross-border region, Cahiers d'Economie et Sociologie Rurales. vol. 84–85, pp. 113–132.
<http://www.inra.fr/esr/publications/cahiers/pdf/marangon.pdf>.
- Marcuse, H. 1967. Tribstruktur und Gesellschaft. Frankfurt: Suhrkamp.
- Marksoo, A. 1992. Dynamics of rural population in Estonia in 1980s. – Punning, J-M. (ed.), Estonia: Man and Nature. Tallinn: Valgus, pp. 129–153.
- Marzluff, John M., Shulenberger, E., Endlicher, W., Alberti, M., Bradley G. jt (toim.) 2001. Urban Ecology: An International Perspective on the Interaction Between Humans and Nature. Springer-Verlag.
- Murdoch, Jonathan, Pratt, Andy C. 1993.. Comment. Rural studies: Modernism, postmodernism and the 'post-rural'. – Journal of Rural Studies 9, 4, pp. 411–427.
- Natori, Y., Chenoweth, R. 2008. Differences in rural landscape perceptions and preferences between farmers and naturalists. – Journal of Environmental Psychology, 28, 3, pp. 250–267.
- OECD 2006. OECD-FAO Agricultural Outlook – 2006–2015.
http://www.oecd.org/document/62/0,2340,en_2649_201185_37032958_1_1_1_1,00.html.
- OECD 2010. OECD Rural Policy Reviews: Strategies to Improve Rural Service Delivery.
- Pahl, Ray 1966. The rural-urban continuum. – Sociologia Ruralis, 6, 3-4, pp. 299–329.
- Patterson, Hazel ja Anderson, Duncan 2003. What is really different about rural and urban firms? Some evidence from Northern Ireland. – Journal of Rural Studies 19, 4, pp. 477–490.
- Perkins, Harvey C. 2006. Commodification: re-resourcing rural areas. Handbook of Rural Studies. Ed. by Cloke, Paul; Marsden, Terry, Mooney, Patrick H. London, Thousand Oaks, New Dehli: SAGE Publications, pp. 243–257.
- Pompe, S. 1997. Psychodrama und Selbsmord (tõlke käsikiri).
- Pratt, Andy C. 1996. Discourses of rurality: Loose talk or social struggle? – Journal of Rural Studies 12, 1, pp. 69–78.

- Rechardt, E. 1995. Kuri meis ja maailmas. – Akadeemia nr, 1, Tartu.
- Rennie-Short, John 1991. Imagined Country. Environment, Culture and Society. London & New York: Routledge.
- Silvasti, Tiina 2001. Talonpojan elämä. Tutkimus elämäntapaa jäsentävistä kulttuurisista malleista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 821. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sjörberg Ö., Tammaru, T. 1999. Transitional Statistics: Internal Migration and Urban Growth in Post-Soviet Estonia. – Europe-Asia Studies 51 (5), pp. 821–842.
- Statistikaamet. 2011a. Statistika andmebaas. <http://www.stat.ee/> (01.09.11).
- Statistikaamet. 2011b. Mõisted ja meetoodika. Ränne. Rahvastik. – Rahvastikusundmused. Statistika andmebaas. http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Rahvastik/03Rahvastikusundmused/08Ranne/RVR_01.htm (25.06.11).
- Stenback, Susanne 2011. Othering the rural: About the construction of rural masculinities and the unspoken urban hegemonic ideal in Swedish media. – Journal of Rural Studies, publitseeritud elektrooniliselt.
- Ström, A., Biezais, H. 1975. Germanische und Baltische Religion. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer
- Tammaru, T. 2001. Linnastumine ja linnade kasv Eestis nõukogude aastatel. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tammaru, T. 2003. Urban and rural population change in Estonia: Patterns of differentiated and undifferentiated urbanisation. – Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 94 (1), pp. 112–123.
- Tammaru, T. 2005. Suburbanisation, employment change and commuting in the Tallinn metropolitan area. – Environment and Planning 37 (9), pp. 1669–1687.
- Tammaru, T., Kulu, H., Kask, I. 2003a. Siserände üldsuunad. Ränne üleminekuaja Eestis. Tallinn: Statistikaamet, lk 142–150.
- Tammaru, T., Kulu, H., Kask, I. 2003b. Siserände üldsuunad. Ränne üleminekuaja Eestis. Tallinn: Statistikaamet, lk 3–27.
- Tammaru, T., Leetmaa, K., Silm, S.; Ahas, R. 2009. Temporal and Spatial Dynamics of the New Residential Areas around Tallinn. – European Planning Studies, 17 (3), pp. 423–439.
- Tammur, A. 2009. Siserände suundumused. Ränne. 2000–2007. Tallinn: Statistikaamet, lk 35–49. http://www.stat.ee/publication-download-pdf?publication_id=15619 (01.02.11).
- Tammur, A., Herm, A., Pungas, E., Rannala, H., Valgma, Ü. 2009. Rändeandmete meetoodika ja kvaliteet. Ränne. 2000–2007. Tallinn: Statistikaamet, lk 5–34. http://www.stat.ee/publication-download-pdf?publication_id=15619 (01.02.11).
- Tassinopoulos, A., Werner, H. 1998. Mobility and Migration of Labour in the EU. Cedefop Document No.1710. European Centre for the Development of Vocational Training. http://www.cedefop.europa.eu/EN/Files/1710_en.pdf (01.08.11).
- Tilly, C. 1974. An Urban World. Boston: Little, Brown and Company.
- Tisdale, H. 1942. The Process of Urbanization. – Social Forces 20 (3), pp. 311–316.
- Wilkinson 1985. The Community in Rural America. Greenwood Publishing Group, pp. 62–69.
- Ühine... = Ühine põllumajanduspoliitika lahtiseletatuna. Euroopa Komisjoni Põllumajanduse ja Maaelu Arengu Peadirektoraadi väljaanne. [22.10 2011] http://ec.europa.eu/agriculture/publi/capexplained/cap_et.pdf.
- Yu, Kongjian 1995. Cultural variations in landscape preference: comparisons among Chinese sub-groups and Western design experts. – Landscape and Urban Planning 32, 2, pp. 107–126.

2. Maaelu arengu hindamine

Raul Omel, Rando Värnik, Anne Pöder

2.1. Maaelu arengu eripärad regionaalse arengu kontekstis

Regionaalsed erisused on paljudes riikides oluliseks probleemiks ning poliitiliste väitluste allikaks. Regionaalsete arengutasemete erinevus ning suurem ebavõrdsus on iseloomulik eelkõige arengumaadele ja siirderiikidele. Eesti on väike avatud majandusega riik, kus juba rohkem kui kahe kümnendi jooksul on ellu viidud mitmeid olulisi reforme, mille tulemusena on liigutud üha enam demokraatliku turumajandusliku ühiskonna suunas. Siirdeprotsesside paratamatuks tulemuseks on olnud ka regionaalsete probleemide esilekerkimine. Käesoleva analüüsi tähenduses on sellisteks probleemideks eelkõige maapiirkondade suhteline mahajäämus võrreldes linnapiirkondadega ning paljude piirkondade marginaliseerumine.

Koondnäitajaid, mis mõõdavad arengut (nii majanduslikku kasvu, inimeste heaolu kui jätkusuutlikkust), on mitmed institutsioonid loonud ka varem. Selliste koondnäitajate vajalikkus tuleneb asjaolust, et regiooni arengu hindamisel peab vaatama kaugemale sisemajanduse koguproduktist kui sisemajanduses lõpptarbimiseks loodud kaupade ja teenuste mõõdust. Lisaks SKP-le, mis on käsitlevat pigem jooksva sissetulekuna, on vajalik vaadelda arengut laiemalt, võttes arvesse ka sotsiaalse heaolu ning looduskeskkonnaga seonduva.

Regiooni arengu hindamise muudab keeruliseks arengu mitmemõõtmeline olemus. Euroopa ühtse põllumajanduspoliitika raames on maapiirkondade mitmekülgne areng üheks peamiseks strateegiliseks eesmärgiks, mille täitmiseks on loodud mitmeid meetmeid maaelu arengukava raames. Käesoleva analüüsi/ülevaate eesmärgiks on ühtlasi selliste hindamismeetodite arendamine, mis toetaksid maaelu arengut mõjutavate poliitiliste otsuste tegemist maaelu arengust ja maapiirkondade elukvaliteedist mitmekülgse arusaama loomise kaudu.

Regionaalset arengut kirjeldavate indikaatorite puhul on tüüpiliselt tegemist koondnäitajatega, kus analüüsitavaks territoriaalseks üksuseks on kas riik või selle riigi territoriaalsed üksused, mille kohta kogutavate andmete hulk on väga laiaulatuslik ja rahvusvaheliselt võrreldav. Käesolevas Eesti maapiirkondi käsitlevas analüüsis on territoriaalseks üksuseks vald. Tulemusena on regiooni arengut kirjeldavate olemasolevate andmete hulk piiratud.

Maaline ja regionaalne

Õeldes „maaline”, peame tihti silmas avatud ruumi või põllumajanduslikke piirkondi. Ent mõiste „maaline” hõlmab endas ka väikseid linnu. Seega ei ole erinevus linna ja maa vahel nii üheselt mõõdetav.

Põhjalikuma ülevaate saamiseks regionaalset arengut käsitlevatest teoreetilistest seiskohtadest vaata Irwin jt 2010.

Regioon on ruumilisel skaalal mõõdetav füüsiliste mõõtmisvahenditega. Näiteks on Capello (2007) arendanud välja regionaalse kasvu prognoosimise mudeli, mis lähtub regionaalse kasvu kaasaegsest käsitlusest, kus kasv saavutatakse tänu konkurentsivõimele, endogeensetele teguritele ja akumulatsioonile ning kus olulist rolli mängivad nii sotsiaalsed kui ruumilised tegurid. Mudel kätkeb endas nii kohalikku ressursivaru kui aglomeratsioonist tulenevat mastaabisäästu ja ruumilise kasvuga kaasnevat ülevoolu efekti.

Regioon on käsitlevat ka erilise sotsiaalse konstruktsioonina, abstraktse ruumina, sisaldades ja kujundades majanduslikke, sotsiaalseid, ökoloogilisi, poliitilisi ja kultuurilisi seoseid ning protsesse. Näiteks on Pike jt (2007) käsitlenud põhjalikult erisusi mõistete „kohalik” ja „regionaalne” vahel, lähtuvalt ajaloolisest kontekstist, ruumilisest paiknemisest ning erinevatest põhimõtetest ja väärtustest. Analüüsitakse, kes ja kus võib või kaotab mingi lokaalse või regionaalse arengu tulemusena. Autorid toovad esile, et nii kohalikku kui regionaalset arengut käsitlevad mudelid peavad hõlmama ka selliseid põhimõtteid ja väärtusi nagu demokraatia, omand, rahvusvahelistumine ja õiglus.

Kasv ja areng

Valdavalt on majandusarengu tähenduses mõistatud just majanduskasvu. Majanduskasv tähistab pigem kitsalt reaaltulude kasvu ühe elaniku kohta. Majandusareng on defineeritav kui pikaajaline protsess, mille käigus toimub reaaltulude kasv ühe elaniku kohta, samal ajal kui absoluutse vaesuse piirist allpool elavate inimeste arv ei kasva ning tulude jaotumine ei muutu ebavõrdsemaks.

Areng üldisemalt hõlmab lisaks majanduslikule arengule ka kvalitatiivseid ning struktuurseid muutusi ühiskonnas. Sellisteks muutusteks on väärtushinnangute ja hoiakute muutumine, mittemateriaalsete vajaduste rahuldatus, tehnoloogia areng, ühiskondlike institutsioonide areng, demograafiline areng jne.

Tüüpiliselt jagatakse majandusarengu mõõtmisel indikaatorid majanduslikeks, sotsiaal-kultuurilisteks ja demograafilisteks ning poliitilisteks.

Enam kasutatud majanduslikuks indikaatoriks on sisemajanduse koguprodukt, mille kasutamine majanduse arengu kirjeldamisel on raskendatud, sest SKP kirjeldab vaid mingil perioodil loodud lõpptarbimisse läinud kaupade ja teenuste väärtust. Seetõttu ei hõlmata selliseid olulisi arengu komponente nagu

vaba aja väärtus, tootmise ja tarbimise välismõju, lõpptoodangu struktuur jne.

Sotsiaal-kultuurilised ja demograafilised indikaatorid võivad, sõltuvalt eesmärgist, mõõta majandusliku mahajäämuse põhjusi või tagajärgi. Arengu hindamiseks sobivad rohkem tulemusi mõõtvad indikaatorid. Enam kasutatav on näiteks inimarengu indeks.

Poliitilised indikaatorid on enamasti seotud selliste teemadega nagu isiklik julgeolek, õigus seaduse kaitsele, sõnavabadus, poliitiline osalemine ja võrdsed võimalused.

Regionaalset arengut käsitlevas kirjanduses on näha kasvavat huvi just selliste poliitikate ja tegevuste vastu, millel on positiivne mõju pigem heaolule kui majanduskasvule (SKP kasvu tähenduses). Sisemajanduse koguprodukti kui indikaatorit on kritiseeritud palju, tuues esile, et sellised vahetussuhtel rajanevad näitajad nagu sissetulek, rikkus ja tarbimine ei ole piisavad kirjeldamiseks inimese heaolu. Täiendavalt on vajalik käsitleda mittemonetaarseid elukvaliteeti kirjeldavaid näitajaid. Elukvaliteet ja heaolu on seega lähedased mõisted, mis iseloomustavad ühiskonna kui terviku ning ka inimese kui indiviidi toimimist, sisaldades lisaks majanduslikule mõõtmele arusaama sotsiaalsetest võrgustikest, tervise seisundist, haridusest ja ümbritsevast looduskeskonnast ning hinnangut neile.

Käsitledes maaelu arenguga seotud küsimusi tõuseb üha olulisemale kohale keskkonna roll arengu kontekstis. Keskkonna mõõde maaelu arengu tähenduses on seotud jätkusuutliku loodusressursside kasutamise ning maalise eluviisi jätkumisega. Seega ei tähenda keskkond siin vaid loodust bioloogilise mitmekesisuse ja ressursi näol, vaid ka inimese loodud keskkonda, mis tagab maalise eluviisi säilimise. Sotsiaal-kultuuriline mõõde on seotud sotsiaalsete võrgustike, traditsioonide ja sotsiaalse taristuga (ka ehitiste ja muu taristu näol). Majanduslik mõõde väljendub tarbimiseks vajaliku sissetuleku kindlustamises moel, mis ei loo uut ebavõrdsust.

Heaolu ja elukvaliteet on seega just need mõõtmised, mis lisaks majanduslikule heaolule loovad arusaama arengust. Regiooni arengut on võimalik analüüsida mitmeti, ent sellegipoolest puudub seni ühene ja tunnustatud meetod arengu mõõtmiseks. Vajalik on käsitleda suurt hulka näitajaid, mille koondamine üheks koondnäitajaks ei pruugi alati lihtsalt teostatav olla. Nii näiteks võivad majanduskasv ja looduskeskond arengu raames ka teineteist kompenseerida.

Seega on maaelu arengu selgitamisel tähtis lähtuda kahest olulisest tegurist, mis selgitavad nii soovi kui võimalust elada maal. Soov elada maal tuleneb seal kättesaadavatest teenustest, looduskeskonna kvaliteedist ja sotsiaalsetest võrgustikest, mis muudavad maapiirkonna meeldivaks elukeskkonnaks. Võimalus elada maal tuleneb sissetuleku loomise võimalustest, võimalustest saada sissetulekut maa

kui ressursiga seotud ja ka mitte otseselt maaga seotud tegevuste mitmekesistamiselt, mis tagaks võimaluse elada maal.

Regionaalne areng ja maaelu areng

Regionaalne areng viitab ruumilisusele ning lähtub konkreetsest geograafiliselt määratletavast territooriumist. Regionaalse arengu käsitlus rajaneb majandusliku arengu käsitlusel ning ei tee olulist vahet linnal ja maal.

Maaelu areng viitab uute tulevikusuundumuste otsimisele ning peegeldab maal elavate inimeste arenguvõimalusi. Maaelu arengu käsitlus läheb kaugemale moderniseerimise teooriast, mille kohaselt probleemid põllumajanduse ja maapiirkondadega on lahendatud, ning käsitleb võimalusi põllumajanduse ja maapiirkondade eeldatavaks muutumiseks (van der Ploeg *et al.* 2000).

Seega ei ole linna ja maa eristamine üheselt määratletud. Linna areng mõjutab maa arengut ja vastupidi. Kui maaelu areng ongi vaid osa regionaalsest majandusarengust, siis ei tohi unustada maaelu olulisi eripärasid, eriti põllumajanduse rolli maaelus.

Regionaalset arengut käsitlevate teooriate arv järjest suureneb ning eristatakse vaid peamiste arengut mõjutavate tegurite ja mehhanismide poolest. Siiski ei ole tänapäeval olemas ühtegi sellist käsitlust regionaalsest arengust, mis oleks vastuvõetav kõigile võimalikele huvigruppidele (Ward, Hite 1998, Sucháček, Malinovský 2007, Galdeano-Gómez jt 2011).

Regionaalset arengut käsitlevate teooriate endi areng on liikunud eksogeenseid (välimisi) tegureid rõhutavatest teooriatest endogeenseid (sisemisi) tegureid esile tõstvate teooriate suunas. Viimasel ajal on kerkinud esile ka niinimetatud neoendogeenne käsitlus, kus lähtutakse peamiste tingimuste määratlemisest, mis tagaksid sisemise endogeense kasvu võimalused mingis regioonis (Galdeano-Gómez jt 2010). Sellise lähenemise tingib enamasti just vajadus regionaalsete poliitikate kujundamiseks maaelu arengu mõttes. Nii lähtuvad erinevad maaelu arengukavad just sellisest teoreetilise alusest. Et ka Eestis on näha, kui erinevad võivad olla regioonid maaelu mõistes, siis on sellest näiliselt ühest teoreetilise lähtekohast jõutud vägagi erinevate maaelu poliitikateni erinevates regioonides ning järelikult ka erinevate maaelu käsitluste ja definitsioonideni.

Põllumajanduse areng ja maaelu areng

Sõltuvalt varasemalt kokkulepitud teoreetilistest lähtealustest saab näiteks selle ühe olulisema traditsioonilisele maalisele viitava tegevuse, põllumajanduse käsitlemisel lähtuda nii selle valdkonna positiivsest mõjust arengule kui ka lähtekohast, et põllumajandussektori osatähtsuse suurenemine mingis piirkonnas on pigem ohumärgiks ja viitab piirkonna kui terviku taandarengule. Maaelu arengu tõlgendamise üheks keerukamaks aspektiks ongi

tihti just traditsiooniliste maalisusega seonduvate tegevuste vastuoluline mõju arengule.

Näiteks mingi piirkonna arengu väga varajases etapis on põllumajanduse roll väga suur, sest väga madala arengutaseme juures on oluline põllumajandussektori võimekus tagada toiduga varustatus. Selline piirkond on enamasti tugevas sõltuvuses põllumajandusest ja muudes sektorites on hõive puudulik. Kui põllumajandus saavutab arengus oma taseme, läheneb tööstuse piirprodukt seal nullile, mis tähendab, et sektoris enam nii palju töötajaid ei vajata ja vabanev tööstus saab põllumajandusest liikuda teistesse sektoritesse. Enamasti on tööstus- ja teenindussektoris tööstuse piirprodukt suurem nullist, seega ka palgad kõrgemad, mis võimaldab omakorda inimestel põllumajandussektorist lahkuda. Selle tulemuseks on näiteks tööstussektori kasv ning sellest tulenevalt ka majanduse kasvamine. Nii selgitab näiteks Lewise kahesektoriine jääktöö mudel, kuidas madalal arengutasemel olev majandus koosneb tihti kahest sektorist: traditsioonilisest ja ülerahvastatud agraarsektorist, kus tööstuse piirtootlikkus on võrdne nulliga, ning kaasaegsest kõrge tootlikkusega industriaalsektorist. Lewise mudel selgitabki tööstuse liikumist ühest sektorist teise ning sellest tingitud muutusi tööstuses ja koguproduktis. Madala arengutaseme juures on põllumajandussektoril ka väga oluline roll nii esmase nõudluse tagajana tööstuskaupadele kui ka tulude loojana kauplemisel teiste piirkondadega. Seni kirjeldatud arengud viitavad just piirkonna väga madalale arengutasemele ja selgitavad põllumajanduse olulisust selles arenguetapis.

Piirkonna edasine areng aga ei saa tuleneda enam mitte niivõrd põllumajandussektori arengust, vaid pigem just võimalustest sissetuleku loomiseks väljaspool põllumajandust. Seega vajab diskussiooni küsimus, milline sellisel juhul oleks põllumajanduse roll sellise piirkonna arengus, kus küsimus ei ole juba ammu enam toiduainetega varustatuses. Nagu näha, jõuame ühe olulise maalisuse rõhutava tegevuse puhul vastuoluliste tulemusteni, kus mõistame küll põllumajanduse olulist rolli, aga ei saa seda käsitleda olulise arengutegurina kaasaegses majanduses ja ühiskonnas.

Põllumajandus on olulise tähtsusega maapiirkondades kui maade heas korras hoidja, multifunktsionaalsete aspektide pakkuja maakasutusest lähtudes. Kaasaegses ühiskonnas on põllumajanduse roll sissetulekute ja töökohtade loojana muutunud juba tühihiseks. Maapiirkondadeks loetakse alad on väga erinevad oma maalisuse poolest nagu ka maaelu arengut toetavad poliitikad.

Dwyer jt (2001) on välja toonud põllumajanduse ja maaelu arengu tajumise erinevused. Põllumajandust keskseks seadev lähenemine väidab, et põllumehe huvid on ühtlasi ka maaregiooni huvid ja maaliste piirkondade multifunktsionaalsus on ajalooliselt kujunenud välja traditsioonilisest põllumajandusest

ning et elujõulised maaregioonid sõltuvad oluliselt põllumajandusest nii majanduslikus kui kultuurilises mõttes.

Maaelu keskseks seadev lähenemine ütleb, et kohalikud inimesed esindavad suurt hulka erinevaid huvisid vastavalt nende sotsiaalsele kuuluvusele ja majanduslikule staatusele. Maaliste piirkondade multifunktsionaalsus tuleneb nii sisemisest mitmekesisusest kui välistest surveteguritest ning konkurentsivõimeline põllumajandussektor ei ole eeltingimuseks elujõulisele maapiirkonnale.

Regionaalse arengu teoreetilised lähtekohad

Erialakirjanduses leiab mitmeid käsitlusi majanduslikust arengust maaregioonides. Huvipakkuvad on käesoleva analüüsi raames just need lähenemised, mis oma selgitustes lähtuvad muu hulgas ka traditsioonilisele maalisusele viitavatest teguritest. Seega on vajalik eristada regionaalse arengu käsitlust maaelu arengu käsitlusest, kus viimane moodustab tegelikult ühe osa ja erisuse laiema regionaalse arengu mõistest. Enam levinud teooriad jagunevad eksogeense kasvu, endogeense kasvu ja neoendogeense kasvu käsitlusteks. Eksogeense ja endogeense käsitluse erinevust iseloomustab tabel 2.1.

Tabel 2.1. Eksogeense ja endogeense kasvu käsitlused

	Eksogeenne kasv	Endogeenne kasv
Keskne põhimõte	Mastaabisääst ja kontsentratsioon	Kohalike ressursside (inimesed, loodus ja kultuur) rakendamine jätkusuutliku arengu tagamiseks
Dünaamika looja	Linnalised kasvukeskused (eksogeenne tõukejõud maapiirkonna suhtes)	Kohalik initsiatiiv ja ettevõtlus
Maa-piirkonna funktsioonid	Toidu ja primaartoodete tootmine üha kasvavale linnalisele majandusele	Mitmekülgne teenusmajandus
Peamised maa-piirkonna arenguprobleemid	Madal produktiivsus ja perifeersus	Piirkondade ja inimgruppide piiratud võime majandustegevuses osalemiseks
Maa-piirkonna arengu fookus	Põllumajanduse moderniseerimine: tööstus ja kapitali mobiilsuse soodustamine	Võimekuse arendamine (oskused, institutsioonid, taristu), et vältida marginaliseerumist
Kriitika	Sõltuv, moonutatud, lõhkuv ja ette määratud arengusuund	Ei ole praktiline kaasaegses Euroopas

Allikad: Ward jt 2005, Buchenrieder jt 2007, Galdeano-Gómez jt 2011

Eksogeense kasvu käsitlus viitab ühe sektori eelisarendamisele. Seetõttu on regiooni areng selle sektori arendamise poliitika tulemusena moonutatud. Näitena ongi siinkohal arvestatav osa Euroopa Liidu põllumajanduspoliitikast, kus erinevate toetusmeetmete kaudu on suunatud sektori arengut väga pikka aega, mille tulemusena on selline areng olnud nega-

tiivse iseloomuga, sest väljaspool põllumajandust olevad tegevused, mis soodustaksid maaelu arengut, jäid pikaks ajaks tähelepanu alt välja. Arengut kujundas just põllumajanduse areng ning eemalseivate ametnike, ekspertide ja planeerijate ettekujutus regiooni arengust. (Ward jt 2005)

Endogeense kasvu käsitus viitab mingis piirkonnas olevatele erilistele ressurssidele. Sellisteks ressurssideks, mis peavad tagama jätkusuutliku arengu, on inimesed, looduskeskkond ja kultuur. Kui eksogeense kasvu teooria näeb arengu võtmeküsimusena moderniseerimist, siis endogeense kasvu teooria väärtustab just regionaalseid erisusi ning regioonile omaste eriliste ressursside kasutamist. Seega muutub üha olulisemaks raamistiku loomine, mis võimaldaks kohalikke ressursse veelgi põhjalikumalt välja selgitada, mõistmaks, missugused on olemasolevad sisemised tugevused pikaajaliseks arenguks ning mida peaks muutma, et see areng tagada.

Endogeense kasvu teooria ise tuleneb samuti mitmetest kitsamatest teoreetilistest lähtekohtadest. Tuuakse välja neli lähenemist, mis kujundavad endogeense kasvu käsitluse iseloomulikke tunnuseid. Nendeks on regioonile iseloomulike ressursside arengupotentsiaal; innovatsioon ja tööturu paindlikkus; tootmise organiseerimine ja seosed linnaliste keskustega välise mastaabisäästu tagamiseks; institutsionaalne paindlikkus ja kogukonna korraldus; kohalik initsiatiiv ja kohapealne kontroll arengutegurite üle. (Yamamoto 2007 ja Galdeano-Gómez jt 2011)

Endogeense kasvu käsitlust on kritiseeritud vähesel rakendatavuse tõttu. Arusaama, et maapiirkond areneb oma sisemiste ressursside toel, peetakse idealistlikuks, sest väliste mõjudele (mis tänapäeva maailmas juba olemas on) omistatakse suhteliselt väiksemat rolli. Selliste väliste teguritena käsitletakse tüüpiliselt globaliseerumist, kauplemist teiste piirkondadega ning erineva taseme valitsuste tegevust. Seega liiguvad endogeense arengu käsitluse kriitikud neoendogeense arengu käsitluse suunas, väites, et mingi piirkonna arengu tegureid peab otsima nii välistes kui sisemistes tõukejõududes. Keskseks küsimuseks kujuneb nüüd hoopis see, kuidas mingi konkreetne regioon suudab oma sisemisi ressursse üha paremini kasutada arengu tagamiseks keskkonnas, mida kujundavad ka välised tegurid. Keskseks küsimuseks kohaliku initsiatiivi realiseerimisel muutub inimkapital ja selle kättesaadavus. (Galdeano-Gómez jt 2011)

Neoendogeense kasvu käsitlust iseloomustab tabel 2.2. Neoendogeense arengu käsitluse puuduseks on seni vähesel empiirilisel materjalil olemasolu, mis kinnitaks selle teooria sobivust maaelu arengu käsitlemisel.

Tabel 2.2. Neoendogeense kasvu mudel

	Neoendogeenne kasv
Keskne põhimõte	Kohalike ja regiooniuülestegurite vastasmõju
Dünaamika looja	Globaliseerumine, info- ja kommunikatsioonitehnoloogiate kiire areng
Maapiirkonna funktsioonid	Teadmistepõhine majandus, kohalike inimeste osalemine kohalikes ja regiooniuülestes võrgustikes ja arenguprotsessides
Maapiirkonna peamised arenguprobleemid	Ressursside jaotus ja konkurentsivõime globaliseeruvast majanduses
Maapiirkonna arengu fookus	Kohaliku võimekuse kasvatamine ja inimeste kaasamine konkreetsetesse tegevustesse, et suunata nii sisemisi kui väliseid tõukejõudusid kohaliku heaolu suurendamiseks
Kriitika	Seni ei oma see lähenemine empiirilist kinnitust

Allikas: Buchenrieder jt 2007, Galdeano-Gómez jt 2011

2.2. Maapiirkondade tüpologia

Tüpoloogia loomisel on eesmärgiks klassifitseerida sarnaste tunnustega piirkondade tüüpe. Tüpoloogia puhul ei ole eesmärgiks mitte tüpoloogia ise, sest see on vahend edasiste võrdluste tegemiseks. Tänapäeval eksisteerib mitmeid erinevaid piirkondi kirjeldavaid tüpoloogiaid. Poliitiliste otsuste tegemisel nii Euroopa Liidu kui ka oluliste rahvusvaheliste organisatsioonide tasandil lähtutakse seega erinevatest tüpoloogiatest, mis enamasti on väga lihtsustatud, käsitledes ühe piirkonnana küllaltki suure rahvaarvuga territoriaalseid üksusi. Eesti väiksuse tõttu muudavad sellised tüpoloogiad piirkondadevaheliste erisuste kirjeldamise keeruliseks.

Näiteks defineerib OECD maapiirkondi LAU 2 tasemel just eelkõige lähtuvalt asustustihedusest, kus maapiirkondadeks loetakse need, mille asustustihedus jääb alla 150 inimese ruutkilomeetril (OECD Regional Typology 2010). Sellel lähenemisel on oluline tähtsus, sest see on leidnud kasutamist koos teatavate täiendustega enamikus maapiirkondadest kirjeldavates tüpoloogiates nii DG Agri kui DG Regio analüüsides. Ka Eurostat käsitleb maapiirkondadena LAU 2 (varasemalt NUTS 5) tasemel regioonid just eelkõige asustustihedusest lähtuvalt. Eurostat on pakkunud välja ka uue maapiirkondade tüpoloogia, mis seob administratiivse jaotuse rahvastiku paiknemisega vastavalt Corine andmebaasile (Eurostat regional yearbook 2010: 242). Uue tüpoloogia kohaselt defineeritakse linnalised piirkonnad aladena, kus rahvastiku tihedus ühe ruutkilomeetri suuruse võrktabeli ruudu kohta on vähemalt 300 inimest ning sellise asustustihedusega teineteisega külgnevate võrktabeli ruutude elanikkond on vähemalt 500 inimest. Niisuguse määratluse kohaselt on

maapiirkondades elavaks rahvastikuks kõik need inimesed, kes ei mahu selle definitsiooni raamesse.

Analüüsime Eesti piirkondi, ei saa lähtuda vaid asustustihedusest ja rahvaarvust. Oluliseks mõjutavaks teguriks on ka tömbekeskuse, eelkõige Tallinna lähedus. Meil on praegu piirkondi, kus maalsed tegevused on kadumas kas liigse linnastumise või hoopis ääremaastumise tagajärjel. Seega on oluline kaasata piirkondade tüpoloogiasse tegureid, mis lisaks asustustihedusele iseloomustaks linnalist või maalist eluviisi. Sellisteks teguriteks saavad olla näiteks põllumajandusettevõtete ja põllumaa osatähtsus piirkonnas. Eelöeldust tulenevalt saab Eesti piirkondi iseloomustada suuremast hulgast tunnustest lähtuvalt, iseloomustades seega täpsemini mingi piirkonna maalisust.

Käesolevaga antakse ülevaade ühest võimalusest maapiirkondade tüpoloogia loomiseks. Pakutav tüpoloogia täidab eelkõige võrdluse eesmärgi ning püüab selgitada maa- ja linnaregioonide erisusi, arvestades Eesti eripärasid. Et käesoleva analüüsi eesmärgiks on keskenduda just maaeluga seotu kirjeldamisele, on seda olulisem eristada piirkondi, kus linnaline mõju võib osutada piisavalt suureks, mille tulemusena piirkonna mõttes elatakse küll maal, aga tegelikult ei ole säilinud piisavalt maalisusele viitavaid tunnuseid. Põhjalikuma ülevaate saamiseks maapiirkondade tüpoloogiate koostamisest vaata Ballas 2003.

Regionaalökoonoomika ning inimeste paiknemine ruumis pakkus teadlastele huvi juba majandusteaduse algusaegadel, kui Adam Smith hakkas uurima piirkondadevahelisi palgaerinevusi. Hoover ja Giarratani (1984) toovad välja kolm olulist lähtekohta, mis määravad inimeste paiknemise ruumis: 1) eelis loodusvarade osas, 2) kontsentratsiooni efekt ning 3) transpordi- ja kommunikatsioonikulud. Majandusteoorias ütleksime selle kohta 1) tootmistegurite mittetäielik liikumine, 2) jagatavuse mittetäielikkus ning 3) kaupade ja teenuste mittetäielik liikumine. Seega on olulisteks teguriteks ressursside olemasolu, majandussubjektide vaheline kaugus ning selle kauguse vähendamise hind ja info liikumise kiirus.

Tihti vastandatakse linna- ja maapiirkondi ning linnalisi ja maalisi tegevusi. Tänapäeval ei ole selline vastandamine enam asjakohane ning mingi piirkonna arengu võtmeks ei ole enamasti mitte niivõrd maalsed, kuivõrd pigem just linnalised tegevused. Seega saab lähtekohaks olla ikkagi käsitlus, mis lähtub linnaliste tegevuste välismõjust maapiirkondadele ning maalse tegevuse välismõjust selle maalse piirkonna arengule. Näiteks looduskeskkonna kvaliteeti mõjutab olulisel määral just linnaline suurtootmine. Maapiirkondadele iseloomuliku eluviisi säilimine sõltub seega ühelt poolt selles piirkonnas elavate inimeste võimest luua piisavalt sisetulekut, mis tagaks kogukonna sotsiaalse ja demograafilise stabiilsuse, ning teiselt poolt mõjutab just

seotus linnaga ja linnalise tegevuse välismõju selle piirkonna arengut.

Linnalise tegevuse positiivne välismõju tuleneb mastaabiefektist tootmises, asukohast ning asustustihedusest. Tulemuseks on mitmekesistatud ja keeruliste teenuste pakkumine ning uued tegevusvaldkonnad. Samas toob selline tegevus negatiivse välismõjuna kaasa reostuse. Maalse tegevuse positiivne välismõju ilmneb näiteks puhta vee ja õhu tagamises või visuaalse keskkonna loomises. Maalse tegevusega kaasnevad negatiivsed välismõjud ilmnevad näiteks pestitsiidide kasutamisel põllumajanduses ning bioloogilise mitmekesisuse vähenemises. Seega kujuneb keskseks küsimuseks tüpoloogia loomisel just maakasutus.

Üheks näiteks maapiirkondade defineerimisest, kus oluline koht on maakasutusel, on SPESP programmi (Study Programme on European Spatial Planning) raames loodud tüpoloogia (Boscacci jt 1999). Piirkonnana käsitleti selles uuringus NUTS 3 regioone (vastav andmestik LAU 2 tasemel ei ole enamasti kättesaadav) ning vaadeldi järgmisi indikaatoreid, mis pöörasid tähelepanu eelkõige põllumajandusele: 1) põllumajanduse tootlikkus, mida mõõdeti brutoliisandväärtusena kasutatava põllumajandusliku maa kohta; 2) põllumajandusliku maa osatähtsus kogu asustatavuse pindalas; 3) majandustegevuse mitmekesistamine, mõõdetuna väikestes tööstusettevõtetes hõivatute osakaaluna ning 4) valglinnastumine.

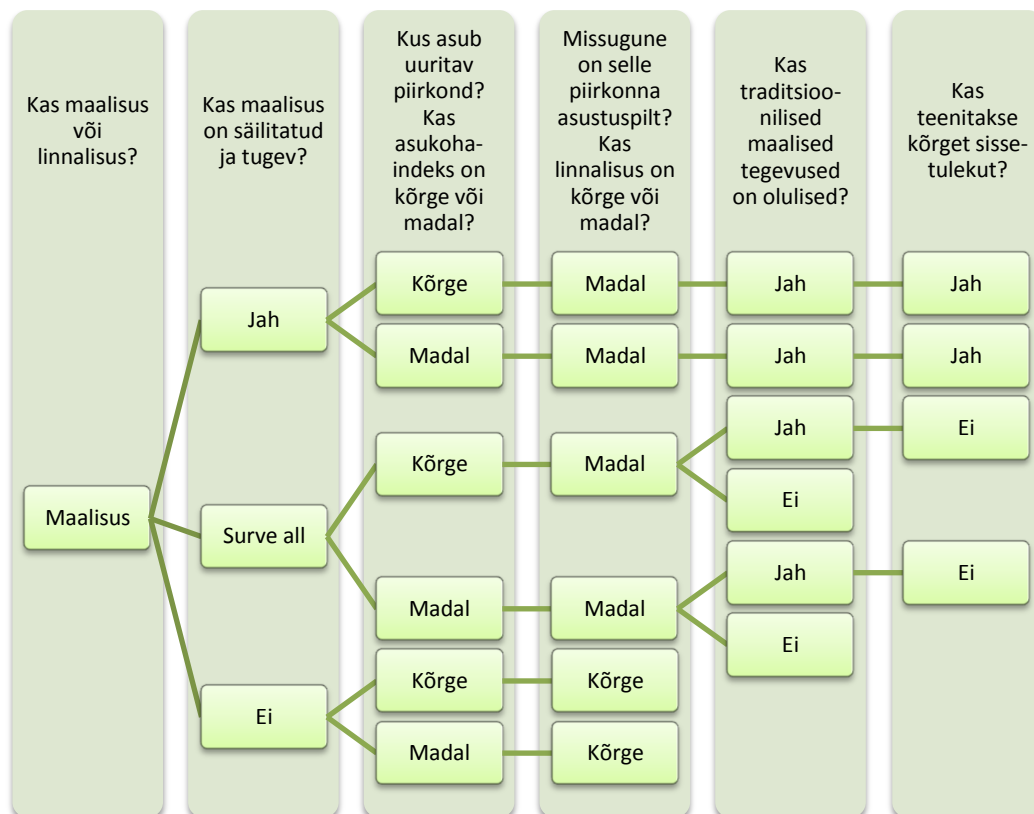
Järgnev käsitlus tüpoloogiast võtab arvesse põllumajandusliku tegevuse ning linnalise ja maalse maakasutuse. Tekib kolme tüüpi piirkondi:

- a) piirkonnad, kus maalsed tegevused säilivad tänu sisemisele tugevusele;
- b) piirkonnad, kus maalsed tegevused on tihedalt seotud linnaga;
- c) piirkonnad, kus maalsed tegevused on muutunud vähetahtsaks kas liigse linnastumise tõttu või hoopis vajalike sidemete puudumisest linnaliste tegevustega.

Tugevad maalsed piirkonnad on seega näiteks sellised, kus põllumajanduslikku tegevust on olulisel määral, tootmine on integreeritud kogu toiduainetööstusega ning kohalik majandus on mitmekesine.

Maaliste piirkondade, mille puhul maalisus on surve all, areng sõltub eelkõige seotusest linnaga ja nad asuvad enamasti suuremate linnade läheduses. Nõrkadele maalistele piirkondadele on iseloomulik majandustegevuse kahanemine ning sotsiaal-majanduslikud probleemid. Sellistes piirkondades on enamasti kadunud ka põllumajanduslik tootmine. Siinkohal võib olla põhjuseks linnalise tegevuse pealetung ning piirkonna linnastumine või hoopis piirkonna ääremaastumine väljarände tulemusena.

Joonisel 2.1 kirjeldatud tüpoloogia lähtub SPESP programmi raames tehtud tüpoloogia üldisest raamistikust ning iseloomustab üht võimalust tüpoloogia loomiseks.

Joonis 2.1. Tüpoloogia kujunemine lähtuvalt asukohaindeksist ja põllumajanduse tähtsusest piirkonnas.

Esimeseks tähtsaks jagunemise aluseks on siinkohal kaugus olulistest keskustest, mõõdetuna asukohaindeksiga. Kõrgem asukohaindeks viitab ühelt poolt suuremale linnalisuse mõjule, mis võib vähendada piirkonna maalisust ja on iseloomulik näiteks valglinnastumise piirkondadele Tallinna lähiümbruses. Seejuures on tänu olulise keskuse lähedusele võimalik maalisi tegevusi mitmekesistada ning tagada pakutavatele kaupadele ja teenustele suurem nõudlus, mis omakorda tugevdab regiooni ning annab võimaluse suurema materiaalse heaolu saavutamiseks.

Asukohale järgnevat jagunemise aluseks on linnalisus nii rahvaarvu kui asustuspildi mõttes. Suurem linnalisus vähendab traditsiooniliste maaliste tegevuste hulka, mille tulemusena maalisuse-linnalisuse skaalal muutub piirkond linnaliseks. Et maalisusega seotud tegevustest kõige olulisemaks peetakse põllumajandust (lähtuvalt avaliku ja erasektori ekspertide seas läbiviidud küsitlusest), siis edasine jagunemine tuleneb põllumajandusliku tegevuse osatähtsusest nii ettevõtluses kui maakasutuses. Täiendava tegurina on sisse toodud ka sissetulek (kuivõrd sissetulekut SKP tähenduses valla tasandil ei mõõdetata, siis on kasutatud palgatöötaja sissetulekut). Sissetulek on oluline näitaja just seetõttu, et isegi siis, kui käsitletavas piirkonnas on põllumajanduse olulisus suur, seab madal sissetulekute tase maalisel eluviisil surve alla ning võib edasiselt viia väljarändeni kõrgema sissetulekute tasemega regioonidesse.

Tulemuseks on doonorregioonide nõrgenemine rände tõttu.

Seega võib maaline eluviis osutada surve all olevaks sellistes piirkondades, kus traditsiooniliste maaliste tegevuste (põllumajandusega mõõdetuna) olulisus on madal või suure põllumajanduse olulisusega kaasneb madal sissetulekute tase. Kui tulemuseks on väljaränne suuremate sissetulekute suunas, muutuvad sellised piirkonnad ääremaaks ning vaatamata eluviisi maalisusele jääb arengutase väga madalaks, maalisus ei säili mitte tänu sisemisele tugevusele, vaid paratamatusele.

Näiteks on Gunnar Myrdal (1957) kritiseerinud levinud neoklassikalist majandusteaduslikku lähenemist, kus enamasti elegantselt näidatakse, et kõik osapooled võidavad just sellest vaatenurgast, et piirkonnad, kust inimesed välja rändavad, jäävad nõrgemaks ning taandarenevad, sest esimeses järjekorras kipuvad välja rändama just nooremad ning ettevõtlikumad inimesed. Tulemuseks on kasvav tööturu surve ning vähenev ettevõtlusaktiivsus. Seega ei toimi lähenemine, mis väidaks, et tänu osa tööliste väljarändele saavad allesjäänud endale kõrgemat sissetulekut nõuda ja oma elustandardit parandada.

Meetod ja materjalid

Tüpoloogia loomisel kasutati klasteranalüüsi. Klastrite arvu leidmiseks kasutati esmalt hierarhilist meetodit (Wardi meetodi). Edasises analüüsis kasutati k-keskmiste meetodit, mis on sobivam suure andmestiku korral. Sisendina kasutatavad andmed on normaliseeritud, et vältida suuremat absoluutset väärtust omavate andmete liigset mõju. Kõigist andmetest on lahutatud keskväärtsus ning jagatud standardhälvaga. Tulemuseks on saadud jaotus, mille keskväärtsus on null ja standardhälve üks.

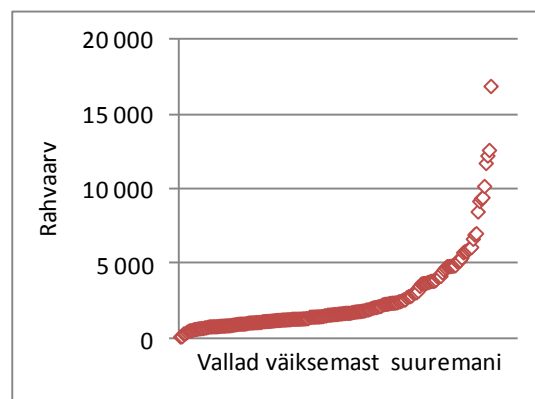
Sisendina kasutati statistikaameti, maa-ameti, rahandusministeeriumi, rahvastikuregistri ja PRIA avalikes andmebaasides olevaid andmeid. Esialgne valik andmete osas lähtus soovist haarata võimalikult suurt hulka tegureid, mis võivad piirkonna kirjeldamisel olulised olla. Analüüsi tulemusena selgus, et andmestik, mis iseloomustab mingi piirkonna eelarvega seotud näitajaid, ei ole tüpoloogia seisukohast piisava kirjeldusjõuga. Lõpliku tüpoloogia loomisel kasutati sisendina rahvaarvu, asustustihedust, paljukorteriliste elamute osatähtsust, asukohaindeksit, palgatöötajate keskmist brutotulu, põllumajandusettevõtete ja põllumaa osatähtsust. Algandmete kirjeldav statistika 193 valla keskmiste näitajate osas on toodud tabelis 2.3. Piirkond käesoleva analüüsi mõistes on vald.

Asukohaindeks on näitaja, mis mõõdab omavalitsusüksuse kaugust kindlast hulgast mõjukatest linnalistest keskustest, mida on kaalutud nende rahvaarvuga ning mis on välja arvutatud maa-ametis (Suvi 2001). Mida suurem on indeksi väärtus, seda ligemal mõjukatele keskustele üksus paikneb ja, vastupidi, mida väiksem on indeksi väärtus, seda ääremaalisema üksusega on tegemist. Suurem väärtus viitab seega linnaliste tegevuste võimalikule suuremale mõjule.

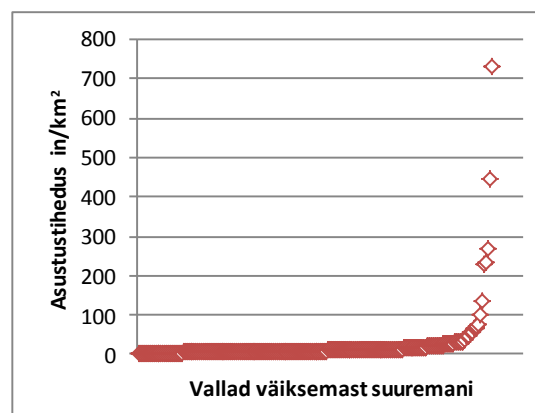
Linnalisuse iseloomustamiseks on kasutatud kolme indikaatorit: rahvaarv, asustustihedus ja paljukorteriliste elamute osatähtsus. Rahvaarv arvestab rännet ning iseloomustab kohaliku omavalitsuse üksuse suurust aastakeskmise rahvaarvu järgi. Suurem väärtus, sarnaselt enam levinud tüpoloogiatega, viitab pigem linnalisusele. Rahvaarvu jaotus valdade

lõikes on Eestis väga ebavõrdne, sest 170 valda 193st on rahvaarvuga alla 5000 elaniku (joonis 2.2). Keskmiselt elab ühes vallas küll 2520 inimest, aga mediaanrahvaarv on 1612 inimest.

Asustustihedus, mõõdetuna elanike arvuga ruutkilomeetril, näitab samuti linnalisust ning on kasutuses enam levinud tüpoloogiates. Suurem asustustihedus iseloomustab asustuse linnalisust. Ka asustustihedus on Eesti valdades väga erinev, alla keskmise asustustihedusega on 164 valda 193st (joonis 2.3). Keskmine asustustihedus Eesti valdades on 23 inimest ruutkilomeetril. Mediaanvald on asustustihedusega 9 inimest ruutkilomeetril.

Joonis 2.2. Valdade jaotus vastavalt rahvaarvule aastal 2009 (arvestades rännet).

Joonis 2.3. Valdade jaotus vastavalt asustustihedusele.

Tabel 2.3. Tüpoloogia algandmete iseloomustus

Statistikud	N	Keskmine	Min	Max	Standardhälve
Asukohaindeks	193	98,52	31,00	152,00	25,12
Rahvaarv (arvestades rännet), 2009	193	2520,94	103,50	16 907,00	2485,51
Asustustihedus, in/km ²	193	23,20	1,84	732,06	68,28
Paljukorteriliste elamute osatähtsus, 31. märts 2000	193	0,36	0,00	0,95	0,15
Põllumajanduse, metsamajanduse ja kalapüügi osatähtsus statistilisse profiili kuuluvates ettevõtetes, 2010	193	0,44	0,02	0,83	0,18
Põllumaa osatähtsus asustusüksuse pindalas, %	193	0,17	0,00	0,54	0,10
Palgatöötaja kuukeskmise brutotulu, eurot	193	689,22	370,24	1173,87	90,10

Paljukorteriliste elamute osatähtsus 31. märtsil 2000. aastal näitab paljukorteriliste elamute protsendi eluasemega hoonete arvust ning suurem väärtus iseloomustab asustuse linnalisust.

Kõige traditsioonilisema maamajandusliku tegevusena, iseloomustamaks maalistsust, on kasutatud põllumajanduse, metsamajanduse ja kalapüügi tegevate ettevõtete osatähtsust statistilises profiili kuuluvates ettevõtetes ning põllumaa osatähtsust asustatuse pindalas. Suurem primaarsektori ettevõtete osatähtsus viitab traditsiooniliste maamajanduslike tegevuste suuremale olulisusele majandustegevuses, samuti suhteliselt väiksemate majandusüksuste olemasolule, mis tagavad laiaulatuslikuma hõivatus selle sektoris. Põllumaana on käesoleva analüüsi tähenduses kasutatud teravilja, rapsi, kartuli ja liblikõieliste kasvupinda koos püsirohumadega. Põllumaa osatähtsus näitab kirjeldatud pinna osatähtsust asustatuse kogupindalas. Põllumaa suurem osatähtsus viitab põllumaa kui tootmissisendi olemasolule ning suurema maalistsuse võimalusele. Samuti iseloomustab see näitaja asustuspildi maalistsust.

Iseloomustamaks piirkondi, mis vaatamata maalistsusele võivad sellegipoolest osutada surve all olevaks, on täiendava näitajana kasutatud palgatöötaja kuukeskmist brutotulu. Lähtuvalt sissetulekute jaotusest majandustegevuse sektorite lõikes, saab väita, et mitmekesistatud majandustegevusega ning linnadesse koondunud majandustegevusega kaasnevad kõrgemad sissetulekud. Seega kõrgem väärtus viitab kas tugevale maalistsusele tüüpilistes maalistes piirkondades või pigem linnalisusele piirkondades, kus asukohaindeks on kõrge ning traditsiooniliste maamajanduslike tegevuste osatähtsus madal.

Valdade klasteranalüüsi tulemused

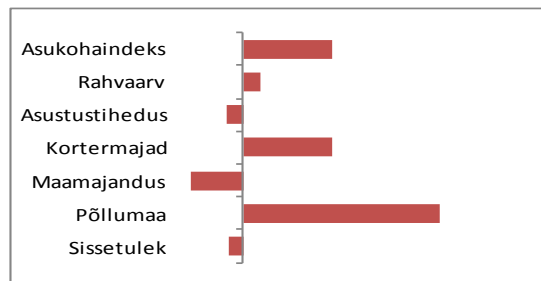
Hierarhilisest klasteranalüüsist selgus, et sobivaks arvaks kujunes kuus klasterit. Analüüsitud kuuest klasterist osutusid kaks linnaliseks ja neli maaliseks. Linnalisteks või pigem linnalisteks kujunesid käesoleva analüüsi raames teise ja kolmandasse klasterisse kuuluvad vallad.

Esimesse klasterisse kuuluvad vallad tõusevad esile eelkõige põllumaa suure osatähtsuse poolest, mis viitab asustuspildi maalistsusele (vaata klasteri iseloomustust jooniselt 2.4). Tegemist on maalistsuse tähenduses tugevate valdadega, kus maalistsuse säilimisele aitab kaasa nii seotus linnalise keskusega kui ka põllumaa suur osatähtsus ning suhteliselt kõrgem sissetulekute tase võrreldes teiste maaliste valdadega. Need vallad asuvad enamasti Lääne-Virumaal ja Tartumaal. Neljandasse klasterisse kuuluvatest maalistest valdadest eristab neid eelkõige põllumajandusettevõtete erinev osatähtsus kogu ettevõtluses ning sissetulekute tase.

Tüpoloogia klaster 1

Maalised tugevad vallad, kus on suur nii seotus linnalise keskusega kui ka põllumaa osatähtsus.

- Suhteliselt suur rahvaarv ja paljukorteriliste elamute osatähtsus ning asukohaindeks kõrge.
- Põllumajandusliku maa suur osatähtsus.

Joonis 2.4. Tüpoloogia klasteri 1 tunnused.

Esimesse klasterisse kuulub 34 valda:

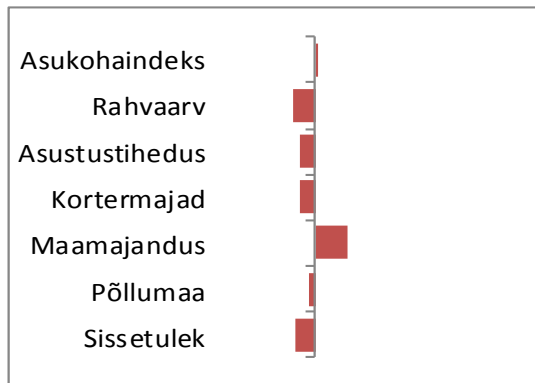
Ambla	Luunja	Rõngu
Aseri	Lüganuse	Sõmeru
Haaslava	Mäksa	Taebla
Haljala	Nõo	Tahkuranna
Juuru	Palamuse	Tamsalu
Jõgeva	Puhja	Tartu
Järva-Jaani	Põltsamaa	Tähtvere
Kadrina	Põlva	Viiratsi
Kareda	Pärsti	Vinni
Koeru	Rakvere	Väike-Maarja
Kohtla	Rannu	
Lihula	Roosna-Alliku	

Neljandasse klasterisse kuulub kokku kaheksakümme valda. Seega võib seda klasterit pidada ka tüüpiliseks Eesti maalisi valdu iseloomustavaks klasteriks. Need on maalised vallad, kus väikese asustustihedusega kaasneb suur põllumajanduse osatähtsus ning suhteliselt madalamad sissetulekud. Esimesse klasterisse kuuluvatest valdadest eristabki neid just madalam sissetulekute tase, mis kindlasti viitab ka asjaolule, et majandustegevus nendes valdades ei ole piisavalt mitmekesistatud, vähem on võimalusi tegutsemiseks linnalistes ettevõtetes, tulenevalt siis kas nende ettevõtete vähesusest või kaugusest. Kuivõrd linnalised ettevõtlusvaldkonnad tagavad enamasti suurema sissetuleku, siis iseloomustabki neid valdasid suurem kaugus olulistest keskustest ning suhteliselt madalad linnalise asustuspildi näitajad. Surve all olevaks võivad need vallad osutada just tulenevalt madalast sissetulekute tasemest ning kaugusest keskustest, mis põhjustab soovi välja rännata kõrgema sissetulekuga piirkondadesse. Selle tulemusena ohustab neljandasse klasterisse kuuluvaid valdasid tööturururve suuremine ja ettevõtlusaktiivsuse vähenemine.

Tüpoloogia klaster 4

Maalised vallad, kus väikese asustustihedusega kaasneb põllumajanduse suur osatähtsus ning suhteliselt madalamad sissetulekud.

- Põllumajanduse suur osatähtsus.
- Madal asustustihedus.

Joonis 2.5. Tüpoloogia klasteri 4 tunnused.

Neljandasse klasterisse kuulub 80 valda:

Abja vald	Kõo vald	Saarde vald
Ahja vald	Kõpu vald	Saare vald
Alatskivi vald	Kõue vald	Saarepeedi vald
Albu vald	Käru vald	Sangaste vald
Antsla vald	Laekvere vald	Sonda vald
Are vald	Laeva vald	Surju vald
		Suure-Jaani vald
Avinurme vald	Laheda vald	Sõmerpalu vald
Halinga vald	Lasva vald	Tabivere vald
Halliste vald	Maidla vald	Tarvastu vald
Hanila vald	Martna vald	Tori vald
Helme vald	Mooste vald	Torma vald
Hummuli vald	Mäetaguse vald	
Häädemeeste vald	Noarootsi vald	Tudulinna vald
Iisaku vald	Nõva vald	Tõlliste vald
Illuka vald	Oru vald	Tõstamaa vald
Imavere vald	Paide vald	Valgjärve vald
Kaiu vald	Paistu vald	Vara vald
Kambja vald	Pajusi vald	Varbla vald
		Vastse-Kuuste vald
Kanepi vald	Pala vald	Vigala vald
Karksi vald	Palupera vald	Vihula vald
Karula vald	Puka vald	Viru-Nigula vald
		Võnnu vald
Koigi vald	Puurmani vald	Vändra vald
Kolga-Jaani vald	Raikküla vald	Väätša vald
Konguta vald	Rakke vald	Õru vald
Koonga vald	Risti vald	
Kullamaa vald	Rägavere vald	
Kõlleste vald	Räpina vald	

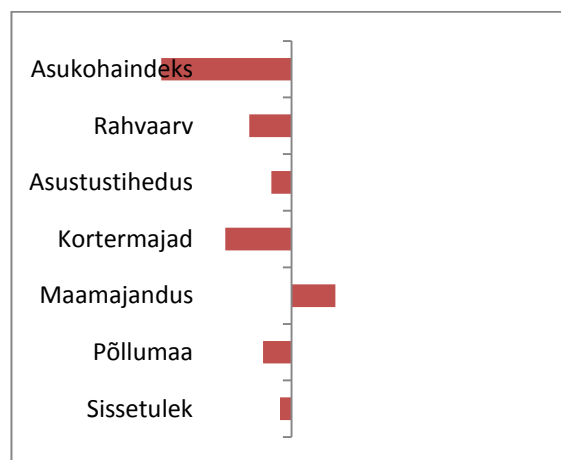
Klastritesse viis ja kuus kuuluvad samuti maalised vallad. Viiendas klasteris on enamasti sellised vallad, mis asuvad väga kaugel olulistest keskustest ning on väga madalate linnalise asustuspildi näitajatega. Tegemist on saartel ning Kagu-Eestis asuvate valdadega. Need on maalised vallad, mis on surve all, sest põllumajanduse suure osatähtsusega kaasneb madal asukohaindeks ja suhteliselt madalam sisse

tulekute tase. Neljandasse klasterisse kuuluvatest niinimetatud tüüpilistest maalistest valdadest eristabki seda klasterit just kaugus keskustest. Sarnaselt neljanda klasteri valdadele saab ka siin oluliste surveteguritena välja tuua väikese sissetuleku ning kauguse keskustest, mis loob motivatsiooni väljarändeks, mille tulemusena võib langeda nende regioo- nide arengutase.

Tüpoloogia klaster 5

Maalised vallad, mis on surve all, sest põllumajanduse suure osatähtsusega kaasneb madal asukohaindeks ja suhteliselt madalam sissetulekute tase.

- Suur põllumajanduse osatähtsus
- Madal asustustihedus, väga madal asukohaindeks

Joonis 2.6. Tüpoloogia klasteri 5 tunnused.

Viiendasse klasterisse kuulub 33 valda:

Emmaste vald	Mikitamäe vald	Ruhnu vald
Haanja vald	Misso vald	Rõuge vald
Kaarma vald	Muhu vald	Salme vald
Kihelkonna vald	Mustjala vald	Taheva vald
Kõrgessaare vald	Mõniste vald	Urvaste vald
Käina vald	Orava vald	Valjala vald
Kärla vald	Orissaare vald	Varstu vald
Laimjala vald	Pihtla vald	Vastseliina vald
Leisi vald	Põdrala vald	Veriora vald
Lümanda vald	Põide vald	Vormsi vald
Meremäe vald	Pühalepa vald	Värskla vald

Kuues klaster iseloomustab juba selliseid piirkondi, kus maalise eluviisi jätkusuutlikkus on tugeva surve all, sest põllumajanduse suure osatähtsusega kaasneb väga madal sissetulekute tase. Tegemist on valdadega, mis asuvad enamasti Peipsi järve ääres. Majanduslik mahajäämus nendes valdades on muutunud juba nii suureks, et jätkusuutlik toimimine ning kohaliku omavalitsuse funktsioonide täitmine muutub küsitavaks.

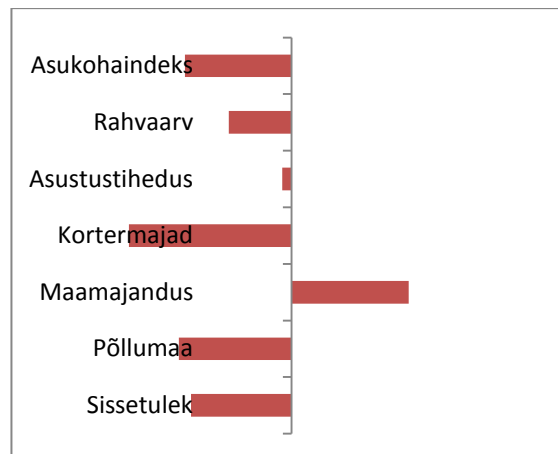
Tüpoloogia klaster 6

Maalised vallad, kus maaline eluviis on surve all, sest põllumajanduse suure osatähtsusega kaasneb suhteliselt madal sissetulekute tase.

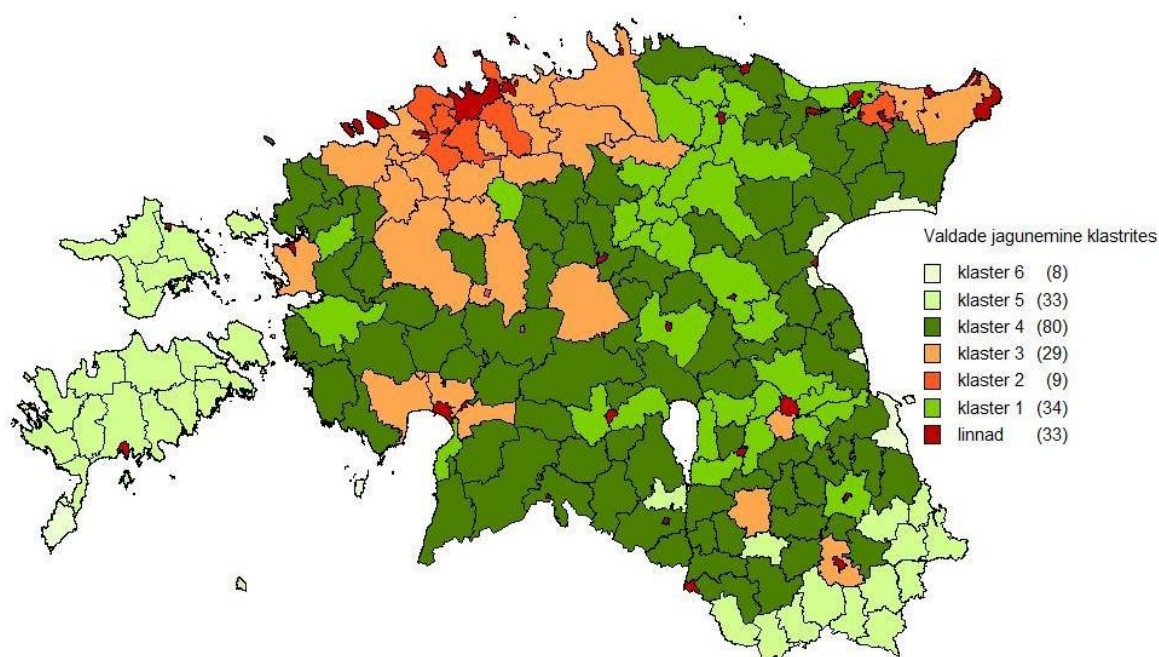
- Väga suur põllumajanduse osatähtsus.
- Väike rahvaarv, madal asustustihedus, väga madal asukohaindeks.

Kuuendasse klastrisse kuulub 8 valda:

Alajõe vald	Lohusuu vald	Piirissaare vald
Kasepää vald	Meeksi vald	Torgu vald
Kihnu vald	Peipsiääre vald	

Joonis 2.7. Tüpoloogia klasteri 6 tunnused.

Joonis 2.8. Valdade tüpoloogia klastritesse jagunemise alusel.

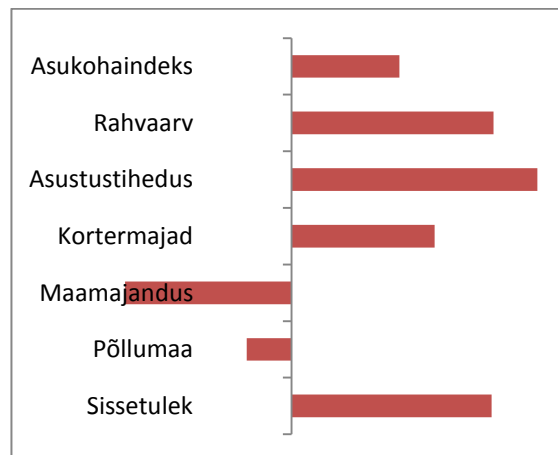
Tüpoloogia klaster 2

Linnalised vallad, kus on oluline linnalise keskuse mõju ning väike põllumajanduse osatähtsus

- Suur rahvaarv, kõrge asustustihedus, suur paljukorteriliste elamute osatähtsus, kõrge asukohaindeks.
- Väga väike põllumajanduse osatähtsus.

Teise klastrisse kuulub 9 valda:

Harku vald	Rae vald	Tootsi vald
Jõhvi vald	Saku vald	Viimsi vald
Järvakandi vald	Saue vald	Vändra alev

Joonis 2.9. Tüpoloogia klasteri 2 tunnused.

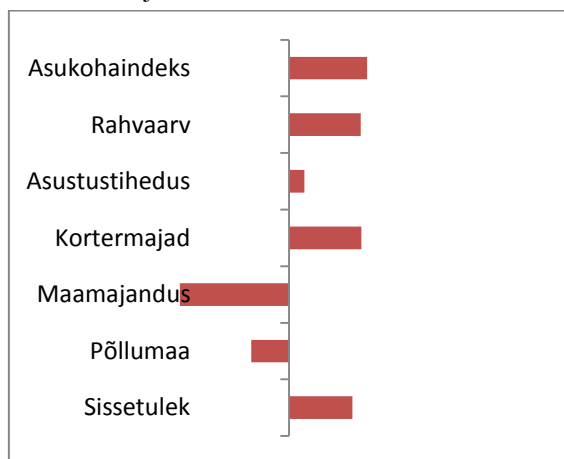
Klastrisse kaks kuuluvad linnalised vallad asuvad enamasti Tallinna lähiümbruses. Oluline linnalisuse nende valdade osas on selgitatav valglinnastumisega. Antud klaster iseloomustab traditsiooniliste maaliste tegevuste osatähtsuse vähenemine ning nende valdade elanikud on linnaliselt hõivatud ja maalisele viitab enamasti vaid elukoha paiknemine väljaspool linna administratiivpiiri. Sellesse gruppi kuulub ka näiteks Vändra alevi vald. Vändra alevi vald on siinkohal näiteks raskustest, mis kaasnevad tüpoloogia loomisega, sest kohaliku omavalitsuse üksusena on tegemist vallaga, ent asustuspilt on linnaline ning praktiliselt puuduvad selle valla territooriumil traditsioonilised maalisele viitavad tegevused.

Sarnaselt Vändra alevi vallaga on olulise linnalise asustuspildiga ka näiteks Aegviidu vald ja Kohtla-Nõmme vald. Need kaks valda liigituvad siiski väiksema linnalisuse mõjuga valdade gruppi, kus asustustihedus ning sissetulekute tase osutusid madalaks.

Tüpoloogia klaster 3

Pigem linnalised vallad, kus asustuspildi linnalisust mõjutab enamasti suure keskuse olemasolu ning põllumajanduse suhteliselt väiksem osatähtsus.

- Suhteliselt suur rahvaarv, paljukorteriliste elamute osatähtsus, kõrge asukohaindeks.
- Põllumajanduse suhteliselt väike osatähtsus.

Joonis 2.10. Tüpoloogia klasteri 3 tunnused.

Kolmandasse klastrisse kuulub 29 valda:

Aegviidu vald	Kose vald	Ridala vald
Anija vald	Kuusalu vald	Sauga vald
Audru vald	Lavassaare vald	Tapa vald
Jõelähtme vald	Märjamaa vald	Toila vald
Kehтна vald	Nissi vald	Türi vald
Keila vald	Otepää vald	Vaivara vald
Kernu vald	Padise vald	Vasalemma vald
Kiili vald	Paikuse vald	Võru vald
Kohila vald	Raasiku vald	Ülenurme vald
Kohtla-Nõmme vald	Rapla vald	

Kolmandasse klastrisse kuuluvad vallad asuvad enamasti suuremate linnade läheduses ning omavad tihti ka olulist vallasisest linnalist keskust. Nii asuvadki need vallad valdavalt Tallinna mõjusfääris, moodustades järgmise ringi ümber Tallinna pärast olulise valglinnastumisega valdasid. Samuti kuuluvad kolmandasse klastrisse Pärnu, Narva ja Tartu lähiümbruse vallad. Kolmandasse klastrisse kuuluvatele valdadele on iseloomulik suhteliselt suur rahvaarv ja paljukorteriliste elamute osatähtsus ning kõrge asukohaindeks. Samas on nendes valdades ka põllumajanduse suhteliselt väike osatähtsus nii ettevõtluses kui ka maakasutuses.

Seega on maaelu arengu hindamisel oluline mõista erinevate piirkondade eripära. Kasutades valdade hindamisel sarnaseid indikaatoreid, on hilisemal tulemuste tõlgendamisel oluline mõista, et analüüsitava vallad on erineva maaliseuse tasemega. Tallinna lähiümbruses asuvad vallad on Kagu-Eesti valdadega võrreldes maaelu kontekstis väga erinevad. Seega on oluline edasiste tulemuste interpreteerimisel näha erisusi, mis tulenevad näiteks sellest, et ühtviisi on tegemist vallaga nii Vändra alevi valla kui Peipsiääre valla puhul.

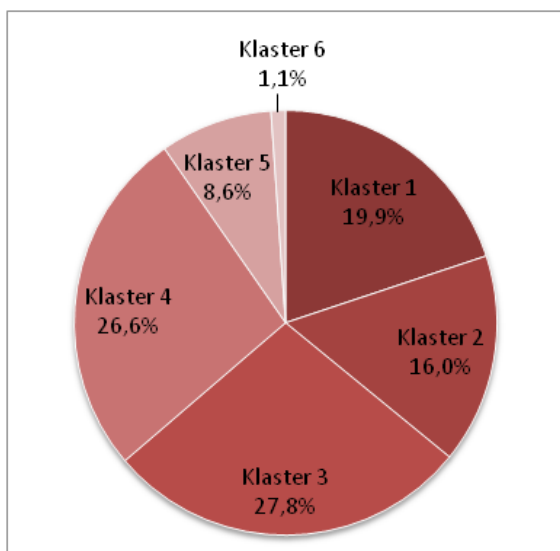
Erinevate valdade ees seisavad erinevad väljakutsed ning arengueesmärgidki on erinevad. Lähtudes püstitatud eesmärgist iseloomustada maaelu arengut, peab linnalisuse mõju eraldi hindama selliste kohalike omavalitsuste puhul, kus traditsioonilised maalist tegevused kas peaaegu puuduvad või on hääbumas liigse linnalisuse mõju või liigse mahajäämuse tulemusena.

Poliitika kujundamise seisukohast on oluline pakkuda piirkondadele spetsiifilisi arenguprogramme just piirkonna vajadusest tulenevalt.

Tüpoloogia klasterite rahvastik

Esimese klasteri 34 vallas elas 2010. a 19,9% kogu Eesti valdade rahvastikust (joonis 2.11). Klasteri suurim oli Tartu vald üle 6000 elanikuga ning väikseim Kareda vald 655 elanikuga. Keskmine rahvaarv valla kohta klasteris oli 2846. Kümneaastase perioodi jooksul on rahvaarv jätkanud vähenemist.

Teise klasteri üheksas vallas elas aga 16% Eesti valdade elanikest ning nende keskmine rahvaarv valla kohta oli ka moodustatud gruppidest suurim, sest sellesse gruppi kuuluvad enamasti suured Harjumaa vallad, mis on Eesti suurima rahvaarvuga ja nende eripäraks on olnud oluline rahvaarvu suurenemine viimase 10 aasta jooksul. Võrreldes 2000. aastaga oli 2010. a rahvaarv suurenenud 38,5% võrra (tabel 2.4). Ühe erandina kuulus peale suure rahvaarvuga valdade samasse klastrisse ka Tootsi vald, kus 2010. a oli alla 800 elaniku.

Joonis 2.11. Kuue klasteri rahvastiku osakaal valdade kogurahvastikus 2010. a.

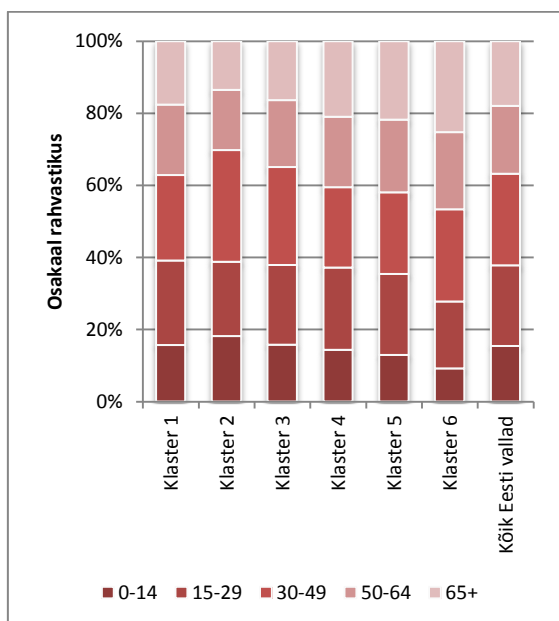
Kolmas klaster oli teine grupp valdasid, mille kogurahvastik võrreldes 2000. aastaga polnud vähenenud. Keskmine rahvaarv valla kohta oli 4665 elanikku, kuid grupisiselt esines suuri kõikumisi alates suurima valla Türi 10 000 elanikust kuni Lavassaare valla 522 elanikuni.

Neljandasse klasterisse kuulus kokku 80 valda, kus elas ligi veerand kogu Eesti valdade rahvastikust. Seda valdade gruppi iseloomustab oluline rahvaarvu vähenemine viimase kümne aasta jooksul: klasteri kogurahvastik vähenes 12,8% võrra. Sama probleem on ka viienda klasteri valdades, mis on rahvastiku arvu poolest keskmisest väiksemad omavalitused.

Rahvaarvult kõige väiksemad vallad kuulusid kuuendasse klasterisse, mille keskmine rahvaarv valla kohta jäi alla 700 elaniku. Üle 1000 elaniku oli sellesse gruppi kuuluvatest valdadest ainult Kasepää. Klasteri valdade kogurahvastik on vähenenud, kuigi mitte nii kiiresti kui esimeses, neljandas või viiendas klasteris.

Tabel 2.4. Klasterite rahvastik

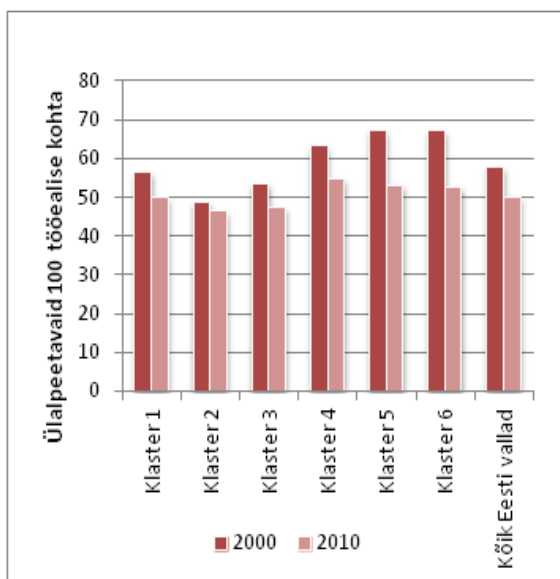
Klasteri number	Klasteri valdade kogurahvastik 2010	Klasteri valdade kogurahvastik 2000	Muutus võrreldes 2000. a (%)	Keskmine rahvaarv valla kohta 2010	Suurima valla rahvaarv 2010	Väikseima valla rahvaarv 2010
Klaster 1	96 779	103 478	-6,5%	2846	6001	655
Klaster 2	77 994	56 344	38,4%	8666	17 232	768
Klaster 3	135 295	130 287	3,8%	4665	10 109	522
Klaster 4	129 455	148 449	-12,8%	1618	5718	410
Klaster 5	41 752	46 886	-10,9%	1265	4186	140
Klaster 6	5346	5555	-3,8%	668	1290	110
Kõik Eesti vallad	486 621	490 999	-0,9%	2521	17 232	110

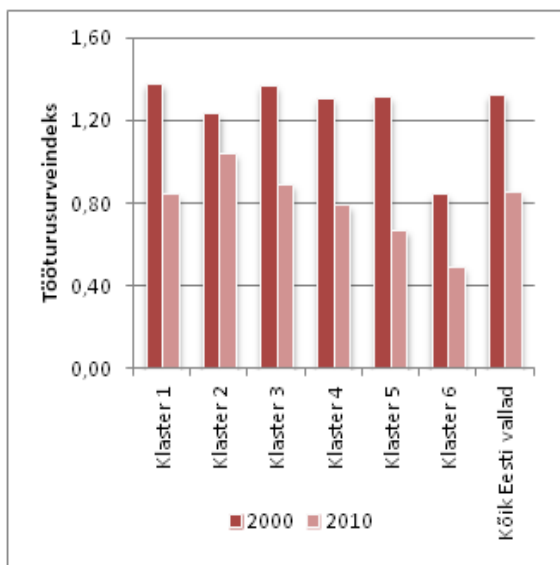
Joonis 2.12. Rahvastik eagruppide järgi klasterites 2010. a.

Kõige suurem on laste ja perealiste osakaal teise klasteri valdades, kus üle 50aastaste osakaal kogu rahvastikus jääb alla 30% (joonis 2.12). Kuuenda klasteri väikevaldades on alla 14aastaste osakaal poole väiksem – ainult 9,2% kogurahvastikust, samas 50aastaste ja vanemate inimeste osatähtsus hakkab lähenema pooleni rahvastikust. Ka neljandas ja viiendas klasteris on vanemaealiste osakaal rahvastikus keskmisest suurem, seda ka perealiste väiksema osakaalu tõttu.

Kui võrrelda ülalpeetavate määra (mittetööeliste, s.o 0–14aastaste ja üle 65aastaste arv 100 tööelise, s.o 15–64aastastest, kohta) aastatel 2000 ja 2010, siis see on kõikides klasterites langenud (joonis 2.13). Selle põhjuseks on olnud eelkõige laste arvu vähenemine. Kui 2000. aastal oli kuni 14aastaste osakaal Eesti valdade rahvastikus 20,6%, siis 2010. a oli see langenud 15,5%ni. Üle 65aastaste osakaal aga tõusis 16%lt 18%ni. Kõige rohkem puudutas kuni 14aastaste arvu vähenemine kuuendat ja viiendat klasterit, kus nende osakaal langes üle 7%. Kõige vähem oli see probleemiks teise klasteri valdades, kus laste osakaal langes ainult 1% ning kus ainsana uuritud gruppidest ületas nende arv üle 65aastaste oma.

Joonis 2.13. Ülalpeetavate määr 100 tööealise kohta klasterites.

Joonis 2.14. Demograafiline töötururusurveindeks klasterites.

Laste arvu vähenemise probleemi illustreerib ka demograafiline töötururusurveindeks (kümnelil tööturule sisenevate 5–14aastaste noorte ja sealt vanuse tõttu välja langevate 55–64aastaste inimese suhe), mis 2000. aastal oli suurem kui üks kõigis klasterites, välja arvatud kuuendas klasteris (joonis 2.16). 2000. aastatel sisenesid tööturule 1980. aastate lõpu beebibuumi ajal sündinud, kellele järgnesid aga oluliselt väiksemaarvulised aastakäigud. Seetõttu langes kümne aasta jooksul see näitaja kõigis klasterites peale teise klasteri alla ühe, mis tähendab, et tööturule siseneb järgneva kümne aasta jooksul vähem noori, kui sealt vanuse tõttu potentsiaalselt välja langeb.

Rahvastikus toimunud muutused esitavad erisuguseid väljakutseid erinevatesse klasteritesse kuuluvates valdades. Kiiresti kasvava rahvastikuga teise klasteri valdades on suur nõudlus lasteaia- ja koolikohtade

järele, väiksem aga vanemaealistele omaste teenuste järele. Kiire rahvaarvu kasv esitab nõuded teenuste kättesaadavusele ja taristu arendamisele, mis ei pruugi rahvastiku muutustele kohe järele jõuda ning vähendada regiooni atraktiivsust elukohana. Samuti avaldub surve põllumajandusmaa kasutamiseks elamumaana ja taristu väljaehitamiseks. Klasterisse kuuluvate omavalitsuste puhul on valdavalt tegemist Tallinna tagamaaga, mille linnastumise protsess algas juba nõukogude perioodil. Vähestesse valdadesse on kontsentreerunud arvestatav osa kogu Eesti valdade rahvastikust ja hinnata võib, et see protsess jätkub, küsimus on aga selles, millise tempoga.

Keskmiselt on rahvastiku vähenemine olnud suurim just alla 3000 elanikuga valdades, see on enam kui pooles Eesti valdadest. Neljandat ja viiendat klasterit iseloomustab keskmisest suurem ülalpeetavate määr, selle põhjuseks on eelkõige perealiste väiksem ja vanemaealiste suurem osakaal. Valdade jaoks on väljakutseks, kuidas pakkuda meeldivat elukeskkonda perealistele, et need piirkonnast ei lahkuku ning et rahvaarvu vähenemine ei jätkuks.

Eesti keskmisest suuremates valdades on rahvastik mõnevõrra kasvanud või jäänud samaks (kolmas klaster) või on kahanemine olnud mõnevõrra väiksem (esimene klaster). Keskmisest suurema elanikkonnaga vallad on seni olnud atraktiivsemad elukohad.

Kuuenda klasteri väikevaldades pole toimunud nii suurt rahvaarvu vähenemist, kuid nende suurimaks probleemiks on laste ja noorte väike arv, mis on tõsine väljakutse edasisele arengule. Vanemaealiste suur osakaal nõuab tähelepanu pööramist nende vajalike teenuste arendamisele.

2.3. Maaelu arengu hindamine: indeksi konstrueerimine ja tulemused

Maaelu arengut iseloomustava koondnäitaja üheks olulisemaks tunnuseks on territoriaalsus. Koondnäitaja eesmärk on iseloomustada mitmete majanduslike ja sotsiaalsete nähtuste ajalisi muutusi territoriaalselt eristatult.

Näiteks on OECD maaelu arengu indikaatorid liigitatud vastavalt teemadele:

- rahvastik ja ränne – asustustihedus, rahvastiku muutus, rahvastiku struktuur, majapidamised, kogukonnad;
- sotsiaalne heaolu ja võrdsus – sissetulek, tarbimine, eluase, tervis, turvalisus, kultuur ja meelelahutus, kommunikatsioonid;
- majanduslik struktuur ja edukus – tööjõud, tööhõive ja ettevõtluse struktuur, sektoriline jaotus, tootlikkus, investeringud;
- keskkond ja jätkusuutlikkus – topograafia ja kliima, maakasutus ja selle muutus, bioloogiline mitmekesisus, muld ja vesi, õhu kvaliteet.

Kättesaadavast andmestikust tulenevalt lähtutakse maaelu arengu indeksi (MAI) koostamisel viiest alamindeksist (tabel 2.5). Paiknemise osaindeks viitab teguritele, mis näitavad arenguvõimalusi pidurdavaid või soodustavaid tegureid. Paiknemise osaindeks iseloomustab muu hulgas ka asustuse linnalisust. Kui paiknemise osaindeksisse on lisatud piirkonna kogu rahvaarv, iseloomustamaks arengupotentsiaali, siis näiteks rahvastiku osaindeks kirjeldab rahvaarvu muutust, mis on oluliseks teguriks arengu selgitamisel. Kolmandaks komponendiks, mis kirjeldab arengu seisukohast olulist ressursi, on sissetulek, rikkus ja tarbimine. Ettevõtluse osaindeks iseloomustab muu hulgas võimet osutada teenuseid ka väljapoole piirkonda. Ettevõtlikkus viitab majanduslikule aktiivsusele, mis on oluliseks teguriks sissetuleku loomisel, et tagada nii vajalikku tarbimise kui investeerimise taset. Viiendaks maaelu arengu indeksi komponendiks on maakasutuse osaindeks. Maakasutuse osaindeks viitab just selliste tegevuste arengule, mis kõige enam seonduvad maalisusega ning mis on väga olulise arengu tagajad nii maakasutusega seotud tegevuste otsesest mõjust sissetulekule ja hõivele kui ka positiivsest välismõjust, mis maakasutusega võib kaasneda. Sellise positiivse välismõjuna saab käsitleda avalike hüvede loomist.

Maaelu arengut kirjeldavat koondnäitajat on võimalik tõlgendada nii arengut iseloomustava kui ka marginaliseerumise ohule viitava näitajana. Tulenevalt kasutatavatest algandmetest on võimalik asetatud rõhk ka mahajäävate regioonide hindamisele.

Marginaliseerumise mõiste on seotud arengulõhesid käsitlevate regionaaluurinutega. Vastavate uurinute tulemuseks ei ole seni olnud ühtse mudeli esilekerkimine ning muutujate valik mudelisse sõltub enamasti uuringu aluseks olevast arengukäsitlusest. Sotsiaal-majanduslikku marginaliseerumist saab käsitleda kui mingi piirkonna struktuurset vastupanuvõime nõrgenemist. Arengu tagamiseks vajalikud eeltingimused ei ole kõigis piirkondades ühtviisi täidetud. Kui mõni oluline arengutegur (ressursid, oskused jne) puudub, on tulemuseks suure tõenäosusega sotsiaal-majanduslik marginaliseerumine. Marginaliseerumine võib olla ka ennast võimendav, sest juba alanud protsessi on raske muuta, kui puu-

duvad vastavad ressursid, näiteks spetsiifiliste tootmistegurite või inimeste koguarvu näol.

Nii arengu kui mahajäämuse iseloomustamiseks ja indeksi koostamiseks maapiirkondadele on olulisteks indikaatoriteks kõrge tööpuudus ja suur sotsiaaltoetuste saajate osatähtsus võrreldes riikliku keskmise tasemega ning ebasoodsate piirkondade või NATURA 2000 alade suurem osatähtsus maaressursis. Ebasoodsad piirkonnad põllumajanduslikuks tegevuseks on enamasti ka suhteliselt madala põllumaa boniteediga. Praegu (2011. a) käsitletakse Eestis selliste ebasoodsate piirkondadena 99 valda. Enamasti iseloomustab taolisi piirkondi ka kiiresti vananev rahvastik ning negatiivne rändesaldo.

Indikaatorite valikut raskendab asjaolu, et vastavasisulisi näitajaid kogutakse enamasti maakondliku täpsusega. Küll aga on regiooni piiritlemine vallaga siinkohal oluline, sest ühes maakonnas võib olla nii suhteliselt heal järjel olevaid valdu kui ka arenguideksi kontekstis marginaliseerunud piirkondi. Üheks võimaluseks indikaatorite valikul on lähtuda näitajate gruppidest, mis kirjeldavad paiknemist, demograafilist olukorda, sotsiaal-majanduslikku heaolu, ettevõtlust ning põllumajandust ja maakasutust. Indikaatorite arv on väike, vältimaks liigset korreleerumist tunnuste vahel. Võimalikke indikaatoreid iseloomustab tabel 2.5.

Koondindeksi koostamisel kasutatavate indikaatorite hulgas on muutujaid, mis iseloomustavad absoluutseid suurusid (nt rahvaarv) kui ka proportsionaalseid näitajaid (nt põllumaa inimese kohta). Kuivõrd analüüsivad regioonid on erineva suurusega, muudetakse enamik absoluutnäitajaid proportsionaalseks näitajateks.

Parema võrreldavuse saavutamiseks võrdsustati iga indikaatori keskväärts nulliga ning jagati vastava indikaatori standardhäälbega, et vältida suuremat absoluutset väärtust omavate andmete liigset mõju. Tulemuseks on jaotus, mille keskväärts on null ja standardhälve üks. Alamindeksite koostamisel on antud võrdne kaal kõigile näitajatele ning koondindeksi koostamisel on samuti antud võrdne kaal kõigile alamindeksitele, ent tulenevalt poliitilistest eesmärkidest saab kasutada erinevat kaalumist.

Tabel 2.5. Maaelu arengu indeksi osaindeksid

1. Paiknemine	2. Rahvastik	3. Heaolu	4. Ettevõtlus	5. Maakasutus
1.1. Asukoha-indeks	2.1. Rahvastiku osatähtsus vanuses 65 ja enam	3.1. Palgatöötaja kuu-keskmise brutotulu	4.1. Statistilisse profiili kuuluvate ettevõtete arvu muutus elaniku kohta	5.1. Põllumaa inimese kohta
1.2. Paljukorteriliste elamute osatähtsus	2.2. Demograafiline töötururiske indeks	3.2. Brutotulu saajate osatähtsus	4.2. Kaubandus-, majutus- ja toitlustusettevõtete osatähtsus võrreldes põllumajandusettevõtetega	5.2. Põllumaa osatähtsus
1.3. Uusasustuse osatähtsus	2.3. Rändesaldo	3.3. Sissetuleku muutus	4.3. Mittemikroettevõtete osatähtsus	5.3. Metsamaa inimese kohta
1.4. Rahvaarv	2.4. Üldhariduse päevaõppekooli õpilaste arv elaniku kohta	3.4. Registreeritud töötute arv elaniku kohta		5.4. Põllumaa keskmine boniteet
1.5. Asustustihedus		3.5. Omavalitsuse võlakooormus		
		3.6. Toimetulekutoetusel elaniku kohta		

Vastavalt koondindeksi väärtusele jagati piirkonnad gruppidesse arenguastme järgi. Seejärel korrutati ulatuslikuma skaala saamiseks kõiki väärtusi juhuslikult valitud positiivse arvuga ning võrdsustati keskväärtus uuesti sajaga. Standardiseerimise tulemusena ei muutu indikaatorite vaheline korrelatsioon ega informatsiooni hulk, mida vastav indikaator kannab. Standardiseerimise tulemusena on igal indikaatoril sarnane kaal koondindeksis ning koondindeksi ja alamindeksite varieeruvus on hästi jälgitav. Täiendavalt on muudetud skaalat moel, mis laseb indeksi väärtusel varieeruda vahemikus 0–1. Madalaima tulemusega piirkond on võrdsustatud nulliga ja kõrgeima tasemega piirkond ühega.

Ülevaade sisendite valikust

Indikaatorite valikul oli esmaseks eesmärgiks piir-duda võimalikult väikese arvu indikaatoritega, mis kirjeldaks vastavat osaindeksit. Väiksem indikaato-rite hulk muudab koondtulemused paremini loeta-vaks ning ülevaatlikumaks. Nii näiteks kasutatakse inimarengu indeksi loomisel sisenditena vaid nelja tunnust ning sellega on koondtulemused lihtsalt mõistetavad. Teiseks oluliseks asjaoluks, mis räägib väiksema hulga tunnuste kasutamise poolt, on suur korrelatsioon võimalike indikaatorite vahel.

Paiknemise osaindeks koosneb viiest indikaatorist. Indikaatorid kirjeldavad nii arengutaset kui arengu potentsiaali mõjutavaid tegureid. Asukohaindeks (indikaator 1.1) mõõdab omavalitsusüksuse kaugust olulistest linnalistest keskustest (vt Suvi 2001). Asukohaindeksi kõrgem väärtus viitab valla paiknemisele mõjukate keskuste lähedal ning mida väiksem on asukohaindeksi väärtus, seda perifeersem on vald. Seega asukohaindeksi kõrgem väärtus viitab suuremale arengupotentsiaalile. Paljukorteriliste elamute osatähtsus (indikaator 1.2) väljendab nende osatähtsust eluasemega hoonete arvus. Andmed tuginevad 2000. aasta rahva- ja eluruumide loendus-tele. Paljukorteriliste elamute osatähtsus viitab madalamale arengupotentsiaalile maaelu kontekstis. Uusasustuse osatähtsus (indikaator 1.3) väljendab aastatel 2003–2007 kasutusse võetud pinna osatäht-sust eluruumide pinnas 2007. aasta lõpus. Vastava indikaatori kõrgem väärtus viitab kõrgemale arengu-tasemele. Rahvaarv (indikaator 1.4) näitab valla suurus- aastakeskmise rahvaarvu järgi (indeksi koostamisel on indikaatorina kasutatud 2009. aasta rahvaarvu). Asustustihedus (indikaator 1.5) näitab elanike arvu ruutkilomeetril. Nii suurem rahvaarv kui ka suurem asustustihedus väljendavad käesole-vas analüüsis suuremat arengupotentsiaali.

Rahvastiku osaindeks koosneb neljast indikaatorist. Indikaatorite valikul on lähtutud eesmärgist, et kir-jeldatud oleks nii arengutase kui -võimalused. Rah-vastiku osatähtsus vanuses 65 aastat ja enam (indi-kaator 2.1) ja demograafiline töötururiske indeks (indikaator 2.2) iseloomustavad survet praegusele arengule ning viitavad ka tuleviku arenguvõimaluste piirangule. Rändesaldo (indikaator 2.3) tõstab esile

kiiresti arenevad piirkonnad, sest lähtutud on eeldu-sest, et inimesed liiguvad elama ja tööle kõrgemalt arenenud piirkondadesse. Üldhariduse päevaõppe-kooli õpilaste arv elanike kohta (indikaator 2.4) iseloomustab nende õpilaste hulka, kes õpivad valla territooriumil olevas koolis. Seega viitab suurem väärtus siin nii kooli olemasolule kui ka vanuselise-le koosseisule, mis tagab regiooni jätkusuutlikkuse.

Heaolu osaindeks kujuneb kuue indikaatori koosmõ-ju tulemusena. Palgatöötaja kuukeskmise brutotulu (indikaator 3.1) iseloomustab üldist majandusliku heaolu taset ning seda kasutatakse majandusliku heaolu taseme indikaatorina seetõttu, et andmestik koguprodukti kohta ei ole valla tasandil kättesaadav. Kõrgem sisetuleku tase viitab ka kõrgemale aren-gutasemele. Lisaks sisetuleku absoluutsele taseme-le võrreldes teiste valdadega mõjutavad arengutaset ka brutotulu saajate osatähtsus (indikaator 3.2) ja sisetuleku muutus (indikaator 3.3). Suurem bruto-tulu saajate osatähtsus viitab kõrgemale heaolu tasemele. Positiivsete trendide väljatoomiseks hea-olu osaindeksis on sisetuleku muutus võrreldes aastaga 2003. Suurem suhteline sisetuleku muutus võib viidata ka sellele, et käsitletav vald oli baasaas-tal väga madala sisetuleku tasemega ning ka väike positiivne muutus sisetulekus absoluutses mõttes võib sellisel juhul osutada suhteliselt suureks. Selle-gipoolest on arengu iseloomustamisel oluline näha ja võimendada positiivseid muutusi. Seega sisetu-leku suhteline muutus tõstab heaolu osaindeksi väärtust just nendes valdades, kus vaatlusalusel perioodil on suhteline muutus kõige suurem. Regist-reeritud töötute arv elaniku kohta (indikaator 3.4) iseloomustab tööjõu kui tootmisteguri hõivatust. Siinkohal on eeldatud, et suurem majanduslik ak-tiivsus nii vallasiseselt kui ka olulistes linnalistes keskustes, mille mõjupiirkonda vald jääb, toob kaa-sa ka tööjõu suurema hõivatuse. Suurem majandus-lik aktiivsus omakorda viitab kõrgemale arenguta-semele majandusliku heaolu kontekstis. Samuti mõjutavad heaolu osaindeksi kujunemist omavalit-suste võlakoorumus (indikaator 3.5) ja toimetuleku-toetused elaniku kohta (indikaator 3.6). Omavalitsu-se võlakoorumus on kahetine mõju. Ühelt poolt võib see küll näidata, et kohalik omavalitsus on teinud investeeringuid, mis on vajalikud edasise arengu tagamiseks. Seda juhul, kui raha on suunatud jätkusuutlikkust tõstvatessse projektidesse. Teiselt poolt aga viitab suur võlakoorumus ka elamisele tuleviku arvelt. Siinkohal toobki võlakoorumus just tuleviku mõõtme sisse ja on indikaatoriks, mis ise-loomustab survet tuleviku eelarvetele ning viitab edasise arengu tagamiseks vajalike kulutuste tege-miseks vähenevatele võimalustele eelarves. Seega suurem võlakoorumus vähendab heaolu osaindeksi väärtust. Toimetulekutoetustel on samuti heaolu osaindeksi kujunemise seisukohast negatiivne mõju. Kui võrd tööpuuduse ja toimetulekutoetuste vahel on küllaltki tugev korrelatsioon, siis nende kahe indi-kaatori poolt kirjeldataval mõjul on heaolu

osaindeksi kujunemisel suurem toime. Samamoodi on suur korrelatsioon ka palgatöötajate kuukeskmise brutotulu ja brutotulu saajate vahel.

Ettevõtluse osaindeks iseloomustab majanduslikku aktiivsust ning ettevõtluse arengut. Osaindeks koosneb kolmest indikaatorist. Kõigi indikaatorina kasutatavate näitajate puhul viitab suurem väärtus kõrgemale arengutasemele. Kuivõrd meie tänapäevased majandused on turumajandused, kus enamasti toodetakse kaupu ja teenuseid erasektoris ning kaubeldakse turu vahendusel, siis ongi ettevõtluse osaindeksi koostamisel kasutatud vaid erasektori ettevõtete näitajaid. Statistilisse profiili kuuluvate ettevõtete arvu muutus elaniku kohta (indikaator 4.1) iseloomustab ettevõtlusaktiivsust võrreldes baasastaga, milleks on aasta 2003. Suurem ettevõtlusaktiivsus viitab ka kohaliku omavalitsuse kõrgemale arengutasemele. Valdade puhul, kus linnalise keskuse mõju on väga suur, võib see näitaja hoopis madalaks osutuda ja isegi olukorras, kus heaolu osaindeksi väärtus on kõrge, võib sellegipoolest kohaliku ettevõtluse areng olla madal. Eraldi mõjutava tegurina on toodud sisse kaubandus-, majutus- ja toitlustusettevõtete osatähtsus võrreldes põllumajandusettevõtetega (indikaator 4.2). See indikaator iseloomustab kohaliku majanduse mitmekesisust. Suur põllumajandusettevõtete osatähtsus viitab olukorrale, kus väljaspool põllumajandussektorit on sisetuleku teenimise võimalusi suhteliselt vähem. Samas on teada, et tänapäevane põllumajandus on küllaltki kapitaliintensiivne tootmine ning loob suhteliselt vähem töökohti. Seega muu ettevõtluse osatähtsuse suurem roll võrreldes põllumajandusega viitab erinevate töökohtade laiema nimistu olemasolule piirkonnas ning majanduse mitmekesisustasele. Indikaatorina on kasutatud kaubandus-, majutus- ja toitlustusettevõtteid, sest tüüpiliselt on just need valdkonnad ühed peamised töökohtade loojad maapiirkondade eraettevõtluses väljaspool põllumajandussektorit. Mittemikroettevõtete osatähtsus (indikaator 4.3) iseloomustab suuremate tootmisüksuste rolli ettevõtluses. Ettevõtted, kus töötab rohkem kui kümme inimest, iseloomustavad käesoleval juhul seda osa ettevõtlusest, mis on võimeline konkureerima ka kohalikust regioonist kaugemal. Mikroettevõtted on enamasti suunatud vaid kohalikule turule ning ei suuda ka tavaliselt tagada piisavaid tootmismahтусid, konkureerimaks edukalt kohalikust turust kaugemal. Seega viitab suurem mittemikroettevõtete osatähtsus ka ettevõtluse kõrgemale arengule.

Maakasutuse osaindeksi eesmärgiks on iseloomustada traditsiooniliste maalisisusega seonduvate tegevuste arengut. Maakasutuse osaindeksi koostamisel on lähtutud eeldusest, et tugev maaline kohalik omavalitus on selline, kus on säilinud tugev primaarsektor. Siinkohal ei pea primaarsektorit või põllumajandust kui selle üht olulisemat osa käsitlema pelgalt toiduainete tootmiseks vajaliku tooraine pakkujana. Tänapäeval on olulisemaks maalisisuse komponendiks just see keskkond, kus inimesed

elavad. Heal järjel olev põllumajandus loob ka olulist positiivset välismõju, mida saab käsitleda avaliku hüvisena. Seega, traditsioonilisele käsitlusele toiduainete pakkujana on siinkohal lisatud ka põllumajanduse roll keskkonna korrashoidjana. Nii iseloomustab põllumaa inimese kohta (indikaator 5.1) ühelt poolt küll põllumajanduse olulisust regioonis, kuid ka seda avaliku hüvisena käsitletavat kaupa ühe inimese kohta. Suurem indikaatori väärtus iseloomustab kõrgemat arengutaset. Suurendamaks maakasutuse indeksis selle aspekti olulisust, on täiendava indikaatorina lisatud osaindeksisse põllumaa osatähtsus kogu valla territooriumis (indikaator 5.2). Metsamaa inimese kohta (indikaator 5.3) viitab pigem arenguvõimalustele ja sisetuleku loomise võimalustele, mis kaasnevad selle ressursi olemasoluga. Seega suurem metsamaa osatähtsus inimese kohta viitab kõrgemale arengutasemele, sest annab võimaluse suuremaks tulevikutarbimiseks primaarsektori raames. Otseselt põllumajanduse edukuse iseloomustamiseks on maakasutuse osaindeksis lisatud ka põllumaa keskmine boniteet (indikaator 5.4). Põllumaa kõrgem boniteet viitab parematele võimalustele põllumajandusega tegelemiseks, mida on käesoleval juhul tõlgendatud ka kõrgema arengutasemena. Siinkohal peab juhtima tähelepanu kitsaskohale selle indikaatori kasutamises ja tõlgendamises. Nimelt ei ole olemas kasutatavaid põllumaa boniteedi näitajaid selliste valdade kohta, mis on moodustatud varasema asula baasil. Indeksi koostamisel on kasutatud sellisel juhul külgnevate valdade boniteetide keskmist. Vajalik on selline puuduvate andmete imputeerimine indeksi arvutamiseks. Tõlgendamisel peab aga arvestama, et teatud kohalikes omavalitustes ei ole olemas sobivat maaressurssi põllumajandusega tegelemiseks, vaatamata selle maa boniteedile. Enamasti jäävad need vallad kõigi teiste indikaatorite osas tabeli lõppu ning selline andmete imputeerimine ei muuda maakasutuse osaindeksis oluliselt valdade järjestust.

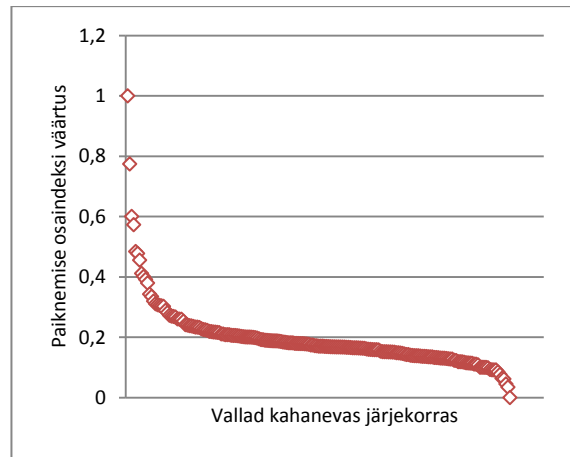
Paiknemise osaindeksi tulemused

Paiknemise osaindeksi (vaata joonist 2.15) puhul on iseloomulikuks just linnaliste keskuste suur mõju osaindeksi väärtusele. Paiknemise osaindeksi kõige kõrgema väärtusega vallad asuvad Tallinna vahetus läheduses, omades kõige kõrgemaid väärtusi vastava osaindeksi kõigi indikaatorite lõikes. Varasemalt välja pakutud tüpoloogias olid need vallad defineeritud linnalistena, kus maalisus on kadumas, sest linna mõju on juba liiga suur. Lisaks Tallinna vahetus ümbruses asuvatele valdadele on paiknemise osaindeksis kõrget väärtust omavate valdade hulgas ka teiste Eesti suuremate linnade vahetus läheduses olevad vallad. Näiteks Ülenurme vald Tartu lähedal ja Sauga vald Pärnu lähedal. Väga kõrget osaindeksi väärtust omab ka Vändra alevi vald, mis on samuti linnaline ja kus traditsiooniliste maaliste tegevuste osatähtsus on pea olematu. Järgmise grupi moodustavad vallad, mille territooriumile jääb mõni suurem

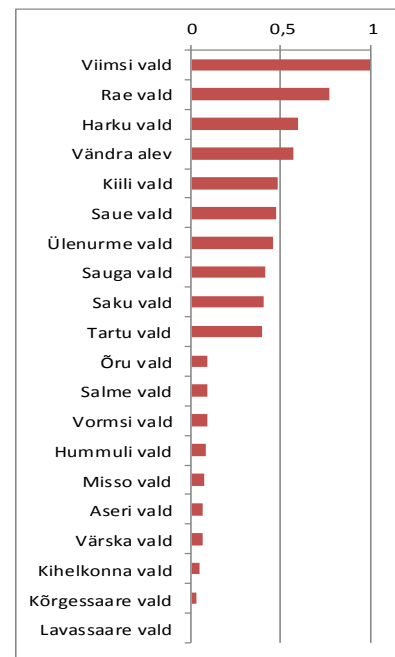
keskus, mis tüüpiliselt on ka valla keskuseks. Sellisteks valdadeks on näiteks Suure-Jaani, Tapa või Türi vald. Paiknemise osaindeksi jaotust vaata jooniselt 2.16. Jaotus iseloomustab asjaolu, et väike grupp valdasid omab paiknemise osaindeksis väga kõrgeid ja väike grupp ka väga madalaid väärtusi (vaata joonist 2.17). Seega eristub grupp valdasid, kus paiknemise osaindeksi väärtus on väga madal. Tegemist on enamasti valdadega, mis jäävad kaugemale olulistest linnalistest keskustest. Sellised vallad jäävad enamasti Kagu-Eestisse ja saartele. Nende valdade puhul on iseloomulikuks kõigi osaindeksi indikaatorite madal tase. Paiknemise osaindeksi keskmiseks väärtuseks kujunes 0,19. Paiknemise osaindeksi kõigile valdadele on esitatud lisas 2.1.

Enamikus valdades jääb paiknemise osaindeksi väärtus vahemikku 0,15 kuni 0,25. Selliste valdade puhul tuleneb eristumine kasutatavate indikaatorite erinevast mõjust osaindeksi kujunemisele. Et rahvaarvu ja asustustiheduse vahel on oluline positiivne korrelatsioon, siis on ka need kaks indikaatorit olulisemateks teguriteks, mis eristavad neid valdasid, kus suurema rahvaarvu ja asustustiheduse juures on kõrgem osaindeksi väärtus.

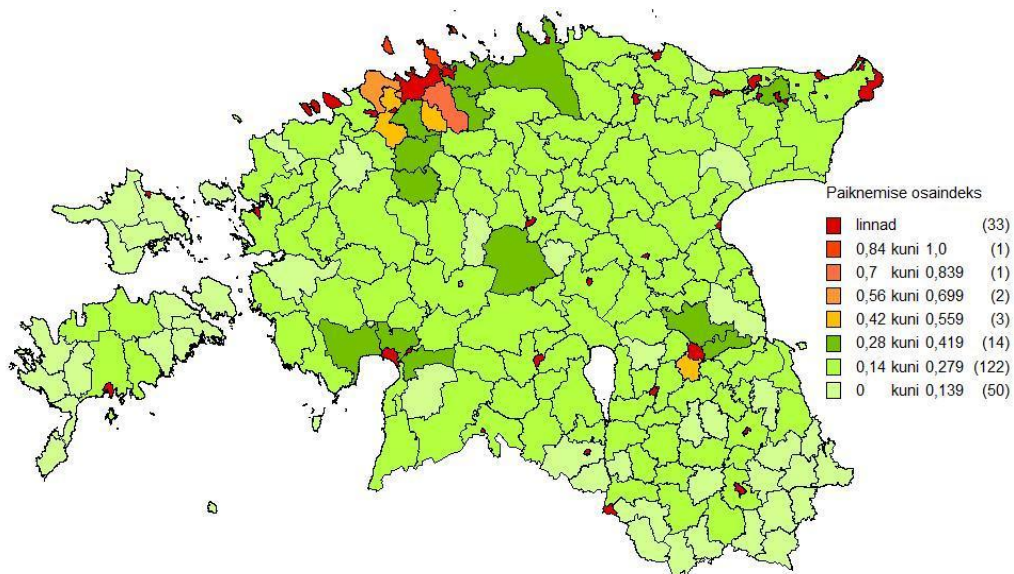
Paiknemise osaindeks on suuresti seotud teguritega, mida ei ole võimalik muuta (geograafiline asukoht) või mille muutmine on seotud väga pikaajaliste otsustega. Rõhutamaks asustuspildi maalistsust, on indikaatorina kasutatud eramute osatähtsust, mis on negatiivses korrelatsioonis asukohaindeksiga. Seega kõrgema asukohaindeksiga suurtele linnadele lähemal asuvad vallad (ja ka vallad, mis on moodustatud asulatest) on väiksema eramute osatähtsusega. Selle tulemusena tõuseb osaindeksi väärtus nendes valdades, kus asukohaindeks on küll madal, aga asustuspilt on maaline, viidates maaelu arengule. Paiknemise osaindeks näitab seega pigem arengu taset ja võimalusi arenguks ning vähem lühiajalisi muutusi arengutasemes.

Joonis 2.16. Paiknemise osaindeksi jaotus.

Joonis 2.17. Paiknemise osaindeksi äärmused.

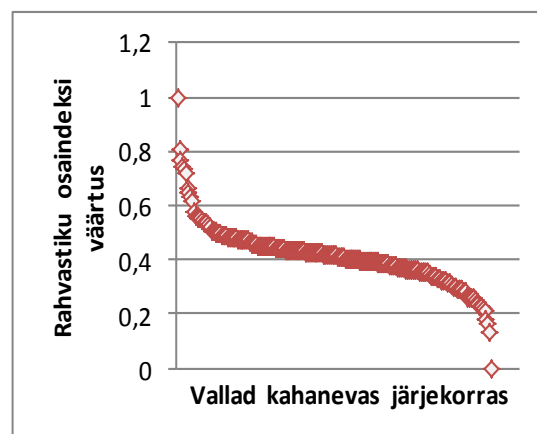
Joonis 2.15. Valdade jagunemine paiknemise osaindeksi alusel.

Rahvastiku osaindeksi tulemused

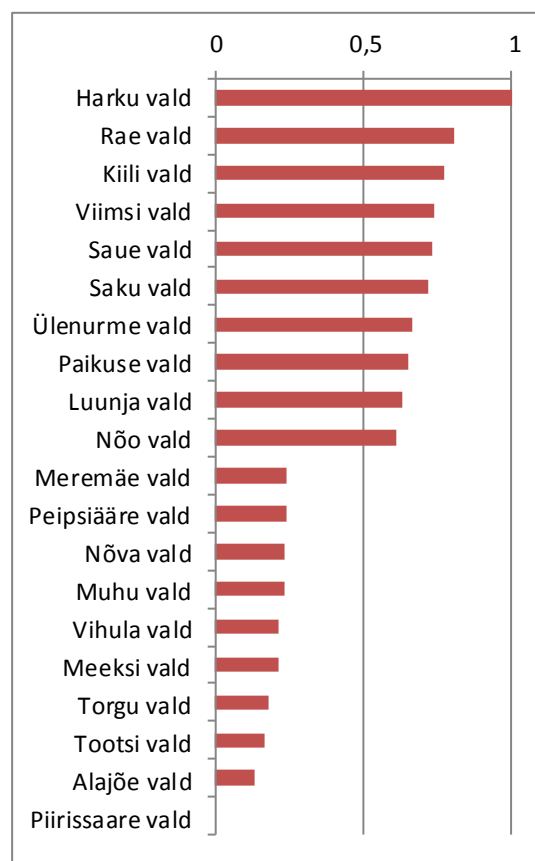
Rahvastiku osaindeksi tulemuste jaotust iseloomustab joonis 2.18. Rahvastiku osaindeksis (vaata joonist 2.20) tõusevad esiplaanile vallad, kus olulised demograafilised näitajad on arengut soodustavad. Ka siin on kõrgemad osaindeksi väärtused Tallinna lähiümbruse valdadel. Nendes valdades on kõrged enamasti kõigi indikaatorite väärtused. Kõrge rahvastiku osaindeksi väärtusega valdade grupist eristuvad näiteks Saue, Luunja ja Sauga vald, kus valla territooriumil õppivate laste arv kogu valla elanike kohta on suhteliselt väike, mis on ilmselt selgitatav asjaoluga, et lapsed käivad koolis lähedal asuvas linnas. Enamasti on selles grupis tegemist valdadega, kus eakate inimeste osatähtsus ning tööturu surve indeks on suhteliselt madalad. Nii suur noorte inimeste suhteline osatähtsus kui ka madal tööturu surve indeks viitavad olulisele arengueelisele tulevikus võrreldes valdadega, kus vastavad näitajad on madalamad. Samuti tõusevad edetabeli tipus olevad vallad esile kui rände sihtkohad.

Rahvastiku osaindeksi teise äärmusesse (vaata joonist 2.19) jäävaid valdasid iseloomustab kõigi indikaatorite väga madal tase. Demograafilises mõttes on tegemist vananevate valdadega. Selliste valdade puhul on edasise arengu tagamiseks vajaliku tööjõu potentsiaali olemasolu muutunud kriitiliseks teguriks. Selliste valdade hulgas on näiteks Muhu vald, kus vaatamata soodsale keskkonnale puhkemajanduse arenguks on demograafiline olukord muutunud väga keeruliseks, mis muutub takistavaks teguriks jätkusuutliku ja tervikliku arengu tagamisel. Rahvastiku osaindeksi tulemustelt kõige madalamasse gruppi kuuluvad vallad jäävad enamasti olulistest keskustest kaugele. Sarnaselt paiknemise osaindeksiga eristub ka demograafia osaindeksi puhul väike grupp väga madala ja väga kõrge osaindeksi väärtusega valdasid.

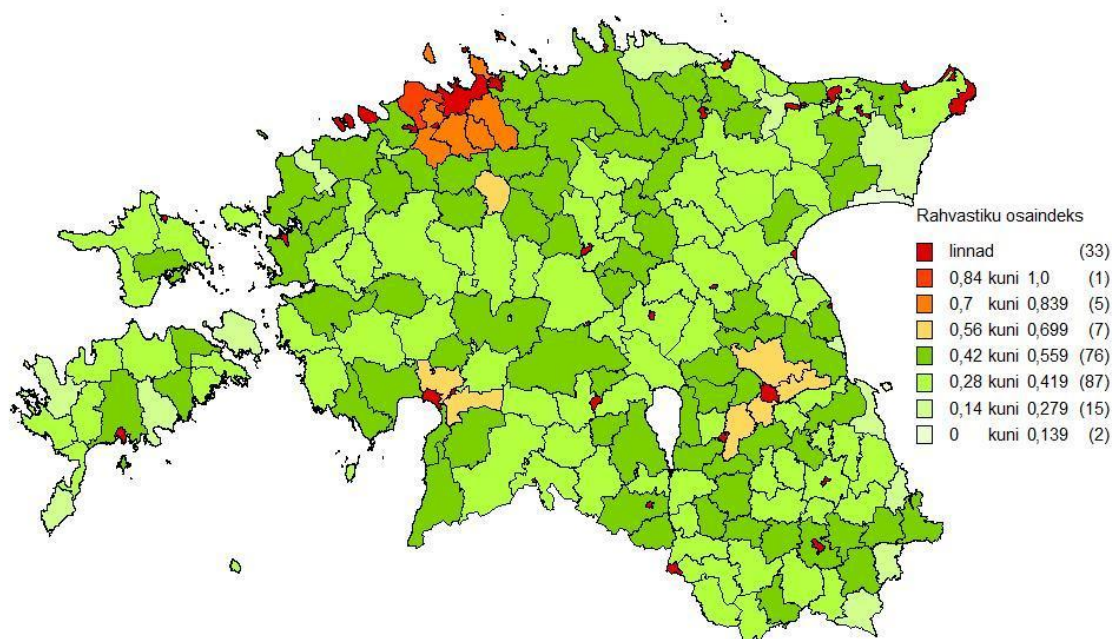
Rahvastiku osaindeksi arvutamisel on suurem positiivne korrelatsioon vaid eakate inimeste osatähtsuse ja tööturu surve indeksi vahel. Seega mõjutab teiste valdade jaotust olulisemalt just nende kahe indikaatori mõju. Selle tulemusena tõusevad esiplaanile vallad, kus nooremate inimeste suhteline osatähtsus on suurem. Suurem noorte inimeste osatähtsus tagab ka tööjõu olemasolu tulevikus ning loob paremad arenguvõimalused. Rahvastiku osaindeksi keskmiseks väärtuseks kujunes 0,41. Rahvastiku osaindeks kõigile valdadele on esitatud lisas 2.2.

Joonis 2.18. Rahvastiku osaindeksi jaotus.

Joonis 2.19. Rahvastiku osaindeksi äärmused.

Joonis 2.20. Rahvastiku osaindeksi kaart.

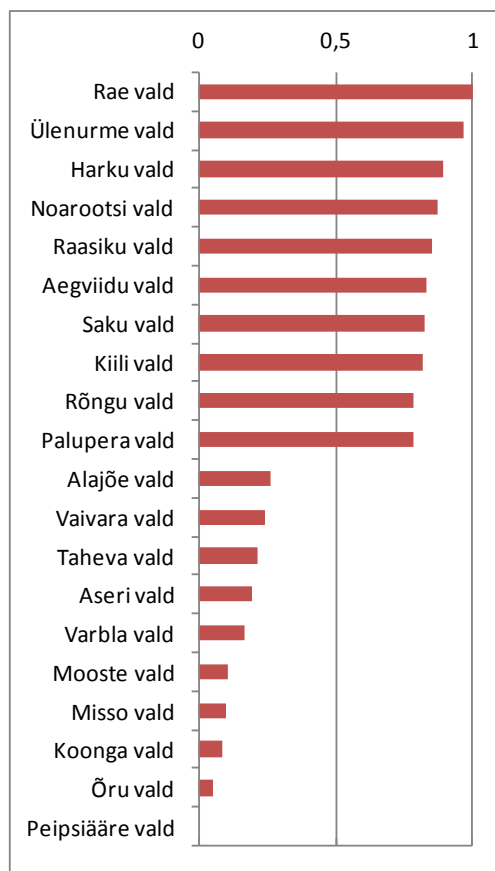
Heaolu osaindeksi tulemused

Heaolu osaindeksis (vaata joonist 2.22) on kõrgemad tulemused valdadel, kus majandusliku heaolu tase on kõrgem. Ka siin on kõrgemad tulemused just Tallinna lähiümbruses olevatel valdadel. Kuivõrd lisaks sissetuleku tasemele on indikaatoritena kasutatud ka sissetuleku muutust ajas, siis tõusevad selle osaindeksi arvestuses kõrgematele kohtadele ka sellised vallad, kus sissetulekute kasv on olnud kiirem. Sellisteks valdadeks on olnud näiteks Noarootsi, Rõngu ja Palupera vald. Sissetulekute tase iseloomustab küll arengu üldist taset, aga väga oluline on ka võime sissetulekut suurendada. Seega on vastav indikaator just selle eesmärgiga liidetud osaindeksi koosseisu. Sissetuleku muutus on negatiivselt korreleeritud nii sissetuleku kui ka sissetuleku saajate arvuga. Seega on sissetuleku kiire kasvuga pigem just need vallad, kus sissetulekute absoluutne tase on suhteliselt madalam.

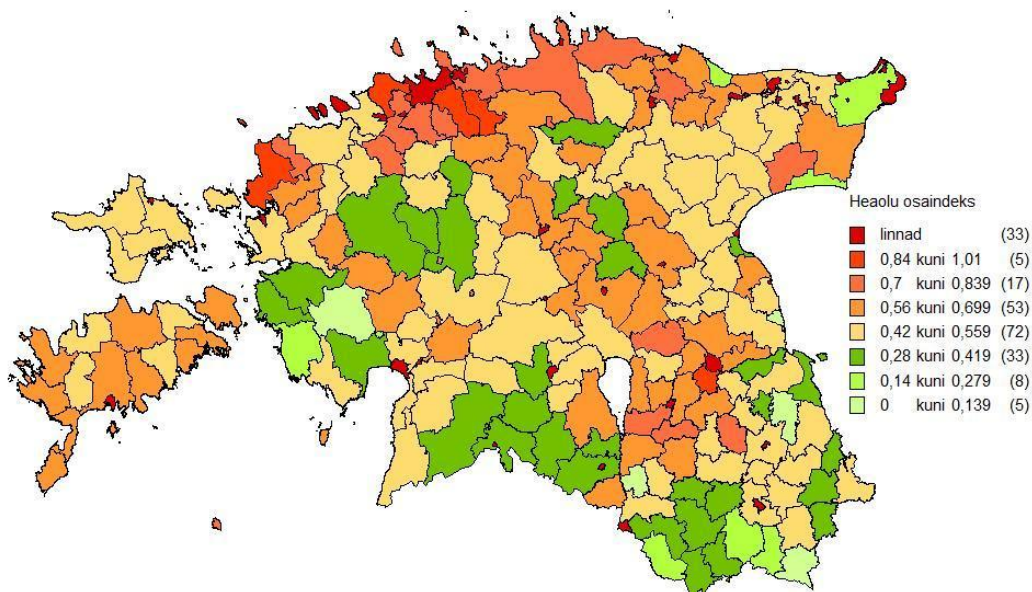
Heaolu osaindeksi teises äärmuses on vallad (vaata joonist 2.21), kus madala sissetulekute tasemega kaasneb ka suhteliselt suur tööpuudus. Enamasti ei ole nendes valdades olnud ka sissetulekute kasv teiste valdadega võrreldes kuigi kiire.

Vallad, mis jäävad kahe äärmusliku grupi vahele, omavad osaindeksi väärtust vahemikus 0,3 kuni 0,7 (vaata joonist 2.23). Keskmiseks heaolu osaindeksi väärtuseks kujunes 0,52. Tugev positiivne korrelatsioon on palgatöötajate kuukeskmise brutotulu ja maksustatava tulu saajate osatähtsuse vahel. Samuti on oluline positiivne korrelatsioon registreeritud töötute ja elanikele jagatavate toimetulekutoetuste vahel. Seega mõjutavad just need tegurid teiste valdade jaotust heaolu osaindeksi tulemuste lõikes.

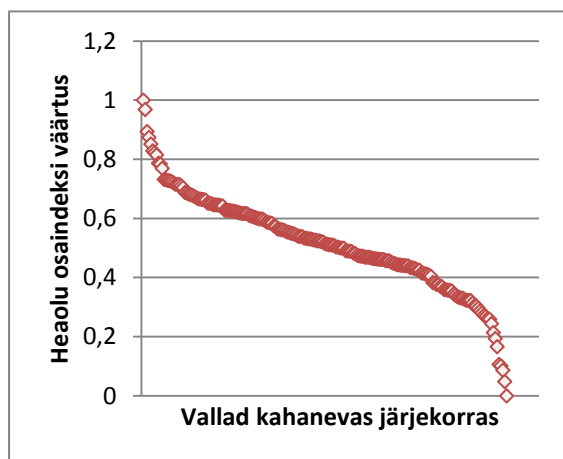
Heaolu osaindeks kõigile valdadele on esitatud lisas 2.3.

Joonis 2.21. Heaolu osaindeksi äärmused.

Joonis 2.22. Heaolu osaindeksi kaart.

Joonis 2.23. Heaolu osaindeksi jaotus.

Ettevõtluse osaindeksi tulemused

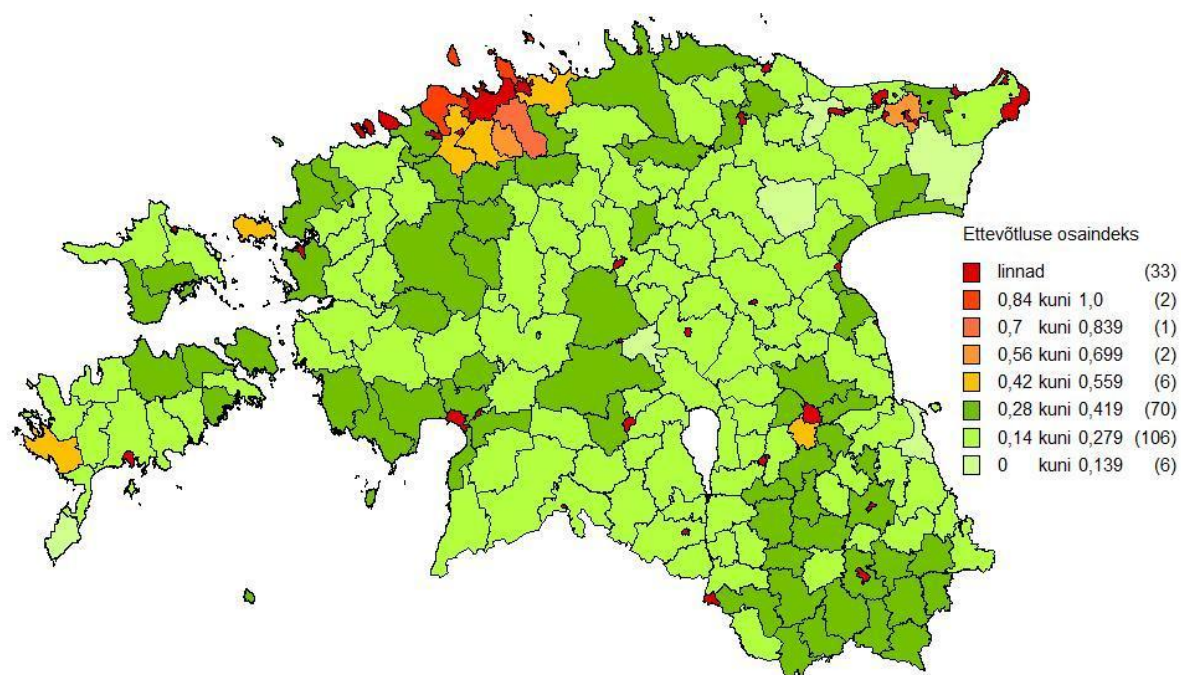
Ettevõtluse osaindeks (vaata joonist 2.24) viitab just kohaliku ettevõtluse arengule. Vaatamata sellele, et enamik töökohti luuakse tänapäeval suurtes linnades, on mingi piirkonna arengu seisukohast äärmiselt oluline kohalik ettevõtlus ning töökohad kodu lähedal. Alternatiivsel juhul liiguvad inimesed sinna, kus asuvad töökohad, ning teatud regioonid hakkavad tühjenema.

Ettevõtluse osaindeksi väärtuste jaotumine on sarnane teiste osaindeksite jaotustega (vaata joonist 2.25), kus eristub grupp väga kõrge ja väga madala tulemusega valdasid. Lisaks Tallinna lähiümbruse valdadele tõusevad siin esile sellised vallad, kus aastatel 2003 kuni 2010 on loodud suhteliselt rohkem uusi ettevõtteid ning kus ettevõtlus on mitmekesistatud. Kuivõrd ettevõtete arvu muutust on arvestatud inimese kohta, siis võivad suhteliselt kõrge tulemuse saada ka sellised vallad, kus rahvastiku

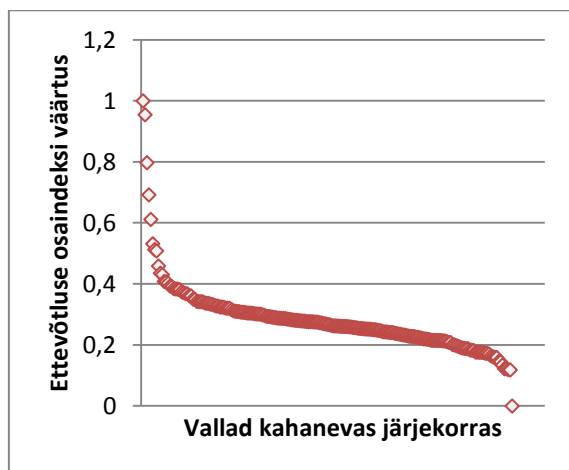
koguarv on küll väike, aga ettevõtlus on vaatlusalusel ajavahemikul kiiresti kasvanud. Selle tulemusena kuuluvad kõrgemasse gruppi näiteks Lümända ja Vormsi vald, kus uute ettevõtete loomine inimese kohta on olnud väga kiire. Samal ajal on aga mõlemal vallal mitmekesistamise ja ettevõtete suuruse indikaator väga madal. Seega on ettevõtluse osaindeksi puhul kõrgeid väärtusi omavate valdade juures näha kahte eristuvat gruppi. Ühes grupis on need vallad, kus kõik indikaatorid on kõrge väärtusega. Sellisteks on suurte linnade läheduses paiknevad või suurt vallakeskust omavad vallad. Teise grupi moodustavad vallad, kus ettevõtteid on loodud küll palju, aga mitmekesistamise tase on madal ning enamik ettevõtetest on mikroettevõtted.

Ettevõtluse osaindeksi madalaid tulemusi saanud valdadele (vaata joonis 2.26) on iseloomulik kõigi indikaatorite väga madal tase. Enamasti ei piisa ka ühe indikaatori väga kõrge tasemest, kui teised osaindeksi komponendid on väga madalad. Nii näiteks on Tootsi vald tipus mittemikroettevõtete osatähtsuse indikaatori poolest, aga kuivõrd vaatlusalusel perioodil uute ettevõtete loomine inimese kohta on olnud väga madalal tasemel ning ka mitmekesistatuse indikaator ei ole piisavalt kõrge, siis on ettevõtluse osaindeksi väärtus selles vallas väga madal.

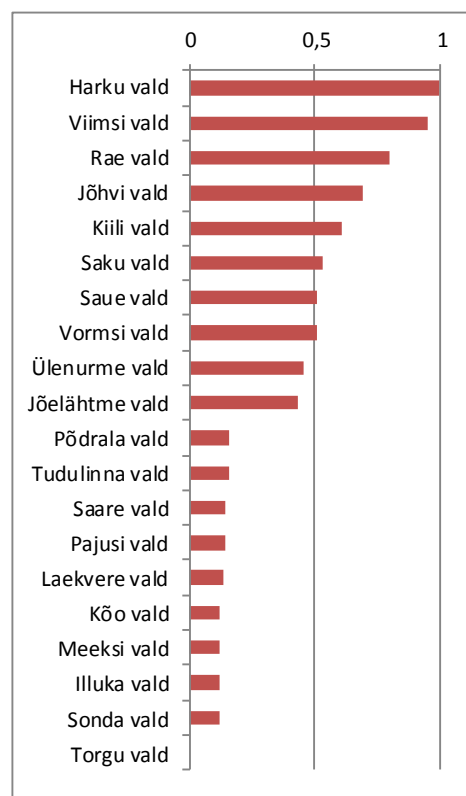
Enamiku valdade puhul jääb osaindeksi väärtus vahemikku 0,2 kuni 0,35. Ettevõtluse osaindeksi keskmiseks tulemuseks kujunes 0,28. Mõnevõrra suurem positiivne korrelatsioon on ettevõtluse mitmekesistamise ja ettevõtete suuruse indikaatori vahel. Seega ülejäänud valdade puhul on olulisemaks tulemust kujundavaks teguriks just positsioon nende indikaatorite osas. Ettevõtluse osaindeksi kõigile valdadele on esitatud lisas 2.4.

Joonis 2.24. Ettevõtluse osaindeksi kaart.

Joonis 2.25. Ettevõtluse osaindeksi jaotus.

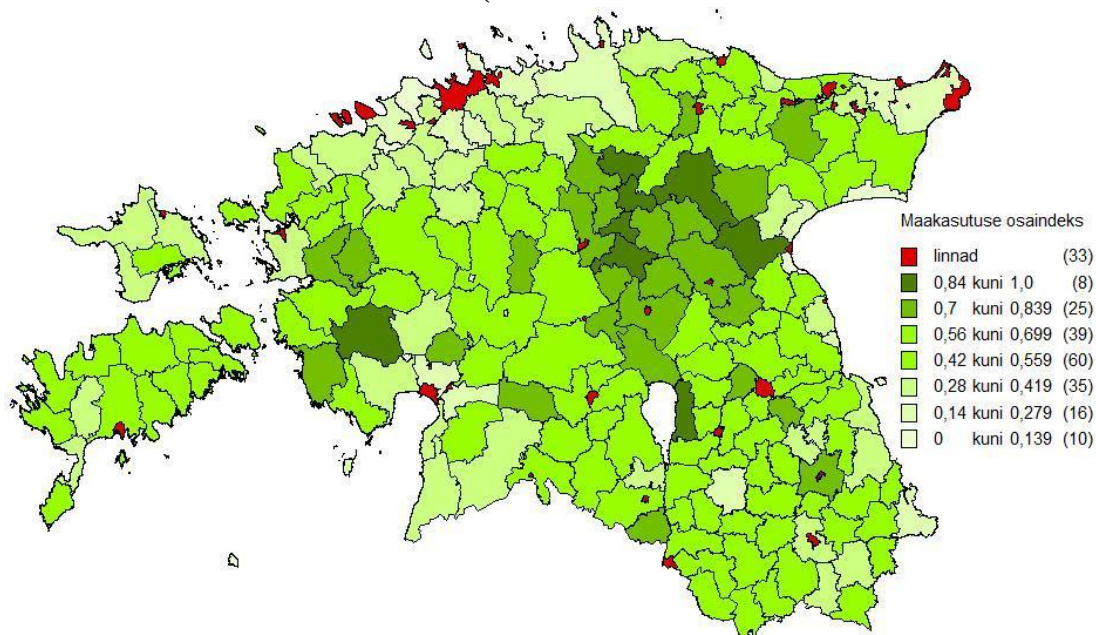
Joonis 2.26. Ettevõtluse osaindeksi äärmused.

Maakasutuse osaindeksi tulemused

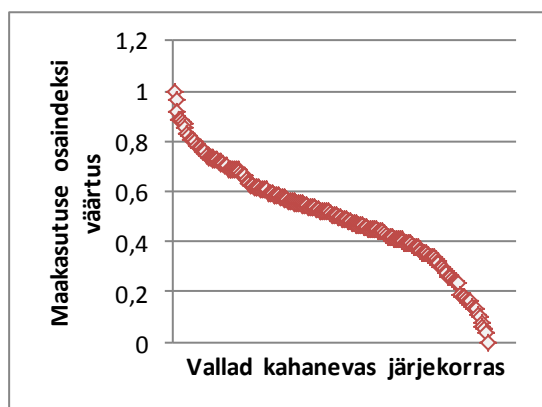
Maakasutuse osaindeks (vaata joonist 2.27) toob esiplaanile vallad, kus traditsiooniliste maaliste tegevuste osatähtsus on suurem. Siinkohal ei ole aga indikaatoriks mitte põllumajanduse osatähtsus ettevõtluses ja sissetulekus, vaid põllumajanduse rolli näha laiemalt. Lisaks toidu tootmisele rõhutatakse arengut iseloomustavate tegurite juures põllumajanduse rolli ka avalike hüviste pakkujana. Seega on küsimus maakasutuses laiemas tähenduses. Osaindeksi indikaatoriteks valitud näitajate vahelised korrelatsioonid on ootuspärased ja kannavad just maakasutuse laiemat käsitlemist selgitamise eesmärgi. Põllumaa osatähtsus inimese kohta ning põllumaa osatähtsus kogu pindalal korreleeruvad positiivselt. Eraldi indikaatorid on kasutusel põhjusel, et esimene viitab inimese elukeskkonnale, eristades tiheasustusega vallad, ning teine viitab põllumajandusliku tegevuse olulisusele kogu maaressurssi arvestades. Põllumajandusliku tegevuse tulemusena korras hoidud keskkond kui avalik hüvis iseloomustab kõrgemat arengutaset, sest loob seal elavatele inimestele parema elukeskkonna ja annab võimaluse ka näiteks turismi arendamiseks ning ettevõtluse mitmekesistamiseks. Metsamaa inimese kohta viitab metsatööstuse potentsiaalile vallas ning oodatult korreleerub see indikaator negatiivselt nii põllumaa osatähtsusega kogu pindalal kui ka põllumaa boniteediga. Põllumaa boniteet omakorda korreleerub positiivselt nii põllumaa osatähtsusega inimese kohta kui ka põllumaa osatähtsusega kogu pindalal. Alternatiivset maakasutust iseloomustavad indikaatorid jäid osaindeksi koostamisel välja sobivate lähteandmete ebapiisavuse tõttu.

Maakasutuse osaindeksis on valdade jaotus võrreldes teiste osaindeksitega oluliselt ühtlasem kogu osaindeksi varieerumise vahemiku ulatuses (vaata

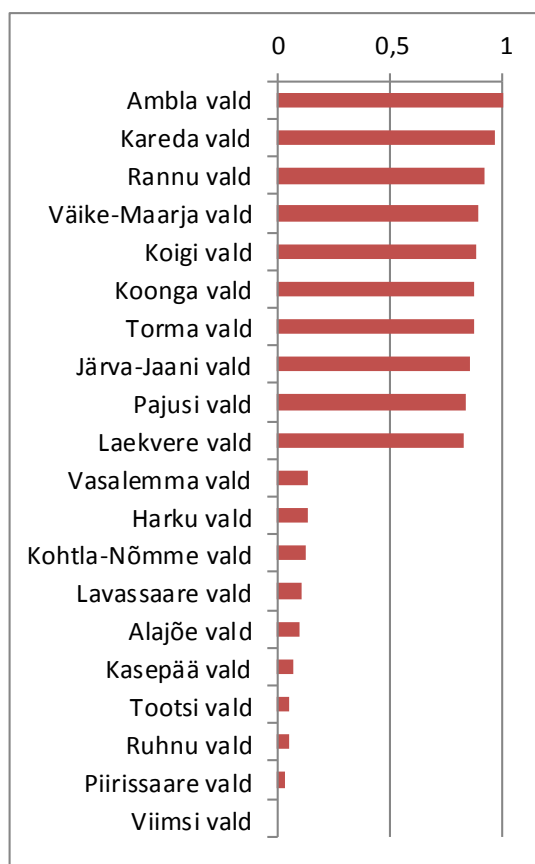
joonised 2.28 ja 2.29). Maakasutuse osaindeksi keskmiseks väärtuseks kujunes 0,50. Maakasutuse osaindeks kõigile valdadele on esitatud lisas 2.5. Tulenevalt osaindeksi koostamise põhimõtetest omavad kõrgemaid väärtusi vallad, kus põllumaa osatähtsus on suhteliselt suur ning selle boniteet kõrge. Enamasti asuvad need vallad Lääne-Virumaal, Jõgevamaal ja Tartumaal. Maakasutuse osaindeksi kõrge tase viitab kõrgele põllumajanduse tasemele nendes valdades, mis loob tänu maakasutusele ning sellega kaasnevale avalikule hüvisele võimalusi ettevõtluse mitmekesistamiseks neis valdades just sellisel suunal, mis tagab maaliste tegevuste jätkusuutliku arengu. Kõige madalama väärtusega maakasutuse osaindeksis on Viimsi vald, kus kõigil sisendina kasutatud indikaatoritel on väga madal väärtus. Viimsi valla puhul on tegemist ka juba linnalise vallaga, kus maalised tegevused on kadumas. Ka teised Tallinna lähimbruse vallad omavad maakasutuse osaindeksis madalaid väärtusi. Väga madala maakasutuse osaindeksi väärtusega valdade gruppi kuuluvad ka need vallad, mis on moodustatud endiste asulate baasil. Seega, kui käsitleda neid niinimetatud valdasid-asulaid maalistena, siis tegelikkuses maalilisele viitavate tegevusi selliste valdade territooriumil ei eksisteeri. Nii on keeruline ka tõlgendada selliste valdade puhul maaelu arengut. Suhteliselt madalama tulemuse maakasutuse osaindeksis on saanud rannikualadele ja väikesaartele jäävad vallad, kus põllumaa boniteet on madal ning selle tulemusena on maakasutuses põllumaa osatähtsus väga väike. Selliste valdade puhul tuuakse küll tihti esile veekogu lähedusega seotud turismi arendamise võimalusi kui arengumootorit. Kahjuks on need võimalused praegu sisuliselt kasutamata ning turism kui arengumootor sellistes valdades on jäänud enamasti kättesaamatuks.

Joonis 2.27. Maakasutuse osaindeksi kaart.

Joonis 2.28. Maakasutuse osaindeksi jaotus.

Joonis 2.29. Maakasutuse osaindeksi äärmused.

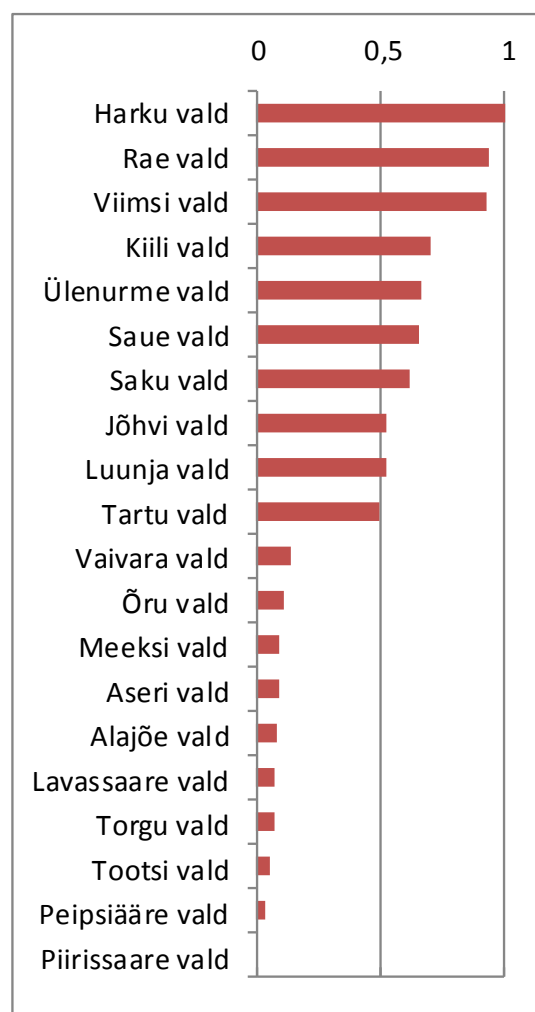
Koondindeksi tulemused

Järgnevalt on esitatud ka koondindeksi tulemused osaindeksite keskmisena (vaata joonist 2.31). Selline koondindeksi esitus saab kanda pigem illustreerivat tähendust, sest tulenevalt osaindeksite koostamise metoodikast on oluline vaadata, kus asub üks vald osaindeksite lõikes võrreldes keskmise ning minimaalse ja maksimaalse tulemusega. Kui aga lähtuda osaindeksite keskmisest tulemusest, siis ühes äärmuses eristuvad Tallinna ja Tartu lähikümbruse vallad ning vallad, kus on tegemist väga suure vallakeskusega või mõne muu olulise tõmbekeskuse

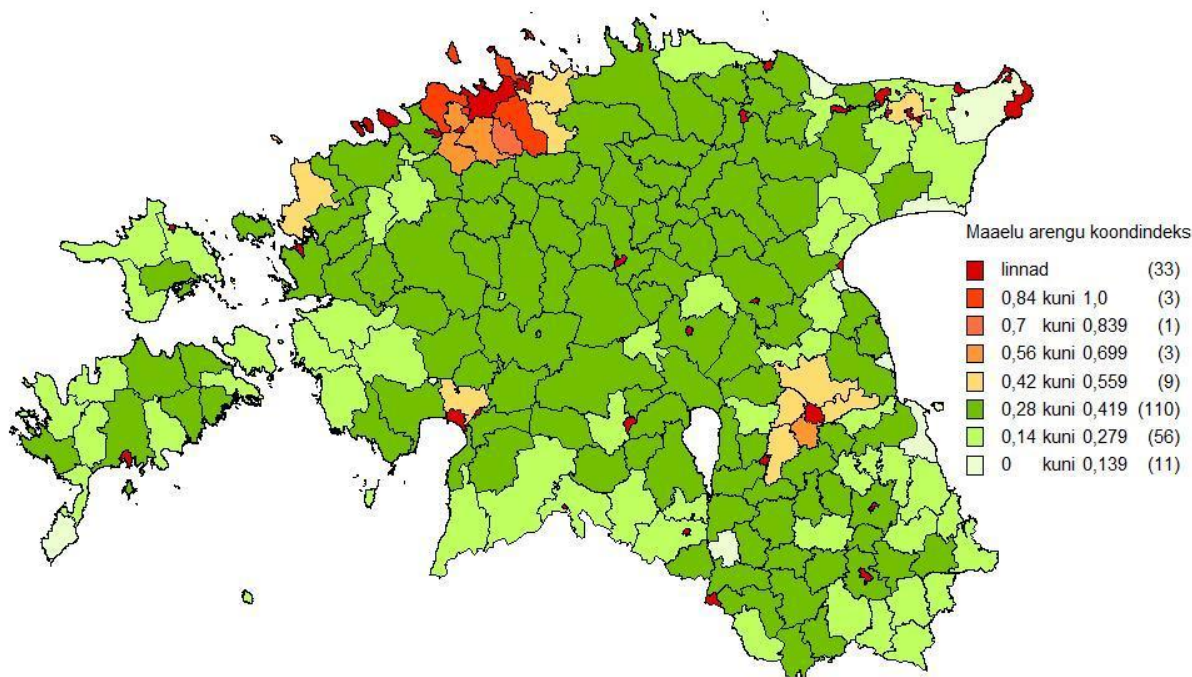
lähedusega (vaata jooniseid 2.30 ja 2.32). Teise äärmuse moodustavad vallad, mis jäävad keskustest kaugemale ja on demograafiliselt väga halvas seisus. Samuti on nendes valdades väga madal ettevõtlusaktiivsus. Maaelu arengu hindamise koondindeksi keskmiseks väärtuseks kujunes 0,31. Koondindeks kõigile valdadele on esitatud lisa 2.6.

Osaindeksite korrelatsioone iseloomustab lisa 2.7. Osaindeksite vaheline korrelatsioon ei ole ühegi osaindeksi puhul liiga suur. Kui vaadata statistiliselt oluliste korrelatsioonide suunda, siis ilmneb, et maakasutus korreleerub negatiivselt paiknemise ja ettevõtlusega ning muud osaindeksite vahelised korrelatsioonid on positiivsed.

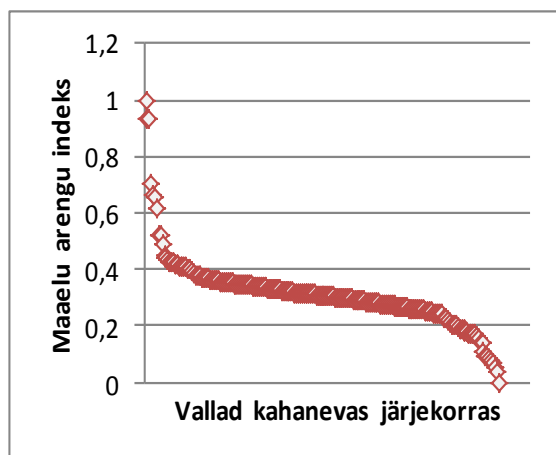
Hinnates erinevate osaindeksite mõju koondindeksi kujunemisele, ilmneb, et suurema mõjuga on ettevõtluse osaindeks ja rahvastiku osaindeks ning väiksem mõju on heaolu ja paiknemise osaindeksi väärtustel. Lihtsa regressioonimudeli koefitsiente, kus sõltuvaks muutujaks on koondindeks ja sõltumatuks muutujateks osaindeksid, iseloomustab lisa 2.8.

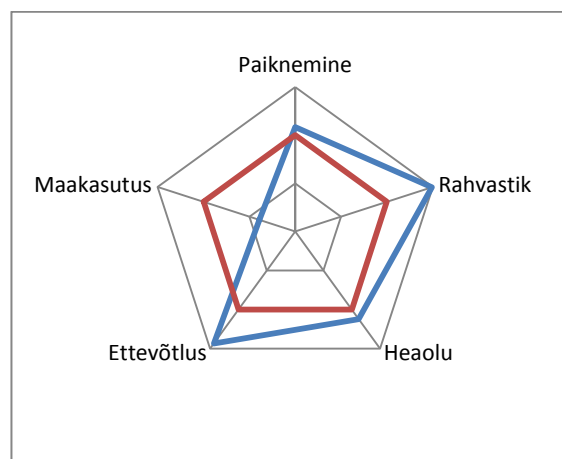
Joonis 2.30. Koondindeksi äärmused.

Joonis 2.31. Koondindeksi kaart.

Joonis 2.32. Koondindeksi jaotus.

Joonis 2.33. Keskmise arengutasemega valdade võrdlus kõigi valdade keskmise näitajaga (punane).

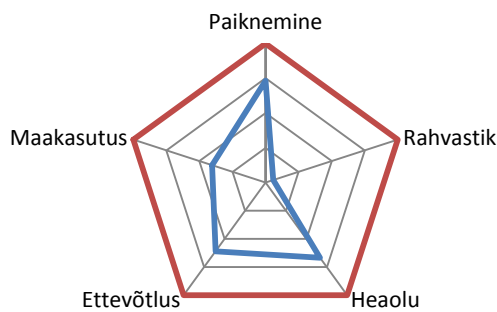
Maaelu arengu klasteranalüüsi tulemused

Koondindeksi tulemuste selgitamiseks on jagatud vallad nelja gruppi, kasutades klasterdamist. Hierarhilisest klasteranalüüsist selgus, et sobivaks arvuks kujunes neli klastrit. Edasise klasteranalüüsi tulemusena ilmnes, et klastritesse jagunemisel eristuvad linnalised vallad, mis omavad kõige kõrgemaid tulemusi nelja esimese osaindeksi osas ning kõige madalamat tulemust viienda maakasutuse osaindeksi osas.

Esimesse klastrisse kuulub 78 valda (joonis 2.33). Nendel valdadel on kõigi osaindeksite osas keskmised tulemused. Seega on tegemist keskmisel arengutasemel olevate valdadega. Olulised arenguküsimused võrreldes keskmise arengutasemega seisavad ees just teistesse klastritesse kuuluvatel valdadel.

Keskmise arengutasemega valdade klastrile on iseloomulik maakasutuse osaindeksi suhteliselt madalam tase võrreldes kõigi valdade keskmisega. Klastril kõigi teiste osaindeksite väärtused on kõigi valdade keskmisest kõrgemad. Esile tõuseb suhteliselt kõrge ettevõtluse ja rahvastiku osaindeksi tase. Valdade kuulumist klastritesse iseloomustab tabel 2.6.

Teise klastrisse kuulub 39 valda (joonis 2.34). Nendel valdadel on kõige madalamad paiknemise, rahvastiku ja heaolu osaindeksi väärtused. Suhteliselt madal on ka ettevõtluse areng ja maakasutuse osaindeks. Tegemist on valdadega, kus maaelu areng on riski all ja suhteline mahajäämus on muutunud kriitiliseks.

Joonis 2.34. Suhtelise mahajäämusega valdade võrdlus kõigi valdade keskmise näitajaga (punane).

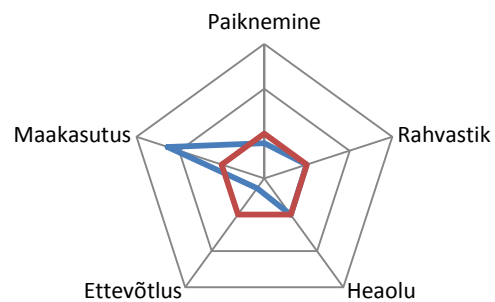
Pikaajalise jätkusuutliku arengu seisukohast on kõige olulisemaks teguriks rahvastiku areng. Suhtelise mahajäämusega valdade rahvastiku osaindeksi tase on kriitiliselt madal ja seab küsimärgi alla nende valdade pikaajalise jätkusuutlikkuse. Ka paiknemise osaindeksi väga madal väärtus ei soosi nende valdade arengut, sest paiknemisega seotud tegureid on kas väga keeruline või võimatu muuta. Seega puuduvad neil valdadel nii asukohaeelis kui ka demograafiline eelis. Lühiajaliselt mõjutab arengutaset enim ettevõtluse areng ja majandusliku heaolu tase. Ka nende osaindeksite lõikes jäävad suhtelise mahajäämusega valdade klastrisse kuuluvad vallad madalamaale kõigi valdade keskmisest tasemest.

Esimesse ja teise klastrisse jäävad vallad asuvad ka enamasti põllumajanduse seisukohast ebasobivates piirkondades (LFA alad). Tabelis 2.6 on punasega tähistatud need vallad, mis aastal 2011 kuuluvad ebasoodsatesse piirkondadesse.

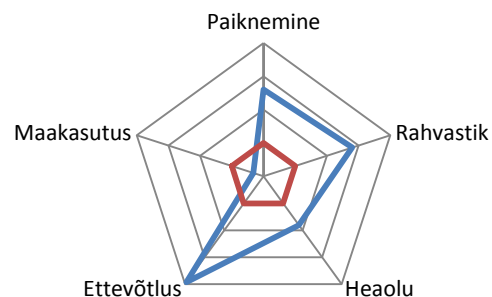
Kolmandasse klastrisse kuuluvad vallad (joonis 2.35) saavutasid paiknemise, rahvastiku ja heaolu osaindeksi osas keskmise tulemuse. Kolmanda klatri vallad eristuvad kõige madalama ettevõtluse osaindeksi ning kõige kõrgema maakasutuse osaindeksi poolest. Seega on sellesse klastrisse kuuluvate valdade näol tegemist surve all olevate valdadega, kus traditsiooniliste maaliste tegevuste roll on küll oluline, aga sellega kaasneb suhteliselt madal sissetulekute tase. Kolmanda klatri vallad on pigem põllumajanduslikud, kus probleeme on ettevõtluse arengu ja mitmekesistamisega.

Surve all olevate valdade puhul on peamiseks küsimuseks kõrge maalise säilitamise taustal ettevõtluse mitmekesistamine vallas, mis võimaldaks suurendada tulu saamise võimalusi valla territooriumil.

Neljas klaster (joonis 2.36) koosneb Tallinna lähümbruse valdadest ning Ülenurme ja Jõhvi vallast. Nendes valdades on nelja esimese osaindeksi tase kõige kõrgem ja maakasutuse osaindeksi tase kõige madalam. Põhiküsimuseks muutub neis maalise säilitamine ja seega on küsitav, kas neid valdasid edaspidi saabki käsitleda maaelu kontekstis.

Joonis 2.35. Surve all olevate valdade võrdlus kõigi valdade keskmise näitajaga (punane).

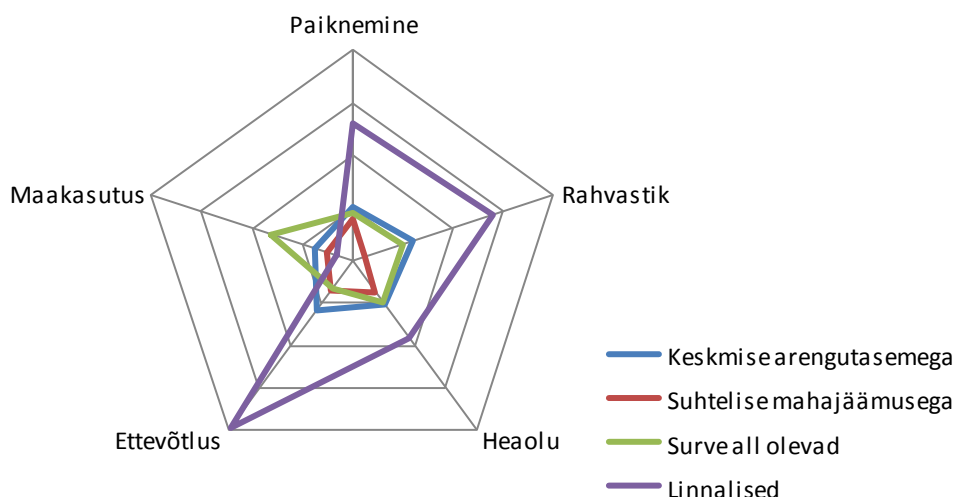

Joonis 2.36. Linnaliste valdade võrdlus kõigi valdade keskmise näitajaga (punane).

Peale maakasutuse osaindeksi on neljandasse klastrisse kuuluvatel linnalistel valdadel võrreldes teistega küll väga kõrged osaindeksite väärtused, kuid tulenevalt varasemast tüpoloogia käsitlusest ei peaks neid valdasid vaatlema tüüpiliste maaliste piirkondadena.

Joonis 2.37 iseloomustab kõigi klasterite võrdlust vastavalt osaindeksite tulemustele. Erinevused linnaliste valdade gruppi kuuluvate ja kõigi ülejäänud valdade vahel on väga suured. Seega on ka valdade ees seisvad arenguküsimused väga erinevad.

Kui linnaliste valdade arengu põhiküsimus on seotud kas maalise säilitamise või sellest loobumise, siis mittelinna valdade arenguküsimused on hoopis mitmekesisemad. Suhtelise mahajäämusega valdade grupis on küsimus eelkõige pikaajalise jätkusuutliku arengu tagamises väga keerulises demograafilises situatsioonis. Keskmise arengutasega ja surve all olevate valdade grupp saab peatähelepanu pöörata ettevõtluse sellisele arendamisele, mis tagaks erinevate töökohtade olemasolu valla territooriumil.

Joonis 2.37. Klastrite võrdlus osaindeksite alusel.

Tabel 2.6. Valdade jagunemine klastritesse maaelu arengu indeksi osaindeksite alusel (LFA alad oranžid)

Klaster 1 Keskmise arenguta- semega vallad	Ahja vald, Alatskivi vald, Anija vald, Antsla vald, Audru vald, Avinurme vald, Halinga vald, Häädemeeste vald, Iisaku vald, Jõelähtme vald, Kaarma vald, Kambja vald, Kanepi vald, Kehtna vald, Keila vald, Kernu vald, Kihnu vald, Kohila vald, Kohtla-Nõmme vald, Kose vald, Kuusalu vald, Kõlleste vald, Käina vald, Lasva vald, Leisi vald, Lihula vald, Luunja vald, Lüganuse vald, Lümada vald, Märjamaa vald, Nissi vald, Noarootsi vald, Nõo vald, Orava vald, Orissaare vald, Oru vald, Otepää vald, Padise vald, Paikuse vald, Paistu vald, Pala vald, Palupera vald, Puka vald, Pärsti vald, Raasiku vald, Raikküla vald, Rapla vald, Ridala vald, Ruhnu vald, Rõuge vald, Räpina vald, Saarepeedi vald, Salme vald, Sauga vald, Surju vald, Suure-Jaani vald, Sõmeru vald, Tabivere vald, Taebala vald, Tahkuranna vald, Tapa vald, Tartu vald, Toila vald, Tori vald, Tõstamaa vald, Türi vald, Urvaste vald, Valgjärve vald, Vara vald, Varstu vald, Vasalemma vald, Vastse-Kuuste vald, Vastseliina vald, Veriora vald, Vigala vald, Vormsi vald, Võru vald, Vändra alev
Klaster 2 Suhtelise mahajää- musega vallad	Aegviidu vald, Alajõe vald, Aseri vald, Emmaste vald, Haanja vald, Hanila vald, Illuka vald, Järvakandi vald, Karksi vald, Kasepää vald, Kihelkonna vald, Kõrgessaare vald, Kärla vald, Lavassaare vald, Lohusuu vald, Meeksi vald, Meremäe vald, Mikitamäe vald, Misso vald, Mooste vald, Muhu vald, Mustjala vald, Nõva vald, Peipsiääre vald, Pihtla vald, Piirissaare vald, Põdrala vald, Pühalepa vald, Risti vald, Saarde vald, Saare vald, Sonda vald, Taheva vald, Tootsi vald, Torgu vald, Vaivara vald, Vihula vald, Värska vald, Öru vald
Klaster 3 Surve all olevad vallad	Abja vald, Albu vald, Ambla vald, Are vald, Haaslava vald, Haljala vald, Halliste vald, Helme vald, Hummuli vald, Imavere vald, Juuru vald, Jõgeva vald, Järva-Jaani vald, Kadrina vald, Kaiu vald, Kareda vald, Karula vald, Koeru vald, Kohtla vald, Koigi vald, Kolga-Jaani vald, Konguta vald, Koonga vald, Kullamaa vald, Kõo vald, Kõpu vald, Kõue vald, Käru vald, Laekvere vald, Laeva vald, Laheda vald, Laimjala vald, Maidla vald, Martna vald, Mõniste vald, Mäetaguse vald, Mäksa vald, Paide vald, Pajusi vald, Palamuse vald, Puhja vald, Puurmani vald, Põltsamaa vald, Põlva vald, Põide vald, Rakke vald, Rakvere vald, Rannu vald, Roosna-Alliku vald, Rõngu vald, Rägavere vald, Sangaste vald, Sõmerpalu vald, Tamsalu vald, Tarvastu vald, Torma vald, Tudulinna vald, Tõlliste vald, Tähtvere vald, Valjala vald, Varbla vald, Viiratsi vald, Vinni vald, Viru-Nigula vald, Võnnu vald, Väike-Maarja vald, Vändra vald, Väätsa vald
Klaster 4 Linnalised vallad	Harku vald, Jõhvi vald, Kiili vald, Rae vald, Saku vald, Saue vald, Viimsi vald, Ülenurme vald

Kasutatud kirjandus

- Ballas, D., Kalogeresis, T., Labrianidis, L. 2003. A comparative study of typologies for rural areas in Europe. ERSA conference papers, European Regional Science Association, pp. 515.
- Boscacci, F., Arcaini, E., Camagni, R., Capello, R., Porro, G. 1999. A typology of rural areas in Europe. Study Programme on European Spatial Planning, Milan.
- Buchenrieder, G., Möllers, J., Happe, K., Davidova, S., Fredrikson, L., Baley, A., Gorton, M., Kanacs, D. A., Swinnen, J., Vranken, L., Hubbard, C., Ward, N., Juvancic, L., Milczarek, D., Mishev, P. 2007. Conceptual framework for analysing structural change in agricultural and rural livelihoods. – IAMO Discussion Paper No. 113, Halle, Saale.
- Capello, R. 2007. A forecasting territorial model of regional growth: the MASST model. – The Annals of Regional Science, Springer, vol. 41 (4), pp. 753–787.
- Dwyer, J., Baldock, D., Petersen, J., Lowe, P., Ward, N. 2001. The Nature of Rural Development: towards a sustainable integrated rural policy in Europe. Report of a ten-country study of rural development policies and institutions in Europe, for WWF European Policy Office and the GB countryside agencies. London: IEEP.
- Eurostat regional yearbook 2010. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 264 pp.
- Galdeano-Gómez, E., Aznar-Sánchez, J. A., Pérez-Mesa, J. Juan C. 2011. The Complexity of Theories on Rural Development in Europe: An Analysis of the Paradigmatic Case of Almería (South-east Spain). – Sociologia Ruralis, Vol 51, Number 1, January 2011, pp. 54–78.
- Hoover, E. M., Giarratani, F. 1984. An Introduction to Regional Economics. The Web Book of Regional Science. Regional Research Institute, West Virginia University.
<http://www.rr.i.wvu.edu/WebBook/Giarratani/main.htm>.
- Irwin, Elena G., Isserman, Andrew M., Kilkenney, Maureen, Partridge, Mark D. 2010. A Century of Research on Rural Development and Regional Issues. – American Journal of Agricultural Economics, American Agricultural Economics Association, vol. 92 (2), pp. 522–553.
- Myrdal, G. 1957. Economic Theory and Under-developed Regions. London: Duckworth.
- OECD Regional Typology, 2010. Directorate for Public Governance and Territorial Development, 47 pp.
- Pike, A., Rodriguez-Pose, A., Tomaney, J. 2007. What Kind of Local and Regional Development and for Whom? – Regional Studies, vol. 41(9), pp 1253–1269.
- Ploeg, J. D. van der, Renting, H., Brunori, G., Knickel, K., Mannion, J., Marsden, T. e.a. 2000. Rural Development: From Practices and Policies towards Theory. – Sociologia Ruralis 40 (2000), 4, pp. 391–408.
- Sucháček, J., Malinovsky, J. 2007. Regional Development in Transitional Economies after 1989: Reformation or Deformation? MPRA Paper 15025. Germany: University Library of Munich.
- Suvi, L. 2001. Eesti omavalitsused. Sotsiaal-majanduslik seisund 1997–1999. Tallinn: Siseministeerium.
- Ward, N., Atterton, J., Tae-Yeon, K., Lowe, P., Phillipson, J., Thompson, N. 2005. Universities, the knowledge economy and the ‘neo-endogenous rural development’. – Discussion Paper, No. 1, Centre of Rural Economy (Newcastle University).
- Ward, W. A., Hite, J. C. 1998. Theory in rural development: an introduction and overview. – Growth and Change 29 (3) pp. 245–258.
- Yamamoto, T. 2007. East meets west in an entrepreneurial farming village in Japan: endogenous development theories and economic gardening practices. – Business and Economic History Online 5, pp. 1–14.

3. Linnaliste keskuste tähtsus Eesti maapiirkondadele: töö- ja õpi alased seosed

Veiko Sepp

3.1. Maapiirkonnad, maa ja linna seosed ning ühiskonna ruumiline mitmekesisus

Maapiirkondade eristamine linnapiirkondadest ning erinevate maapiirkondade tüpologiseerimine territoriaalsete tunnuste sarnasuse alusel on oma olemuselt idealistlik lähenemine sotsiaalsele reaalsusele. Regioon on selles käsitluses mentaalne konstruktsioon, mida kasutatakse eelnevalt välja mõeldud tunnuste alusel territooriumi rühmadesse jagamiseks – regionaliseerimiseks (Paasi 1986; 1991).

Regionalisatsioon kui teatud tüüpi teaduslik klassifitseerimine saavutas oma kõrgaja 1960ndatel ruumiteaduslikus paradigmas (Claval 1998), kuid on senini olulisimaks kontseptuaalseks lähtekohaks peavoolu poliitikatele, mis on suunatud maaelu arendamisele. Maapiirkonnad kui territoriaalne klass või rühm on Euroopa Liidu maaelu poliitikate peamiseks objektiks. Ka traditsiooniline regionaalpoliitika on muude probleemsete piirkondade kõrval olnud suunatud maapiirkondadele kui riigi territooriumi tüüpiliselt vähemarenenud osale.

Tüpoloogilise regionaliseerimise alternatiiviks regionaalgeograafia ajaloos on regiooni koroloogiline kontseptsioon. Sellist regiooni on nähtud kui spetsiifilist ja unikaalset – see on piirkondliku eristumise ja sisemise integratsiooni tulemus, mis on sünteesitud „tegelikkuse“ osadest ja nende vastastikustest seostest (Hartshorne 1939). Kooskõlas koroloogilise arusaamisega viitab kaasaegse majandusgeograafia üks keskseid mõisteid – funktsionaalne regioon – terviklikele territoriaalsetele süsteemidele, mis ühendavad linnalisi ja maa-asulaid. Sellise kontseptsiooni järgi sotsiaal-majanduslikud tunnused mitte ei erista/eralda maad ja linna, vaid sotsiaal-majanduslikud funktsioonid ühendavad need tervikuks.

Funktsionaalsete regioonide piiritlemisel on kaks põhimõtetlikku võimalust. Linnaregioonid funktsionaalsete piirkondadena ühendavad linnad kui tõmbekeskused maalise tagamaaga. Sellisel juhul jäetakse osa maapiirkondadest üldse käsitluse alt välja, kuivõrd nende sotsiaal-majanduslikud seosed kesklinnaga ei ole piisavalt tihedad. Neid piirkondi võib üldterminiga määratleda kui ääremalisi (vrd EIR 2010). Teiseks teeks on kogu käsitletava territooriumi jagamine funktsionaalsete regioonide vahel, nii et ka ääremaad on linnaliste tõmbekeskuste vahel ära jagatud, näiteks haldus-territoriaalseid piire kasutades. Mitte alati ei ole selline lahendus parim, kuivõrd funktsionaalsete regioonide piirid ja

haldus-territoriaalsed piirid ei pruugi tegelikkuses kattuda (Kofman 1981; Cörvers jt 2009).

Funktsionaalsed (linna)regioonid on „uuest regionalismist“ (Thrift, Amin 1995; Storper 1995; Amin 2004) lähtuva institutsionalistliku regionaalpoliitika raamistikuks ja objektiks (Etherington, Jones 2009; vt ka Sepp 2010). Funktsionaalse regiooni piiridel on majanduslik tähtsus – regioonisiselt on madalamad toimingute ja transpordikulud ning tagatud on kohaliku tööjõu kättesaadavus. Igat funktsionaalset regiooni iseloomustab tegevuste aglomerasioon ning regioonisisene taristu, mis võimaldab inimeste, toodete ja tootmissisendite suurt mobiilsust (Karlsson 2007). Funktsionaalsete regioonide põhiliseks määratlemise ja piiritlemise aluseks ongi üldjuhul ühtne tööturg ja tööalane pendelränne.

Funktsionaalse linnaregiooni vaatepunkt ei ole oma regionaalpoliitilistes järeldustes probleemideta. Sellega kaasneb muu hulgas vähene tähelepanu maapiirkondadele, eriti ääremaalsetele maapiirkondadele. Linnaregioonide keskne regionaalarengu poliitika võib seega kinnistada ja potentsiaalselt suurendada ebahühtlast arengut ning sotsiaalruumilist ebavõrdsust (Etherington, Jones 2009). Linnaregioonide ülelinnastumises, näiteks valglinnastumise läbi, võib näha ohtu säästlikule arengule. Selle asemel oleks vajalik tasakaalustatud kohalike kogukondade areng regioonide siseselt, sh maapiirkondade areng linnalise asustumustri sees (Wheeler 2009).

Funktsionaalse regiooni mõiste on rakendatav ka puhtalt maalisele asustusele. Maa-asulad võivad olla omavahel tihedalt seotud sotsiaal-majanduslike funktsioonidega ja institutsionaalselt. Sellised maalised funktsionaalsed regioonid on üldjuhul aga väikesemastaabilised ning neid on oluliselt enam kui linnaregioone. Ka üksikut maa-asulat saab käsitleda kui mikrotasandi funktsionaalset regiooni, kus majapidamised on omavahel erineval moel tihedalt seotud. Et maaliste regioonide arvukus muudab nende analüüsi suuremal territooriumil, nagu näiteks riik, küllaltki keeruliseks, siis piirdatakse uurimustes tavaliselt maapiirkondade tüpoloogilise käsitlusega. Maa ja linna seoste tasakaalustatud käsitlemise tarvis jääb see ebapiisavaks, nagu ka üksnes linnaline perspektiiv. Maa sotsiaalne ruumilisus on pluralistlik ning seda on kasulik maa ja linna seoste uurimisel arvesse võtta.

3.2. Maa ja linna seosed Eestis: seniseid uurimusi, analüüsi kontseptuaalsed lähtekohad ja andmed

Maa ja linna seoste uuringud Eestis

Eestis on maa ja linna sotsiaal-majanduslike seoste kohta tehtud viimasel kümnendil mitmeid uurimusi. Üleriigilised uurimused on keskendunud linnade mõjualade määratlemisele eelkõige töölaste seoste järgi, kasutades selleks 2000. aasta rahvaloenduse andmeid ning pendelrännet käsitlevate küsitluste tulemusi. Nii eristati Tiit Tammaru juhitud töös „Eesti linnade mõjualad ja pendelränne“ (Tammaru 2001) elanike pendelränne alusel 44 linnalist tömbekeskust, mis suudavad luua enda ümber maa-asulaid kaasavad tööjõuareaalid. Jussi S. Jauhiainen'i töökollektiiv (2002) on linnaregioonide funktsionaalse positsiooni analüüsiks määranud 12 regionaalset keskust ja nende tagamaad (kriteeriumiks see, et vähemalt 25% töötajatest käib tööl linnaregiooni keskuses). Määratletud linnaregioonide keskustega on kehtiva haldusjaotuse järgi seotud 66 peamiselt maalist kohaliku omavalitsuse üksust, linnaregioonidest väljapoole jääb 147 üksust.

Uuemal ajal on elanike riigisest mobiilsust püütud kirjeldada mobiiltelefonidelt tehtavaid kõnesid pikemaajalisel perioodil jälgides ning nende alusel „ankurpunkte“ määrates (Ahas jt 2010). Mitmete kokkuleppeliste eeldustega ja üldistavaid koefitsientide kasutavad teoreetilised arvutused annavad hea üldistava pildi Eesti elanikkonna töö, õppimise ja vaba aja veetmisega seonduvatest liikumismustritest. Et ankurpunktide määramise aluseks kohaliku omavalitsusüksuse tasandil on EMT mobiilsidemastide asukohad ja teoreetilised levialad, nende levialade piirid aga ei kattu kohaliku omavalitsuse üksuste piiridega (osas kohaliku omavalitsuse üksustes EMT mast üldse puudub), siis võib metoodika üksikute maavaldade elanikkonna mobiilsuse kohta anda väga ligikaudseid või isegi eksitavaid tulemusi, eriti linnadest kaugemal asuvates piirkondades (vt ka Ahas jt 2010: 29). Teiseks kriitiliseks territooriumiks mobiilpositsioneerimise alusel seoste kirjeldamisel on maaliste ja linnaliste asulate piirialad, kusjuures ebatäpsused võimenduvad eriti väiksema rahvastikuga maa-asulate ja maapiirkondade kohta tehtud arvutustes.

On selge, et tegelikud maa ja linna seosed on veelgi komplekssemad, kui linnaregioonide kesksed pendelrändeuuringud seda näidata suudavad. Kõiki olulisemaid seoseid avavate uuringute tegemine Eesti kohta on väga ressursimahukas ettevõtmine, mistõttu sellised käesoleval ajal ka puuduvad. Küll on aga maa ja linna mitmekesiseid seoseid käsitlevaid uuringuid ja analüüse tehtud üksikute linnaregioonide, omavalitsusüksuste ja maapiirkondade lõikes.

Muu hulgas käsitlevad linnaliste ja maaliste omavalitsusüksuste omavahelisi seoseid paljude (heade) kohaliku omavalitsuse arengukavade analüüsi osad. Üldjuhul leiavad käsitlust elanike rändetrendid ning erinevate teenuste vastastikune tarbimine eelkõige registriandmetele tuginedes. Riigi ja Euroopa Liidu rahast on finantseeritud mitmeid omavalitsusüksuste ühinemisi ettevalmistavaid (või tagasilükkavaid) haldusintegratsiooni uuringuid, mille oluliseks teemaks on linnaliste keskuste ja maaomavalitsusüksuste erinevused ja seosed. Ühinemisuuringute osaks võib olla ka elanikkonna küsitlus, mida lisaks praktiliste seoste kirjeldamisele kasutatakse maa ja linna ühise või eristuva identiteedi väljaselgitamiseks.

Viimsi vald on perioodiliselt tellinud valla elukeskkonna uuringuid (Geomedia, 2005, 2009), mis sisaldavad hulga küsimusi, mille vastused avavad maa (Viimsi valla ja selle üksikute asulate) ning linna (Tallinna) seoseid erinevatest aspektidest. Nii oli 2009. aasta ankeetküsitluse andmetel Viimsi valla elanikest töö- või koolikoht Tallinnas 70%, Viimsi vallas 23% ning mujal Harjumaal 5%. Ka küsiti uuringus elanike seoseid keskuslinnaga üksikute teenuste kaupa – näiteks toidu- ja esmatarbekaupade ostmise peamine koht ning perearsti asukoht oli u 1/3 Viimsi valla elanike jaoks Tallinn. Ankeetküsitlus annab võimaluse välja selgitada ka peamisi põhjusi, mis suunavad maa ja linna seotust. Küsimusele, miks laps ei käi valla koolis, vastas 45% vanematest, et lapsel on mugavam käia teises omavalitsusüksuses paiknevas koolis, 28% arvates puudub võimalus spetsialiseeruda vastavalt lapse huvidele või võimetele, 10% ei ole aga rahul pakutava haridusteenuse kvaliteediga. Küsimus identiteedi kohta andis tulemuseks, et 67% valla elanikest peab ennast eelkõige Viimsi valla kodanikeks, viimsilasteks. Teisest küljest, 13% Viimsi valla elanikest peab end kindlasti ja 15% vähesel määral tallinlasteks, kelle eluase asub linnast väljas. Neid ja muid uuringu tulemusi kasutatakse Viimsi valla arengukavas, mõtestamaks Viimsi valla seotust Tallinnaga ning sellest tulenevate arenguvajaduste määratlemiseks.

Detailset lähenemist maa-asulate seostele teiste asulate ja piirkondadega pakub „Valgjärve valla Maaritsa, Krüüdneri ja Vissi küla haldusterritoriaalse kuuluvuse muutmise otstarbekuse analüüs“ (Sepp, Noorkõiv 2003; vt ka Sepp 2012). Töö raames viidi läbi kohaliku elanikkonna ja kohalike kinnisvaraomanike üldkogumi küsitlus, mille käigus paluti küsitletavatel hinnata linnaliste (Põlva ja Tartu) ja maaliste keskuste (Saverna ja Kambja) külastamise sagedust, töö- ja õpikohtade asukohta, külastatavate kaupluste ja teenuste tarbimise (peamisi) asukohti, aga samuti tunnetatud kuuluvust ühe või teise keskuse juurde.

Maa ja linna eristamise alus

Raporti eelnevates teoreetilistes peatükkides jõuti arusaamiseni, et maa ja linna eristamine on võimalik erinevate kriteeriumide alusel, samuti et riigid ja riikide ühendused on hoolimata teoreetilisest pluralismist seadnud endale eesmärgiks kehtestada üldtunnustatud klassifikatsioone. Siinses analüüsis võetakse maa ja linna seoste kirjeldamise aluseks riiklik vaade Eesti maa- ja linnapiirkondade eristamisel, mis on tehtud asulate tasandil. Vastavalt Eesti territooriumi haldusjaotuse seadusele on Eestis nelja tüüpi asulaid: külad ja alevikud on määratletud kui maalised asulad (maa-asulad) ning linnad ja alevid kui linnalised asulad.

Kahtlemata sisaldab see jaotus, täpsemalt selle jaotuse rakendus Eesti asustussüsteemile, mõningaid küsitavusi. On teada, et mitmed Eesti linnalähedased külad ja alevikud on omandanud tunnuseid, mida võib pidada linnalisteks (nt suhteliselt suur rahvaarv ja elanike tihedus, väljaehitatud tehniline taristu ja tänavavõrk). Samas võib sellistes asulates olla jätkuvalt ühekülgne ja kesiselt arenenud sotsiaalne taristu. Teisest küljest on tõstatatud küsimus, kas kõik Eesti väikelinnad ja alevid on ikka olemuslikult linnalised asulad. Põhiliseks vastuväiteks praeguse staatuse asjakohasuse kohta on nende asulate väike ja vähenev elanike arv. Rahvusvaheliste klassifikatsioonide järgi nad sellistena kõige tõenäolisemalt ka ei kvalifitseeruks. Võib esineda juhtumeid, kus tegusal alevikul on rohkem linnalisi omadusi kui taandareneval alevil või väikelinnal.

Maaliste ja linnaliste omaduste paljususe, asustussüsteemi pidev areng ning konkreetsete juhtumite eeldatav erinevus muudab lõpliku tõe väljaselgitamise selles küsimuses siiski kaheldava väärtusega ettevõtmiseks. Seetõttu võib kehtivat asulate jaotust maalisteks ja linnalisteks pidada vähemalt sama heaks raamistikuks maa ja linna vaheliste seoste analüüsil kui selle alternatiive. Juhul kui kehtivas klassifikatsioonis on ebatäpsusi, siis on riigivõimu ülesandeks loomulikult tagada see, et asustussüsteemi liiginimed vastaksid võimalikult korrektselt asustuse tegelikule iseloomule. Riik on vastavaid samme ka astunud ning loonud asjakohase tööühikute muudatuste vajaduse hindamiseks ja rakendamiseks.

Töö- ja õpialaste seoste analüüsi ruumiline pluralism

Nii nagu akadeemiline kirjandus üldiselt ning empiirilised uuringud konkreetsetl Eestil kohta näitavad, võivad maa ja linna seosed olla sisu poolest väga mitmekesised: kaubavahetus, töö- ja elukoha vaheline liikumine, õpialane ränne, teenuste tarbimine, meelelahutuslikud külastused, ühine identiteet jne. Käesoleva peatüki empiirilises analüüsis keskendutakse konkreetsemalt töö- ja õpialastele seostele Eesti maa- ja linnapiirkondade vahel kui ühtedele

kõige olulisematele maapiirkondade arengu seisukohast.

Seoste kirjeldamisel rakendatakse pluralistlikku ruumilist lähenemist, mille raames eelistatakse maapiirkondade keskseid vaatepunkte. Esiteks võetakse analüüsi objektiks üksikud maa-asulad ning iseloomustatakse nende tööalaseid seoseid teiste asulatega (või piirkondadega). Kohanimeregistri alusel on Eestis 4606 küla ja 173 alevikku ehk kokku 4779 maa-asulat.

Teiseks analüüsitakse maa ja linna seoseid kohaliku omavalitsuse üksuste tasandil. Seejuures eristatakse vastavalt asulatele, mis omavalitsussüsteemisse kuuluvad, maavaldasid (kõik asulad on maa-asulad – 169), segavaldasid (maa-asulate kõrval on üksuses ka linnaline asula – 18) ning linnalisi omavalitsusüksusi (linnad ja alevid – 39). Mõlemal juhul ei huvita meid mitte ainult maa-asulate ja valdade seosed linnalise keskusega, vaid seoste territoriaalne iseloom tervikuna.

Nagu eelnevalt nenditud, tuleneb maapiirkonnakeskse lähenemise keerukus maa-asulate ja funktsionaalsete maapiirkondade paljususest, mis muudab vajalikuks täiendada analüüsi tüpoloogilise jaotusega. Vastavalt koondatakse kõik maa-asulad tüpoloogilisse regiooni Eesti maa (või maapiirkond) ja linnalised asulad regiooni Eesti linn. Maa-asulate jaotus küladeks ja alevikeks pakub võimaluse eristada kahte tüüpi maapiirkondi asustuse iseloomu alusel.

Eelnevalt läbi viidud uurimuste tulemused on näidanud, et Eesti territooriumi halduslik jaotus maakondadeks kattub suurel määral tööjõuturu piiridega. Maa ja linna seoste iseloomu analüüs maakondade lõikes pakub seega head sissevaadet Eesti peamiste funktsionaalsete regioonide eripäradesse.

Tähelepanu alt ei jäeta välja ka maa ja linna seoste tiheduse varieeruvust sõltuvalt maa-asulate ja maapiirkondade asendist linnaliste keskuste suhtes. Nende seoste analüüsiks on koostatud asjakohane tüpoloogia, mis jagab Eesti asulad viide tüpoloogilisse rühma. Esiteks jagatakse linnalised keskused regionaalseteks keskusteks ja väikelinnadeks. Regionaalsete keskuste eristamisel lähtutakse Jauhiaineni (2002) klassifikatsioonist sellise täpsustusega, et Kohtla-Järve linnaregiooni keskustena on määratletud nii Kohtla-Järve kui ka Jõhvi linn. Kokku on regionaalse keskuseks seega määratletud 13 linna, mis moodustavad esimese rühma. Kõik ülejäänud linnad ja alevid on liigitatud väikelinnadena, sh vallasisesed linnad ja alevid. Teise rühma kuulub kokku 44 sellist linnalist asulat.

Maalised asulad on jagatud kolme rühma, sõltuvalt nende asendist linnalise keskuse suhtes ning linnalise keskuse tüübist. Selleks piiritletakse esmalt linnaliste keskuste vahetu tagamaa. Segavaldade puhul, kuhu kuuluvad nii linnalised kui ka maalised asulad, on linnalise vallakeskuse vahetuks tagamaaks selle valla kõik maa-asulad. Maavallad kuuluvad keskuse

tagamaale juhul, kui neil on ühine piir linnaliste üksustega. Kõiki sellise maavalla asulaid on käsitletud keskuse vahetu tagamaa osana. Kui üks vald asub mitme linnalise keskuse tagamaal, siis on see määratud suurema keskuse tagamaa osana, välja arvatud juhul, kui tegemist on sega- või rõngasvallaga. Regionaalsete keskuste vahetul tagamaal asub maa-asulaid 32 vallast (3. rühm) ning väikelinna vahetul tagamaal 38 vallast (4. rühm). Ülejäänud vallad ning nendes sisalduvad maa-asulad liigituvad kui keskusest kaugemal asuvad maapiirkonnad. Sellesse rühma (5. rühm) kuuluvad 148 valla maa-asulad.

Töö- ja õpilaste seoste andmestik

Töölaste seoste kirjeldamiseks kasutatakse maksu- ja tolliameti (EMTA) sotsiaalmaksu laekumise andmeid 2010. aasta kohta. Analüüsi aluseks olevas andmeväljundis seotakse sotsiaalmaksu tasuva isiku elukoha aadress tööandja registreeritud aadressiga. Andmed on kättesaadavad asula täpsusega. Juhul kui isikul on olnud korraga mitu tööandjat (erinevas asulas) või isik vahetas aasta jooksul tööandjat, siis on määratletud mitu seost. Kokku oli nende andmete põhjal Eestis eelmisel aastal 714 769 töökohta, millelt tasuti sotsiaalmaksu. 8133 (1,1%) töökohta puhul puudus andmebaasis töötaja asukoha kood ning 1220 (0,2%) puudus tööandja asukoha kood. Lisaks sotsiaalmaksu tasujate arvule sisaldab andmebaas andmeid sotsiaalmaksu summade kohta, mis võimaldab hinnata ka töökohtade keskmist väärtust töötajate elukoha ja/või tööandja asukoha lõikes.

Andmete tõlgendamisel tuleb silmas pidada, et EMTA andmebaas ei sisalda töökohta territoriaalse asukoha määratlust. Tööandja asukoht ei pruugi alati olla sama mis töökohta tegelik aadress. Suurimad kõrvalekalded tööandja registreeritud asukoha ja töökohta faktilise paiknemisega on seotud Tallinnaga. Paljudel asutustel (nt riigiasutused, Eesti Post, kaubandusketid) ja organisatsioonidel on üleriigiline võrgustik, mille „peakontor“ asub ja on registreeritud kõige sagedamini pealinnas. Sellest tulenevalt on Tallinna osa ülehinnatud, juhul kui tööandja asukohta soovitakse tõlgendada üheselt kui töökohta asukohta. Maa ja linna kui tüüpiliste piirkondade vaheliste seoste analüüsil on sellise tõlgenduse viga märkimisväärselt väiksem, kui võrd Tallinnas registreeritud asutuste ja ettevõtete esindused paiknevad üldjuhul teistes linnades, eelkõige maakonnakeskustes. Seega ei ole EMTA andmebaasis sisalduvate andmete puhul tegemist klassikaliste rändeandmetega. Küll aga võimaldavad need asula täpsusega kirjeldada väga hästi tööalaseid seoseid laiemas sotsiaal-ruumilises mõttes. Tööandja asukoht on paik, kus luuakse töökoht, kontrollitakse töösuhet ja võetakse vastu otsus töökohta likvideerimiseks.

Töövõtja registreeritud elukoht ei ole samuti rangelt võttes tunnus, mis kattub üheselt inimese tegeliku elukohaga, vaid üksnes paik, mille suhtes inimene on võtnud endale territooriumiga seotud kohustusi ja

õigusi. Selleks, et EMTA andmeid kasutada tööalase rände täpselt (asula täpsusega) kirjeldamiseks, on esiteks vajalik rahvastikuregistri andmete täpsustamine ning teiseks lisavälja tekitamine EMTA andmebaasi, mis kirjeldaks ka töökohta tegelikku asukohta vähemalt neil juhtudel, mil töö iseloom seda võimaldab.

Õpikohtade analüüsis kasutatakse Eesti Hariduse Infosüsteemi (EHIS) andmeid, kus õpilase elukoht on esitatud registriaadressi alusel ja õpikoht kooli aadressi alusel. Kõigile lastele ja õpilastele on elukoha andmed omistatud järgmiselt:

- 1) kui õpilase/lapse andmetes on olemas rahvastikuregistri (RR) aadress, kasutatakse seda ("RR");
- 2) kui õpilase/lapse RR aadress puudub, kuid on esitatud andmed tegeliku elukoha kohta, kasutatakse tegeliku elukoha andmeid ("TE");
- 3) kui õpilase/lapse RR ja tegeliku elukoha kohta andmed puuduvad, kasutatakse elukoha andmetena õppeasutuse asukoha andmeid ("KOOL").

Üle 99% õpilaste elukohtadest on kasutatavas andmetabelis määratletud 1. punkti alusel. Analüüsita-
vad andmed on territoriaalselt kohaliku omavalitsuse üksuste lõikes ning alushariduse ja üldhariduskooli nelja kooliastme kaupa rühmitatud. Üldhariduskooli neli kooliastet on järgmised:

1. kooliaste – 1.–3. klass,
2. kooliaste – 4.–6. klass,
3. kooliaste – 7.–9. klass,
- gümnaasiumiaste – 10.–12. klass.

3.3. Eesti maa-asulate ja maa-piirkondade tööalased seosed linnadega

Üldtrendid majanduse ja tööhõive struktuuris

Maa ja linna tööalaste seoste iseloomu kujundab oluliselt majanduse üldine struktuur ja sellega seotud tööhõive struktuur ühiskonnas. Eesti majandust on viimasel kahel kümnendil iseloomustanud kiire maa-asulates traditsiooniliselt tööd pakkuva primaarsektori osakaalu vähenemine riigi SKTs. Eriti märkimisväärne oli langus üleminekuperioodil 1990ndate esimeses pooles, kuid ka võrrelduna 1998. aasta tasemega (6%) on langus olnud enam kui kahekordne. 2008. aasta seisuga oli primaarsektori osakaal Eesti SKTs 2,8%.

Majandusstruktuuri muutusega on kaasnud veelgi suuremad muutused hõivestruktuuris. Kui 1990. aastal töötas põllumajanduse, metsamajanduse ja kalapüügi valdkondades Eestis kokku 161 000 inimest, siis 2010. aastal 24 000 inimest. Veelgi sügavam on hõivestruktuuri muutus olnud maa-asulates. 1990. aastal töötas 56% hõivatud maa-asulate elanikest põllumajanduses, metsamajanduses ja kalanduses, 2000. aastal 22% ja 2010. aastal vaid 12%.

Primaarsektoris hõivatute arv on Eesti maa-asulates langenud 2010. aastaks alla 20 000 inimese (vt joonis 3.1).

Tänapäeval on Eesti maa-asulate hõivestruktuur väga mitmekesine ja tasakaalustatud. Juhtivale kohale maa-asulate elanike hõives on tõusnud töötlev tööstus (18,8%). Põllumajandust, metsamajandust ja kalandust edestab ka hulgi- ja jaekaubanduse valdkond (vt joonis 3.2).

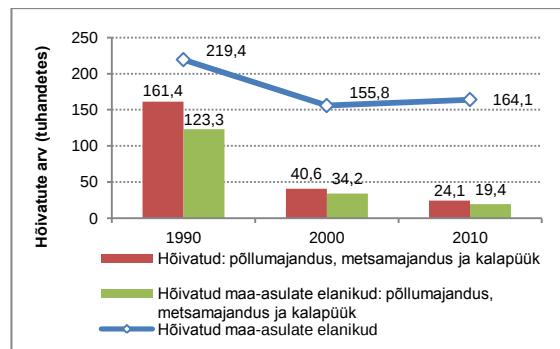
Eesti elanike seos maatööga laiemalt on siiski oluliselt suurem, kui näitab põllumajanduses hõivatute arv. Samas, ka selles osas on toimunud kiire langus. Kui 2001. aastal oli statistikaameti vaatluste andmetel maamajapidamistes talutöödega viimase 12 kuu jooksul tegelnud inimesi Eestis veel 140 000, siis 2007. aastal on neist järele jäänud umbes pooled – täpsemalt 75 000. Talutööna määratleb statistikaamet iga töö, mis on seotud põllumajandussaaduste tootmise, säilitamise või nende tootmist puudutavate tegevustega.

Töölaste seoste iseloom

2010. aastal oli Eestis 4434 sellist maa-asulat, milles on elukoht registreeritud vähemalt ühel sotsiaalmak-su tasuval töötajal. Maa-asulate üldarvust moodustab see 96%. Maa-asulaid, milles paikneb töökohti loonud asutus või ettevõtte, on oluliselt vähem – 2602. See tähendab, et kokku 2004 maa-asulas (44% kõigist maa-asulatest) ei ole registreeritud ühtegi tööandjat. Kokku 3559 maa-asulas (77% kõigist maa-asulatest) ületab töökohta omavate elanike arv vähemalt kahekordselt kohaliku tööandja ja loodud töökohtade arvu. Selline asjade seis tähendab, et paljud maa-asulate elanikud lihtsalt peavad omama tööalaseid seoseid, mis ulatuvad üle asula piiride. Samas on Eestis 391 maa-asulat, milles registreeritud tööandjad on loonud enim töökohti, kui on samas vallas töökohti omavaid elanikke.

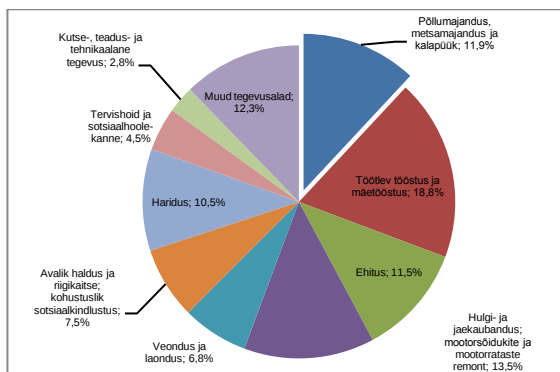
Valdava osa maa-asulate elanikkonna jaoks mängivad töökohtade loomisel olulist rolli linnad. Ligi $\frac{3}{4}$ maa-asulate puhul ületavad linnades registreeritud tööandjate töökohad maa-asulates paiknevate tööandjate töökohtade arvu. Kõige tüüpilisemas Eesti maa-asulas moodustavad linnades asuvate tööandjate töökohad natuke üle poole kõigist maa-asulate töötajate töökohtadest. 6% s Eesti maa-asulatest töötavad kõik elanikud linnas registreeritud tööandja juures (vt tabel 3.1).

Valdade kaupa varieerub linnalistes asulates paiknevate tööandjate osakaal maaelanike (s.t valdadesse kuuluvate linnaliste asulate elanikke ei ole arvestatud) töökohtades 38%st (Koeru vald) kuni 79%ni (Kiili vald). Üle $\frac{1}{4}$ valdade puhul on vähemalt pooled maaelanike töökohtadest loodud linnalistes asulates paiknevate tööandjate poolt. Kõige enam on selliseid valdasid, kus maa-asulate elanike töökohtadest 50–60% moodustavad linnaliste tööandjate töökohad (vt tabel 3.2).

Joonis 3.1. Hõivatute arv maa-asulates ning põllumajanduses, metsamajanduses ja kalanduses.

Allikas: Statistikaamet

Joonis 3.2. Hõivatute tegevusalade jaotus maa-asulates.

Allikas: Statistikaamet (2010)

Tabel 3.1. Maa-asulate arv ja osakaal linnas paikneva tööandja osakaalu alusel maa-asulate elanike töökohtade loomisel

Tööandja asub linnas, %	Asulate arv	Asulaid kumulatiivselt	Osa-kaal, %	Kumulatiivselt kokku, %
0	106	4434	2,4	100,0
10–20	23	4328	0,5	97,6
20–30	131	4305	3,0	97,1
30–40	325	4174	7,3	94,1
40–50	600	3849	13,5	86,8
50–60	1043	3249	23,5	73,3
60–70	949	2206	21,4	49,8
70–80	664	1257	15,0	28,3
80–90	299	593	6,7	13,4
90–100	39	294	0,9	6,6
100	255	255	5,8	5,8
Kokku	4434		100,0	

Allikas: EMTA (2010)

Tabel 3.2. Linnas asuva tööandja töökohtade osakaal valdade maaelanike tööhõives

Tööandja asub linnas, %	Valdade arv	Osa-kaal, %	Kumulatiivselt kokku, %
Alla 40	3	1,6	100,0
40–50	41	21,9	98,4
50–60	72	38,5	76,5
60–70	55	29,4	38,0
70 ja enam	16	8,6	8,6
Kokku	187	100,0	

Allikas: EMTA (2010)

Vaadates valdade maa-asulate elanike tööandjate paiknemise ruumilisust detailsemalt, ilmneb esiteks see, et maaliste asulate või maapiirkondade (valdade) tööalased seosed ei piirdu 1–2 keskuslinnaga, vaid on vägagi mitmekesised. Tööandjate erinevate asukohtade arv võib ühel vallal ulatuda kuni 132 omavalitsusüksuseni – nii palju on neid Viimsi vallas elukohta omavatel töötajatel. Kõige enam on Eestis selliseid valdasid, mille maa-asulate elanikkonnal on kokku tööandjaid 40–59 omavalitsusüksuses (vt tabel 3.3).

Vaadeldes valdade maa-asulate elanike tööalaste seoste tihedust absoluutarvudes ja määratledes seoste olulisuse määra kriteeriumiks vähemalt 24 töötajat (üks põhikooli klass või keskmise suurusega reisibuss), ilmneb, et kõige sagedamini on maa-asulate elanikkonnal olulisi tööalased seoseid 4–6 omavalitsusüksusega. Üksikutel valdadel ulatub selliste üksuste arv aga üle 10 (vt joonis 3.3).

Ka vastupidised tööalased seosed maa-asulate ja linnade vahel on märkimisväärsed, seda eelkõige just maa-asulate vaatepunktist. Leidub hulgaliselt maa-asulaid, milles registreeritud tööandjate töötajate elukoht on valdavalt linnalistes asulates.

Ligi 10% s Eesti maa-asulatest on linnades elavad töötajad hõivanud vähemalt 70% kõigist selles maa-asulas registreeritud tööandjate loodud töökohtadest.

Üldtendentsina domineerivad maa-asulate tööandjate tööjõu hulgas siiski maa-asulate elanikud. ¾ maa-asulates on töökohtadel ülekaalus maa-asulate elanikest töötajad (vt tabel 3.4).

Summeerides töökohtade andmeid asulatüüpide lõikes, ilmneb, et 79% töökohtadest on loodud linnalistes asulates paiknevate tööandjate poolt ja 21% maalistes asulates paiknevate tööandjate poolt. Sejuures on linnade tööandjate töökohtadest 25% hõivatud maa-asulate elanike poolt ja maa-asulate tööandjate töökohtadest 39% linnaelanike poolt.

Maa-asulate elanikud töötasid kokku 227 000 töökohal, mis moodustas kogu Eesti töökohtadest 32%. Neist koguni 60% on linnades paiknevate ja vaid 40% maal paiknevate tööandjate loodud töökohad (vt tabel 3.5). Maa-asulate tüüp ei mõjuta eriti maa-elanike linnadega seotud tööalaste seoste iseloomu. 59% l alevike ja 61% l külade elanikest on töökoht, mille on loonud linnas registreeritud tööandja. Võrdluseks: linnades elavate inimeste töökohtade loojaks on enamasti tööandjad linnades (88%).

Tabel 3.5. Töötaja elukoha ja tööandja asukoha seosed

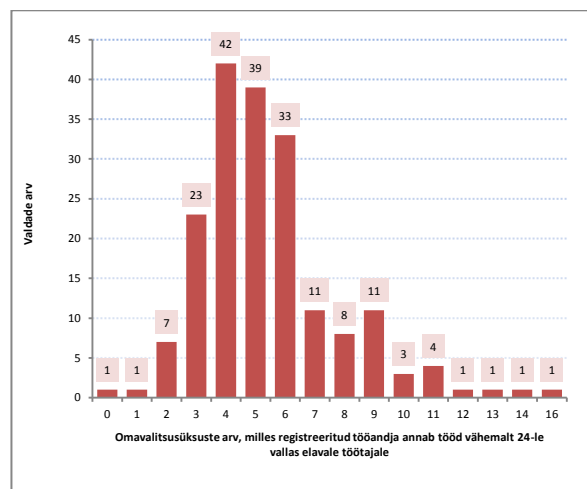
Töötaja elukoht	Tööandja asukoht			
	Linn		Maa	
Linn	419 289	88%	57 493	12%
	75%		39%	68%
Maa	137 375	60%	89 740	40%
	25%		61%	32%
Kokku	556 664	79%	147 233	21%

Allikas: EMTA (2010)

Tabel 3.3. Valdade maaelanikkonna tööandjate paiknemise mitmekesisus: kohaliku omavalitsuse üksuste arv

Tööandjate asukoha KOV-üksuste arv	Valdade arv	Osakaal, %	Kumulatiivselt kokku, %
Alla 20	3	1,6	100,0
20–39	28	15,0	98,4
40–59	79	42,2	83,4
60–79	48	25,7	41,2
80–99	20	10,7	15,5
100 ja enam	9	4,8	4,8
Kokku	187	100,0	

Allikas: EMTA (2010)

Joonis 3.3. Valdade maaelanike tihedad tööalased seosed teiste omavalitsusüksustega: vähemalt 24 töötajat on seotud teises omavalitsusüksuses registreeritud tööandjaga.

Allikas: EMTA (2010)

Tabel 3.4. Linnades elukohta omavate töötajate poolt hõivatud töökohtade osakaal maa-asulates paikneva tööandja loodud töökohtades

Tööandja asub maal, %	Asulaid		Osakaal, %	
	arv	kumulatiivselt kokku	osa	kumulatiivselt kokku, %
0	749	2602	28,8	100,0
0–10	141	1853	5,4	71,2
10–20	301	1712	11,6	65,8
20–30	284	1411	10,9	54,2
30–40	298	1127	11,5	43,3
40–50	187	829	7,2	31,9
50–60	289	642	11,1	24,7
60–70	110	353	4,2	13,6
70–80	58	243	2,2	9,3
80–90	32	185	1,2	7,1
90–100	2	153	0,1	5,9
100	151	151	5,8	5,8
Kokku	2602		100,0	

Allikas: EMTA (2010)

Elukoha ja tööandja asukoha kattuvus erineb maa ja linna puhul märkimisväärselt. Kui tervelt 61% linlastel on tööandja registreeritud samas asulas, siis maa-asulate puhul on see näitaja vaid 12%. Kohaliku omavalitsuse üksuse tasandil linlaste tööalane paikus oluliselt ei muutu, maa-asulate elanikel tõuseb aga 27%ni. Samas maakonnas asub tööandja 74% töötajatel – 78% linnade ja 67% maa-asulate elanike jaoks (vt tabel 3.6). Niisiis on suurema osa maa-asulate elanike jaoks tööjõuareaaliks maakond, samas kui linlaste jaoks on see kõige sagedamini linn, milles omatakse elukohta.

Elukoha ja tööandja asukoha territoriaalset kattuvust mõjutab ka maa-asula tüüp ning seda esmajoonel just asula tasandil. Külades elavatest töötajatest vaid 8%l on tööandja samast asulast, alevike puhul on

nende osakaal aga 19%. Teistel territoriaalsetel tasanditel on elukoha maa-asula tüüp tööandja asukoha määratlejana vähem tähtis (vt tabel 3.7).

Elukoha maakonnas paiknevate tööandjate osakaal maa-asulate elanike kõigist töökohtadest on maakondade lõikes mõnevõrra erinev. Teistest selgelt eristub Harjumaa, kus maa-asulate töötajatest tervelt 92% on seotud maakonna tööandjatega. Järgnevad teised suhteliselt tugevate linnaliste keskustega maakonnad: Tartumaa, Pärnumaa, Saaremaa. Alla poole moodustavad oma maakonna tööandjate loodud töökohad Põlvamaal ja Raplamaal, mille mõlema paljud maa-asulad jäävad maakonna piiridest väljas asuvate ja maakonnakeskusest oluliselt suuremate linnaliste keskuste lähedusse (vt joonis 3.4).

Tabel 3.6. Töötaja elukoha ja tööandja asukoha territoriaalne kattuvus

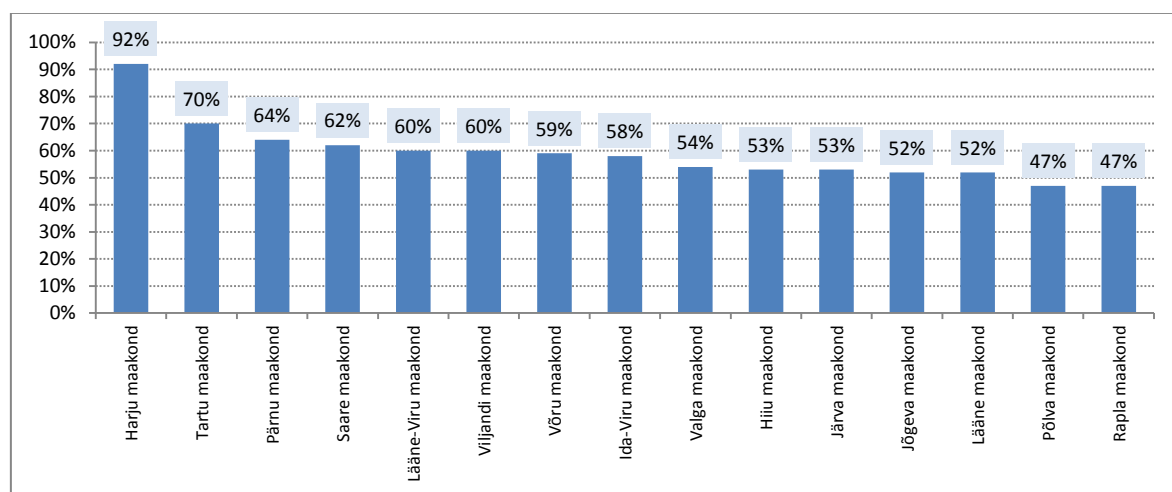
Töötaja elukoht	Tööandja asukoht				
	Tööandja samas asulas	Tööandja samas KOVs	Tööandja samas maakonnas	Tööandja väljaspool maakonda	Kokku
Linn	293 821 61%	295 856 62%	371 960 78%	106 651 22%	478 611 100%
Maa	27 045 12%	61 859 27%	153 713 67%	74 176 33%	227 889 100%
Kokku	320 866 45%	357 715 51%	525 673 74%	180 827 26%	706 500 100%

Allikas: EMTA (2010)

Tabel 3.7. Maa-asulas elava töötaja elukoha ja tööandja asukoha territoriaalne kattuvus asulatüübi lõikes

Töötaja elukoht	Tööandja asukoht				
	Tööandja samas asulas	Tööandja samas KOVs	Tööandja samas maakonnas	Tööandja väljaspool maakonda	Kokku
Alevik	14 868 19%	22 304 29%	55 486 72%	21 386 28%	76 872 100%
Küla	12 173 8%	39 421 26%	97 610 65%	52 442 35%	150 052 100%
Kokku	27 041 12%	61 725 27%	153 096 67%	73 828 33%	226 924 100%

Allikas: EMTA (2010)

Joonis 3.4. Maa-asulate elanike tööandja paiknemine samas maakonnas.

Allikas: EMTA (2010)

Seega on tööalased seosed maa ja linna vahel väga tihedad ning oluliselt ebasümmeetrilised. Läbi-põimitus puudutab eelkõige just maapiirkondi, sa-mas kui linnad saavad tööjõu ja töökohtade osas rohkem iseendale lootma. Maa-asulate ja maapiirkon-dade elanikkond sõltub oluliselt sagedamini tööst linnades. Maa-asulates paiknevate tööandjate võime pakkuda linnade elanikele töökohti on nõrgem ja linnade jaoks vähem oluline.

Tööalaste seoste sõltuvus territoriaalsest asendist linnaliste keskuste suhtes

EMTA andmetel omab maa-asulate elanikest elu-kohta regionaalsete keskuste tagamaal 82 900 tööta-jat, väikelinnade tagamaal 49 400 ning linnalistest keskustest territoriaalselt kaugemal paiknevates piirkondades 95 500 töötajat (vt metoodika ptk 3.2). Andmed näitavad maa-asulate elanike elukoha terri-toriaalse asendi olulist mõju tööalaste seoste tihedu-sele linnadega (vt tabel 3.8).

Regionaalsete keskuste tagamaal elavatest maa-asulate elanikest tervelt 66%l on tööandja asukohaks linnaline keskus, milleks valdavalt on regionaalne keskus. Kokku moodustavad regionaalsetes keskus-tes ja nende vahetul tagamaal paiknevate tööandjate töökohad 90% kõigist regionaalsete keskuste taga-maal elavate inimeste töökohtadest.

Väikelinnade tagamaa puhul on olukord aga oluli-selt erinev. Linnades paiknevate tööandjate osakaal elanike töökohtades on 54%. Seejuures domineeri-vad mitte väikelinnade tööandjad, kelle loodud on

vaid 11% kõigist tagamaa elanike töökohtadest, vaid regionaalsed keskused – nende arvele jääb 43% kõigist väikelinna vahetu tagamaa maa-asulate ela-nike töökohtadest. Kokku moodustavad väikelinna-de ja nende tagamaa tööandjate töökohad alla poole kõigist väikelinna tagamaal elavate inimeste töökoh-tadest.

Ka linnalistest keskustest kaugemal paiknevate maa-asulate elanike tööalased seosed on kõige tugeva-mad regionaalsete keskustega – 44% kõigist selliste maa-asulate elanike töökohtadest kuuluvad regio-naalsetes keskustes registreeritud tööandjatele. Väi-kelinnade tööandjate osa linnalistest keskustest kaugemal elavate töötajate töökohtadega varustami-sel on väga tagasihoidlik (5%). Teise suurema rüh-ma moodustavad töötajad, kelle tööandja asub sa-muti linnalistest keskustest kaugemal (36%) (vt tabel 3.8).

Vaadeldes linnaliste keskuste mõjukust keskus-piirkondade kaupa (vt metoodika ptk 3.2), ilmneb, et regionaalse keskuse vahetu tagamaa maa-asulates elavatest töötajatest omab tööandjat samas linnare-gioonis 72% ning sama piirkonna regionaalses kes-kuses 46%. Väikelinnade tagamaa maa-asulate elanikest on tööandja registreeritud samas linnare-gioonis vaid 38% töötajate jaoks ning piirkonna linnalises keskuskes 17% töötajate jaoks (vt tabel 3.9). Niisiis on regionaalsete keskuste tööalaseid seoseid loov mõju vahetule maalisele tagamaale oluliselt tugevam, võrrelduna väikelinnade ja nende tagamaaga.

Tabel 3.8. Maa-asulate elanike tööandja paiknemine: asend linnalise keskuse suhtes

Töötaja elukoht	Tööandja asukoha KOV asend keskuse suhtes					
	Linnalisest kesku-sest kaugemal paiknev	Väikelinna vahetu taga-maa	Väikelinn	Regionaalse keskuse vahetu tagamaa	Regionaalne keskus	Kokku
Regionaalse keskuse vahetu tagamaa	2486	1724	2858	23 678	52 002	82 748
	3,0%	2,1%	3,5%	28,6%	62,8%	100,0%
Väikelinna vahetu tagamaa	2322	16 858	5385	3734	21 101	49 400
	4,7%	34,1%	10,9%	7,6%	42,7%	100,0%
Linnalisest keskus-est kaugemal paiknev	34 761	5107	4533	8803	42 256	95 460
	36,4%	5,3%	4,7%	9,2%	44,3%	100,0%
Kokku	39 569	23 689	12 776	36 215	115 359	22 7608
	17,4%	10,4%	5,6%	15,9%	50,7%	100,0%

Allikas: EMTA (2010)

Tabel 3.9. Maa-asulate elanike tööandja paiknemine samas keskuspiirkonnas: asend linnalise keskuse suhtes

Töötaja asukoha KOV asend linnalise keskuse suhtes		Tööandja asukoht		
		Linn	Maa	Kokku
Regionaalse keskuse vahetu tagamaa	Muud piirkonnad	17 890	5235	23 125
		21,6%	6,3%	28,0%
	Sama keskuspiirkond	38 087	21 477	59 564
		46,1%	26,0%	72,0%
Väikelinna vahetu tagamaa	Muud piirkonnad	23 400	6805	30 205
		47,7%	13,9%	61,5%
	Sama keskuspiirkond	8210	10 687	18 897
		16,7%	21,8%	38,5%

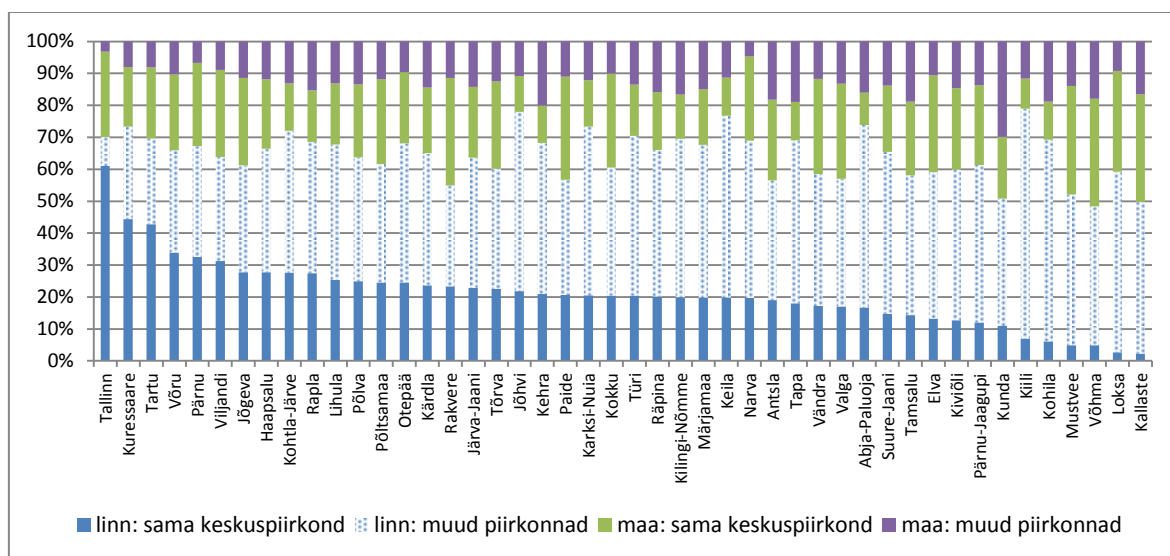
Allikas: EMTA (2010)

Linnaliste piirkondade lõikes on maa-asulate elanikud tööalaselt sama piirkonna keskustest kõige enam seotud Tallinnaga. Pealinnaregioonile järgnevad mitmed teiste suuremate Eesti linnade vahetud tagamaad ning väikelinnade tagamaad, mis asuvad linnalise keskusega samas omavalitsusüksuses, või siis rõngasvaldade maa-asulad. Samas on enamiku linnade tagamaadel, v.a Tallinn, Kuressaare, Tartu ja Võru, keskuspiirkonnast väljas asuvate linnaliste keskuste tööandjate loodud töökohad summaarselt ülekaalus. Enam kui poolte Eesti linnaliste asulate vahetu maalise tagamaa elanike jaoks moodustavad lähima linnalise keskuse tööandjate töökohad vaid 20% või vähem kõigist töökohtadest (vt joonis 3.5).

Töölaste seoste sõltuvus töökohtade olemasolust ja väärtusest

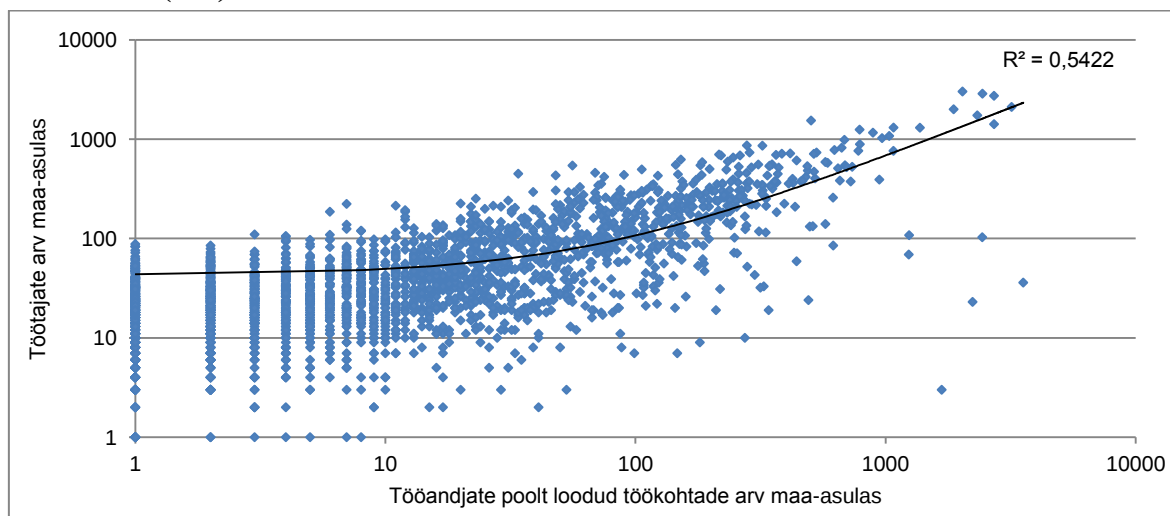
Üldtrendina on Eestis maa-asulas registreeritud tööandjate loodud töökohtade arv positiivses seoses töötajate arvuga selles asulas (vt joonis 3.6). Üksikute asulate kaupa on olukord siiski oluliselt mitmekesisem. Suuremad kõrvalekalded on seotud eelkõige väikese elanike arvuga maa-asulatega linnalähedastes piirkondades, kus registreeritud tööandjad on loonud sadu töökohti.

Summeerides maa-asulates loodud töökohtade arvu suurusrühmade lõikes, ei saa täheldada olulisi erinevusi erinevate rühmade vahel. Sõltumata sellest, kas asulates on loodud keskmiselt 0–9 või näiteks 200–500 töökohta, jääb maa-asulate tööandjate loodud töökohtade osakaal maa-asula elanike töökohtades 37–41% vahele ehk siis väga lähedale üldisele keskmisele näitajale, milleks on 40%.

Joonis 3.5. Maa-asulate elanike töökohtade paiknemine keskuspiirkondades.

Allikas: EMTA (2010)

Joonis 3.6. Maa-asulates registreeritud tööandjate töökohtade arvu ja maa-asulates registreeritud töötajate arvu seos.

Allikas: EMTA (2010)

Lisaks eespool kirjeldatud territoriaalsele loogikale osundavad EMTA andmed ka majanduslike tegurite olulisusele maa ja linna vaheliste tööalaste seoste iseloomus. Kui maa-asulates ja linnalistes asulates elavate töötajate töökohtade keskmine sotsiaalmaksu summa aastas erines 2010. aastal vaid 2000 krooni võrra linnaliste asulate elanike kasuks, siis erinevused sõltuvalt tööandja asukohast on märkimisväärselt suuremad. Linnades paiknevate töökohtade kohta maksti aastas keskmiselt 36 000 krooni sotsiaalmaksu, maa-asulates paiknevate töökohtade kohta vaid 27 000 krooni. Seejuures on kõige kõrgem keskmine töökoha väärtus nimelt maa-asulate elanikel, kes töötavad linnades registreeritud tööandjate juures. Vahe maa-asulate tööandjatega on üle 10 000 krooni ehk maatöökoha sotsiaalmaksu suurus ja sellega seotud keskmised sissetulekud moodustavad maa-elanikel vaid 71% linnatöökohade omast (vt tabel 3.10). Seega on maa-asulate elanikele loodud üldine motivatsioon linnalistes keskustes töötamiseks.

Veelgi selgemalt tulevad linnaliste töökohtade eelised esile, kui võrrelda töö- ja elukoha kattuvust ning selle seost sotsiaalmaksu keskmise aastasummaga. Selgub, et linlastel on majanduslikult kasulik töötada oma asulas. Sellisel juhul on neil keskmine töötasu kõige suurem – nende töötasult maksis tööandja 2010. aastal keskmiselt ligi 37 000 krooni. Peaaegu sama kõrge on keskmine sotsiaalmaksu summa töökohalt ka siis, kui linlane töötab oma omavalitsusüksuses ja maakonnas. Tööandja omamine kodulinnast, omavalitsusüksusest ja maakonnast väljastpoolt on linnalise asula elaniku jaoks selgelt halvim valikuvõimalus. Töötaja kohta makstav keskmine sotsiaalmaksu summa ja proportsionaalselt sotsiaalmaksu summaga ka tulud on sellisel juhul 6000–7000 krooni madalam võrreldes olukorraga, kus linnas elava töötaja tööandja asub oma asulas, omavalitsusüksuses või maakonnas.

Maa-asulate elanikele tähendab oma asulas ja vallas registreeritud tööandja juures töötamine vastupidiselt väiksemaid tulusid kui nendel töötajatel, kelle tööandja paikneb mujal. Erinevused maa-asulate elanike keskmistes sotsiaalmaksuga maksustatavates tuludes sõltuvalt tööandja asukohast on suuremad kui linnade elanikel.

Nii tähendab tööandja paiknemine samas omavalitsusüksuses keskmisele maa-asulas elavale töötajale vaid 70% tulude taset, võrrelduna koduvallast väljaspool asuvate tööandjate juures töötamisega. Majanduslikult positiivne on maa-asulate elanikele aga seotus oma maakonna tööandjaga – sellised töökohad on 3% võrra kõrgemalt tasustatavad kui teiste maakondade tööandjate töökohad (vt tabel 3.11).

Maakondadest eristub teistest selgelt Harjumaa, kus maa-asulates elavate töötajate töökohtade keskmine summa aastas jääb samas asulas ja omavalitsusüksuses töötamisel vaid 59% tasemele, võrrelduna kaugemate tööandjatega. Maakonnas asuv tööandja

tähendab aga seda, et sotsiaalmaksustatav tulu on töökoha kohta keskmiselt 140% tasemel, võrrelduna väljaspool Harjumaa registreeritud tööandjate juures töötavate maa-asulate elanike tuluga. Kõigis teistes maakondades on maakonna tööandja loodud töökohtade keskmine väärtus välistest töökohtadest madalam. Kõige väiksem on erinevus Tartumaal – 95%, kõige suurem Hiiumaal – 67% (vt tabel 3.12).

Täheldada võib mõõduka tugevusega positiivset lineaarset seost linnade keskuspiirkondade töökoha keskmise väärtuse (sotsiaalmaksu tasumise alusel) ning samas piirkonnas töötavate maa-asulate töötajate osakaalu vahel (vt joonis 3.7).

Tabel 3.10. Maa- ja linnatöökoha väärtuste erinevus: keskmine sotsiaalmaksu suurus

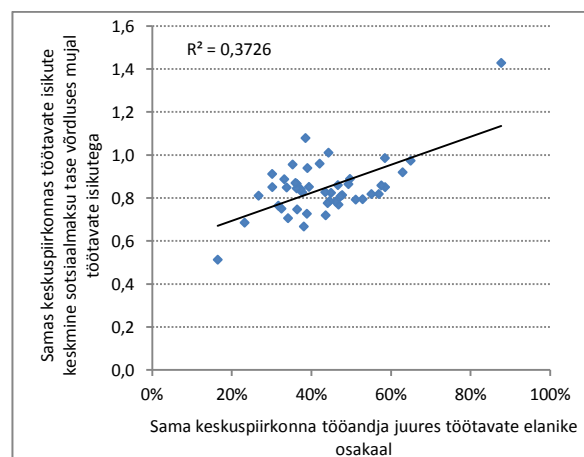
Töötaja elukoht	Tööandja asukoht		
	Linn	Maa	Kokku
Linn	35 330	29 419	34 617
Maa	36 541	26 075	32 406
Kokku	35 629	27 381	33 904

Allikas: EMTA (2010)

Tabel 3.11. Maa- ja linnatöökoha väärtuste erinevus ja töökoha paiksus: keskmine sotsiaalmaksu suurus

Töötaja elukoht	Tööandja samas asulas		Tööandja samas KOVs		Tööandja samas maakonnas	
	Jah	Ei	Jah	Ei	Jah	Ei
Linn	36 997	30 968	36 926	31 017	36 132	29 571
Maa	24 787	33 478	24 816	35 290	32 775	31 767
Kokku	35 968	32 276	34 832	33 051	35 150	30 472

Allikas: EMTA (2010)

Joonis 3.7. Samas keskuspiirkonnas töötavate maa-asulate elanike osakaalu seos piirkonna keskmise sotsiaalmaksu tasemega (suhtes mujal töötavate keskuspiirkonna maa-asulate elanike keskmise sotsiaalmaksu tasemega).

Allikas: EMTA 2010

Tabel 3.12. Maa-asulate elanike maa-asulate ja linnade töandjate töökoha väärtuste erinevus maakondades

Töötaja elukoht	Töandja samas asulas			Töandja samas KOVs			Töandja samas maakonnas		
	Jah	Ei	Töökoha väärtuste erinevus	Jah	Ei	Töökoha väärtuste erinevus	Jah	Ei	Töökoha väärtuste erinevus
Harju maakond	27 243	45 928	59%	28 537	48 219	59%	44 836	32 087	140%
Hiiu maakond	23 340	32 585	72%	24 453	34 630	71%	25 611	38 320	67%
Ida-Viru maakond	22 601	30 056	75%	22 936	31 390	73%	26 830	31 777	84%
Jõgeva maakond	23 457	26 441	89%	22 402	27 520	81%	22 579	29 778	76%
Järva maakond	24 105	28 020	86%	23 317	29 738	78%	23 539	31 865	74%
Lääne maakond	25 396	29 492	86%	24 969	30 573	82%	25 183	32 976	76%
Lääne-Viru maakond	24 669	28 928	85%	24 987	29 801	84%	26 063	31 599	82%
Põlva maakond	21 532	26 635	81%	20 720	28 149	74%	21 519	30 024	72%
Pärnu maakond	23 371	28 249	83%	23 295	29 427	79%	25 726	31 263	82%
Rapla maakond	25 244	30 297	83%	25 329	31 911	79%	25 209	33 765	75%
Saare maakond	23 578	29 543	80%	22 256	31 290	71%	25 087	35 230	71%
Tartu maakond	25 648	31 727	81%	25 400	32 695	78%	30 596	32 137	95%
Valga maakond	24 429	27 355	89%	24 507	28 192	87%	24 608	29 777	83%
Viljandi maakond	23 209	26 769	87%	22 987	27 832	83%	24 975	28 660	87%
Võru maakond	22 887	27 580	83%	24 051	28 344	85%	24 120	31 416	77%

Allikas: EMTA (2010)

Tabel 3.13. Maavaldade laste haridusasutuse asukoht

Kooliaste	Maavallad		Segavallad		Linnad		Kokku
Alusharidus	14 532	87,7%	110	0,7%	1933	11,7%	16 575
1. kooliaste	8934	83,7%	129	1,2%	1611	15,1%	10 674
2. kooliaste	8473	79,1%	146	1,4%	2091	19,5%	10 710
3. kooliaste	8382	71,7%	212	1,8%	3095	26,5%	11 689
Gümnaasiumiaste	3387	40,0%	400	4,7%	4679	55,3%	8466
Kokku	43 708	75,2%	997	1,7%	13 409	23,1%	58 114

Allikas: EHIS (2011)

Kokkuvõttes näitavad andmed, et töökohtade olemasolu maa-asulas või vallas maa-asulate elanike tööalaseid seoseid linnadega süsteemselt ei mõjuta. Küll on aga töökohtade erinevad väärtused linnades ja maal loodud majanduslikud motivatsioonimehhanismid maa-asulate elanikele linnade töandjate juures töökohtade otsimiseks.

Eesti maavaldade elanike õpiälased seosed linnadega

2010. aasta seisuga oli Eestis 596 üld- ja kutseõppeasutust, sh 68 algkooli, 253 põhikooli, 224 gümnaasiumi ja 51 kutsekooli. Kooliealiste laste ja noorte arvu vähenemise taustal on õppeasutuste arv üldtrendina vähenenud (vt joonis 3.8 järgmisel lk).

Valdavalt väikeste maa-asulate maakoolide arvel on kõige enam kahanenud algkoolide arv, samas kui kõige tüüpilisemate suuremate maa-asulate õppeasutuste – põhikoolide – arv on muutunud minimaalselt. Ka põhikooliks reorganiseeritud maagümnaasiumide arv on seni olnud tagasihoidlik. Suletud on mitmeid maakutsekoole.

Maavaldade haridusvõrgud tagavad üldjuhul vähemalt ühe lasteaia ning põhikooli olemasolu valla piires. 2010. aastal puudus lasteaed kaheksas maavallas, 1. kooliastme klassid kuues, 2. kooliastme klassid viies ja 3. kooliastme klassid kümnes vallas. Gümnaasiumiharidust on võimalik omanda-

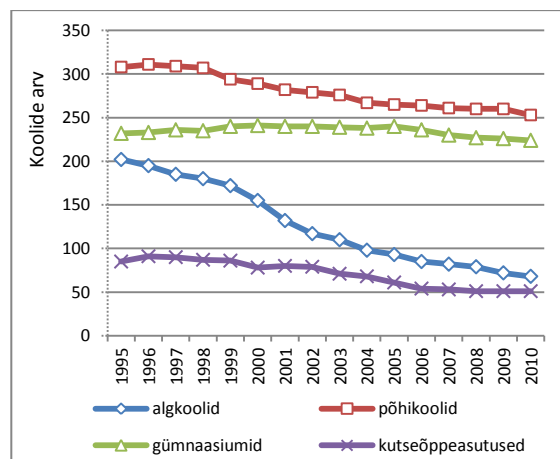
da alla pooltes maavaldades – see on olemas 71 ja puudub 116 maavallas.

Maavaldade lapsi käib lasteaedades ja õpib üldhariduskoolides 58 000, mis moodustab kõigist Eesti lastest 30%. Kõige suurem on maavaldade laste osakaal 3. kooliastme ja gümnaasiumiõpilaste hulgas – 32%, kõige väiksem alusharidust omandavate laste seas – 26%. Maavaldade haridusasutustes õppivate maavaldade laste osakaal väheneb vanuse kasvades. Alushariduses on selliste laste osakaal 88%, põhikooliastmetes 72–84% ning gümnaasiumis vaid 40%. Üle poole maavaldade lastest käib gümnaasiumis linnades. Maavaldade laste õppimine suures ulatuses linnakoolides tähendab ka seda, et üle ¼ linnagümnaasiumide lastest on pärit maavaldadest (vt tabel 3.13).

Üksikutes valdades on olukord õpiälase rände osas väga erinev. Joonis 3.9 järgmisel leheküljel annab koondpildi maavaldade laste õpiälase rände mitmekesisusest kooliastmete kaupa. Joonisel on maavallad horisontaalteljel reastatud vastavalt tähestiku järjekorrale. Näiteks joonisel vasakpoolsele vertikaalteljele kõige lähemale paigutava Ahja valla gümnaasistidest õpib linnade ja segavaldade koolides 44% ja 1. kooliastme õpilastest 13%. Ahja valla 2. ja 3. kooliastme õpilastest ning lasteaiastlastest moodustab linnade ja segavaldade haridusasutustes käijate osakaal alla 10%. Üldtendentsina ilmneb, et

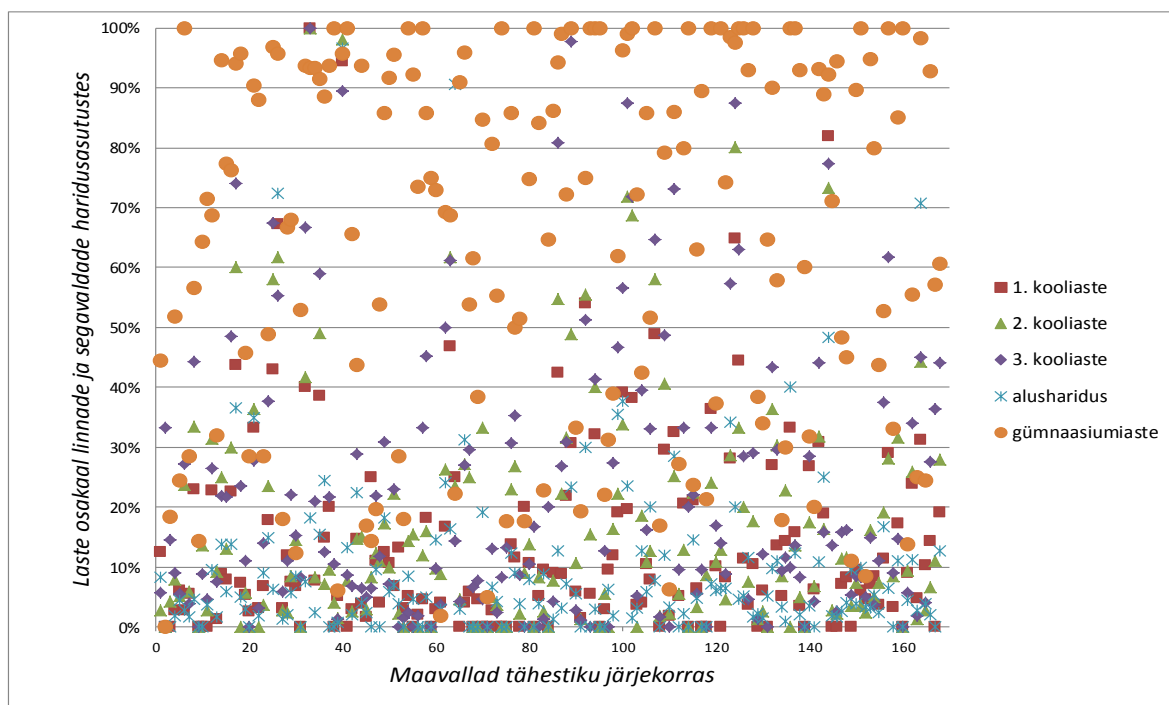
Eestis on enim neid valdu, kus alushariduses ning põhikooli astmetes on linnade tähtsus laste haridusvajaduste rahuldamisel väike (alla 10%), gümnaasiumiastmes aga suur (üle 50%). Samas näitab tervikpilt ka seda, et Eestis leidub mitmeid maavaldasid, kus 1. kooliastme lastest käivad linnakoolis 80–90%, aga ka maavaldasid, kus gümnaasiumiastme õpilastest käib linnas koolis alla 20% lastest.

Kui linnade ja segavaldade lapsed käivad valdavalt oma omavalitsusüksuse haridusasutustes, siis maavaldade laste olukord on mõnevõrra teine. Juba 3. kooliastmes moodustavad väljaspool koduvalda õppijad $\frac{1}{3}$ kõigist valla õpilastest. Gümnaasiumiastmes on oma valla koolis õppijate osakaal kõigist valla gümnaasistidest vaid 30% (vt tabel 3.14).

Joonis 3.8. Tasemeharidust pakkuvad üldhariduskoolid Eestis.

Allikas: Statistikaamet

Joonis 3.9. Maavaldade laste osakaal linnade ja segavaldade haridusasutustes kooliastmete lõikes.

Allikas: EHIS (2011)

Tabel 3.14. Maal elavate õpilaste õppimine oma KOV-üksuse haridusasutuses

Õpilase elukoht	Kooliaste, %					Kokku
	Alusharidus	1. kooliaste	2. kooliaste	3. kooliaste	Gümnaasiumiaste	
Linn	98	96	95	94	92	96
Segavald	95	92	91	88	73	89
Maavald	86	80	75	66	30	70
Kokku	94	91	88	85	71	88

Allikas: EHIS (2011)

Nagu alapeatüki sissejuhatuses kirjutatud, puuduvad mitmetes valdades lasteaiad ja kooliastmed ning selliste valdade lapsed peavad paratamatult valida haridusasutuse teises omavalitsusüksuses, milleks kõige tõenäolisemalt on lähim linn. Samas näitavad EHIS andmed, et ka siis, kui vastav kooliaste on vallas olemas, käib 16% valdade lastest linnades

asavas lasteaias või üldhariduskoolis. Maavaldade puhul on vastav osakaal veelgi kõrgem – 19%. Linnades õppivate laste osakaal suureneb vanuse lisan-dumisel ning tervelt 38% maavaldade gümnaasiumides õppivatest noortest käib linnagümnaasiumides ka siis, kui selles maavallas on oma gümnaasium olemas (vt tabel 3.15 järgmisel leheküljel).

Tabel 3.15. Maavaldade ja segavaldade lapsed linnaliste omavalitsusüksuste haridusasutustes: sama kooliaste on vallas olemas

Õpilase elukoht	Kooliaste, %					
	Alusharidus	1. kooliaste	2. kooliaste	3. kooliaste	Gümnaasiumiaste	Kokku
Maavald	11,2	14,5	19,0	25,4	37,6	18,6
Segavald	3,6	3,7	4,8	6,6	19,9	7,0
Kokku	9,7	12,2	16,0	21,1	31,4	16,0

Allikas: EHIS (2011)

Tabel 3.16. Maavaldade lapsed linnaliste omavalitsusüksuste ja segavaldade koolides: sama kooliaste on vallas olemas

Õpilase elukoht	Kooliaste, %					Kokku
	Alusharidus	1. kooliaste	2. kooliaste	3. kooliaste	Gümnaasiumiaste	
Harju maakond	14,8	14,8	18,1	31,5	47,9	21,6
Hiiu maakond	4,9	3,5	11,1	15,9	18,0	9,6
Ida-Viru maakond	14,8	22,9	23,3	24,7	24,1	21,4
Jõgeva maakond	11,7	21,3	26,4	30,8	30,7	22,2
Järva maakond	3,7	11,5	11,6	11,7	13,5	9,2
Lääne maakond	8,5	15,8	13,4	32,6	24,8	18,0
Lääne-Viru maakond	2,0	6,0	9,5	12,5	24,8	9,1
Põlva maakond	11,8	10,0	25,7	30,2	21,7	19,8
Pärnu maakond	11,5	21,2	31,0	35,4	48,2	25,2
Rapla maakond	4,4	13,8	14,7	21,6	28,6	13,5
Saare maakond	27,0	22,7	22,0	18,9	12,5	22,5
Tartu maakond	9,5	15,7	23,4	28,3	50,2	21,8
Valga maakond	17,2	25,5	24,9	37,8	31,5	26,6
Viljandi maakond	6,0	20,5	28,0	35,3	17,9	21,9
Võru maakond	9,7	10,3	11,4	15,2	34,5	14,2
Kokku	11,2	14,5	19,0	25,4	37,6	18,6

Allikas: EHIS (2011)

Tabel 3.17. Maavaldade laste linnade haridusasutuste õpikohtade osakaal, sõltuvalt asendist linnaliste keskuste suhtes, kooliastme olemasolul

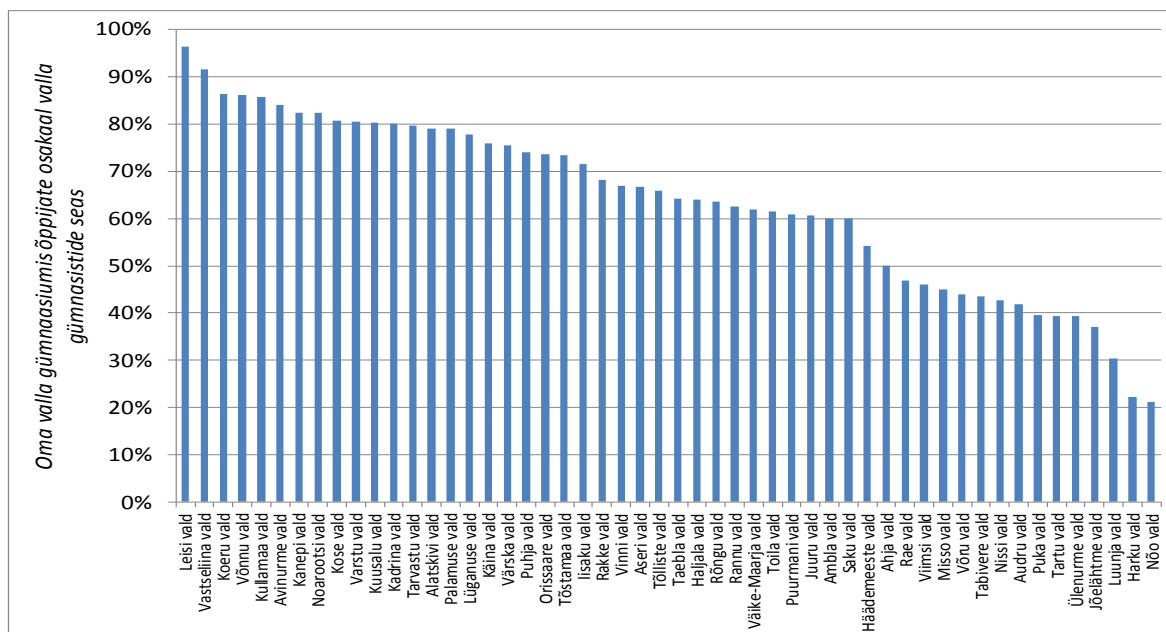
Õpilase elukoht	Kooliaste, %					
	Alusharidus	1. kooliaste	2. kooliaste	3. kooliaste	Gümnaasiumiaste	Kokku
Regionaalse keskuse vahetu tagamaa	16,1%	21,6%	28,7%	42,1%	54,6%	28,0%
Väikelinna vahetu tagamaa	17,9%	24,5%	34,0%	43,0%	35,2%	29,3%
Linnalisest keskusest kaugemal paiknev	5,0%	7,4%	9,2%	11,2%	22,1%	9,2%
Kokku	11,9%	15,7%	20,3%	27,2%	39,1%	19,8%

Allikas: EHIS (2011)

Maakonniti on maavaldade õpilaskonna seoste tihedus linnadega erinev ning need erinevused väljenduvad kõige paremini gümnaasiumiastmes. Kõige enam eelistavad linnaliste omavalitsusüksuste gümnaasiume Tartu-, Pärnu- ja Harjumaa maavaldade noored, kellest ligi pooled õpivad linnagümnaasiumis ka siis, kui gümnaasium on vallas olemas. Saare, Järva ja Viljandi maakonnas jääb selliste laste osakaal aga alla 20% (vt tabel 3.16).

Maavaldade lõikes jääb oma valla gümnaasiumis õppijate osakaal 96% ja 22% vahele. Kõige kõrgem on oma valla gümnaasiumis õppijate osakaal Leisi valla gümnaasistide seas, kõige madalam Nõo vallas, kus ainsaks gümnaasiumiharidust pakkuvaks kooliks on üle-eestilise õpilaskonnaga riigigümnaasium. Enim on Eestis maavaldasid, kus valla oma gümnaasiumis õppijate osakaal jääb 60% ja 80% vahele (vt joonis 3.10 järgmisel leheküljel).

Andmetest nähtub ka selge seos maavalla territoriaalse asendi ning linnade haridusasutustes käijate osakaalu vahel (vt tabel 3.17). Juhul kui vallas on vastav kooliaste olemas, käib linnade tagamaa maavaldade lastest 28–29% linnalise keskuse lasteaias või koolis. Erinevus regionaalse keskuse ja väikelinna vahel ilmneb gümnaasiumiastmes – vastava linnalise keskuse vahetu tagamaa maavaldade gümnaasistidest õpib regionaalse keskuse gümnaasiumis 55% ja väikelinna gümnaasiumis 35%. Linnalistest keskustest kaugemal asuvate maavaldade laste jaoks on linnade haridusasutused vähem atraktiivsed või halvemini kättesaadavad. Kuni 2. kooliastmeni jääb linnade haridusasutuste osakaal neis maavaldades, kus vastav kooliaste on olemas, alla 10%. Gümnaasiumiastmes tõuseb linnakoolis käivate maavaldadest pärit gümnaasistide osakaal 22%ni.

Joonis 3.10. Maavaldade gümnaasistid oma valla gümnaasiumis.

Allikas: EHIS (2011)

Kokkuvõte ning järeldused maapiirkondade arengupoliitikast

Peatükis käsitleti maa ja linna töö- ja õpialaseid seoseid maapiirkondade vaatepunktist. Maksu- ja tolliameti (EMTA) andmed sotsiaalmaksu tasumise kohta 2010. aasta eest näitavad, et Eesti maa-asulate ja maapiirkondade (valdade) tööandjad suudavad pakkuda oma asula või valla elanikele üldjuhul alla poole vajalikest töökohtadest. Maa-asulate ja -piirkondade lõikes erineb kohalike töökohtade osakaal tööhõives väga suurtes piirides, sõltudes muu hulgas oluliselt asula territoriaalsest asendist erinevat tüüpi linnaliste keskuste suhtes. Kõigi maa-asulates elavate töötajate summeerimisel selgub, et tervelt 60% neist töötab linnades registreeritud tööandjate juures. Vastupidised tööalased seosed on samuti olemas, kuid märkimisväärselt nõrgemad. Linnade töötajatest on töökoht loodud maa-asula tööandja poolt 12% juhtudel. Maa-asulate elanike linnades paiknevate tööandjate juures töötamist soodustab asjaolu, et sellistel töökohtadel on töötaja keskmised tööst saadavad tulud oluliselt kõrgemad, võrrelduna olukorraga, kus tööandja asub samas asulas ja vallas.

Eesti haridussüsteem pakub valdavale osale maa-asulates elavatele lastele häid kodulähedasi hariduse omandamise võimalusi alusharidusest kuni kolmanda kooliastmeni, kus vähemalt 70% maavaldade lastest on seotud maavaldades paiknevate haridus-asutustega. Linnaliste keskuste tähtsus muutub hüppeliselt gümnaasiumiastmes. Enam kui pooltes maavaldades oma gümnaasium puudub, kuid ka maagümnaasiumi olemasolul eelistab suur osa maavaldade noori linnades pakutavat gümnaasiumiharidust. Sarnaselt tööalaste seostega on õpialaste seoste iseloom Eestis piirkonniti väga erinev.

Kutse- ja kõrgharidussüsteemi, mille siseseid seoseid siinses töös ei analüüsitud, territoriaalne iseloom toob endaga kaasa aga selle, et erialase hariduse omandamiseks peab enamik maanoortest oma koduvallast lahkuma. Kõrghariduse puhul tähendab see ühtlasi enda sidumist linnadega. Riigi algatatud gümnaasiumivõrgu optimeerimise tulemusel muutub ka gümnaasiumihariduse saamise kaastingimuseks valdava osa maanoorte jaoks õppimine linnades.

Kokkuvõttes on niisiis ilmne, et maa ja linn on Eestis töö ja hariduse saamise paigana tihedalt läbi põimunud ning maa-asulate ja maapiirkondade elanikud sõltuvad linnadest väga olulisel määral. Selleks, et maanoored muutuksid kaasaegses ühiskonnas oma oskuste ja teadmiste poolest konkurentsivõimeliseks, peavad nad üldjuhul siirduma edasi õppima maalt linna. Samas, haridussüsteemi esimesed astmed, nagu ka suur hulk muid sotsiaal-majanduslikke ja füüsilisi sidemeid, ühendavad peresid tugevalt maaga – oma asula ja vallaga. Seoses asjade sellise seisuga Eestis on tähtis esitada asjakohaseid küsimusi maapiirkondade edasise arengu kohta:

- Mida tähendab maa ja linna töö- ja õpialane seostatus maaelanike elulaadile ja identiteedile?
- Milliseid arenguid maapiirkondades me soovime?
- Millised positiivsed arengud maapiirkondades on võimalikud, arvestades ühelt poolt linnaliste keskuste suurt mõju ning teiselt poolt maa-asulate ja maapiirkondade sisemisi arengueeldusi ja -piiranguid?

Nii käesolevas analüüsis esitatud tulemused kui ka muud uuringud näitavad, et puhtalt maaline elulaad on juba tänapäeval Eestis pigem erandlik ning ei saa seega olla maapiirkondade arengupoliitika eelduseks ega eesmärgiks. Kõige tavapärasemalt on see tunnus sotsiaalsest marginaliseerumisest, mis iseäranis probleemsetel juhtudel haarab terveid asulaid ja piirkondi (vt EIR 2010). See on võimalik ka individuaalse vaba valiku alusel, kuid ühildatuna hea elukvaliteediga nõuab spetsiaalseid jõupingutusi ja märkimisväärsed ressursid, milleks on võimalised ja mida omavad vahed.

Ühiskonna arengu üldtrendidega enam kooskõllalisteks arenguteedeks on kas linnastumise intensiivistumine (nt maaelanike väljaränne linnadesse, linnade laienemine valglinnastumise teel ja haldus-territoriaalsete muudatustega maa-asulate arvelt) või maapiirkondade muutumine linnaliste keskuste mõju all. Kui ühiskonna kui terviku arengu vaatepunktist võib ka suuremat linnastumist pidada heaks ja ökonoomseks arenguteeks, siis maapiirkondade arengut väärtustav poliitika peab otsima lahendusi teise alternatiivi raames. Omasoodu kulgedes võib linnaliste keskuste mõju all muutumine tähendada maapiirkondadele arengulist mahajäämust, maa ressursside ärakasutamist linnade poolt ja linnade tingimustel. Järelikult tuleks otsida lahendusi, kus maapiirkonnad ise ekspluateerivad linnadesse koondunud võimalusi omaenda (elanike) huvides. Teiste sõnadega peab selliste maaelupoliitikate taotluseks olema maapiirkondade areng, mis on sobiv inimestele, kellel on tihedad sidemed linnadega, kuid samuti neile, kes on rohkem seotud maaga.

Positiivsed arengud maal sõltuvad paljus sellest, kuidas suudetakse osaleda laiemates ühiskondlikes protsessides, kasutada sisemisi ja väliseid arengueeldusi ning milline on üldine institutsionaalne maapiirkondade arengut toetav raamistik.

Arenenud riikide kogemus näitab, et maapiirkondade taassünni alus on paljudel juhtudel sisseränne linnadest (Bushnell 1999; Williams, Jobes 1990; Stockdale 2006; 2010; Nelson jt 2010). Selle tulemusena toimuvad maal eluasemeturu muudatused, teisenevad hoiakud keskkonna suhtes (Nelson jt 2010), uued kultuurilised väärtused nagu privaatsusootused, mobiilsus (Bushnell 1999), aga samuti mitmed uued probleemid: maakasutust puudutavad poliitilised konfliktid, teravnenud klassiline polariseerumine maapiirkondades (Nelson jt 2010), vanemate vähene lojaalsus maakoolide suhtes (Walker, Clark 2010). Sisserännet mõjutavad tegurid erinevad sotsiaalsete rühmade lõikes – elukvaliteedi otsingul on üldjuhul jõukamad linlased (Bushnell 1999), mittetöölased motiivid prevaleerivad eriti madalamal sotsiaal-majanduslikul tasemel isikute seas (Williams, Jobes 1990).

Seetõttu muutuvad maapiirkondade sisemistest arenguteguritest järjest olulisemaks maa-asulate atraktiivsus elukohana, võrrelduna linnadega. Elanike

kasvavate miljöolaste nõudmiste taustal on suureks väljakutseks kohalikule arendustegevusele paljude endiste majandikeskuste ja maamaastike väärtust vähendavate lagunenenud kolhoosikorra kihistuste likvideerimine või renoveerimine ning uuesti kasutusse võtmine.

Maapiirkondade uuenemine sisserände tulemusena sõltub mitmetest asjaoludest. Mitte kogu sisseränne ei panusta maapiirkondade uuenemisse (Stockdale 2010). Nii on juhtumiuuringud näidanud, et sisserände positiivne mõju on tugev seal, kus on piisavalt kohalikke võimalusi. Seal, kus võimalused puuduvad, on sisserändajate võime mõjutada kohalikku arengut ning maa ja linna seotust tagasihoidlik (Kalantaridis 2010). Samuti viidatakse empiirilistele uuringutele tuginedes, et sisseränne on maamajanduse regeneratsiooni eeltingimus, kuid maapiirkondade sisemine arengupoliitika üksi omab piiratud edukust piirkondade uendamiseks, mis on kogenud rahvastiku vähenemist. Vaja on ka väliseid arengupoliitikaid (Stockdale 2006).

Kohaliku ettevõtluse arendamisel on maa-asulatel konkurentsieeliseid linnade ees vaid linnalähedastel aladel ning transpordimagistraalide ja -sõlmede läheduses. Maa-asulate väiksus kohaliku tööjõuturuna ise loob piirid (tootmis)ettevõtluse arengule maapiirkondades. Maa-asulate positsiooni tugevdamiseks on vajalik omavahelise koostöö tihenemine, suuremate maa-asulate tootmistaristute väljaarendamine ühise visiooni alusel ning ettevõtete koondumine klastritesse. Klassikalisel loodusressursside kasutamisel tugineval maaetevõtlusel on arenguruumi eelkõige tootmismahtudes, tootmise efektiivsuse tõstmises ja väärtusahelate pikendamises, mitte aga uute töökohtade loomises ja laiemas arengutõuke andmises maa-asulatele.

Maapiirkondade ebaühtlase arengu mustrid näitavad, et väga palju sõltub kohalike liidrite, nt vallavanemate või külvavanemate tugevusest (vt ka Raagmaa 2000). Üldjuhul on edu saavutatud läbi avatuse, sh linnade ja nende elanike kaasamise teel. Juhul kui kohalikud liidrid on võimelised kujundama avatud ja tegusaid maakogukondi, võib maa-asulate väiksus saada ka arengueeliseks anonüümse ja kõrgete turvalisusriskidega linna ees.

Vähetähtis ei ole ka maapiirkondade väärtustatust kinnitav poliitika – mis loomulikult ei saa edukas olla ilma positiivsete arenguteta maaelu praktikas – nii kohalikul kui ka üleriigilisel tasandil. Üksikisiku tasandil on taolise väärtuspoliitika taotluseks olukord, kus maal elatakse sellepärast, et seal on parem ja seal tahetakse elada, ning mitte sellepärast, et sinna on asjaolud inimesi viinud ja nad ei saa sealt kuidagi välja. Väärtuspoliitika osaks on muu hulgas kontseptuaalne võitlus selle üle, mida peetakse maalisisuseks – et maalisisuse tunnuseks ei pea olema sotsiaal-majanduslik mahajäämus (vt OECD 2006)

ning ka territoriaalsetel ääremaadel on võimalik positiivne rahvastikuareng (vrd EIR 2010).

Oluliseks kontseptuaalse võitluse alaks on linnalähedased piirkonnad. Tavapäraselt on asustuse laienemine linnalise keskuse läheduses leidnud käsitlust valglinnastumise või äärelinnastumise mõiste kontekstis, millega kaasneb arusaamine, et toimub seni maalise asustuse muutumine linnaliseks (Tammaru 2000; Noorkõiv, Sepp 2005; vrd Ainsaar 2003). Maalise väärtuspoliitika positsioonilt on võimalik ja kasulik protsessi kontseptualiseerimine „uhtmaastumisenä“, kus linnalised elemendid uhuvad vanad ja ajale jalgu jäänud maalised elemendid minema. Maa uueneb, kasutades maa ja linna ressursse ning kujundades ümber maalist elulaadi.

Muudatusi vajab Eesti kohaliku omavalitsuse süsteem. Eesti linnad ja maavallad ei ole oma tegemistes ja arengus nii lahutatud, kui Eesti kohaliku omavalitsuse korraldus seda eeldab. Kuigi asustussüsteemi ja sotsiaalse tõrjutuse probleemide eripärast tulenevalt lasub maalistel üksustel spetsiifiline roll avalike teenuste osutamisel ja kättesaadavuse tagamisel (Pemberton, Goodwin 2010), on ka palju ühiseid teemasid linnadega, mis nõuavad ühist juhtimist ja korraldamist. Maaliste omavalitsusüksuste haldusvõime tõstmiseks, linnadesse koondunud halduskompetentsi paremaks kaasamiseks maapiirkondade arendamisel on vajalik õiguslikult reguleerida omavalitsusüksuste vaheline koostöö – määratleda kohustusliku koostöö valdkonnad, sätestada koostöö organisatsioonilised vormid ning linnaliste ja maaliste omavalitsusüksuste osaluse põhimõtted koostööorganisatsioonides (vt Arumäe 2011). Koostöös on võimalik ületada ka maaomavalitsustele sageli iseloomulikud haldussuutlikkuse piirangud – väikesed kohalikud eelarved, ametnike töö killustatus –, samas säilitades paljudes maa-asulates avaliku võimu kohalolu.

Riigi regionaal- ja halduspoliitika võimuses on luua maapiirkondade arenguks sobivamat institutsionaalset keskkonda, kuid see ei suuda tagada iga üksiku maa-asula või maavalla edu. See sõltub, nagu ka Eesti senine areng näitab, suures ulatuses maakogukondade ja nende liidrite endi tublidusest.

Kuna maapiirkondade elanike töö ja õppimine on järjest rohkem seotud linnadega, siis selleks, et inimesed jääksid/tuleksid maale, on eeltingimuseks head võimalused elanike liikumiseks. Transpordisüsteemide areng suurendab maapiirkondade, kus inimestel on võimalik elada, samas töötades linnades, ulatust (OECD 2006). Eesti oludes on võtmeküsimuseks kõvakattega teede võrgustiku tihendamine. See on maalise asula üks põhilisi arengueeldusi, eriti asulate uuenemisel linnadest lähtuva sisse- ja väljarände tulemusel. Elanike mobiilsus ja hübriidsete elulaadide levik peab olema maapiirkondade arengut toetavates poliitikates arvesse võetud kui primaarne (Ward, Brown 2009). Kahtlemata on vajalik ka tehniliste taristute kaasaegsus ning kvali-

teetse mobiilside ja interneti kättesaadavaks muutmise kogu riigi territooriumil.

Kasutatud kirjandus

- Ahas, R., Silm, S., Leetmaa, K., Tammaru, T., Saluveer, E., Järv, O., Aasa, A., Tiru, M. 2010. Regionaalne pendelränne. Lõpparuanne. Tartu: TÜ inimgeograafia ja regionaalplaneerimise õppetool.
- Ainsaar, Mare 2003. Selected rural growth in Estonia – sub- or counterurbanization? Different analysis – different results. *Trames* 7:4, pp. 295–310.
- Amin, A. 2004. An Institutional Perspective on Regional Economy Development. *Reading Economic Geography*.
- Arumäe, U. 2011. Pealinnaregiooni omavalitsusüksuste koostöö- ja haldusvõimekuse tõstmine. Norra ja Euroopa majanduspiirkonna finantsmehhanismidest rahastatava regionaalarengu projekti lõpparuanne. Tallinn: Harjumaa Omavalitsuste Liit.
- Bushnell, Mary 1999. Imagining Rural Life: Schooling as a Sense of Place. – *Journal of Research in Rural Education* 15:2, pp. 80–89.
- Claval, Paul 1988. An Introduction to Regional Geography. Oxford: Blackwell.
- Cörvers, Frank, Hensen, Maud, Bongaerts, Dion 2009. Delimitation and Coherence of Functional and Administrative Regions. – *Regional Studies* 43:1, pp. 19–31.
- EIR 2010. Eesti inimvara raport. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.
- Etherington D., Jones M. 2009. City-Regions: New Geographies of Uneven Development and Inequality. – *Regional Studies* 43:2, pp. 247–265.
- Geomedia 2005. Viimsi valla elukeskkonna uuring 2005. Tartu: Geomedia.
- Geomedia 2009. Viimsi valla elukeskkonna uuring 2009. Tartu: Geomedia.
- Hartshorne, Richard 1939. The Nature of Geography: A Critical Survey of Current Thought in the Light of the Past. The Association Lancaster.
- Jauhiainen, J. 2002. Eesti linnaregioonide arengupotentsiaali analüüs. Euregio.
- Kalantaridis, Christos 2010. In-migration, entrepreneurship and rural-urban interdependencies: The case of East Cleveland, North East England. – *Journal of Rural Studies* 26:4, pp. 418–427.
- Karlsson, Charlie 2007. Clusters, functional regions and cluster policies. – CESIS Electronic Working Paper Series. Paper no. 84.
- Kofman, Eleonore 1981. Functional regionalism and alternative regional development programmes in Corsica. – *Regional Studies* 15:3, pp. 173–181.
- Nelson, P., Oberg, A., Nelson, L. 2010. Rural gentrification and linked migration in the United States. – *Journal of Rural Studies* 26:4, pp. 343–352.
- Noorkõiv, Rivo, Sepp, Veiko 2005. Tallinna valgumisest Viimsi valda: äärelinnastumise väljakutsed pealinna lähedasele kohalikule omavalitsusele. Linnad ja vallad arvudes 2005. Tallinn: Statistikaamet.
- OECD 2006. Reinventing Rural Policy. – Policy Brief. October 2006.
- Paasi, Anssi 1986. The Institutionalization of Regions: a Theoretical Framework for Understanding the Emergence of Regions and the Constitution of Regional Identity. – *Fennia* 164 (1), pp. 106–146.

- Paasi, Anssi 1991.* Deconstructing Regions: Notes on the Scales of Spatial Life. – *Environment and Planning A* 23 (2), pp. 239–256.
- Pemberton, Simon, Goodwin, Mark 2010.* Rethinking the changing structures of rural local government – State power, rural politics and local political strategies? – *Journal of Rural Studies* 26:3, pp. 272–283.
- Raagmaa, Garri 2000.* Regional Identity and Public Leaders in Economic Development. Towards the New Approach in Regional Policy: Cultural Geography Theories in Explaining Economic Growth. Tartu: DGUT 12.
- Sepp, Veiko, Noorkõiv, Rivo 2003.* Valgjärve valla Maaritsa, Krüüdneri ja Vissi küla haldusterritoriaalse kuuluvuse muutmise otstarbekuse analüüs. Tartu: Geomedia.
- Sepp, Veiko 2010.* Sissejuhatus: regionaalarengu olemus ja regionaalpoliitika proovikivid. Eesti inimearengu aruanne 2009. Eesti Koostöö Kogu.
- Sepp, Veiko 2012.* Inoperative provinces, immobile regions and the geography of heterogeneous associations: the case of absent territorial border change in the Maaritsa area of Estonia. *Geografiska Annaler B: Human Geography* (ilmumas).
- Stockdale, Aileen 2006.* Migration: Pre-requisite for rural economic regeneration? – *Journal of Rural Studies* 22:3, pp. 354–366.
- Stockdale, Aileen 2010.* The diverse geographies of rural gentrification in Scotland. – *Journal of Rural Studies* 26:1, pp. 31–40.
- Storper, M. 1995.* The Resurgence of Regional Economies, Ten Years Later. – *European Urban and Regional Studies* 2:3, pp. 191–221.
- Tammaru, T. 2000.* Suburbanisatsioon Eesti linnastumises. – Jauhiainen, J. & Kulu, H. (toim.). *Inimesed, ühiskonnad ja ruumid. Inimgeograafia Eestis*. Publicationes Instituti Geographici Universitatis Tartuensis 87, lk 77–88.
- Tammaru, Tiit 2001.* Eesti linnade mõjualad ja pendelränne. Uurimisprojekt rahvastikuministri tellimisel.
- Thrift, N., Amin, A. 1995.* Institutional issues for the European regions: from markets and plans to socioeconomics and powers of association. – *Economy and Society*, Vol. 24, pp. 41–66.
- Walker, Marion, Clark, Gordon 2010.* Parental choice and the rural primary school: Lifestyle, locality and loyalty. – *Journal of Rural Studies* 26:3, pp. 241–249.
- Ward, Neil, Brown, D. L. 2009.* Placing the Rural in Regional Development. – *Regional Studies* 43:10, pp. 1237–1244.
- Wheeler, Stephen 2009.* Regions, Megaregions and Sustainability. – *Regional Studies* 43:6, pp. 863–876.
- Williams, Anne S., Jobes, Patrick C. 1990.* Economic and quality-of-life considerations in urban-rural migration. – *Journal of Rural Studies* 6:2, pp. 187–194.

4. Eesti põllumajanduse arenguetapid viimasel 20 aastal

Ants-Hannes Viira

Põllumajandusel on traditsiooniliselt olnud maaelus ja maamajanduses kandev roll ning oluline osa ka majanduse üldises arengus. Tehnoloogiate areng on vabastanud osa seni põllumajanduses hõivatud tööjõudu teistele majandusharudele – esmalt töötlev tööstus, seejärel teenindussfäär ning info- ja kommunikatsioon, millele võiks järgneda kogemusmajandus (Swinnen 2011). See omakorda on kaasa aidanud teiste majandusharude kasvule ning linnastumisele, sest mittepõllumajanduslike majandusharude kasvukeskused on enamasti olnud linnades (Kjeldsen-Kragh 2007). Seega võib linnastumist ning põllumajanduse osatähtsuse vähenemist nii majanduses üldiselt kui ka maapiirkondades pidada loomulikeks majanduse arenguga kaasnevateks protsessideks.

Kirjeldataud arengujoon on iseloomulik ka Eestile, kuigi me ei saa üksüheselt võrrelda Eestis ning stabiilsemalt arenenud Euroopa riikides toimunud muutusi. Eesti ühiskond on 20. sajandil läbi teinud mitu seniseid arengutrende murdnud struktuurikastust, millega kaasnesid suured muutused ühiskonnakorralduses, sh maaelus ja põllumajanduses – iseseisvumine 1919. aastal, Nõukogude okupatsioon aastatel 1940–1941 ja 1944–1991 ning taasiseseisvumine 1991. aastal.

Eesti taasiseseisvumise järgset aega on tihti nimetatud siirdeajaks – perioodiks, mil kommunistlikust Nõukogude Liidu liiduvabariigist (ja teistest idabloki riikidest) sai vaba ja demokraatlik riik; mil plaanimajandusest mindi üle turumajandusele. Siirdeajale on iseloomulikud väga kiired muutused mitmetel elualadel. Seda, kas siirdeaeg Eestis on 20 aastat pärast selle algust lõppenud ning kui on, siis millal toimus üleminek siirdeperioodist nn normaalsesse arenguperioodi, ei ole võimalik ega ka ilmselt vajalik üheselt määratleda. On arvatud, et siirdeaeg lõppes ligikaudu kümme aastat pärast taasiseseisvumist (Lauristin 2001), aga ka seda, et praegu Euroopa Liitu kuuluvate postkommunistlike riikide siirdeaeg lõppes ELiga liitumisel (Lauristin, Viha-lemm 2008, Wandel *et al.* 2011).

1990ndate alguses visandasid põllumajandusökoonoomika eksperdid järgmised peamised eduka siirdeprotsessi elemendid (Csaki 2008): hindade ja turgude liberaliseerimine; maade erastamine ning majanduse struktuuri ümberkujundamine; toiduainetööstuses ja põllumajandustoodete ning kapitalikaupade kaubanduses monopolide sulgemine ja erastamine; maapiirkondades funktsioneeriva pangandussüsteemi loomine; turumajandusele vajalike institutsioonide ning administreerimissüsteemide loomine.

Kõik need siirdeprotsessi elemendid on Eestis sisuliselt läbitud ning ka maaelu ja põllumajanduse vaatenurgast saab nõustuda Lauristini ja Viha-lemma (2008) seisukohaga, et tänapäeval ootavad meie riiki ja rahvast veelgi keerukamad, arenenud demokraatlikku Euroopa riiki väärivad globaalsed väljakutsed.

Sellest tulenevalt on käesoleva artikli eesmärk anda ülevaade viimase 20 aasta jooksul toimunud peamistest arengutest Eesti põllumajanduses ning otsida vastust küsimusele, kas Eesti põllumajandus on pärast siirdeaja lõppu jõudnud stabiilsemasse arenguetappi. Seejuures on kaks viimast dekaadi jagatud neljaks arenguperioodiks – 1988–1995, 1996–2001, 2002–2008 ja käimasolev, 2009. aastal alanud periood –, mida iseloomustavad erinevused peamistes mõjutegurites ning erinev muutuste kiirus (tabel 4.1).

Kasutatava periodiseeringu aluseks on Viira *et al.* (2009a) pakutud lähenemine, milles Eesti põllumajandussektori arengut aastatel 1988–2008 käsitleti kolme alaperioodi jagatuna.

Aastatel 1988–1995 algatati olulised reformid, taastati Eesti iseseisvus ning senised tootmisstruktuurid ja institutsioonid asendati uutega. Juba enne Eesti iseseisvumist, 1989. aastal, sai taluseaduse alusel alguse talude moodustamine. Seda võib pidada põllumajanduse restruktureerimise alguseks. Eesti iseseisvumisega algatati omandi-, maa- ja põllumajandusreformid, mis muutsid põllumajandust oluliselt ning panid aluse Eesti praegusele põllumajandusele.

Aastaid 1996–2001, mil olulised reformid olid algatatud, kuid ei olnud veel täielikult ellu viidud, iseloomustab turumajandusega kohanemine, millega kaasnes tootmismahdade kiire langus. 1990ndate teisest poolest alates hakkas põllumajandussektorit puudutavate institutsioonide ning poliitikate arengut mõjutama orienteeritus ELiga liitumisele.

Aastatel 2002–2008 oli põllumajanduses kõige olulisemaks liikumapanevaks jõuks ELiga liitumine ning sellega kaasnenud senisest enam reguleeriva ning ka toetava ELi ühise põllumajanduspoliitika rakendumine, mille olulist mõju võis märgata juba mõned aastad enne liitumist.

Käesolevas artiklis tooksin eraldi esile praeguse, 2009. aastal alanud perioodi, millesse jäävad „toidukriisina“ tuntud hinnahüpped maailmaturul, üleilmne finantskriis, majanduskriis, suurenenud toorainehindade volatiilsus ning suhteliselt suur üldine ebakindlus tuleviku suhtes.

Tabel 4.1. Põllumajanduse arengut mõjutanud olulisemad tegurid aastatel 1988–1995, 1996–2001, 2002–2008 ning pärast 2008. aastat

1988–1995	1996–2001	2002–2008	2009–...
Taluseadus Omandireform Maareform Põllumajandusreform Seniste turgude kadumine Seniste toetuste kadumine Vabakaubandus Välisinvesteeringud Esimesed maaelu- ja põllumajandustoetused	Subsideeritud import Põllumajandustoetuste mitmekesisustumine ja suurenemine Imporditollid ja -litsentsid Toidu kvaliteedi kontroll Vene kriis 1998–1999 ELiga liitumise tegevuskava	ELiga liitumise ettevalmistamine SAPARD programm ELiga liitumine Ühise põllumajanduspoliitika rakendumine ELi ühisturu avanemine Krediitdivõimaluste paranemine	„Toidukriis“ Krediitdivõimaluste halvenemine Majanduskriis Toorainehindade volatiilsus Ühistegevus Suurem tähelepanu toidule (hinnad, tervis) Põlvkonnavahetus Ebakindlus

Allikas: Viira et al. (2009a) autoripoolsete täiendustega

Artiklis vaadeldakse erinevate põllumajandussektori iseloomustavate näitajate muutumist ja muutumise kiirust viimase 20 aasta erinevatel alaperioodidel. Esmalt käsitletakse muutusi põllumajandustootjate struktuuris, seejärel põllumajanduse osatähtsust tööhõives ning arenguid sektori kapitaliseerituses ja investeringutes. Järgnevalt on vaatluse all maakasutuses, taime- ja loomakasvatuses ning põllumajandussaaduste väliskaubanduses toimunud muutused. Lisaks käsitletakse põllumajandustootmise lõpetamise põhjusi Eesti kontekstis. Selleks, et asetada Eesti põllumajandussektori arengud lähiregiooni, aga ka stabiilsete ELi riikide konteksti, võrreldakse valitud näitajate osas Eesti arenguid ka Läti, Leedu, Soome ning EL-12 riikide arengutega¹. See aitab paremini välja tuua Eesti põllumajanduses toimunud muutuste ulatuse ning kiiruse vaadeldavatel alaperioodidel.

4.1. Põllumajandustootjate struktuur

Taasiseseisvumisega kaasnenud kõige suuremaks muutuseks põllumajandussektoris oli üleminek eraomandusele ehk põllumajandusettevõtete ja talude loomine, millega kaasnes seniste omandisuhete ning tootmisüksuste struktuuri muutmine – kolhooside ja sovhooside likvideerimine. Selles aspektis tõuseb struktuurikatkestuse olemus esile kõige ilmekamalt.

Põllumajanduslike majapidamiste arvu muutumine

1989. aastal oli Eestis 326 kolhoosi ja sovhoosi, mille keskmine maakasutus oli 7628 ha. Samal ajal oli juba loodud 828 talu keskmise suurusega 25 ha. Järgneval 10 aastal kasvas talude arv plahvatuslikult ning põllumajandusettevõtete arv vähenes, sest paljud neist ei osutunud muutunud oludes elujõuliseks (tabel 4.2). 2001. aastast alates on aga toimunud vastupidine protsess ning viimase 10 aastaga on põllumajanduslike majapidamiste arv kiiresti vähenenud. 2010. aastal oli Eestis esialgsetel andmetel 19 700 põllumajanduslikku majapidamist (Statistikaamet 2010). Seda on 65% võrra vähem kui 2001.

aastal. Seega, perioodil 2001–2010 on põllumajanduslike majapidamiste arv igal aastal vähenenud keskmiselt 10,9% võrra. Tõsi, viimasel viiel aastal (2005–2010) on põllumajanduslike majapidamiste arvu vähenemise tempo mõnevõrra aeglustunud, olles keskmiselt 6,6% aastas.

Põllumajanduslike majapidamiste arvu muutumise dünaamika võrdlemine lähiriikidega on mõnevõrra komplitseeritud, kuna Eurostati andmebaasist kättesaadav võrdlusbaas katab perioodi kuni 2007. aastani. Läti kohta on selles andmed alates 2000. aastast, kuid Leedu kohta alles alates 2005. aastast. Siiski, Lätis vähenes perioodil 2000–2007 põllumajanduslike majapidamiste arv 23,5% võrra (keskmiselt 3,8% aastas) ja Soomes 16% võrra (keskmiselt 2,5% aastas). EL-12 riikides vähenes põllumajanduslike majapidamiste arv samal perioodil 16,2% võrra (keskmiselt 2,5% aastas). Seega võiks normaalseks või arenenud riikide keskmiseks põllumajanduslike majapidamiste arvu vähenemise määraks pidada 2–3% aastas. Eestis on põllumajanduslike majapidamiste arv vähenenud sellega võrreldes kiiremini ning ka kiiremini kui Lätis ja Soomes.

Põllumajanduslike majapidamiste arvu vähenemisel on kaks peamist põhjust. Esmalt on Eesti puhul teatud mõju statistika koostamise ning talude registreerimise aluste muutumises. Paljud 1990ndatel taluna registreeritud majapidamised ei toiminud tegelikult professionaalsete tootmistaludena ja on end registritest kustutada lasknud. Teisalt on ka Eestis käimas põllumajandustootjate arvu vähenemise protsess, mis on iseloomulik enamikule arenenud riikidest, kuid mis Eestis enamik mõnevõrra kiiremini. Seega on selles aspektis siirdeprotsess veel mingil määral pooleli.

Arvesse tuleks aga võtta sedagi, et Eesti põllumajanduslike majapidamiste arv on vähenenud peamiselt väga väikeste majapidamiste (väiksemad kui 2 Euroopa suurusühikut²), mis ei suuda pakkuda piisavat sissetulekut ka ühele töötajale, arvelt. Selles rühmas vähenes aastatel 2001–2007 majapidamiste arv 66,2% võrra ning 2007. aastal kuulus sellesse rühma endiselt 68,1% põllumajanduslikest majapidamistest (2001. aastal 85,1%).

¹ Võrdlusbaasina kasutatakse EL-12 riikide agregeeritud andmeid seetõttu, et vaatluse all oleva perioodi alguses oli Euroopa Ühendustel 12 liikmesriiki.

² Üks Euroopa suurusühik (ESU) vastab põllumajandusliku standardkogutulu väärtusele 1200 eurot.

Tabel 4.2. Kolhooside, sovhooside, põllumajandusettevõtete, talude ning põllumajanduslike majapidamiste arv ja keskmine pindala 1989–2007

Aasta	Kolhoosid ja sovhoosid		Põllumajandusettevõtted	Talud		Põllumajanduslikud majapidamised			
	Arv	Keskmine pindala, ha	Arv	Arv	Keskmine pindala, ha	Füüsilised isikud		Juriidilised isikud	
						Arv	Keskmine pindala, ha	Arv	Keskmine pindala, ha
1989	326	7628		828	25				
1991			396	7029	25				
1993			1013	10 153	25				
1995			873	19 767	21				
1997			803	34 671	22				
1999			680	51 081	21				
2001						54 895	9,9	853	384,3
2003						36 076	12,9	783	419,8
2005						26 868	17,2	879	418,0
2007						21 889	21,5	1447	302,1

Allikad: Virma (2004), Statistikaamet (1999, 2011), autori koostatud

Nende põllumajanduslike majapidamiste arv, mille majanduslik suurus on 2 ESUt ja enam, vähenes 2001.–2007. aastal 12% võrra (keskmiselt 2,1% võrra aastas). Selliseid tootjaid oli Eestis 2007. aastal 7302 (31,3% põllumajanduslike majapidamiste koguarvust).

Seega on tootjate arv vähenenud ühelt poolt peamiselt nende majapidamiste arvelt, mis ei suuda oma põllumajandusliku tegevusega pakkuda ka ühele pereliikmele piisavat sissetulekut, ning teiselt poolt nende majapidamiste arvelt, kes tegelikult ei olnud professionaalsed põllumajandustootjad. See omakorda võimaldab põllumajanduslike majapidamiste arvu vähenemist vaadata ka positiivsema poole pealt – põllumajanduslike majapidamiste struktuur on korrastunud ning majanduslikult jätkusuutmatud üksused on sektorist lahkunud. Sellega on sektoris alles jäänud efektiivsemad tootjad ja on kasvanud ka põllumajandussektori konkurentsivõime tervikuna.

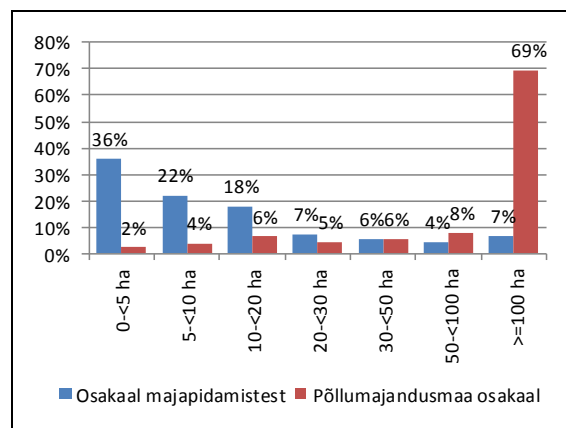
Lisaks väärib tähelepanu juriidilisest isikust põllumajanduslike majapidamiste arvu kasv viimastel aastatel, mis viitab sellele, et füüsilisest isikust ettevõtjana talupidamine on osaliselt asendumas piiratud vastutusega juriidilise isiku vormiga. See tähendab aga seda, et ettevõtlusvormi järgi ei ole enam võimalik vahet teha nn klassikalistel peretaludel ja põllumajandusettevõtetel.

Põllumajanduslike majapidamiste struktuur maakasutuse järgi

Nagu paljudes teistes Ida-Euroopa riikides on ka Eesti põllumajandustootjate struktuur duaalne. See tähendab, et põllumajanduslike majapidamiste üldarvust moodustavad suhteliselt suure osa väikesed majapidamised, mis kasutavad kokku suhteliselt väikest osa põllumajandusmaast. 2007. aastal moodustasid vähem kui 5 ha põllumajandusmaad kasutavad majapidamised 35,9% põllumajanduslike majapidamiste üldarvust, kuid nad kasutasid kokku vaid 2,4% põllumajandusmaast (joonis 4.1).

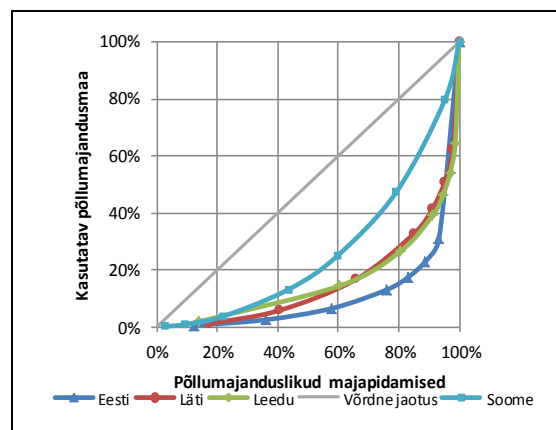
5–20 ha põllumajandusmaad kasutavad majapidamised moodustasid 40% majapidamiste üldarvust ning kasutasid 10,5% põllumajandusmaast. 20–100 ha suurusi majapidamisi oli 17,5% põllumajanduslike

majapidamiste üldarvust ning nad kasutasid 18,0% põllumajandusmaast. Samas oli enam kui 100 ha põllumajandusmaad kasutavaid majapidamisi 6,7% majapidamiste üldarvust ning need kasutasid 69,1% põllumajandusmaast.

Joonis 4.1. Eesti põllumajanduslike majapidamiste ning nende kasutatava põllumajandusmaa osatähtsus suurusgrupiti 2007. aastal, %.

Allikas: Statistikaamet (2011), autori koostatud

Joonis 4.2. Põllumajanduslike majapidamiste põllumajandusmaa kasutuse Lorenzi kõver Eestis, Lätis, Leedus ja Soomes 2007. aastal.

Allikas: Eurostat (2011), autori koostatud

Dualistlikku põllumajandustootjate struktuuri iseloomustavad suured erinevused põllumajandus-

tootjate suurus. Maakasutuse ebavõrdsust erineva suurusega tootjarühmades saab kirjeldada Lorenzi kõvera abil.

Joonisel 4.2 on kujutatud põllumajanduslike majapidamiste erinevate suurusgruppide kumuleeritud osatähtsusele vastav maakasutuse kumuleeritud osatähtsus Eestis, Lätis, Leedus ja Soomes. Koordinaatteljestiku alguspunktist lähtuv 45-kraadise nurgaga joon iseloomustab täieliku võrdsuse olukorda, kus kõigi põllumajandustootjate põllumajandusmaa on võrdse pindalaga. Mida lähemal on vastava riigi põllumajandusmaa jaotust iseloomustav Lorenzi kõver võrdset jaotust iseloomustavale joonele, seda võrdsem on põllumajandustootjate maakasutus.

Selgub, et vaadeldud riikidest on Eestis põllumajandusmaa jaotus põllumajandustootjate vahel kõige ebavõrdsem. Läti ja Leedu põllumajandusmaa jaotust iseloomustavad kõverad on suhteliselt sarnased. On märgata, et Leedus on väiksemate põllumajandustootjate osatähtsus maakasutuses suurem kui Lätis, kuid erinevused ei ole väga suured. Soome põllumajandusmaa kasutus eristub Balti riikidest märgatavalt suhteliselt võrdsema jaotuse poolest.

Põllumajandusmaa jaotumise võrdsus või ebavõrdsus on seega väga riigipõhine nähtus ning sellele ei saa anda ühest „halb“ või „hea“ hinnangut. On selge, et absoluutne võrdsus põllumajandusmaa kasutuses ei ole reaalsuses ning turumajanduse tingimustes võimalik ega ka vajalik. Küll võib aga duaalse põllumajandustootjate struktuuriga riikides, kus erinevused väiksemate ja suuremate põllumajandustootjate maakasutuses on väga suured, olla keerulisem jõuda konsensusele põllumajandussektori kui terviku arenguvajaduste ning tootjatevahelise koostöö osas. Selleks on tootjate huvid ja ka sisulised arenguvajadused liiga erinevad.

4.2. Muutused põllumajanduslikus tööhõives

Põllumajandustootmise restruktureerimisega kaasnes põllumajandusliku tööhõive drastiline vähenemine. Põllumajanduses, metsanduses ja kalanduses oli 1990. aastal hõivatuid 161,4 tuhat, sh taime- ja loomakasvatustes, jahinduses ning neid teenindavatel tegevusaladel oli 130,4 tuhat (vastavalt 19,5% ja 15,8% kõigist hõivatutest).

Maa-asulates (alevik ja küla) elavatest hõivatutest töötas 1990. aastal 56,2% põllumajanduse, metsanduse ja kalapüügi valdkondades. Seega võib liialdamata väita, et 1980ndate lõpus ja 1990ndate alguses olid Eesti maapiirkondades tööhõive seisukohalt valdavalt traditsioonilised, maalised, loodusressurside majandamisega seotud tegevusalad: põllumajandus, metsandus ja kalapüük³.

³ Omaette küsimus on see, kas kõik 1990. aasta statistika järgi põllumajanduse, jahinduse ning neid teenindavate tegevusalade hõivatute arv kajastab ka muudes valdkon-

Kõige enam ongi Eestis viimase 20 aasta jooksul vähenenud põllumajanduse ja sellega seotud valdkondade tööhõive. Kui kokku oli hõivatuid Eestis 2010. aastal 30,9% võrra vähem kui 1990. aastal, siis põllumajanduse, metsamajanduse ja kalapüügi valdkonnas vähenes hõive 85,9% võrra. Maa-asulates on põllumajandus, metsamajandus ja kalapüük aga ainukeseks valdkonnaks, milles hõivatute arv oli 2010. aastal väiksem kui 1990. aastal. Kõigis teistes valdkondades on hõivatute arv kasvanud.

Tabelis 4.3 on toodud hõivatute arv taime- ja loomakasvatustes, jahinduses ja neid teenindavatel tegevusaladel aastatel 1990–2010. Võrreldes 1990. aastaga oli 1995. aastal põllumajanduses hõivatuid 60,3% ehk 78,6 tuhande võrra vähem. Aasta keskmine hõivatute arvu vähenemise määr oli sel perioodil 16,9%. Ka järgnevatel alaperioodidel jätkus põllumajanduses hõivatute arvu kiire vähenemine: 1996–2001 vähenes hõivatute arv keskmiselt 9,3% võrra aastas ning 2002–2008 keskmiselt 7,1% võrra. Käimasoleval alaperioodil ei ole aga põllumajanduslikus hõives muutusi toimunud ning hõivatute arv on ka majanduskriisi tingimustes püsinud 17,2 tuhande juures. Seda on 86,8% ehk 113,2 tuhande võrra vähem kui 1990. aastal.

Tabel 4.3. Taime- ja loomakasvatustes, jahinduses ja neid teenindavatel tegevusaladel hõivatute arv ning selle muutus 1990–2010

Aasta	Hõivatuid, tuh	Muutus	Keskmine aastane muutus
1990	130,4		
1995	51,8	-60,3%	-16,9%
2001	28,8	-44,4%	-9,3%
2008	17,2	-40,3%	-7,1%
2010	17,2	0,0%	0,0%

Allikas: Statistikaamet (2011), autori koostatud

Seega võib püstitada hüpoteesi (mida on võimalik kontrollida mõne aasta möödudes), et tööhõive seisukohast on Eesti põllumajandus läbi 20. sajandi viimase dekaadi reformide ja 21. sajandi esimese kümnendi aktiivse investimisperioodi jõudnud stabiilsemasse arengufaasi, kus muutused ei ole enam sedavõrd kiired kui eelnevatel alaperioodidel. Praeguses arengufaasis sõltub põllumajanduses hõivatute arv lisaks põllumajandussektorile oluliselt ka teiste majandusharude arengust, mis võivad meelitada põllumajanduses hõivatuid teistesse valdkondadesse.

2010. aastal töötas Eestis põllumajanduse, metsamajanduse ja kalapüügi valdkondades 4,2% kõigist hõivatutest (1990. aastal 19,5%), seejuures linnalises asulates (linn, vallasisene linn ja alev) elavatest hõivatutest töötas nendes valdkondades 1,2% (1990. aastal 6,3%) ning maa-asulates elavates hõivatutest 11,8% (1990. aastal 56,2%). 2010. aastal andsid maa-asulate elanikele agraarsektorist enam tööd töötlev tööstus (17,7% maa-asulate hõivatutest),

dades hõivatuid, kellele olid ametlikuks tööandjaks kolhoosid ja sovhoosid.

hulgi- ja jaekaubandus; mootorsõidukite ja mootorataste remont (13,4%) ning ligilähedaselt sama palju ehituse (11,4%) ja hariduse (10,4%) valdkonnad. Seega on hõive muutunud mitmekesisemaks ega sõltu enam ainult ühest sektorist.

Kui püüda iseloomustada praegust põllumajanduses hõivatut (2010. aasta andmete põhjal), siis põllumajanduse osakaal hõives on suurem:

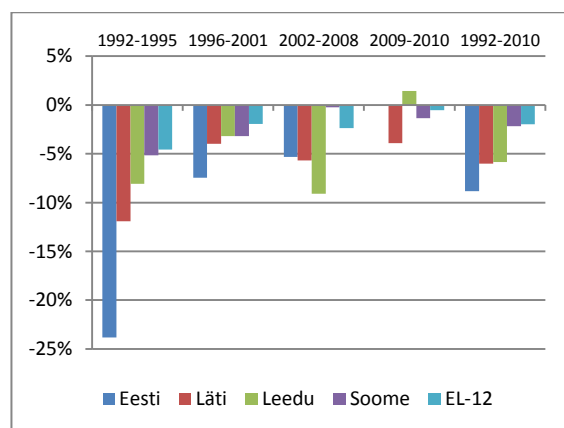
- meeste hulgas: 57% taime- ja loomakasvatuses, jahinduses ning neid teenindavatel tegevusaladel hõivatutest on mehed (kõigi tegevusalade hõivatutest oli mehi 48,2%). Meeste osakaal põllumajanduses hõivatute seas on seejuures langenud, sest 1990. aastal oli vastav näitaja 62%;
- vanuserühmas 50–74 aastat: vanuserühmas 15–24 töötas nendes valdkondades 2,3% hõivatutest, vanuserühmas 25–49 aastat 4,1% hõivatutest ning 50–74aastaste vanuserühmas 4,9% hõivatutest;
- maa-asulates: põllumajanduse, metsamajanduse ja kalapüügi valdkondades töötab 11,8% maa-asulate hõivatuid. Linnalistes asulates oli vastav näitaja 1,4%;
- eestlaste hulgas: 95% põllumajanduses, metsamajanduses ja kalapüügi valdkondades hõivatutest on eestlased (1990. aastal oli vastav näitaja 86,3%) Kõigi tegevusalade hõivatutest moodustasid eestlased 68,2%;
- erasektoris: 92,5% põllumajanduse, metsamajanduse ja kalapüügi valdkondades hõivatute tööandjaks on erasektor (kõigi tegevusalade hõivatutest andis erasektor tööd 72,4%le). 1990. aastal oli erasektori osakaal 61,4%. Üle 90% on see püsinud 1996. aastast alates.

Kui vaadelda põllumajandusliku tööhõive vähenemist Eestis lähiriikide ja EL-12 riikide taustal, siis selgub, et muutuste kiirus on kõige suurem olnud Eestis, kus aastatel 1992–1995 vähenes põllumajanduses hõivatute arv keskmiselt 23,8% võrra aastas (joonis 4.3). Lätis oli põllumajandusliku hõive kahanemise määr samal ajal keskmiselt 11,9% ning Leedus 8,1% aastas, Soomes 5,2% aastas ning EL-12 riikides 4,6% aastas. Ka aastatel 1996–2001 oli põllumajandusliku hõive vähenemine kõige kiirem Eestis (keskmiselt 7,5% aastas). Lätis ja Leedus oli hõive kahanemise tempo võrreldav Soomega (3–4% aastas). EL-12 riikides jäi see 1,9% juurde.

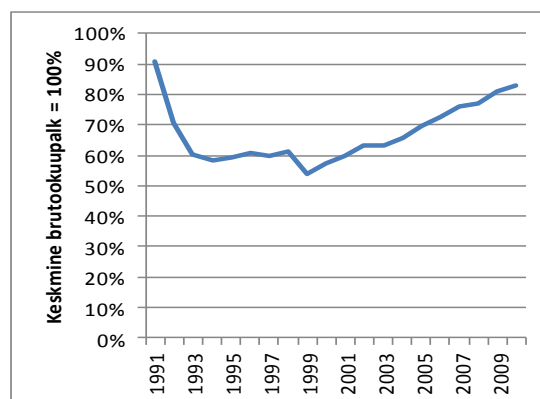
Aastatel 2002–2008 suurenes Lätis ja Leedus põllumajandusliku hõive kahanemise tempo võrreldes aastatega 1996–2001. Eestis samal ajal hõive kahanemise kiirus vähenes. Aastatel 2009–2010 ei ole aga Eestis põllumajandussektoris hõivatute arv muutunud. Leedus on hõivatute arv isegi keskmiselt 1,4% võrra aastas kasvanud, Soomes 1,3% võrra vähenenud ning EL-12 riikides 0,5% võrra vähenenud. Lätis on viimastel aastatel jätkunud põllumajanduses hõivatute arvu vähenemine keskmiselt 3,9% võrra aastas. Kui vaadelda kogu perioodi 1992–2010 keskmisi põllumajandusliku hõive kahanemise määrasid, siis Eestis on olnud see keskmiselt

8,8%, Lätis 6,0%, Leedus 5,8%, Soomes 2,2% ning EL-12 riikides 2,0% aastas.

Seega oli põllumajandusliku tööhõive langus Balti riikides 1990ndate alguses kõige kiirem Eestis. Lätis ja Leedus oli hõive langus vähem tempokas ning kui vaadelda põllumajandusliku hõive vähenemist Lätis aastatel 2008–2010 (mis on kiirem kui Eestis ja Leedus ning EL-12 riikides), siis võib järeldada, et põllumajandussektori hõivenäitajate kohandumine ei ole seal veel lõppenud. EL-12 riikide statistika põhjal võib eeldada, et põllumajanduslik hõive väheneb Eestis ka edaspidi, kuid keskmine aastane vähenemise määr jääb eeldatavasti 3%st väiksemaks, mis vastab ELi nn vanade liikmesriikide keskmisele.

Joonis 4.3. Põllumajandussektoris hõivatute arvu keskmine aastane muutus aastatel 1992–2010, %. Allikas: Eurostat (2011), autori koostatud

Joonis 4.4. Põllumajanduses, jahinduses ning neid teenindavatel tegevusaladel hõivatute keskmine brutopalk võrreldes kõigi tegevusalade keskmise brutopalgaga aastatel 1991–2010, %*. Allikas: Statistikaamet (2011), Statistika aastaraamat (1992), autori koostatud

*1991. aasta andmed kajastavad kolhooside ja sovhooside töötajate kaalutud keskmist kuutöötasu

Põllumajandussektoris hõivatute seisukohast on oluliseks sektori perspektiivikust iseloomustavaks näitajaks töötasu suurus võrreldes teiste tegevusvaldkondadega. Kui 1991. aastal moodustas kolhooside ja sovhooside töötajate keskmine kuutöötasu 90,6% kõigi tegevusalade keskmisest kuutöötasust,

siis 1993. aastal oli vastav näitaja langenud 60,1%-ni (joonis 4.4). Seega vähenes põllumajanduses hõivatute sissetulek võrreldes teiste tegevusaladega märgatavalt. Alates 2000. aastast on aga palgalõhe põllumajanduse ja kõigi tegevusalade keskmise vahel vähenenud ning 2010. aastal moodustas põllumajanduses, jahinduses ning neid teenindavates tegevusvaldkondades hõivatute keskmine brutokuupalk 83,0% Eesti keskmisest brutokuupalgast.

4.3. Kapital ja investeeringud

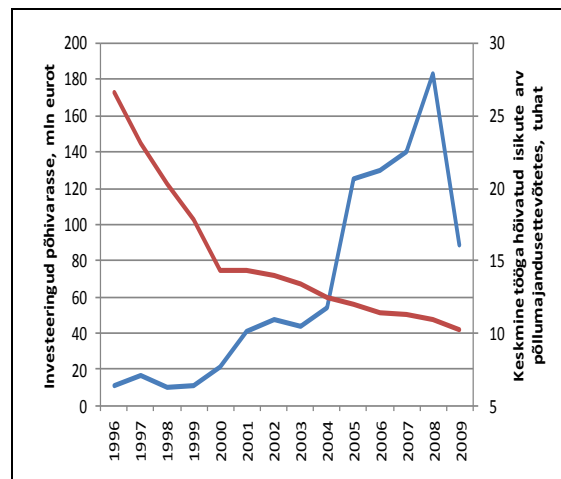
1990ndate reformid tõid kaasa varade tagastamise, kompenseerimise ning põllumajanduslike ettevõtete erastamise. Hinnanguliselt viidi põllumajandussektorist välja $\frac{3}{4}$ tagastatud või kompenseeritud varast (Põllumajandusministeerium 2003). 1990ndaid iseloomustab põllumajanduses ka pidev investeeringute puudujääk. Põllumajandustootmine tugines valdavalt nii moraalselt kui füüsiliselt amortiseerunud Nõukogude tehnikale, ehitistele ning rajatistele.

Põllumajandusega seotud tegevusalade klassifitseerimine statistika koostamisel on 20 aasta jooksul mitmel korral muutunud. Seetõttu kajastab joonis 4.5 aastate 1996–1999 osas põllumajanduse ja jahindusega tegelevate ettevõtete, aastate 2000–2004 osas põllumajanduse, jahinduse ja neid teenindavate tegevusalade ettevõtete ning aastate 2005–2009 osas taime- ja loomakasvatuse ning neid teenindavate tegevusalade ettevõtete investeeringuid. Sellegipoolest joonistuvad välja erinevused vaadeldaval alaperioodidel 1996–2001 ja 2002–2008.

Aastatel 1996–2001 investeerisid põllumajandusettevõtted põhivarasse kokku 110,6 mln eurot (keskmiselt 18,4 mln eurot aastas). Ajavahemikul 2002–2008, millesse jääb nii ELiga liitumise eelne periood kui liikmelisuse esimesed aastad, investeerisid põllumajandusettevõtted põhivarasse 723,8 mln eurot (keskmiselt 103,4 mln eurot aastas). Põllumajanduslike investeeringute seisukohast oleks õigem jagada periood 2002–2008 omakorda kaheks – aastatel 2002–2004 (ELiga liitumise eelne periood) investeeriti keskmiselt 48,2 mln eurot aastas, 2005–2008 (ELi liikmena) keskmiselt 144,8 mln eurot aastas. Seega kasvasid 21. sajandi esimesel dekaadil investeeringud põllumajandusse hüppeliselt (5,6 korda). Oma mõju on siin olnud nii ELiga liitumise eelsel SAPARDi investeeringutoetuste programmil, ELiga liitumise järgsetel riikliku arengukava 2004–2006 ning maaelu arengukava 2007–2013 investeeringutoetustel kui ka investeerimisaktiivsust võimendanud laenu- ja majandusbuumil aastatel 2005–2007. Põllumajandusettevõtetes hõivatute arv aga samal ajal vähenes 14,3 tuhandelt 10,2 tuhandeni⁴.

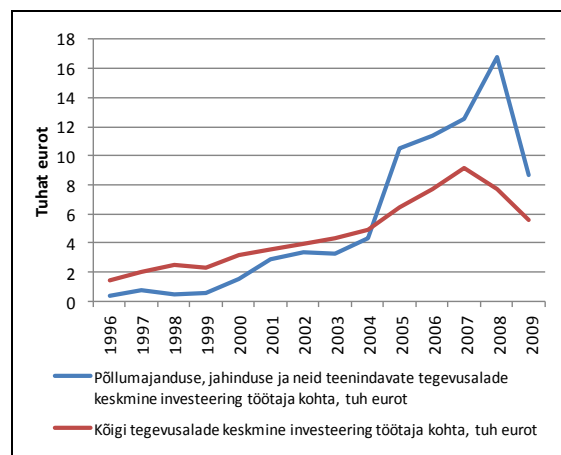
⁴ Siinjuures tuleb arvestada, et tegemist on põllumajandusettevõtetes, mitte põllumajandussektoris hõivatute koguarvuga.

Kui võrrelda põllumajandusettevõtete investeeringuid põhivarasse ühe töötaja kohta kõigi tegevusalade vastava keskmisega, siis ka siin on märgatav põllumajandussektori investeeringute hüppeline suurenemine alates 2005. aastast (joonis 4.6). Kui aastatel 1996–2001 investeerisid põllumajandustootjad ühe töötaja kohta kõigi tegevusalade keskmisest 56,0% võrra vähem, siis aastatel 2002–2004 vahe vähenes ning põllumajandussektori põhivarainvesteeringud ühe töötaja kohta olid kõigi tegevusalade keskmisest 16,5% võrra väiksemad. Aastatel 2005–2009 on aga põllumajandussektoris investeeringud põhivarasse ühe töötaja kohta olnud kõigi tegevusalade keskmisest 63,7% võrra suuremad. Majanduskriisi tingimustes (2008–2010) on investeeringud põhivarasse vähenenud nii majanduses tervikuna kui ka põllumajandussektoris. Seda, kas põllumajandusettevõtete investeerimistempo saavutab aastate 2007–2008 taseme, näitab lähitulevik.

Joonis 4.5. Põllumajanduse, metsanduse ja kalanduse valdkonna ettevõtete investeeringud põhivarasse ning keskmine töötajate arv 1996–2009.

Allikas: Statistikaamet (2011), autori koostatud

Joonis 4.6. Põllumajanduse, jahinduse ja neid teenindavate tegevusalade ning kõigi tegevusalade keskmine investeering põhivarasse ühe töötaja kohta aastatel 2000–2009.

Allikas: Statistikaamet (2011), autori koostatud

Aktiivse investeerimise tagajärjel on kasvanud põllumajandusettevõtete varade maht. Kui 1996. aastal oli põllumajandusettevõtetel vara ühe töötaja kohta keskmiselt 54,3% kõigi tegevusalade keskmisest, siis 2009. aastal moodustas põllumajandusettevõtete varade maht ühe töötaja kohta 77,5% kõigi tegevusalade keskmisest (joonis 4.7).

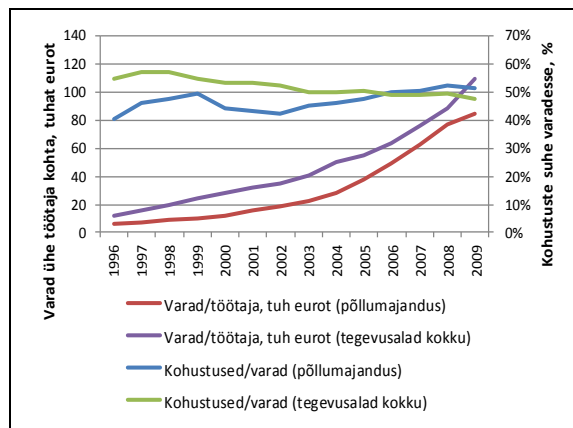
Võrdluseks, 1996. aastal moodustas põllumajandussektori brutopalk 60,7% ning 2009. aastal 81,1% Eesti keskmisest brutopalgast. See tähendab, et põllumajandusettevõtete keskmine varade maht ühe töötaja kohta ning keskmine brutopalk on kõigi tegevusalade vastavate keskmiste suhtes kasvanud ligilähedaselt samas tempos. Seega võib investeerimist põhivarasse pidada põllumajanduses üheks palgakasvu allikaks – uued tehnoloogiad on võimaldanud vähendada töötajate arvu, mis omakorda on võimaldanud maksta allesjäänud töötajatele rohkem palka. Samas nõuavad uued tehnoloogiad sektoris töötavatelt inimestelt ka kõrgemat kvalifikatsiooni.

Lisaks ühise põllumajanduspoliitika otsetoetustele ning investeeringutoetustele on kasvanud põhivara finantseerimine võõrkapitali abil. 2009. aastal moodustasid kohustused põllumajandustootjate koguvast 51,3% (kasv võrreldes 1996. aastaga 10,9 protsendipunkti), kõigi tegevusalade keskmine oli 47,8% (7,1 protsendipunkti vähem kui 1996. aastal). Seega on praegu põllumajandussektori võlakoorumus kõigi tegevusalade keskmisest mõnevõrra suurem. Sellest tulenevalt on kasvanud ka põllumajandusettevõtete finantsrisk ning haavatavus volatiilsetest hindadest tingitud sissetulekute varieerumise korral.

Ka Lätis ja Leedus on põllumajandustootjad ELiga liitumise järel agaralt investeerinud. Kui Eestis oli 2008. aastal põllumajandustootjal põhivara ning masinate ja seadmete keskmine väärtus 1 ha kohta 50% võrra suurem kui 2004. aastal, siis Lätis ja Leedus on kasv olnud veelgi kiirem (joonis 4.8). Soomes ja EL-12 riikides on varade mahu ja seega ka investeeringute kasvutempo olnud väiksem, põhivarade puhul vastavalt keskmiselt 4,9% ja 3,8% aastas. Eestis oli vastav näitaja 10,1%, Lätis 16,1% ja Leedus 15,1%.

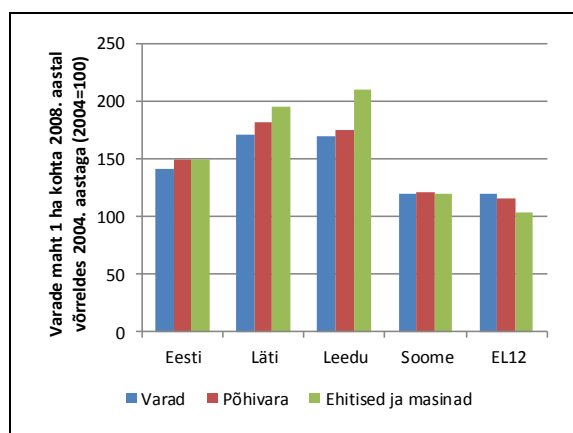
4.4. Maakasutus

Põllumajanduse kokkutõmbumine 1990ndate alguses väljendus ka põllumajandusmaa kasutuses. Kui 1990. aastal oli Eestis põllumaa pindala 1115,9 tuhat ha, siis 1995. aastaks vähenes see 21,7% võrra, s.o 873,8 tuhat ha-ni (tabel 4.4). 2001. aastaks vähenes põllumaa veel 22,4% võrra ehk 677,8 tuhat ha-ni. Põllumaa pindala vähenemine kestis 2004. aastani, mil see oli 519,3 tuhat ha (53,5% võrra väiksem kui 1990. aastal). Alates 2005. aastast on aga põllumaa pindala taas suurenenud, ulatudes 2010. aastal 645,1 tuhat ha-ni. Seda on 30,5% võrra vähem, kui oli kui 1990. aastal, kuid 24,2% võrra enam kui 2004. aastal.

Joonis 4.7. Varad töötaja kohta ning kohustuste suhe varadesse põllumajanduses ja kõigi tegevusalade keskmisena aastatel 1996–2009.

Allikas: Statistikaamet (2011), autori koostatud

Joonis 4.8. Põllumajandustootjate varade maht 1 ha kohta 2008. aastal võrreldes 2004. aastaga.

Allikas: FADN (2011), autori koostatud

Kokku oli Eestis 2010. aastal kasutuses 948,8 tuhat ha põllumajandusmaad (34,9% vähem kui 1991. aastal). Seega on põllumajandusmaa kasutus ligi 1/3 võrra väiksem kui iseseisvuse alguses, kuid ühise põllumajanduspoliitika erinevate toetusmeetmete toel on põllumajandusmaa kasutus ning põllukultuuride kasvupind võrreldes madalseisu tähistava 2004. aastaga 2010. aastaks viiendiku võrra kasvanud.

Sellest kasvust üle poole (55,9%) moodustab põllumajandustootmises mittekasutatav maa, mida säilitatakse heades põllumajandus- ja keskkonnatingimustes, pindala suurenemine 22 tuhat ha-lt 2004. aastal 109,4 tuhat ha-ni 2010. aastal. Hooldatud põllumajandusmaa pindala suurenemine on andnud silmnähtava panuse üldise maastikupildi paranemisse (vähenenud on hüljatud ja võsastunud maa pindala). Samas ei toodeta sellel maal jätkuvalt põllumajandussaadusi, s.t ei toodeta ka majanduslikku lisandväärtust.

Tähelepanu väärib ka mahepõllumajandusliku põllumajandusmaa kasv Eestis. 2010. aastal oli Eesti põllumajandusmaast 121,8 tuhat ha (ca 13,8%) mahepõllumajanduslikku maad (Maheklubi 2011).

Tabel 4.4. Põllumaa Balti riikides, Soomes ning EL-12 riikides 1990–2010, tuh ha

	1990	1995	Keskmine aastane muutus	2001	Keskmine aastane muutus	2008	Keskmine aastane muutus	2010	Keskmine aastane muutus	Muutus 1990–2010	Keskmine aastane muutus
Eesti	1116	874	-4,8%	678	-4,1%	598	-1,8%	645	3,9%	-42,2%	-2,7%
Läti	1688	1225	-10,1%	958	-4,0%	1170	2,9%	1173	0,1%	-30,5%	-2,0%
Leedu	2997	2947	-0,6%	1631	-9,4%	1861	1,9%	2120	6,7%	-29,3%	-1,9%
Soomes	2542	2141	-5,6%	2185	0,3%	2257	0,5%	2257	0,0%	-11,2%	-0,7%
EL-12	71 702	68 719	-1,4%	67 762	-0,2%	65 374	-0,5%	65 049	-0,2%	-5,3%	-0,4%

Allikas: Eurostat (2011), autori arvutused

Samas on suured käärid mahepõllumajandusliku maa osakaalu ning mahetoiduainete turuosa vahel. 2009. aastal moodustas Eesti mahetoiduainete müügikäive vaid 0,3% kõigi toiduainete müügikäibest (Eesti Konjunkturiinstituut 2010). Seega ka mahepõllumajanduses toetatakse suuresti maade hooldamist, millega ei kaasne olulisel osal lisandväärtust mahepõllumajanduslike toodete näol.

Põllumaa pindala vähenemine 1990ndatel ning kasv pärast ELiga liitumist on iseloomulik ka Lätile ja Leedule. Mõnevõrra eristub selles osas Leedu, kus perioodil 1990–1995 vähenes põllumaa pindala 1,7% võrra, samal ajal kui Eestis vähenes põllumaa 21,7% ning Lätis 27,4% võrra. Kui võrrelda aga muutusi perioodil 1996–2001, siis sel ajal vähenes põllumaa kasutus kõige enam Leedus. Lätis ja Leedus oli põllumaa pindala väiksem 2003. aastal, olles vastavalt 43,3% ning 49,1% võrra väiksem kui 1990. aastal. Kui vaadelda kogu perioodi 1990–2010, siis põllumaa pindala on kõige enam vähenenud Eestis (42,2% võrra). Nii Lätis kui Leedus oli põllumaa pindala 2010. aastal ligi 30% väiksem kui 1990. aastal.

Ka Soomes on põllumaa pind pärast ELiga liitumist (1995. aastal) kasvanud. 2010. aastal oli Soomes kasutuses 6,3% enam põllumaad kui 1996. aastal. EL-12 riikide kokkuvõttes on põllumaa kasutus aga stabiilselt vähenenud – perioodil 1990–2010 keskmiselt 0,4% võrra aastas.

Seega on põllumajandusmaa kasutus Balti riikides teinud läbi sarnase arengukõvera. Kui võrrelda maakasutuse näitajaid 1990. ja 2010. aastal, siis võib eeldada, et nii Eestis, Lätis kui Leedus on jätkuvalt võimalik põllumaad täiendavalt kasutusele

võtta. Ka Soomes kasvas põllumaa pind pärast ELiga liitumist, kuid perioodil 2008–2010 on kasv pidurdunud. EL-12 riikide kokkuvõttes on aga põllumaa pind vähenemas. Põllumaa pinna vähenemist nn vanades liikmesriikides kompenseerib aga kasv uutes liikmesriikides.

Põllukultuuride kasvupind

Lisaks sellele, et võrreldes 1990ndate algusega on kasutusel ligi kolmandiku võrra vähem põllumajandusmaad, on muutunud ka Eestis viljeldavate kultuuride osatähtsused (tabel 4.5)

Kui 1990. aastal oli Eestis peamiseks kasvatatavaks teraviljaks oder (66,4% tera- ja kaunviljade kasvupinnast), siis 2011. aasta esialgsete andmete järgi oli odra osakaal langenud 38,3%ni. Vähenenud on ka rukki ja kaera kasvupind, vastavalt 80,4% ja 13,2% võrra. Ligi viis korda on aga suurenenud nisu kasvupind, mis 2011. aastal moodustas 41,8% tera- ja kaunviljade kasvupinnast. Odra kasvupinna vähenemises mängib olulist rolli nõudluse vähenemine söödateravilja järele, kuna vähenenud on ka põllumajandusloomade arvukus. Samas on nisu keskmised saagid ning kokkuostuhinnad olnud odra vastavatest näitajatest kõrgemad, mistõttu nisu kasvupinna suurenemine on olnud ka majanduslikult põhjendatud.

Suhteliselt kõige enam on viimase 20 aasta jooksul suurenenud aga rapsi kasvupind. Põllukultuuride kasvupindade statistika kajastab rapsi kasvupinda alates 1995. aastast, mil see oli 6 tuh ha. 2011. aastal oli rapsi kasvupind Eestis 89,1 tuh ha ehk ligi 15 korda suurem kui 1995. aastal. Samas 2010. aastal oli rapsi kasvupind rekordiliselt 98,2 tuh ha.

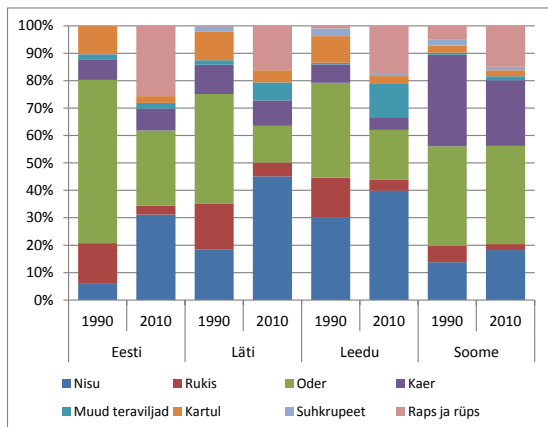
Tabel 4.5. Põllukultuuride kasvupind Eestis 1990–2011, tuh ha

	1990	1995	Keskmine aastane muutus	2001	Keskmine aastane muutus	2008	Keskmine aastane muutus	2011*	Keskmine aastane muutus	Muutus, 1990–2011
Tera- ja kaunviljad	397,1	308,0	-4,3%	277,8	-2,1%	313,9	1,8%	308,3	-0,6%	-22,4%
.. Oder	263,7	186,5	-5,9%	134,3	-6,8%	136,5	0,2%	118,1	-4,7%	-55,2%
.. Nisu	26,0	38,6	6,8%	59,6	9,1%	107,6	8,8%	128,9	6,2%	395,8%
.. Kaer	33,4	38,5	2,4%	48,1	4,6%	34,2	-5,0%	29,0	-5,3%	-13,2%
.. Rukis	65,9	32,0	-12,8%	20,9	-8,9%	21,4	0,3%	12,9	-15,5%	-80,4%
Tehnilised kultuurid	3,2	7,3	14,7%	28,3	31,1%	78,5	15,7%	90,4	4,8%	2725%
Köögivilid	5,2	4,6	-2,1%	3,3	-6,9%	2,4	-4,7%	2,9	6,5%	-44,2%
Kartul	45,5	36,9	-3,6%	22,1	-10,8%	8,7	-14,2%	9,2	1,9%	-79,8%
Söödakultuurid	665,3	493,9	-5,1%	506,4	0,5%	389,9	-3,8%	386,3	-0,3%	-41,9%
Põllukultuurid kokku	1 116,3	850,7	-4,6%	837,9	-0,3%	793,4	-0,8%	797,1	0,2 %	-28,6%

Allikas: Statistikaamet (2011), autori arvutused

* 2011. aasta andmed on esialgsed

Erinevate kultuuride külvipindade dünaamika on Balti riikides ja Soomes olnud sarnane (joonis 4.9). Erinevus seisneb pigem muutuste ulatuses, mitte suunas. Kõigis vaadeldavates riikides on suurenenud nisu osakaal külvipinnas ning vähenenud odra osatähtsus. Samuti on suurenenud rapsi külvipinnad ning vähenenud kaera ja rukki külvipinnad. Ka kartuli ja suhkrupeedi osatähtsus on vähenenud.

Joonis 4.9. Erinevate põllukultuuride külvipindade osatähtsus Balti riikides ja Soomes aastatel 1990 ja 2010, %.

Allikad: Eurostat (2011), Statistics Latvia (2011), Statistics Lithuania (2011), autori koostatud

Põllukultuuride saagikus

Põllukultuuride saak sõltub alati olulisel määral konkreetse aasta ilmast, kuid peale selle on olulised ka kasutatavad sisendid: seeme, väetised, taimekaitsevahendid, tehnoloogia, sordid, teadmised, majandamisoskused jne. Selleks, et tasandada ilmastiku mõju saagikuse varieeruvusele, on tabelis 4.6 toodud peamiste põllukultuuride saagikuse andmed kolme aasta libiseva kaalutud keskmisena. Nõnda tasandavad üksteisele järgnevad soodsamad ja ebasoodsamad aastad saagikuse varieeruvust ja trendid joonistuvad selgemini välja.

1990. aastate alguses kaasnes põllumajanduse struktuurse muutuse ning tootmismahdade ja hõive vähenemisega ka tagasimineku põllukultuuride saagikuses, mis on üks põllumajanduse osatootlikkuse näitajaid. 1995. aastal oli teraviljade kolme aasta libisev kaalutud keskmine saagikus 11,1% väiksem kui 1991. aastal. Rapsi puhul oli saagikuse langus 11,7%, samal ajal kui kartuli saagikus kasvas 9,4% võrra. Põllukultuuride (välja arvatud raps) saagikus

oli madalaim aastatel 1998–1999. Sellest ajast alates kuni 2008. aastani teraviljade ja kartuli saagikus kasvas. Perioodil 2001–2008 kasvas teraviljade agregeeritud keskmine saagikus keskmiselt 4,7% võrra aastas. Kõige kiiremini on seejuures kasvanud nisu saagikuse näitajad. Kartuli ja rapsi saagikuse kasv on olnud tagasihoidlikum, keskmiselt vastavalt 0,9% ja 0,3% aastas. Seejuures rapsi kolme aasta kaalutud keskmine saagikus on aastatel 2001–2010 kõikunud vahemikus 1474 ja 1649 kg/ha ning olulist keskmise saagikuse kasvu ei ole toimunud.

Samuti on tähelepanuväärne, et viimasel alaperioodil on põllukultuuride saagikus vähenenud. Lisaks ilmastikuoludele on selle põhjuseks 2008. ja 2009. aasta kokkuostuhindade madalaseisust ning majandussurustisest tingitult vähenenud väetiste kasutamine. Võrreldes 2008. aastaga kasutati põllukultuuridele mineraalväetisi 1 ha väetatud pinna kohta 2009. aastal 20,7% vähem ning 2010. aastal 13,1% vähem.

1990ndate alguses vähenes teraviljade saagikus kõigis Balti riikides (tabel 4.7). Suhteliselt kõige enam vähenes saagikus Leedus, kus baasperioodi saagikus oli kõrgem kui Lätis ja Eestis. Alaperioodidel 1996–2001 ja 2002–2008 aga teraviljade saagikus Balti riikides paranes. Kogu 20aastase perioodi jooksul on teraviljade keskmine saagikus kõige enam suurenenud Lätis (keskmiselt 2,2% võrra aastas). Eestis on keskmine aastane kasv olnud 1,6% ja Leedus 1,0%. Leedu suhteliselt napp saagikuse kasvutempo tuleneb osaliselt ka Leedu kõrgemast keskmisest saagikusest võrdlusperioodi alguses. Kõigis Balti riikides on vaadeldaval perioodil maksimaalne saagikus 71–75% võrra kõrgem kui minimaalne saagikus. Soomes ja EL-12 riikides on saagikuse maksimum olnud miinimumist 24–25% kõrgem. Saagikuse keskmine kasvutempo on olnud Soomes perioodi 1990–2010 kokkuvõttes 0,2% aastas ja EL-12 riikide kokkuvõttes 1,2% aastas. Seega on Balti riikides saagikuse keskmine kasvutempo olnud EL-12 riikide ja Soome vastavast näitajast kiirem. ELiga liitumise järel on Eestis teraviljade keskmine saagikus kasvanud keskmiselt 2,8% võrra aastas, EL-12 riikides oli kasv samal ajal 1,3% aastas. Eesti kiirema kasvutempo taga on mitmeid tegureid, millest võiks välja tuua väetiste ja taimekaitsevahendite rohkema kasutamise (nende kättesaadavust on parandanud ka otsetoetuste kasv), investeringud kaasaegsesse tehnoloogiasse ning paranenud oskusteabe.

Tabel 4.6. Peamiste põllukultuuride kolme aasta libisev kaalutud keskmine saagikus (kg/ha) Eestis aastatel 1991–2010

	1991	1995	Keskmine aastane muutus	2001	Keskmine aastane muutus	2008	Keskmine aastane muutus	2010	Keskmine aastane muutus	Muutus 1991–2010	Keskmine aastane muutus
Teravili kokku	2014	1791	-3,0%	2040	2,6%	2805	4,7%	2569	-4,3%	27,6%	1,3%
.. Oder	1 860	1733	-1,8%	2012	2,9%	2634	3,9%	2587	-0,9%	39,1%	1,8%
.. Nisu	2 374	1957	-5,0%	2220	2,6%	3225	5,5%	2900	-5,2%	22,1%	1,1%
.. Kaer	2 123	2005	-1,4%	1949	-0,6%	2454	3,2%	2204	-5,2%	3,8%	0,2%
.. Rukis	2 487	1897	-7,0%	2154	2,5%	3083	5,3%	2386	-12,0%	-4,1%	-0,2%
Raps	1 190	1051	-3,1%	1594	8,7%	1633	0,3%	1554	-2,4%	30,6%	1,4%
Kartul	13 051	14 278	2,2%	14 865	0,8%	15 789	0,9%	14 329	-4,7%	9,8%	0,5%

Allikas: Statistikaamet (2011), autori arvutused

Tabel 4.7. Teraviljade kolme aasta kaalutud libisev keskmine saagikus Balti riikides, Soomes ja EL-12 riikide kokkuvõttes aastatel 1990–2010, kg/ha

	1991	1995	Keskmine aastane muutus	2001	Keskmine aastane muutus	2007	Keskmine aastane muutus	2009	Keskmine aastane muutus	Muutus 1991–2009	Keskmine aastane muutus
Eesti	2 015	1 812	-2,6%	2 064	2,2%	2 679	4,4%	2 673	-0,1%	32,7%	1,6%
Läti	2 008	1 899	-1,4%	2 252	2,9%	2 778	3,6%	2 987	3,7%	48,8%	2,2%
Leedu	2 665	2 006	-6,9%	2 662	4,8%	2 776	0,7%	3 192	7,2%	19,8%	1,0%
Soomes	3 234	3 476	1,8%	3 327	-0,7%	3 403	0,4%	3 369	-0,5%	4,2%	0,2%
EL-12	4 875	5 265	1,9%	5 718	1,4%	5 852	0,4%	6 052	1,7%	24,1%	1,2%

Allikas: Eurostat (2011), autori arvutused

Tabel 4.8. Teraviljade kolme aasta libisev keskmine toodang Balti riikides, Soomes ja EL-12 riikide kokkuvõttes aastatel 1990–2010, tuh tonni

	1991	1995	Keskmine aastane muutus	2001	Keskmine aastane muutus	2007	Keskmine aastane muutus	2009	Keskmine aastane muutus	Muutus 1991–2009	Keskmine aastane muutus
Eesti	832	551	-9,8%	593	1,2%	788	4,8%	803	0,9%	-3,5%	-0,2%
Läti	1 352	849	-11,0%	960	2,1%	1 461	7,3%	1 590	4,3%	17,5%	0,9%
Leedu	2 805	2 207	-5,8%	2 514	2,2%	2 766	1,6%	3 332	9,8%	18,8%	1,0%
Soomes	3 435	3 473	0,3%	3 897	1,9%	4 052	0,7%	3 821	-2,9%	11,2%	0,6%
EL-12	172 934	172 518	-0,1%	194 300	2,0%	191 976	-0,2%	199 964	2,1%	15,6%	0,8%

Allikas: Eurostat (2011), autori arvutused

Põllukultuuride toodang

Vähenev teraviljade kasvupind ning saagikus Balti riikides 1990ndate alguses tings teraviljatoodangu olulise vähenemise. 1995. aastal (kasutatud on toodangu kolme aasta libisevat keskmist) toodeti Eestis teravilja 33,7% võrra vähem kui 1991. aastal, Lätis oli langus 37,3% ja Leedus pisut väiksem (21,3%) (tabel 4.8). Järgnevatel arenguperioodidel on teraviljatoodang Balti riikides suurenenud. Eestis ja Lätis kasvas toodangumaht kõige kiiremini aastatel 2001–2007. Leedus on aga kasv olnud kiireim viimasel kolmel aastal. EL-12 riikides on teraviljatootmine vaadeldaval perioodil läbi teinud kaks suuremat hüpet: 1994.–1997. aastal kasvas toodang 17,7% ja 2006.–2009. a 9,1% võrra. Keskmine aastane toodangu mahu kasvutempo on Lätis, Leedus, Soomes ja EL-12 riikides olnud suhteliselt sarnane (0,6–1,0% aastas). Balti riike eristab aga see, et siin suureneb jätkuvalt nii teravilja kasvupind kui saagikus, samal ajal kui EL-12 riikides teravilja kasvupind väheneb ning toodangu mahu kasv saavutatakse saagikuse paranemisega. Kui Läti ja Leedu teraviljatoodang ületas 2009. aastal 18–19% võrra 1991. aasta taset, siis Eestis oli samal ajal teraviljatoodang jätkuvalt (3,5% võrra) väiksem kui 1991. aastal.

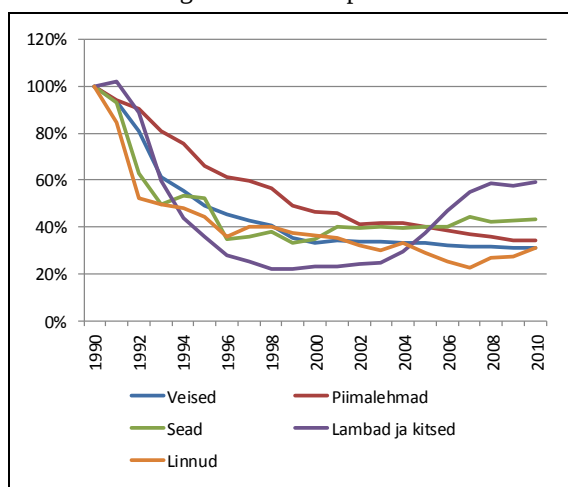
4.5. Loomakasvatus

Loomade ja lindude arv

Kui Eesti teraviljatoodang on pärast langust 1990ndatel ELiga liitumise järel taastunud ligikaudu 1990. aasta tasemel, siis loomakasvatussaaduste tootmismahd ei ole 20 aasta tagust taset saavutanud (joonis 4.10). Kõige enam vähenes siirdeaja alguses lammaste ja kitsede arv (80% võrra aastaks 1998), pärast ELiga liitumist on see aga kõige enam kasvanud. Kui 2003. aastal oli Eestis lambaid ja kitsi 34,3 tuhat, siis 2010. aasta lõpus oli neid 141,1% võrra enam. Lambaliha toodang on samal aja tõusnud 133,3% võrra. Lammaste ja kitsede arvukuse kasvu üheks peamiseks põhjuseks on ühise põllumajanduspoliitika toetusmeetmete rakendamine, mis muutsid selle tegevusala tasuvamaks. Samuti on paljud piimakarjakasvatusest loobunud väiksemad põllumajandustootjad hakanud kasvatama vähem investeringuid vajavaid ning vähem nõudlikke lambaid ja kitsi, eriti saartel, Lääne-Eesti ranniku-piirkonnas ning Lõuna-Eestis.

Ka sea- ja linnukasvatus on hakanud pärast langust kosuma. Seakasvatuse madalseisuks oli 1999. aasta, mil sigade arv moodustas 26,3% 1990. aasta tasemest. 2010. aasta lõpus oli sigade arv võrreldes

1999. aastaga 30,1% võrra suurem. Aastatel 2002–2008 ning 2009–2010 kasvas sigade arv aastas keskmiselt 0,8–0,9% võrra. Lindude arvu langus saavutas esimese põhja aastal 1996. Selleks ajaks oli lindude arv võrreldes 1990. aastaga vähenenud 66,0% võrra. Aastatel 1997–1998 lindude arv kasvas 13,4% ning 1999–2003 langes võrreldes 1998. aastaga 26,2% võrra. 2004. aastal kasvas lindude arv võrreldes 2003. aastaga 12,2% võrra. 2005–2007 toimus taas lindude arvu vähenemine. 2007. aastat võib linnukasvatustes pidada kogu vaadeldava perioodi madalseisu ajaks. Lindude arv oli siis 78,4% võrra väiksem kui 1990. aastal. 2010. aasta lõpus oli lindude arv 38,5% võrra suurem kui 2007. aastal. Et Eestis on linnukasvatusektoris üks väga suure osatähtsusega ettevõtte (AS Tallegg), siis on sektori arengut oluliselt mõjutanud antud ettevõtte käekäik – nii investeeringud kui tootmisprobleemid.

Joonis 4.10. Loomade ja lindude arvu dünaamika Eestis aastatel 1990–2010, 1990 = 100%.

Allikas: Statistikaamet (2011), autori koostatud

2010. aasta lõpuks oli võrreldes 1990. aastaga suhteliselt kõige enam (68,8% võrra) vähenenud veiste arv. Sealhulgas piimalehmade arv vähenes samal ajal 65,6%. Kui perioodil 1990–1995 vähenes veiste koguarv kiiremini kui piimalehmade arvukus (vastavalt 15,4% ning 8,6% aastas), siis hilisematel perioodidel on piimalehmade arvu vähenemine olnud kiirem kui veiste koguarvu vähenemine. 2010. aastal veiste koguarv isegi suurenes 0,7% võrra. Seega suurenes siirdeaaja alguses veisekasvatuse

kogutoodangus piima osatähtsus ning vähenes veiseliha ja noorloomade osatähtsus. Viimastel aastatel on aga suurenenud lihaste arv ning noorloomade eksport. 2011. aasta II kvartalil oli ka piimalehmade arv 0,6% võrra suurem kui aasta varem (veiste koguarv kasvas samal ajal 0,8% võrra). Kuigi see võib olla märk sellest, et veiste ja piimalehmade arvukus on Eestis tõusuteel, ei saa paari kvartali andmete tuginedes seda veel kindlalt väita.

Piimatootmine

Piimalehmade arvu vähenemine on üldine tendents nii EL-12 liikmesriikides, Soomes kui ka Balti riikides. Erinevused seisnevad taas muutuste kiiruses. Kui EL-12 riikides ning Soomes vähenes piimalehmade arv perioodil 1990–1995 vastavalt keskmiselt 3,0% ja 3,9% võrra aastas, siis Balti riikides vähenes lehmade samal ajal arv 7,5–12,9% aastas (tabel 4.9). Ka perioodil 1996–2001 kahanes Balti riikides piimalehmade arvukus 2–3 korda kiiremini kui EL-12 riikides ja Soomes. Aastatel 2002–2008 ning 2009–2010 on piimalehmade arvu vähenemine aeglustunud ja Balti riikide näitajad on samas suurusjärgus EL-12 riikide ning Soome näitajatega. Käesoleval perioodil on erandiks vaid Leedu, kus 2009.–2010. aastal on piimalehmade arv vähenenud keskmiselt 4,5% aastas. See võib olla üks põhjustest, miks samal ajal on suurenenud toorpiima eksport Eestist ja Lätist Leetu.

Võrreldes 1990. aastaga vähenes piimatoodang Eestis 2002. aastaks ja Leedus 1999. aastaks ligi poole võrra ning Lätis 2003. aastaks ca 60% võrra. Kui võrrelda piima tootmismahtu aastatel 2001 ja 2010, siis ei ole see Balti riikides viimase kümne aasta jooksul oluliselt muutunud (tabel 4.10). Leedus on viimastel aastatel piimalehmade arv suhteliselt vähenenud, seepärast on seal vähenenud ka piimatoodang. 2010. aastal toodeti Leedus 10,3% võrra vähem piima kui 2007. aastal. Soomes on piimatoodang 20 aastaga vähenenud 16,9% võrra (keskmiselt 1,0% aastas) ning EL-12 riikides on piimatoodang 3,5% võrra kasvanud (keskmiselt 0,2% aastas). Seega iseloomustab piima tootmismahтусid EL-12 riikides ja Soomes suhteline stabiilsus, mida võib põhjendada tootmiskvootidega reguleeritud turuga.

Tabel 4.9. Piimalehmade arv Balti riikides, Soomes ja EL-12 riikides 1990–2010, tuh, ning perioodi keskmine aastane muutus, %

	1990	1995	Keskmine aastane muutus	2001	Keskmine aastane muutus	2008	Keskmine aastane muutus	2010	Keskmine aastane muutus	Muutus 1990-2010	Keskmine aastane muutus
Eesti	281	185	-8,6%	129	-7,6%	100	-3,5%	97	-2,0%	-65,6%	-5,5%
Läti	535	292	-12,9%	209	-6,9%	170	-2,9%	164	-1,9%	-69,3%	-6,0%
Leedu	842	586	-7,5%	442	-5,5%	395	-1,6%	360	-4,5%	-57,3%	-4,4%
Soomes	487	402	-3,9%	352	-2,6%	288	-2,9%	284	-0,7%	-41,6%	-2,8%
EL-12	24 275	20 935	-3,0%	18 627	-2,4%	16 840	-1,4%	16 362	-1,4%	-32,6%	-2,1%

Allikas: Eurostat (2011), autori koostatud

Tabel 4.10. Piimatoodang Balti riikides, Soomes ja EL-12 riikides 1990–2010, tuh t

	1990	1995	Keskmine aastane muutus	2001	Keskmine aastane muutus	2008	Keskmine aastane muutus	2010	Keskmine aastane muutus	Muutus 1990–2010	Keskmine aastane muutus
Eesti	1 208	707	-11,3%	684	-0,7%	694	0,2%	675	-1,3%	-44,1%	-3,0%
Läti	1 892	944	-14,9%	846	-2,2%	832	-0,2%	831	-0,1%	-56,1%	-4,2%
Leedu	3 155	1 810	-11,8%	1 718	-1,0%	1 879	1,3%	1 733	-4,0%	-45,1%	-3,1%
Soome	2 811	2 468	-2,6%	2 530	0,5%	2 311	-1,3%	2 336	0,5%	-16,9%	-1,0%
EL-12	109 340	112 832	0,6%	112 640	0,0%	111 661	-0,1%	113 199	0,7%	3,5%	0,2%

Allikas: Eurostat (2011), autori koostatud

Tabel 4.11. Piimatoodang lehma kohta Balti riikides, Soomes ja EL-12 riikides 1990–2010, kg/lehm

	1990	1995	Keskmine aastane muutus	2001	Keskmine aastane muutus	2008	Keskmine aastane muutus	2010	Keskmine aastane muutus	Muutus 1990–2010	Keskmine aastane muutus
Eesti	4 303	3 811	-2,5%	5 319	6,4%	6 908	3,8%	6 999	0,7%	62,6%	2,6%
Läti	3 536	3 234	-1,8%	4 046	4,4%	4 883	2,7%	5 063	1,8%	43,2%	1,9%
Leedu	3 747	3 088	-3,9%	3 890	4,7%	4 761	2,9%	4 815	0,6%	28,5%	1,3%
Soome	5 772	6 134	1,2%	7 190	3,2%	8 013	1,5%	8 218	1,3%	42,4%	1,9%
EL-12	4 504	5 390	3,5%	6 047	2,3%	6 631	1,3%	6 918	2,1%	53,6%	2,3%

Allikas: Eurostat (2011), autori koostatud

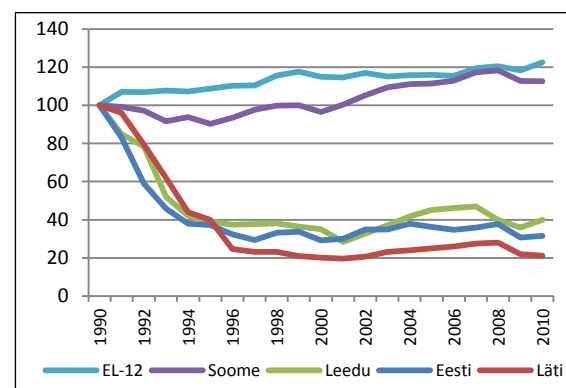
Samaaegne piimatoodangu suurenemine ning piimalehmade arvu vähenemine saab toimuda ainult siis, kui keskmine piimatoodang lehma kohta suureneb. Kui maailmas tervikuna kasvas piimatoodang lehma kohta perioodil 1990–2009 kokku 7,5% võrra (FAO 2011), siis Balti riigid, Soome ja EL-12 liikmesriigid kuuluvad maailma nende piirkondade hulka, kus produktiivsuse kasv on olnud oluliselt kiirem. Tabelist 4.11 nähtub, et aastatel 1990–2010 kasvas EL-12 riikides keskmine väljalüps piimalehma kohta 53,6% võrra (keskmiselt 2,3% aastas). Ka Soomes on piimakuse näitajad stabiilselt paranenud – perioodi keskmisena 1,9% aastas. Keskmine piimatoodang lehma kohta oli Balti riikides väikseim aastatel 1993–1994. Pärast seda, aastatel 1996–2001 ja 2002–2008, on aga piimalehmade produktiivsuse keskmine kasvutempo Balti riikides olnud kiirem kui EL-12 riikides ning Soomes. Viimastel aastatel on Eestis ja Leedus olnud piimakuse kasv EL-12 riikide ja Soome keskmisest väiksem. Üheks põhjuseks võivad siin olla 2008. ja 2009. aasta madalad piima kokkuostuhinnad, mille tõttu piimatootjad olid sunnitud vähendama söödaratsioonide energia- ja toitaine kontsentratsiooni, mis omakorda avaldus väiksemas produktiivsuse kasvus. Perioodi kokku võttes saab tõdeda, et Eestis on piimalehmade produktiivsus kasvanud kiiremini kui meie lähiriikides ja EL-12 riikides keskmiselt. Läti, Leedu ja Soome keskmised produktiivsuse kasvutempod jäävad aga EL-12 riikide keskmisele mõnevõrra alla.

Kuigi Eesti piimalehmade produktiivsuse kasvutempo on olnud muljetavaldav ja ületab ELi keskmist, ei järeldu sellest üheselt, et Eesti piimatootjate konkurentsivõime on väga hea. Kuigi aastatel 2004–2008 ehk pärast ELiga liitumist piimatoodang kasvas 6,4% võrra, on see aastatel 2009 ja 2010 olnud 2008. aasta tasemest mõne protsendi võrra väiksem. Oluliseks mõjuriks on seejuures olnud samasse perioodi jäänud piimahindade madalseis ning ma-

janduskriis. Kui vaadelda perioodi 2004–2010, siis on Eestis piimatoodang kasvanud 3,6% võrra ning EL-12 riikides 1,4% võrra. Kuna piima tootmismahd ei ole oluliselt kasvanud (seejuures ei ole piimakvoot Eestis tootmist reaalselt piiranud), siis sellest järeldub, et Eesti piimatootjatel pigem ei ole olulist kulueelist teiste ELi riikide piimatootjate ees. Kui see eelis oleks, siis oleks piimatootmine kasvanud kiiremini. Hoolimata tootmise kogumahu suhtelisest staatilisusest on sektori sees toimunud olulised muutused. Piimatootjate arv on ELiga liitumisest alates vähenenud ligi kaks korda. Seega on väiksema konkurentsivõimega tootjad sektorist lahkunud ning konkurentsivõimelisemad tootjad tootmismahdusid suurendanud.

Lihatootmine

Kui EL-12 riikides ja Soomes on lihatootmine viimase 20 aasta jooksul stabiilselt kasvanud (vastavalt 22,4% ja 12,7% võrra), siis Balti riikides ei ole siirdeaja eelne tootmismahd taastunud (joonis 4.11).

Joonis 4.11. Liha (sea-, veise- ja linnuliha) tootmismahu dünaamika Balti riikides, Soomes ja EL-12 riikides aastatel 1990–2010, 1990=100%.

Allikas: Eurostat (2011), autori koostatud

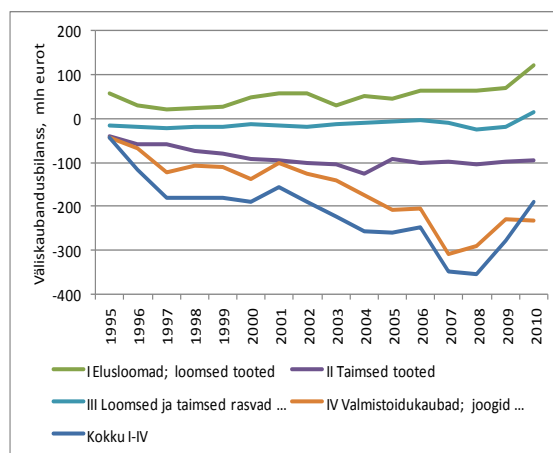
2010. aastal moodustas Eestis sea-, veise- ja linnuliha agregeeritud tootmismahd 31,6% 1990. aasta tasemest. Leedus oli sama näitaja 39,9% ning Lätis 21,2%. See tendents, et loomakasvatussaaduste tootmismahud ei ole taastunud siirdeperioodi alguse tasemel, samal ajal kui teraviljade ja õlikultuuride tootmismahud on taastunud ning osalt ka ületanud 1990ndate alguse taseme, on iseloomulik Kesk- ja Ida-Euroopa siirderiikidele tervikuna (Csaki 2008).

4.6. Põllumajandussaaduste väliskaubandus

Põllumajandustootmises toimunud muutused on mõjutanud ka põllumajandustoodete ja toidu väliskaubandusnäitajaid. Nõukogude Liidus oli Eesti põllumajandustoodete, eriti loomakasvatustoodete netoeksportija. Aastatel 1995–2010 on Eesti põllumajandustoodete ja toidukaupade väliskaubandusbilanss olnud stabiilselt positiivne KN I kaubajaotise (elusloomad; loomsed tooted) osas (joonis 4.12). Taimsete toodete, loomsete ja taimsete rasvade ning nende lõhustamissaaduste ja valmistoidukaupade osas on Eesti olnud netoimportija. Viimastel aastatel, kui Eesti elanike realsissetulekud ning ostuvõime on kahanenud, on impordi vähenemise tõttu paranenud ka IV kaubajaotuse (valmistoidukaubad, joogid, äädikas ja tubakas) kaubandusbilanss. Esimese nelja kaubajaotise kokkuvõttes on Eesti aga toidu ja põllumajandustoodete netoimportija. 2010. aastal oli nendes kaubagruppides kaubandusbilanss 193,1 mln euroga miinuses.

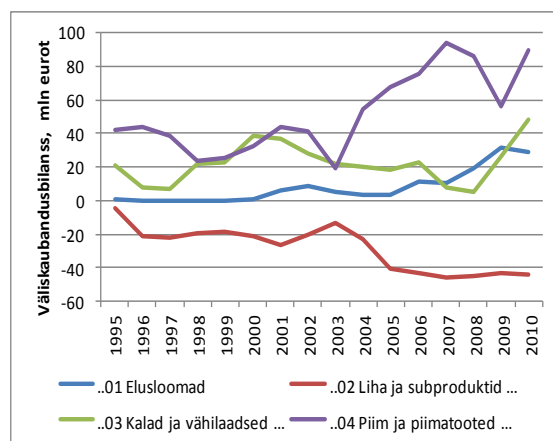
Kui analüüsida väliskaubandusbilanssi erinevate kaubagruppide lõikes, siis selgub, et I kaubajaotises (elusloomad; loomsed tooted) on Eesti olnud püsivalt piima ja piimatoodete (kaubagrupp 04), vesiviljelustoodete (kaubagrupp 03) ning elusloomade (kaubagrupp 01) netoeksportija (joonis 4.13). Pärast ELiga liitumist on oluliselt kasvanud piimatoodete ja elusloomade eksport. Viimaste aastate statistika näitab ka seda, et piimahindade madalseisu ajal (2009. aastal) suurenes elusloomade eksport ning piimahindade kasvades (2010. aastal) elusloomade eksport mõnevõrra vähenes. Lihatoodete (kaubagrupp 02) osas on Eesti olnud vaadeldaval perioodil netoimportija ning ELiga liitumise järgselt on Eesti netoimportija positsioon süvenenud.

Taimsete toodete väliskaubandusbilansis on pärast ELiga liitumist muutunud teravilja (kaubagrupp 10) ning õliseemnete (raps) (kaubagrupp 12) netoeksporti trend (joonis 4.14). Kui aastatel 1995–2004 võis nendes kaubagruppides pigem täheldada süvenevad netoimporti, siis perioodil 2005–2010 on Eesti nende kaubagruppide lõikes olnud netoeksportija. Kõõgiviljade (kaubagrupp 07) ning puuviljade (kaubagrupp 08) osas on aga Eesti jätkuvalt ning kasvavalt netoimportija.

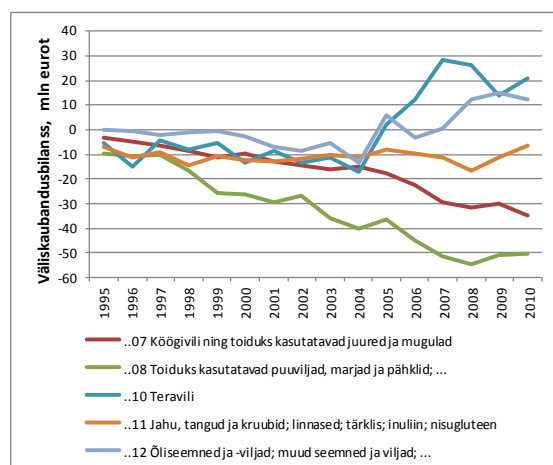
Joonis 4.12. Põllumajandustoodete ja toidukaupade (KN kaubajaotised I–IV) väliskaubandusbilanss aastatel 1995–2010, mln eurot.

Allikas: Statistikaamet (2011), autori koostatud

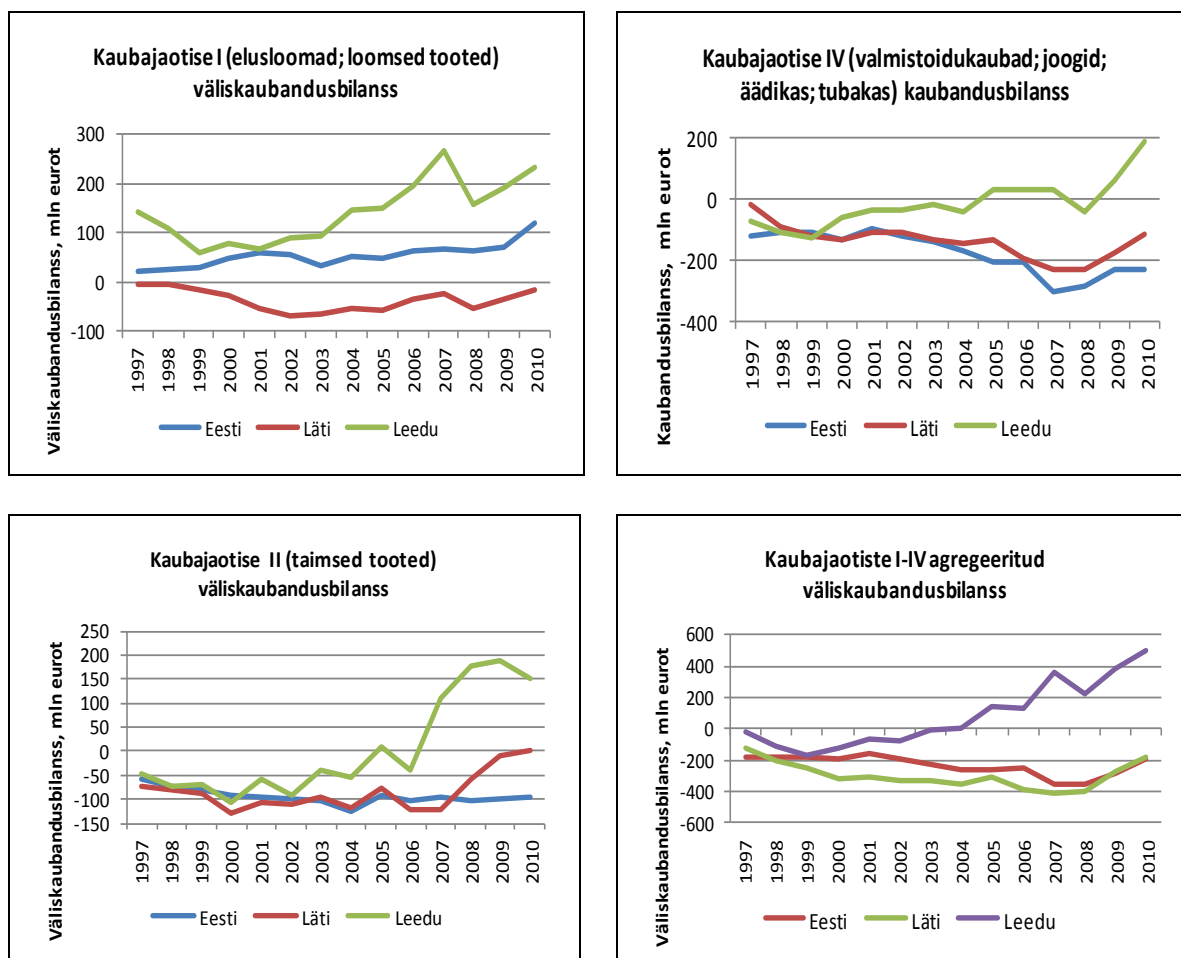
Joonis 4.13. I kaubajaotise (elusloomad; loomsed tooted) väliskaubandusbilanss kaubagruppides 01–04 aastatel 1995–2010, mln eurot.

Allikas: Statistikaamet (2011), autori koostatud

Joonis 4.14. II kaubajaotise (taimsete tooted) väliskaubandusbilanss kaubagruppides 07, 08, 10, 11 ja 12 aastatel 1995–2010, mln eurot.

Allikas: Statistikaamet (2011), autori koostatud

Joonis 4.15. Kaubajaotiste I, II ja IV ning kaubajaotiste I–IV agregeeritud väliskaubandusbilansid Balti riikides 1997–2010.

Allikad: Statistikaamet (2011), Statistics Latvia (2011), Statistics Lithuania (2011), autori koostatud

IV kaubajaotise (valmistoidukaubad; karastusjoogid; alkohoolsed joogid ja äädikas; tubakas ...) osas on Eesti olnud püsivalt netoeksportija ainult kaubagrupi 16 (lihast, kalast, vähilaadsetest, molluskitest ja muudest veeseligrootutest tooted) puhul. Ülejäänud kaubagruppides on Eesti olnud aastatel 1995–2010 netoimportija.

Kui vaadelda toidukaupade ning põllumajandustoodete väliskaubandusbilansse Balti riikides, siis selgub, et kõige suurem eksportija on nende kaubajaotiste lõikes Leedu, kus väliskaubandusbilansi ülejääk kaubagruppide I–IV kokkuvõttes oli 2010. aastal 501,8 mln eurot (joonis 4.15).

Kaubajaotiste I–IV kokkuvõttes oli Eesti ja Läti netoimport 2010. aastal ligikaudu sama suur, vastavalt 188,9 mln eurot ning 175,4 mln eurot. Läti väliskaubandusbilanss oli 2010. aastal positiivne vaid taimsete toodete puhul.

Kaubajaotiste I–IV osakaal koguekspordis oli 2010. aastal suurim samuti Leedus (18,0%). Lätis moodustas nende kaubagruppide eksport 17,9% koguekspordist ning Eestis 9,5%. Kuigi Lätis ja Leedus on toidukaupade ja põllumajandustoodete osatähtsus koguekspordis ligilähedastelt sama suur, ei saa sellest järeldada, et mõlemas riigis on põllumajandussektor ning toiduainetööstus tugev eksportöör. Leedu puhul see pigem on nii, sest Leedu on nende kaubajaotiste osas Balti riikides suurim eksportija. Läti puhul on põllumajandustoodete ja toidukaupade suur osatähtsus koguekspordis pigem indikaator sellest, et teiste majandussektorite eksport on suhteliselt nõrk. Sellele viitab Läti netoimportija positsioon nii kaubajaotiste I–IV kokkuvõttes kui ka jaotistes I, III ja IV.

4.7. Põllumajandustootmisega tegelemise lõpetamist mõjutavad tegurid Eestis

Uudised sellest, et põllumajandustootjate arv väheneb, pälvivad meedias tihti peale suurt tähelepanu. Mõneti on see mõistetav – ajakirjandus vajab dramaatilisi teemakäsitlusi ning taluniku otsust põllumajandustootmisest loobuda on kahtlemata võimalik dramaatiliselt esitada unistuste purunemisena ja traditsioonide hääbumisena, kuna talude taastamist 1990ndatel käsitleti ja käsitletakse tihti idealistliku või romantilise vaatenurga alt.

Põllumajandustootmisega tegelemise alustamine, tootmisprotsess ning ka tootmise lõpetamine on aga pigem majanduslikud küsimused, mistõttu käsitlen alljärgnevalt tootmise lõpetamist majandusliku uurimisprobleemina. Tootmise lõpetamine ning tootmise üleandmine järglastele on omavahel läbi-põimunud probleemid, mis põllumajanduse kontekstis on seotud talu elutsükliga ning laiemalt ettevõtluse kontekstis ettevõtte elutsükliga.

Lääne-Euroopas on põllumajanduslikud tootmisüksused tüüpiliselt peretalud, mida enamasti antakse põlvest põlve edasi (Glauben *et al.* 2004). Sellistes taludes toimub põlvkonnavaheetus tavaliselt iga 25–30 aasta järel (Schnicke *et al.* 2008). Eestis loodi suurem osa praegustest põllumajandustootmise üksustest alles 1990ndate alguses ning nende hulgas on nii peretalusid kui ka suuri põllumajandusettevõtteid, mis ehitati üles nullist, suudeti täielikult või osadena erastada. Samuti on Eestis esindatud põllumajanduslikud valdusettevõtted ehk *agri-holding*’ud⁵. Seega on Eesti põllumajanduslike tootmisüksuste struktuur võrreldes klassikalise Lääne-Euroopa mudeliga mitmekesisem.

Et suur hulk põllumajandustootjaid alustas ühel ajal, 1990ndate alguses, on nende talude või ettevõtete loomisest möödas ligikaudu 20 aastat. Võttes arvesse, et põlvkonnavaheetus toimub iga 25–30 aasta järel, on suur hulk põllumajanduslikke tootmisüksusi põlvkonnavaheutuse lävel. Aktiivsest juhtimisest tagasitõmbumisel põllumeestel on sisuliselt valida kolme võimaluse vahel – kas anda tootmisüksus üle järeltulijale, kelleks tavaliselt on pere või suguvõsa liige, müüa tootmisüksus tervikvarana või müüa masinad ja seadmed ning välja rentida põllumajandusmaa. Kuid põllumajandustootjad ei ole nende valikute ees ainult talu elutsükli lõpus. Tegevuse jätkamise ja lõpetamise vahel kaalub ratsionaalne põllumajandustootja igal aastal ning otsustab emmakumma kasuks lähtuvalt ratsionaalsetest majanduslikest kaalutlustest.

⁵ Suuremasse ettevõtete gruppi integreeritud (sh vertikaalselt või horisontaalselt) põllumajandustootjad. Põllumajanduslike valdusettevõtete omanikeks on tihti investorid teistest majandusharudest.

Ülevaade tootmise lõpetamist ja üleandmist mõjutavatest teguritest

Põllumajandustootmise lõpetamine ning üleandmine on pakkunud huvi väga paljudele uurijatele, kes on nende nähtuste uurimiseks kasutanud väga erinevaid lähenemisi ning meetodikaid. Palju on kasutatud ökonomeetrilise analüüsi võimalusi, samuti simulatsioonimudeleid, aga ka teoreetilist ning kirjeldavat lähenemist.

Nagu eespool mainitud, läbib talu tavaliselt kogu talu elutsükli: sisenemise, kasvu ja väljumise etapid (Boehlje, Eidman 1984; Potter, Lobley 1996; Glauben *et al.* 2004). Väljumise faasis on tootjal valida, kas tootmisüksus likvideerida või anda see edasi järeltulijale. Kui talu antakse edasi oma pere liikmele, siis optimeeritakse üleandmisele eelneval perioodil talu majanduslikku elujõulisust. Kui kaivatsetakse tootmine lõpetada, siis optimeeritakse eelnevalt talu likvideerimisväärtust (Glauben *et al.* 2002; Calus, van Huylenbroeck 2008). Tootmise lõpetamisele eelneb vastava otsuse langetamine ning otsustamisel võetakse arvesse otsustamise hetkel olemasolev informatsioon. Kuna tootmise lõpetamine on suur desinvesteering, võtab see rohkem aega ning tootmise tegelik lõpetamine toimub sisulisest otsustamisest mõned aastad hiljem (Peerlings, Ooms 2008).

Ettevõtte juhi, tema abikaasa ja potentsiaalsete talu ülevõtjate vanus on üks peamistest tootmise lõpetamise põhjustest (Väre 2006; Peerlings, Ooms 2008; Schnicke *et al.* 2008). Calus ja van Huylenbroeck (2008) leidsid oma uuringus, et tootmise läheneva üleandmise mõju hakkab avalduma siis, kui ettevõtte juht jõuab 45. eluaastasse. Talu ülevõtja varane määramine ajendab ettevõtte juhti investeerima ning ettevõtte majandamist parandama. Calus *et al.* (2008) leidsid, et talude negatiivne kasv (desinvesteering) algab keskmiselt ülevõtjate ettevõtte juhi 57. eluaastast. Seega sõltub talude arendamine talu elutsükli lõpufaasis oluliselt sellest, kas ettevõtjal on olemas järglane, kes tootmise üle võtab. Ka Väre (2006) leidis, et talude üleandmine toimub enamasti varasemas eas kui tootmise lõpetamine.

Peale ettevõtja vanuse mõjutavad talus tulevikus asetleidvate muutuste tõenäosust ka paljud teised tegurid. Üheks põhjuseks, miks talu ei anta järglasele üle, võib olla potentsiaalse ülevõtja puudumine või see, et järglastel ei ole huvi põllumajandustootmisega tegelda (Schnicke *et al.* 2008). Samuti on leitud, et enamikul juhtudel on tootmise üleandmine või lõpetamine seotud ettevõtte juhi kehva tervise või surmaga (Bentley, Saupe 1990; Gale 2003).

Kuna tootmise lõpetamine on strateegiline otsus, siis on leitud, et tootjatel, kes oma tootmisüksusi arendavad ja laiendavad, on üldiselt positiivsemad ootused tuleviku suhtes ning nad on vähem riskikartlikud (Hansson *et al.* 2008). Talude kasvu mõjutavate teguritena on välja toodud ka ettevõtjate haridustaset

ja juhtimisvõimeid (Breustedt, Glauben 2007; Schnicke *et al.* 2008). Ka tootmisüksusespetsiifiline inimkapital, mis on omandatud lapsepõlves, talus üleskasvamisel, suurendab üleantava füüsilise vara väärtust; seega hindavad järeltulijad tavaliselt oma vanemate maad kõrgema turuväärtusega kui teised pakkujad (Glauben *et al.* 2004). Eestis võib esimese põlve talunike puhul selline talus üleskasvamise ja talutöodes osalemise käigus omandatud inimkapital olla üheks nappivaks ressursiks. See võib olla üks põhjusi, miks nii suur osa 1990ndatel asutatud taludest on tootmise lõpetanud (Viira *et al.* 2009b).

Ka majapidamise suurus ja selle varade väärtus mõjutavad tootmisüksuste kasvu ja lõpetamist (Glauben *et al.* 2002, 2004; Väre 2006; Calus *et al.* 2008; Peerlings, Ooms 2008; Sahrbacher *et al.* 2008). Lisaks põllumajandusmaa olemasolule ja kättesaadavusele mõjutavad ettevõtete kasvu suuresti tööjõu ja kapitali kättesaadavus (Peerlings, Ooms 2008). Struktuurimuutused, üha suurenev kapitalivajadus ja suhteliselt madal oodatav tasuvus on osa põhjustest, mis selgitavad noorte talunike arvu vähenemist (Gale 2003; Williams, Farrington 2006; Schnicke *et al.* 2008). Tootmise lõpetamine suure finantskoormuse tõttu on tõenäosem nende talude puhul, kus ettevõtte juhid on oma karjääri algus- või keskfaasis, mil paljud kasutavad oma ettevõtte laiendamiseks võõrkapitali (Gale 2003). Riigiti erinev kapitaliturgude struktuur (Benjamin, Phimister 2002) ning suhtumine riski (Serra *et al.* 2004) võivad samuti mõjutada tootjate investeerimist või desinvesteerimist puudutavaid otsuseid, mis omakorda mõjutavad talude arvu muutumist mingis piirkonnas.

Paremad majanduslikud võimalused väljaspool põllumajandussektorit võivad ajendada noori talunikke – ning eriti potentsiaalseid talude ülevõtjaid – põllumajandussektorist väljuma, kuna väljaspool seda on soodsamad töövõimalused (Gale 2003; Williams, Farrington 2006; Schnicke *et al.* 2008). Tootjate lõpetamisotsuste ning väljaspool põllumajandust teenitava tulu vahelised seosed on muutumas järjest olulisemaks (Väre 2006). Pensionile minekuga kaasnev sissetuleku vähenemine ning talu asukoht mõjutavad oluliselt talunike varast pensionilejäämist, talude üleandmist ja tootmise lõpetamist.

Lisaks võib ühe aspektina, mis mõjutab talude üleandmist, esile tuua veel ebakindluse, mis võib olla nii sisemine kui väline. Seadusandluses tehtavad muudatused ning looduskeskkonna muutumine on väised tegurid, mis mõjutavad talu üleandmise võimalusi. Kui üldised majandustingimused või konkreetse talu majanduslik seis on selged ja head, on talu ülevõtmine järeltulija poolt tõenäosem kui ebasoodsas või ebakindlas poliitilises ning looduslikus keskkonnas (Calus *et al.* 2008). Siirderiikides on viimase 20 aasta jooksul toimunud palju väga põhimõttelisi majandusreforme ning muudatusi seadusandluses. Suhteline ebakindlus majandustingimuste

stabiilsuse osas ning samaaegne kiire kasv teistes majandussektorites võivad olla siirderiikides ning ka Eestis üheks põllumajandustootjate arvu kiire vähenemise põhjuseks (Viira *et al.* 2009b). Ka sellised ettevõtluskeskkonna tegurid nagu sotsiaalne keskkond ning kogukondade suhtumine ettevõtlikkusse, olemasolev taristu ning kaugus turgudest mõjutavad peretalude loomise ja üleandmise perspektiivikust (Rizov *et al.* 2001).

Kavatsused ja tootmise lõpetamine

Tootmise lõpetamist ning talude üleandmist uuritakse tihti põllumajandustootmise lõpetanud või järglasele üle andnud ettevõtjate küsitlemise teel. Samuti kasutatakse andmete saamiseks ankeetküsitlusi, kus uuritakse tootmisüksuste tegevjuhtide ja/või omanike kavatsusi tootmise lõpetamise või talu üleandmise suhtes. Viimasel juhul on aga probleemiks asjaolu, et tootjate kavatsused tootmisüksuse üleandmise kohta ei ole ajas püsivad. Väre (2007) hinnangul ei anna eakamate ettevõtjate ankeetküsitlustes toodud väited tootmisüksuse üleandmise kohta olulist ja väärtuslikku infot, mille alusel prognoosida tegelikke talude ülevõtmisi. Seega tuleks tootjate sektorst väljumist uurida tegeliku väljumise, mitte kavatsuste alusel. Calus *et al.* (2008) on leidnud, et 8% põllumajandustootjatest muudab igal aastal oma hinnangut tootmise ülevõtmise perspektiivide kohta. Kümne aasta jooksul enne tootmisüksuse üleandmist või sulgemist suureneb ebakindlus tootmise üleandmise suhtes, mis viitab sellele, et ettevõtte juhtide soovid ei ole alati kooskõlas nende laste tulevikuplaanidega. Vastuolud kavatsuste ja tegeliku käitumise vahel on suurimad keskmise suurusega tootjate puhul. Taludes, mille varade väärtus on väike, on enamasti kavatsused talu üleandmiseks ning ka tegelik ülevõtmine tagasihoidlikud. Suurtootjate puhul on nii kavatsused kui ka praktika seotud tugevalt tootmisüksuse üleandmisega. Keskmise suurusega tootjate puhul kavatsused ja praktika tihtipeale ei ühti, see viitab nende ebakindlusele oma tootmisüksuse perspektiivikuse osas.

Hoolimata kriitikast põllumajandustootjate kavatsuste küsitlemise kohta kasutab suur osa uurimustest siiski põllumajandusettevõtte juhtide arvamusi ja kavatsusi (Morris, Evans 2004). Vastupidiselt empiirilistele uuringutele, milles analüüsitakse üleandmise mõjutegureid põllumajandusloenduse andmete alusel, on ankeetküsitluste eeliseks detailse ja otsese informatsiooni saamine vastaja subjektiivsete hinnangute kohta (Glauben *et al.* 2004). Seega tuleb kavatsuste ja tegeliku käitumise lahknevust arvesse võtta ning ka aktsepteerida. Sellegipoolest võivad kavatsused mõjutada oluliselt ka tulevikus tehtavaid otsuseid. Tootmise lõpetamise kavatsus ei pruugi viia veel tootmise lõpetamiseni, kuid ilmselt ei ole see ka tegur, mis suurendaks ettevõtte kasvu tõenäosust. Seega on oluline uurida ka põllumajandustootjate kavatsusi ja neid mõjutavaid tegureid.

Põllumajandustootmisest loobumise kavatsusi mõjutavad tegurid Eestis

Põllumajandustootmisest loobumise kavatsusi uuriti Eesti Maaülikooli majandus- ja sotsiaalinstituudi 2007. aastal läbi viidud põllumajandustootjate tulevikuperspektiivide uuringu raames. Küsitluse valimisse kuulus 1000 põllumajandustootjat majandusliku suurusega üle 2 Euroopa suurusühiku (2007. aastal oli selliseid tootjaid Eestis kokku 7302). Küsitlusele vastas 284 tootjat, kuid et kõik vastajad ei vastanud kõikidele küsimustele, siis oli selles analüüsis võimalik kasutada 202 tootja vastuseid. Analüüsis oli tagajärgseks tunnuseks tootjate vastus küsimusele „Kas te kavatsete järgmise kolme aasta jooksul põllumajandustootmisest loobuda?“. Uuriti, kuidas 18 erinevat näitajat on seotud vastustega antud küsimuse osas. Analüüsimiseks kasutati klasteranalüüsi, logistilise regressiooni ning järjestatud logistilise regressiooni meetodeid (Viira *et al.* 2009b). Klasteranalüüsis jagati tootjad kümnesse rühma nii, et rühmad oleksid sisemiselt võimalikult homogeensed ning samal ajal üksteisest võimalikult erinevad. Rühmades 4, 6 ja 10 oli tootmise lõpetamise tõenäosus keskmisest väiksem (seega tootmise jätkamise tõenäosus oli keskmisest suurem) ning rühmades 8 ja 7 keskmisest suurem. Tabelis 4.12 on toodud andmed tootmise lõpetamise keskmisest väiksema ja suurema tõenäosusega põllumajandustootjaid iseloomustavate näitajate kohta.

Tootmise lõpetamise kavatsuste hindamisel kasutati skaalat, mille kohaselt vastus „jah“ = 1; „ei oska veel öelda“ = 0,5 ja „ei“ = 0.

Vastanud põllumajandustootjate keskmine vanus oli 55,8 aastat. Tõenäoliselt tootmist jätkavate tootjate hulgas on üks rühm (nr 6), milles vastajate keskmine vanus (64,1 aastat) oli kõigi vastajate keskmisest oluliselt kõrgem, ning tõenäoliselt tootmist lõpetavate tootjate hulgas üks rühm (nr 7) keskmisest oluliselt nooremate (46,7 aastat) tootjatega. Rühma nr 6 puhul on tegemist keskmisest väiksemate tootmisüksustega, mille juhid on enamasti pensionil ning jätkavad põllumajandustootmist elustiilina ilmselt seni, kuni tervis võimaldab. Teisel juhul on tegemist keskmisest põllumehest nooremate vastajatega, kelle tootmisüksuste suurus ei erine oluliselt kõigi vastanute keskmisest ning kel on veel võimalik ja mõistlik alustada uut karjääri teistel elualadel.

Madala loobumise tõenäosusega ettevõtete rühmades on nii keskmisest (145,8 ha) olulisest enam põllumajandusmaad (940,9 ha) harivaid tootjaid kui ka keskmisest oluliselt väiksemaid tootjaid (41,5 ha ja 47,2 ha). Tõenäoliste tootmise lõpetajate hulgas on aga üks rühm (nr 7), kus keskmine põllumajandusmaa pindala (190,8) ei erine oluliselt kõigi vastanute keskmisest. Need tulemused viitavad sellele, et Eestis on praeguste trendide jätkudes ka tulevikus iseloomulik pigem suurte ja väikeste tootjatega dualistlik põllumajandustootjate struktuur ning keskmise suurusega tootjatel on keeruline leida endale sobivat tootmismudelit, sest ainult peretööjõu abil ei ole võimalik enam hakkama saada ning samas ollakse liiga väikesed, et saavutada suurte investeeringute abil olulist mastaabisäästu.

Tabel 4.12. Väike ja suure põllumajandustootmise lõpetamise tõenäosusega tootjate rühmad

	Väike loobumise tõenäosus			Suur loobumise tõenäosus		Kõigi vastajate keskmine
Rühma number	4	6	10	8	7	
Rühma kuuluvate tootjate arv	23	25	18	13	20	
Tootmise lõpetamine	0,11***	0,12***	0,19*	0,62**	0,65***	0,37
Vanus	53,4	64,1***	52,8	55,3	46,7***	55,8
Peretööjõu osakaal	0,94***	0,83	0,15***	0,84	0,37***	0,70
Põllumajandussaaduste müügitulu osakaal sissetulekutest	0,56	0,60*	0,63**	0,61*	0,64***	0,49
Muude sissetulekuallikate osakaal sissetulekutest	0,03***	0,03***	0,04**	0,01***	0,07	0,09
Väljaspool tootmisüksust tööl käijate osakaal	0,09**	0,08***	0,11	0,69***	0,00***	0,26
Vähemsoodne piirkond	0,26*	0,32	0,39	0,23	0,45	0,47
Investeeringutoetused	0,00	0,00	0,83***	0,0	0,10	0,09
Põllumajandusmaa pindala, ha	47,2***	41,5***	940,9***	35,2***	190,8	145,8
Rendib maad välja	0,04**	0,00**	0,06*	0,85***	0,10	0,17
Rendimaa osakaal maakasutuses	0,20	0,12***	0,39*	0,10***	0,48***	0,26
Loomapidaja	0,89*	0,60	0,78	0,69	0,60	0,68
Põllumajandusmaa muutumine järgneval kolmel aastal	3,39**	2,76	2,83	3,08	3,80***	2,96
Järeltulijate olemasolu	2,61	2,24	2,61	2,00	3,65***	2,42
Teadmised	3,17**	3,88***	3,44	3,77*	3,75**	3,44
Rahalised vahendid	2,22***	3,08**	2,94	2,69	3,35***	2,69
Tervis	3,04	2,96	3,17	3,46**	3,45**	2,97
Perekonna toetus	4,30***	3,68	3,72	3,92	4,15***	3,62

Allikas: Viira *et al.* (2009)

* 0,1; ** 0,05; *** 0,01 (keskmisest statistiliselt oluliselt erinev vastaval usalduse nivool)

Põllumajandussektorist tõenäoliselt väljujate ühes rühmas (nr 8) oli 69%l vastanutest palgaline töökoht ka väljaspool oma tootmisüksust. Nende tootjate puhul võib palgatöö teises valdkonnas olla üks tootmise lõpetamise põhjustest. Sellest võib järeldada, et Eesti tingimustes tootmisüksuseväline palgatöö pigem soodustab põllumajandussektorist lahkumist, kuigi teistes riikides on leitud ka vastupidiseid seoseid. Selle rühma põllumajandustootjatest 85% rentis osa oma põllumajandusmaast välja teistele tootjatele. Seega võib maa väljarentimist (desinvesteerimist) pidada üheks eesmiseva sektorist väljumise indikaatoriks. Iseenesest ei saa seda pidada negatiivseks, kuna põllumajandussektorist väljudes saavad need inimesed oma sissetuleku teistest sektoritest ning tootmise lõpetamisega ei kaasne otseselt sotsiaalseid probleeme (töötus, vaesus), mida peaks lahendama riik või kohalik omavalitsus.

Kõige suuremate ettevõtete rühmas (nr 10), mis on väikese sektorist lahkumise tõenäosusega, oli investeeringutoetusi saanud 83% vastanutest. Seega leiab antud rühmas kinnitust investeeringute ja tootmise jätkamise tõenäosuse vaheline positiivne seos. Teistes rühmades oli investeeringutoetuse saajaid väga vähe.

Suur rendimaa osakaal on iseloomulik keskmise suurusega ning suurematele tootjatele. Ühtedel neist (rühm nr 7) on loobumise tõenäosus suur, teistel (rühm nr 10) väike. Seega ei saa klasteranalüüsi põhjal järeldada väga ühest seost rendimaa osakaalu ning tootmise lõpetamise vahel.

Rühmas nr 4, mida iseloomustab suur tootmise jätkamise tõenäosus, oli keskmine hinnang põllumajandusmaa suurenemisele järgmisel kolmel aastal positiivne (3,39 kui 3 tähendas, et põllumajandusmaa pind ei muutu). Seega soovivad sellesse rühma kuuluvad suhteliselt väikesed (keskmiselt 47,2 ha) tootjad oma tootmist laiendada. Samas aga hindasid nad keskmiselt madalamalt oma teadmisi ning raha-

lisi võimalusi, suhteliselt kõrgelt aga perekonna toetust. Hinnangut teadmiste ja rahaliste vahendite suhtelise nappuse kohta selles rühmas võib aga põhjustada ettevõtte kasvatamise soov, mis alati nõuab täiendavaid investeeringuid ning ideid oma ettevõtte kasvatamiseks.

Tootmist jätkavate keskmisest vanemate tootjate (rühm nr 6) hinnangud oma teadmiste ja rahaliste vahendite kohta olid aga keskmisest positiivsemad. Osalt seletab seda nii suurem elukogemus (teadmised) kui kindel täiendav sissetulek pensioni näol.

Põllumajandustootmise lõpetamise kavatsuse tõenäosust mõjutavate tegurite hindamiseks kasutati logistilist ja järjestatud logistilist regressiooni. Algsesse regressioonimudelitesse kaasati kõik 18 tabelis 4.12 ära toodud sõltumatut muutujat. Lõpliku regressioonimudelisse jäid kuus tegurit, mille mõju põllumajandustootmise lõpetamise tõenäosusele oli statistiliselt oluline. Tulemused on toodud tabelis 4.13.

Selgus, et põllumajandustootmise lõpetamise kavatsuse tõenäosus on väiksem nendes ettevõtetes, kus peretööjõu osakaal on suurem. Kuna peretööjõu osatähtsus on suurem väiksemates tootmisüksustes, siis võib sellest järeldada, et väiksemate tootjate puhul on üheks jätkusuutlikkust tagavaks teguriks pere liikmete osalemine talutöodes. Suuremad tootmisüksused kasutavad pigem palgalist tööjõudu ning nende puhul ei ole pere liikmete osalemine igapäevases tootmisprotsessis niivõrd oluline.

Samuti vähendab tootmise lõpetamise tõenäosust suurem mittepõllumajanduslike sissetulekute osakaal. See viitab aga sellele, et majandustegevust mitmekesistanud tootjad võivad olla jätkusuutlikumad. Majandustegevuse mitmekesistamine võib aidata maandada sissetulekuriske, mis põllumajanduses on ilmastikust ning hindade volatiilsusest tingituna suhteliselt suured.

Tabel 4.13. Põllumajandustootmise lõpetamise kavatsuse tõenäosust mõjutavad tegurid

Muutuja	Logistiline regressioon		Järjestatud logistiline regressioon	
	Regressioonikordaja	Standardviga	Regressioonikordaja	Standardviga
<i>Vabaliige/vabaliige 1</i>	-0,7696	0,9099	0,5172	0,6807
<i>Vabaliige 2</i>			2,0146***	0,6936
<i>Peretööjõu osakaal</i>	-1,2645**	0,5809	-1,0383**	0,4473
<i>Muude sissetulekuallikate osakaal sissetulekutest</i>	-5,4618**	2,1362	-0,9896	0,7847
<i>Põllumajandusmaa pindala, ha</i>	-0,0026**	0,0013	-0,0022***	0,0008
<i>Rendib maad välja</i>	0,6689	0,4628	0,8651**	0,3603
<i>Rendimaa osakaal maakasutuses</i>	1,3695**	0,6436	0,2015	0,4873
<i>Tervis</i>	0,1431	0,2360	-0,3504**	0,1745
	Pseudo R ² = 0,1134 Logaritmiline tõepärasuhe = 92,71 n = 202		Pseudo R ² = 0,0515 Logaritmiline tõepärasuhe = 200,05 n = 202	

Allikas: Viira et al. (2009)

**Statistiliselt oluline usalduse nivool 0,05

***Statistiliselt oluline usalduse nivool 0,01

Suurem põllumajandusmaa pindala mõjutab tootmise lõpetamise tõenäosust negatiivselt, s.t suuremad tootjad jätkavad tootmist suurema tõenäosusega. See ühtib Caluse *et al.* (2008) hinnanguga, et suurtootjate puhul on tootmise üleandmise tõenäosus suurem kui väikeste ning keskmise suurusega põllumajandustootjate puhul.

Asjaolu, et tootja rendib välja osa oma põllumajandusmaast, suurendab sektorist lahkumise tõenäosust. Nagu ka eespool mainitud, võib põllumajandusmaa väljarentimist käsitleda desinvesteeringuna ehk ettevõtte kokkutõmbumiseks. See on aga märk kavatsustavast tootmise lõpetamisest. Ka rendimaa suur osatähtsus ettevõtte maakasutuses suurendab tootmise lõpetamise kavatsuse tõenäosust.

Ettevõtte juhi hinnang oma tervisele osutus samuti statistiliselt oluliseks tootmisest loobumise kavatsuse mõjutajaks. Tootjatel, kes hindasid oma tervisliku seisundit paremaks, on tootmise lõpetamise tõenäosus väiksem. See kinnitab Bentley ja Saupe (1990) ning Gale'i (2003) tulemusi, mille kohaselt enamikul juhtudel on tootmise üleandmine või lõpetamine seotud ettevõtte juhi kehva tervise või surmaga

Põllumajandustootmisest loobumist mõjutavad tegurid Eestis

Kui eelmises alapeatükis käsitleti põllumajandustootmisest loobumise kavatsusi mõjutavaid tegureid Eestis, siis järgnevalt on vaatluse all tootmise lõpetamist mõjutavad tegurid. 2011. aastal viidi Eesti Maaülikooli majandus- ja sotsiaalinstituudis läbi

jätku-uuring nende põllumajandustootjate seas, kes osalesid 2007. aastal põllumajandustootjate tulevikuperspektiive käsitlevas küsitluses. Küsitlusandmed saadeti 279 eelmisel korral vastanule, kellest 228 vastasid ka seekordsele küsitlusele (vastamise määr 81,7%). Põllumajandustootmisest loobumise kavatsuste uuringus kasutati 202 tootja vastuseid. Nendest vastasid seekord 166 (vastamise määr 82,1%). Küsitluses uuriti ka seda, kas viimase kolme aasta jooksul on lõpetatud põllumajandustootmisega tegelemine. Seega on võimalik saadud vastuste alusel analüüsida põllumajandustootmise lõpetamist mõjutavaid tegureid tegelike lõpetamisotsuste, mitte enam kavatsuste alusel.

Vastajatelt küsiti uuringus, kas nad on aastatel 2007–2010 lõpetanud põllumajandustootmisega tegelemise. Küsimusele sai vastata „jah“ või „ei“. Selgus, et 166 vastajast 19,3% oli uuringu läbiviimise hetkeks põllumajandustootmisega tegelemise lõpetanud. Seega on tootmisest loobunud igal aastal keskmiselt 6,1% vastanutest, mis on vastavuses ka perioodi 2005–2010 keskmise aastase põllumajanduslike majapidamiste arvu vähenemise määraga (6,6%) (vt ptk 4.2).

Tootjate lõpetamisotsuseid mõjutavate tegurite analüüsimiseks kasutati logistilise regressiooni meetodit. Sõltuvaks muutujaks oli vastus küsimusele, kas tootja on põllumajandustootmisega tegelemise lõpetanud. Vastus „jah“ väärtustati ühega, vastus „ei“ nulliga. Regressioonanalüüsi tulemused on toodud tabelis 4.14.

Tabel 4.14. Põllumajandustootmise lõpetamise tõenäosust mõjutavad tegurid

Muutuja	Regressiooni-kordaja	Standardviga	Olulisuse tõenäosus
<i>Vabaliige</i>	0,9746	2,8525	0,7325
<i>Vanus</i>	0,0882	0,0278	0,0015***
<i>Peretööjõu osakaal</i>	-0,3887	0,8467	0,6462
<i>Põllumajandussaaduste müügitulu osakaal sissetulekute</i>	-0,5774	1,0183	0,5707
<i>Muude sissetulekuallikate osakaal sissetulekutes</i>	-0,9022	1,5884	0,5700
<i>Palgatöö väljaspool tootmisüksust</i>	1,5232	0,6274	0,0146**
<i>Vähemsoodne piirkond</i>	-0,3338	0,5386	0,5354
<i>On saanud investeeringutoetusi</i>	1,9615	1,2723	0,1231
<i>Põllumajandusmaa pindala, ha</i>	-0,0028	0,0035	0,4226
<i>Rendib maad välja</i>	0,6062	0,6018	0,3138
<i>Rendimaa osakaal maakasutuses</i>	-2,9482	1,2984	0,0232**
<i>Loomapidaja</i>	-0,1686	0,5630	0,7646
<i>Põllumajandusmaa muutumine järgneval kolmel aastal</i>	-0,6262	0,4098	0,1265
<i>Järehtulijate olemasolu</i>	-0,7057	0,3343	0,0348**
<i>Teadmised</i>	-1,0607	0,4829	0,0281**
<i>Rahalised vahendid</i>	0,0608	0,4063	0,8810
<i>Tervis</i>	0,0651	0,3711	0,8608
<i>Perekonna toetus</i>	-0,0903	0,3171	0,7758
Pseudo R ² = 0,3125			
Logaritmiline tõepärasuhe = 55,95			
n = 166			

Allikas: autori koostatud

**Statistiliselt oluline usalduse nivool 0,05

***Statistiliselt oluline usalduse nivool 0,01

Tulemused kinnitavad Väre (2007) ja Caluse *et al.* (2008) hinnanguid selles osas, et tootmise lõpetamise kavatsused ei ole üksüheselt võrreldavad tootmise tegeliku lõpetamisega. See tähendab aga ka seda, et tootmise lõpetamise kavatsusi mõjutavad tegurid on tootmise lõpetamist mõjutavatest teguritest osaliselt erinevad. Selgub, et vanus on üks oluline muutuja, mis mõjutab põllumajandustootmisest loobumist, s.t selle teguri mõju oli statistiliselt oluline. Mida kõrgem oli vastaja vanus 2007. aastal, seda suurema tõenäosusega ta järgneval kolmel aastal põllumajandustootmisega tegelemise lõpetas. See on kooskõlas paljude erinevate uuringute tulemustega (Väre 2006; Peerlings ja Ooms 2008; Schnicke *et al.* 2008, Calus, van Huylenbroek 2008).

Statistiliselt oluline oli ka väljaspool oma tootmisüksust palgatööl käimise mõju põllumajandustootmise lõpetamise tõenäosusele. 2007. aastal palgatööl käinud vastajad lõpetasid järgneva kolme aasta jooksul põllumajandustootmise suurema tõenäosusega kui need vastajad, kes palgatööl ei käinud.

Võrreldes tootmise lõpetamise kavatsusi mõjutavate tegurite analüüsitulemustega, selgus lõpetamist mõjutavate tegurite analüüsi käigus, et suurema rendimaa osakaaluga tootjate hulgas oli tootmise lõpetamise tõenäosus väiksem. See tulemus võib olla seotud asjaoluga, et rendimaa osatähtsus on suur keskmise suurusega ning suurtootjate puhul.

Üheks statistiliselt oluliseks teguriks, mis vähendas põllumajandustootmise lõpetamise tõenäosust, oli järeltulijate olemasolu. Vastajad pidid 2007. aastal andma viiepunktilisel skaalal hinnangu järeltulijate, kes võiksid tootmise tulevikus üle võtta, olemasolule. Tulemused näitavad, et tootjad, kelle hinnang järeltulijate olemasolule oli madalam, lõpetasid põllumajandustootmise suurema tõenäosusega kui need tootjad, kelle hinnangud antud küsimuses olid positiivsemad.

Selgus, et ka ettevõtjate hinnangud enda teadmiste osas mõjutasid tootmisest loobumise tõenäosust. Need, kes hindasid oma teadmisi teistest kõrgemalt, lõpetasid tootmise väiksema tõenäosusega. See tulemus viitab teadmiste, oskuste ja hariduse jätkuvale olulisusele ettevõtete jätkusuutlikkuse tagamisel. Teisest küljest võib sellest järeldada, et positiivsema enesehinnanguga ettevõtjatel on tootmise jätkamise tõenäosus suurem.

Statistiliselt nõrgalt oluliseks võib lugeda ka investeeringutoetuste mõju tootmise jätkamisele. Ettevõtted, mis olid enne 2007. aastat saanud investeeringutoetusi, jätkasid tootmist suurema tõenäosusega. Samuti oli statistiliselt nõrgalt oluline ettevõtte hinnang põllumajandusmaa muutumisele järgmisel kolmel aastal. Need ettevõtjad, kes vastasid 2007. aastal, et nende kasutatav põllumajandusmaa järgneva kolme aasta jooksul suureneb, lõpetasid tootmise väiksema tõenäosusega. Seega on investeeringud ning ettevõtte kasv jätkusuutlikkust tagavaks teguriks, samal ajal kui desinvesteeringud (näiteks

maa väljarentimine) ning palgatööl käimine viitavad pigem eesootavale sektorist väljumisele.

Kokkuvõte

Plaanimajandusest turumajandusse siirdumine Eesti majanduses ja põllumajanduses on nüüdseks lõppenud ning peamised reformid läbitud. Samas on Eesti ja teiste uute ELi liikmesriikide põllumajandus läbimas mõnes mõttes järgmist siirdeperioodi ELi liikmena. Põllumajandustoetused uutes ja vanades ELi liikmesriikides ei ole ühtlustunud ning seega võiks ka toetustasemetega ühtlustumise protsessi mõnes mõttes vaadelda siirdeprotsessina.

Eesti põllumajanduslike majapidamiste struktuur on 20 aastaga läbi teinud kiire arengu. 1990ndate alguses loodi täiesti uus eraomandusel põhinev põllumajandustootjate struktuur. Kümne aasta jooksul kasvab põllumajanduslike majapidamiste arv plahvatuslikult ning sellele järgneva kümne aasta jooksul tõmbub majapidamiste arv kiiresti kokku. Peamiselt on põllumajanduslike majapidamiste arv vähenenud väga väikeste tootjate arvelt, kes ei suuda tavapärasel põllumajandustootmisel suuremate tootjatega konkureerida ning tootmisega enda leibkonnale vajalikku sissetulekut kindlustada. Tootjate arvu vähenemise kiiruse aeglustumine viitab aga siirdeprotsessi lõpu lähenemisele ka selles aspektis. Üle 2 ESU suuruste põllumajandustootjate arv on Eestis vähenenud samas tempos nagu nn vanades ELi riikides (keskmiselt 2–3% aastas). Seega on suuremate tootjate puhul tootjate arvu vähenemise näol tegemist normaalse struktuurimuutusega.

Põllumajandustootmise lõpetamine on Eestis enam seotud tootjate kõrge vanusega, kehva tervise ning tootmisüksuse ülevõtja puudumisega oma peres. Samuti on lõpetamise põhjusteks ka tootmisüksuse väikus ning talupidamisest tulusama palgatöö olemasolu, mistõttu renditakse osa oma põllumajandusmaid välja teistele tootjatele. Kui üldine elatustase ning keskmine palk tõuseb, siis suurenevad ka põllumajandustootja leibkonna vajadused. Neid on võimalik rahuldada kas oma põllumajanduslikku tootmist suurendades või tulusamasse valdkonda siirdudes. Seega on majanduse üldine areng üks tegur, mis põhjustab keskmise põllumajandusliku majapidamise suurenemist ning majapidamiste arvu vähenemist. Põllumajandustootmise jätkamist soodustavad aga ettevõtte sissetulekuallikate mitmekesistamine, teadmiste täiendamine ning investeeringud. Tootmise jätkamine on tõenäoline ka nn suurtootjate seas.

Eestile on iseloomulik duaalne põllumajandustootjate struktuur, kus suhteliselt suur hulk väiketootjaid kasutab suhteliselt väikest osa põllumajandusmaast ning suhteliselt väike arv suuremaid tootjaid kasutab enamikku põllumajandusmaast. Seetõttu on Eestis ebavõrdsus põllumajandusmaa kasutuses suhteliselt suur. Lätis ja Leedus on maakasutuse ebavõrdsus erinevate tootjate vahel pisut väiksem ning Soomes märgatavalt väiksem. Sellise suure

ebavõrdsusega kaasnevad aga raskused erineva suurusega tootjate vahelise koostöö arendamisel. See raskendab ka sektoriüleste arengueesmärkide kokkuleppimist, kuna erineva suurusega tootjatel on erinevad arenguvajadused. Seega tuleks kaaluda suuremate ja väiksemate tootjate jaoks erinevate poliitikate ellukutsumist.

Tõenäoliselt ei suuda väiksemad majapidamised konkureerida suurtootjatega teraviljade, õlikultuuride ja piima masstootmises. Nendes valdkondades on suurtootjad oma tehnoloogiad uuendanud ning neil on konkurentsieelis. Seega tuleb väiksematel põllumajandustootjatel leida valdkonnad, kus neil on suurtootjatega võrreldes eeliseid, milles nende toodang eristub suurtootjate omast või millega suurtootjad ei tegele. Kui uurida põllumajandussaaduste väliskaubandusbilanssi kaubagruppide lõikes, siis võiks väiketootjate jaoks edukamad valdkonnad olla need, kus Eesti on praegu netoimportija ning kus toodangu rahaline väärtus ühe hektari põllumajandusmaa kohta on suurem. Sellised valdkonnad on näiteks puu- ja kõõgiviljakasvatus, puukoolid, maitsetaimede kasvatamine jne. Selleks, et väiketootjate pakutavad kaubakogused huvitaksid ka jaemüüjikke, tuleks neil ühistegevuse kaudu koordineerida nii oma kaupade tootmist kui turustamist.

Samuti on üheks eristumise võimaluseks piirkondlike või kvaliteedipõhiste kaubamärkide loomine. Sellesuunalist liikumist on viimastel aastatel põllumajandussektoris olnud ka märgata. Atraktiivse „looga“ ning kvaliteetsed ja teistest eristuvad tooted annavad võimaluse oma kauba eest kõrgemat hinda küsida ning seega toodavad ka suuremat lisandväärtust.

Põllumajanduse kokkutõmbumisega kadus 20 aasta jooksul sellest sektorist 86,8% töökohtadest. Seda on rohkem kui teistes majandusharudes ning suhteliselt rohkem kui Lätis ja Leedus. Maapiirkondade seisukohast on aga positiivne see, et kõikidel teistel tegevusaladel on hõivatute arv kasvanud ning praeguseks on maa-asulates hõive oluliselt mitmekesisem kui siirdeaja alguses. Positiivseid arenguid kajastab ka põllumajandussektori töötajate keskmise töötasu lähenemine kõigi valdkondade keskmisele. Põllumajanduses hõivatute arvu kiire vähenemine on lõppenud ning viimastel aastatel ei ole selles sektoris hõivatute arv vähenenud.

Põllumajandussektori reorganiseerimise järel vähenes tunduvalt põllumajandustootjate investeerimisvõime ning 1990ndatel aastatel tekkis põllumajandussektoris suur investeeeringute puudujääk. ELiga liitumise järgselt toimus aga põllumajandussektoris investeeeringutoetuste toel ning laenude ja liisingute abil omamoodi investeerimisbuum ning keskmiselt ühe töötaja kohta investeeriti enam kui majanduses tervikuna. See annab alust eelduseks, et mõningase viitaja järel võiks suurte investeeeringute mõjul kasvada ka Eesti põllumajandustoodang. Agara investeerimise tagajärjel on Eesti põllumajandustootjatel

suhteliselt suured kohustused pankade ja liisingufirmade ees. Kuna põllumajandussaaduste hindade volatiilsus on tõusnud, siis on kasvanud ka risk, et hindade madalseisu ajal ei suuda ettevõtted oma kohustusi täita. Investeeeringud on kindlasti ka edaspidi Eesti põllumajanduse konkurentsivõime tõstmiseks olulised. Silmas tuleks aga pidada seda, et ei võetaks liigseid kohustusi, ning et investeeeringutega kaasneks tootlikkuse kasv ning ka toodangumahtude kasv.

Siirdeajal vähenes põllumaa kasutus Eestis ligi 50% võrra. Pärast ELiga liitumist on see taas ligi viien-diku võrra kosunud. Sarnane arengukõver on iseloomulik ka Lätile ja Leedule. Iseäralik on aga see, et põllumajandusmaa suurenemisesse on suurima panuse (üle 50%) andnud heades põllumajandus- ja keskkonnatingimustes hoitava maa pindala suure-nemine. Põllumajandusmaade hooldamine parandab küll maapiirkondade maastikupilti ning aitab vältida põllumajandusmaa pindala kui ressursi vähenemist (mis oli iseloomulik 1990ndatele), kuid sellega ei kaasne põllumajandustoodete näol lisandväärtuse tootmine, mis võiks majanduse arengusse oma positiivse panuse anda.

Ka mahepõllumajanduslikku maad on Eestis suhte-liselt palju (13,8% põllumajandusmaast, millest omakorda 80% on rohumaad), kuid mahepõlluma-jandusliku toidu osakaal toidukaupade müügist on kaduvväike. Seega on väga suur kasvuruum mahe-põllumajandusliku toodangu kasvatamisel ning tarbijateni viimisel.

Viimase 20 aastaga on muutunud ka viljeldavate põllukultuuride osatähtsused. Kõige enam on kas-vanud nisu ja rapsi kasvupinnad. Sama suundumus on omane ka teistele Balti riikidele ja Soomele. Selle põhjuseks on nisu ja rapsi suhteliselt kõrge-mad kokkuostuhinnad ning nõudluse vähenemine söödateraviljade järele. Lätis ja Leedus on teravilja-de kogutoodang ületanud juba siirdeaja alguse ta-seme. Eestis on jõutud 1990. aasta taseme lähedale. Teraviljatoodangu taastumine on iseloomulik ka teistele siirderiikidele. Samas ei ole neis riikides samas mahus taastunud loomakasvatussaaduste tootmine.

Piimatoodang jääb nii Lätis, Leedus kui Eestis praegu väiksemaks kui 60% 1990. aasta tasemest. Lätis toodetakse liha ca 20%, Eestis ca 30% ning Leedus ca 40% 1990. aasta tasemest. Siiski on Eestis pärast ELiga liitumist kasvanud lammaste ja kitsede arv, tõusuteel on ka lindude ja sigade arvu-kus. Ka veiste arv on pisut kasvanud, kuid vara on veel öelda, kas see tähendab suunamuutust senises langustrendis.

Piimatootmine on kõige vähem vähenenud Eestis ning kõige enam Lätis. Leedus on viimastel aastatel piimatoodang vähenenud ca 10% võrra, mis on suurendanud Balti riikides piimatööstuste vahelist konkurentsi toorpiima hankimisel. Ka Eestis toode-tavast piimast on viimastel aastatel üle 10% töödel-

dud Lätis ja Leedus. Kui põllumajandustootjate seisukohast ei ole vahet, kas piim toodetakse siin või seal, siis Eesti majandusarengu seisukohast oleks oluliselt kasulik, kui Eestis toodetud tooraine väärindatakse Eestis.

Kui Eesti oli nõukogude ajal suur loomakasvatuseksportija, siis 1990ndatel sai Eestist toidukaupade netoimportija. Praegusel ajal on Eesti elusloomade ja piima netoeksportija, samal ajal kui liha imporditakse riiki rohkem kui eksporditakse. Ka teraviljade ja õlikultuuride osas on Eestist pärsast ELiga liitumist saanud netoeksportija. Samas ei toodeta Eestis piisavalt puu- ja köögivilju, s.t Eesti on nende netoimportija. Puu- ja köögiviljade kasvatamine võiks olla üheks arenguvõimaluseks väiksematele taimekasvatussaaduste tootjatele, kes ei suuda tavapärasel teraviljatootmises suuremate tootjatega konkureerida.

Eesti on piima, elusloomi, teravilja ning õliseemneid eksportiv riik. Selleks, et Eesti põllumajandustootjad oleks oma kaupadega maailmaturul konkurentsivõimelised, tuleb neil jätkuvalt tõsta oma tootlikkust. Piimatoodang lehma kohta ning teravilja saagikus iseloomustavad osatootlikkust. Nende näitajate areng on Eestis viimase 20 aasta jooksul olnud EL-12 riikidega võrreldes mõnevõrra kiirem, kuid mitte palju kiirem. Eesti keskmine piimatoodang lehma kohta on ELi riikide võrdluses kõrgel tasemel, kuid teraviljade saagikused on ELi keskmisest kaugel ning jäävad alla ka Läti, Leedu ja Soome näitajatele. Kõrget piimakust ja teraviljade saagikust ei saa aga seada eesmärgiks omaette. Väga hoolikalt tuleb kalkuleerida seda, kui kallis see täiendav piima- või teraviljakilo on. Seega on oluline panustada teadustöösse ning nõuandesse, mis aitaks tõsta põllumajandustootjate tootlikkust, võttes arvesse ka tootlikkuse suurendamisega kaasnevaid positiivseid ja negatiivseid majanduslikke aspekte. Samuti on oluline suurendada eksporttoodete töödelduse astet ning seega ka lisandväärtust. Selleks tuleb rohkem panustada toiduainetööstuse ning teadus- ja arendusasutuste koostöösse.

Kaasaegne tehnoloogia nõuab põllumajandustootjalt üha paremat oskusteavet. Põllumajandustootmise lõpetamise põhjuste analüüs tõstis esile teadmiste ja tootmise jätkamise vahelise positiivse seose. Seega on oluline, et tänapäeva põllumajandustootjad osaleksid aktiivselt elukestvas õppes ning tulevased põllumajandustootjad saaksid kaasaegse hariduse, kuna see tõstab nende konkurentsivõimet.

Üheks oluliseks Eesti põllumajandussektori ees seisvaks väljakutseks on nn põlvkonnaprobleem. Paljud praegused tootjad on jõudnud ikka, kus nad sooviksid lähedekaadil oma tootmisüksuse üle anda. Jätkuvalt on Eestis põllumajanduslike majapidamiste arvu vähenemise kiirus suurem kui nn vanades ja stabiilsetes ELi liikmesriikides. Põllumajanduslike majapidamiste arvu vähenemine ei ole iseenesest probleemiks. Kui põllumajandustootmise lõpetanud

ettevõtjad siirduvad teistesse majandussektoritesse või jäävad pensionile, siis võib nende seisukohast pidada põllumajandussektorist väljumist sujuvaks ning sellega ei kaasne otseselt sotsiaalseid probleeme (töötus, heitumus).

Arvestades aga Eesti põllumajandusele iseloomulikku maakasutuse ebavõrdsust, on olulisem küsimus see, kas keegi võtab nn loobujate tootmisüksused üle ja kes on ülevõtjaks. Kas loobujate arvelt suudavad oma ettevõtteid kasvatada väiksemad ja keskmise suurusega tootjad või liigub see maa suurtootjate kasutusse. Esimesel juhul maakasutuse ebavõrdsus väheneks, teisel juhul suureneks. Eelitatavam võiks olla ebavõrdsuse vähenemine, sest see aitaks kaasa sektoriüleste arengueesmärkide kokkuleppimises ning koostöö tegemises.

Eesti põllumajandus on viimase 20 aasta jooksul läbinud nii kiire languse ajajärgu (1990–2001) kui ka suhteliselt kiire kasvu ajajärgu (2002–2008). Sama kehtib ka meie naabrite Läti ja Leedu kohta. Viimaste aastate „toidukriisi“ ja majanduskriisi tingimustes on põllumajandussektori arengut iseloomustavate erinevate näitajate kasvutempod aeglustunud. Seega võib tõdeda, et Eesti põllumajandus on jõudnud stabiilsemasse arenguetappi. Kuid praeguses arenguetapis on põllumajandussektor silmitsi juba uute, senisest keerukamate väljakutsetega. Üha enam tuleb panustada tootlikkuse ja lisandväärtuse kasvatamisse, mis tagaks Eesti põllumajandus- ja toidusektori konkurentsivõime rahvusvahelistel turgudel olukorras, kus maailma rahvastik on jätkuvalt kasvav, põllumajandusmaa pindala on piiratud ning kliimamuutused tekitavad piirkondlikke tootmisprobleeme ja ebakindlust.

Kasutatud kirjandus

- Benjamin, C., Phimister, E. 2002. Does capital market structure affect farm investment? A comparison using French and British farm level panel data. – *American Journal of Agricultural Economics* 84(4), pp. 1115–1129.
- Bentley, S. E., Saupe, W. E. 1990. Exits from Farming in South-western Wisconsin, 1982–1986. – *Agricultural Economic Report No. 631*. Washington DC: U.S. Department of Agriculture.
- Boehlje, M. D., Eidman, V. R. 1984. *Farm management*. New York: John Wiley.
- Breustedt, G., Glauben, T. 2007. Driving Forces Behind Exiting from Farming in Western Europe. – *Journal of Agricultural Economics* 58 (1), pp. 115–127.
- Calus, M., van Huylenbroeck, G. 2008. The succession effect within management decisions of family farms. – *Proceedings of the XII kongress of EAAE „People, food and environments: Global trends and EU strategies“*, 26–29 August 2008, Ghent, Belgium.
- Calus, M., van Huylenbroeck, G., van Lierde, D. 2008. The relationship between farm succession and farm assets on Belgian farms. – *Sociologia Ruralis*, 48 (1), pp. 38–56.

- Csaki, C. 2008. A Joint IAAE-EAAE Seminar Agricultural Economics and Transition: „What was expected, observed, and learned.“ – Studies in Agricultural Economics No. 108, pp. 5–18.
- Eesti Konjunktuuriinstituut. 2010. Kohalike mahepõllumajandustoodete ja –toidukaupade turg Eestis 2009. aastal. http://www.agri.ee/public/juurkataloog/UURINGUD/eki_muud_uuringud/Kodumaise_mahetoidu_turg_Eestis_2009._aastal.pdf
- Eurostat 2011. Eurostati andmebaas.
- FADN 2011. Farm Accountancy Data Network. Public Database. Standard measures. http://ec.europa.eu/agriculture/rica/database/database_en.cfm
- FAO 2011. Faostati andmebaas.
- Gale, F. H. 2003. Age-specific patterns of exit and entry in US farming, 1978–1997. – Review of Agricultural Economics, 25 (1), pp. 168–186.
- Glauben, T., Tietje, H., Weiss, C. R. 2004. Intergenerational succession in farm households: Evidence from upper Austria. – Review of Economics of Household, 2 (4), pp. 443–461.
- Glauben, T., Tietje, H., Weiss, C. R. 2002. Intergenerational succession on family farms: Evidence from survey data. – Proceedings of the Xth kongress of EAAE „Exploring diversity in the European Agri-Food System“, 28–31 August 2002, Zaragoza, Spain.
- Hansson, H., Johnsson, V., Widner, O. 2008. Reasons for developing or exiting businesses in the primary sector – a study of milk farmers in central-west Sweden. – Proceedings of the XII kongress of EAAE „People, food and environments: Global trends and EU strategies“, 26–29 August 2008, Ghent, Belgium.
- Kjeldsen-Kragh, S. 2007. The Role of Agriculture in Economic Development. The Lessons of History. Copenhagen: Business School Press, 412 p.
- Lauristin, M. 2001. Kas siirdeaeg on Eestis lõppenud? – Eesti Päevaleht, 25. aprill 2001.
- Lauristin, M., Vihalemm, P. 2008. Eesti siirdeaeg tagasi-vaates: periodiseering ja arengutrendid. Eesti Vabariik 90. Konverentsi kogumik, Pärnu 27–28. august 2008, Haridus- ja Teadusministeerium.
- Maheklubi. 2011. <http://www.maheklubi.ee/tootmine/>
- Morris, C., Evans, N. 2004. Agricultural turns, geographical turns: retrospect and prospect. – Journal of Rural Studies 20 (1), pp. 95–111.
- Peerlings, J. H. M., Ooms, D. L. 2008. Farm growth and exit: Consequences of EU dairy policy reform for Dutch dairy farming. – Proceedings of the XII kongress of EAAE „People, food and environments: Global trends and EU strategies“, 26–29 August 2008, Ghent, Belgium.
- Potter, C., Lobley, M. 1996. The farm family life cycle, succession paths and environmental change in Britain's countryside. – Journal of Agricultural Economics, 47 (2), pp. 172–190.
- Põllumajandusministeerium 2003. Impact of the WTO Process on Agriculture in Transition Economies. 27–29. juuli 2003, Tallinn. Konverentsikogumik.
- Rizov, M., Gavrilescu, D., Gow, H., Mathijs, E., Swinnen, J. F. M. 2001. Transition and Enterprise Restructuring: The Development of Individual Farming in Romania. – World Development 29 (7), pp. 1257–1274.
- Sahrbacher, C., Kellermann, K., Balmann, A. 2008. Winners and Losers of Policy Changes – What is the Role of Structural Change. – Proceedings of the 107th EAAE Seminar “Modelling of Agricultural and Rural Development Policies”, 29 January – 1 February, Seville, Spain.
- Schnicke, H., Happe, K., Sahrbacher, C., Kellermann, K. 2008. Exploring the role of succession patterns in central and Eastern European's dualistic farm structures. – Proceedings of the 107th EAAE Seminar „Modelling of agricultural and rural development policies“, 29 January – 1 February 2008, Seville, Spain.
- Serra, T., Goodwin, B. K., Featherstone, A. M. 2004. Determinants of investments in non-farm assets by farm households. – Agricultural Finance Review 64 (1), pp. 17–32.
- Statistics Latvia 2011. Läti statistikaameti andmebaas.
- Statistics Lithuania 2011. Leedu statistikaameti andmebaas.
- Statistika aastaraamat 1992. Tallinn: Eesti Statistikaamet, 1992.
- Statistikaamet 1999. Põllumajandus 1998. Tallinn.
- Statistikaamet 2010. Põllumajandusloenduse andmeil koondub põllumajandustootmine üha enam suurtesse majapidamistesse. Statistikaameti pressiteade. 17.12.2010.
- Statistikaamet 2011. Statistikaameti andmebaas.
- Swinnen, J. F. M. 2011. A Europe without farmers? Agricultural Policy in an Experience Economy. – Factor Markets No. 1, September 2011, pp. 2–3. http://www.factormarkets.eu/system/files/FM_Newsletter_No1_0.pdf
- Viira, A.-H., Pöder, A., Värnik, R. 2009a. 20 years of transition – institutional reforms and the adaptation of production in Estonian Agriculture. – Agrarwirtschaft (German Journal of Agricultural Economics) No. 7, Vol. 58 (2009), pp. 294–303.
- Viira, A.-H., Pöder, A., Värnik, R. 2009b. The factors affecting the motivation to exit farming – evidence from Estonia. – Food Economics – Acta Agriculturae Scandinavica C, 6, pp. 156–175.
- Virma, F. 2004. Maasuhted, maakasutus ja maakorraldus Eestis. Tartu: Halo Kirjastus.
- Väre, M. 2006. Spousal effect and timing of retirement. – Journal of Agricultural Economics, 57 (1), pp. 65–80.
- Väre, M. 2007. Determinants of farmer retirement and farm succession in Finland. Academic Dissertation. – MTT Agrifood Research Report No. 93. Helsinki: University of Helsinki.
- Wandel, J., Pieniadz, A., Glauben, T. 2011. What is success and what is failure of transition? A critical review of two Decades of agricultural reform in the Europe and Central Asia region. – Post-Communist Economies, 23:02, pp. 139–162.
- Williams, F., Farrington, J. 2006. Succession and the future of farming: problem or perception? The Rural Citizen: Governance, Culture and Wellbeing in the 21st Century. 4–7 April, Plymouth, UK.

Kokkuvõte

Maaelu arengu aruande eesmärk on anda ülevaade maaelust Eestimaal ja selgitada välja võimalused maaelanike rahulolu suurendamiseks ning maapiirkondadest lahkumise vähendamiseks. Iga riigi olulisemaid väärtusi on inimesed, nendest sõltub uute väärtuste loomine ja riigi areng tervikuna. Seetõttu on väga oluline maaainimete elukeskkond, nende soovid ja võimalused ning tingimused, mis tagavad rahulolu.

Maaeluga seotud teemade ring on väga lai, seetõttu on maaelu arengu esimeses aruandes saanud kajastuse ainult valitud teemad. Autorite eesmärk ei ole eelistada üht valdkonda teisele, vaid alustades maaelu terminoloogiast ja väärtustest jõuda maaliste tegevusteni ning maaelu arenguni. Sellised olulised valdkonnad nagu metsamajandus, kogukondlik algatus, kalandus ja palju muudki jäävad järgmiste aruannete teemaks.

Käesoleva aruande esimese peatüki teemadeks on maaelu terminoloogia, arusaamade kujunemine, mõjud ja väärtused. Nimetatud teemad leiavad läbivalt käsitlemist ka teistes peatükkides. Maarahvastiku demograafilised protsessid ja trendid iseloomustavad maal kujunenud olukorda ja tõstatavad edasisi küsimusi.

Teine peatükk annab ülevaate Eesti maaelu arengu uurimusest valdade tasandil, elukeskkonna tingimuste maaelu arengu indeksiga mõõtmise tulemustest. Aruandes ei käsitleta kohalike omavalitsuste võimekust.

Aruande kolmandas osas analüüsitakse linnaliste keskuste tähtsust Eesti maapiirkondadele, töö- ja õpiälaseid seoseid ning püütakse selgust saada, milliseks on kujunenud olukord maapiirkondades nii töökohtade kui ka õpivõimaluste poolest.

Aruande neljanda osa teema on põllumajanduse kui traditsiooniliselt maalise majandustegevusala areng. Vaatluse all on põllumajanduse areng viimase 20 aasta vältel ning otsitakse vastust küsimusele, mis saab edasi.

Mõjujõud ja väärtused

Maaelus tuleb arvestada loomulike globaalsete protsessidega. Globaalse arengutrendina on paljudes Euroopa riikides (kaasa arvatud meie lähinaabruses) täheldatav aktiivses tööeas inimeste ümberpaiknemine keskustesse ja jätkuv eeslinnastumine. Inimesed suunduvad maa-asulatest kiiremalt arenevatesse suurematesse keskustesse ja suurema sissetulekuga sektoritesse.

Majanduses toimuvad muutused mõjutavad ühtmoodi nii maalisi kui ka linnalisi piirkondi. Kuid tootmisstruktuuri ühekülgsus avaldab maaliste piirkondade tööhõivele ja sissetulekute tasemele suuremat mõju. Ka tehnoloogiline areng põhjustab muutusi tööhõives, sest suureneva mehhaniseeritu-

sega kaasneb paratamatult tööjõuvajaduse vähenemine.

Mõisted „maapiirkond”, „maainimene”, „maaelu” eeldavad defineerimisel „maa“ ja „linna” erinevaid kvaliteete, ometi jäävad üleminekud nende kvaliteetide vahel hädusaks ja tendents on selle hädususe suurenemisele. Olulisemateks põhjusteks on suurenev inimeste mobiilsus ja kommunikatsioon ning seeläbi võimalikuks saav integratsioon. Valg- ja vastulinnastumine ning linliku elulaadi tungimine maale hägustavad üha enam piire.

Maaeluga seotud mõisted on juba olemuslikult üllilaid ja mitmedimensioonilised. Küsimuseks pole mitte niivõrd reaalsed nähtused või fenomenid, vaid pigem sotsiaalsed konstruktsioonid ehk see, millega me neid mõisteid seostame. Maast saab seega rääkida kui geograafilisest piirkonnast koos talle omaste sotsiaalsete ja looduslike iseärasustega. Maaelu mõistete tähtsus seisneb jagatud sotsiaalsetes, kultuurilistes ja nendes moraalses väärtustes, mida on hakatud seostama maapiirkondade ja maaeluga.

Maaliste asulate eristus sõltub eelkõige asula maastabist, paiknemispiirkonnast, maakasutusest. Sõltumata sellest, kas põllumajandus on jätkuvalt piirkonna põhiline majandusharu või mitte, on enamik maalisi asulaid välja kasvanud põllumajanduslikust maastikust ning see mõjutab jätkuvalt nende vormi ja ulatust. Maalisus seguneb linnalisusega ja tungib linnadesse samuti nagu linnalisus sisaldub maapiirkondades. Võib väita, et ajaloolises plaanis on linnad suuresti üles ehitatud maapiirkondade arengu arvelt.

Ühiskonnas toimuvad vahetumisprotsessid, kus agaraühiskond asendub industriaalühiskonnaga ja see omakorda infoühiskonnaga, tingivadki muutused elukorralduses ja majandusstruktuuris. Asendumisprotsessile on iseloomulik, et eelnevat ühiskondlikku korraldust hakatakse vähem väärtustama nii moraalses kui fiskaalses mõttes ja sageli unustatakse lihtne, kuid oluline tõdemus – ei saa olla infoühiskonda ilma industriaalühiskonnata ja neid mõlemaid ilma maapiirkondades toodetava toidu ja toormeta. Ühiskonna muutumisel on esile kerkinud maaelu kaubastamine. See on problemaatiline nähtus. Ühelt poolt on tegu maapiirkondadele uue tähenduse andmisega ning seeläbi nende elujõulisuse tagamisega, teisalt on see protsess, mis pigem nõrgestab kohaliku kultuuri omapära ning kogukondlikku ühtekuuluvust ja solidaarsust.

Maapiirkondade majandusstruktuur muutub üldjuhul sarnasemaks linnaregioonidega ja osa piirkondi jääb ääremaaks. Toimub ettevõtluse mitmekesistumine maapiirkondades. Eestis, nagu ka mujal Euroopas, on üldtrendiks olnud tööstustootmise välja viimine linnadest, kusjuures ettevõtjate asukohaeelistusteks on sageli linnalähedased piirkonnad.

Seejuures säilivad mitmed olulised erinevused linnaliste, linnade lähialade ja kaugemate maaliste piirkondade mittepõllumajanduslikus tootmises. Linnalised ja linnalähised tootmised kasutavad enam asukohast tulenevaid konkurentsieeliseid ning orienteeruvad teenindama linnaregioonide turgu, kus on enam inimesi.

Maal on arenemas teenusmajandus. Välja on kujunenud spetsiifilised maalised teenused: talu- ja loodusturism. Maa-asulad erinevad linnadest väiksema mastaabi tõttu põhiliselt teenuste mitmekesisuse ja kättesaadavuse poolest. Eelkõige koos info- tehnoloogiate arenguga (sh e-teenused, e-kaubandus) on teenuste kättesaadavuse probleemid maapiirkondades hakanud vähenema. Needsamad tehnoloogiad teevad võimalikuks ka maaettevõtjate poolt arendatud teenuste laiema pakkumise linnade elanikele ja see avaldab maapiirkonna arengule positiivset mõju. Mittepõllumajanduslike tegevuste sissetung maale on toonud kaasa maastike kasutuse mitmekesistumise linnalise surve all. Ühiskonna nõudlus maastike järele kasvab, maa on üha enam konkureerimisobjektiks erinevate tegevuste vahel. Multifunktsionaalsed maastikud, mis ühendavad linnalisi ja maalisi kasutusi, on muutunud eraldi väärtuseks ning arendamise objektiks. Seega võib öelda, et maal on palju väärtusi, mida eelkõige hindavad piirkonnas asuvad elanikud, kuid neid on hakanud enam väärtustama ka linnaelanikud. Olulisem erinevus on linnaliste ja maaliste piirkondade sissetulekutes, mis on valikute eelduseks.

Agraarühiskonnale on iseloomulik kollektiivne töö, kollektiivsuse kasv. Siirdel industriaalühiskonda, kus piltlikult öeldes on mees tööl, naine kodus või tööl mõnes muus kohas ja lapsed koolis, väheneb kollektiivsus. Postindustriaalses ühiskonnas loovad inimeste suurenunud mobiilsus ja kaasaegsed kommunikatsioonivahendid üha uusi võimalusi eripalgelisteks kontaktideks, kaugused minetavad tähtsuse ja tekivad suhtlemisvõrgustikud.

Eeltoodud kirjeldused selgitasid maaelus toimunud muutusi, mis avavad uusi tahke maaelu arengus ja mida tuleb arvestada ka tulevikupoliitika suunamisel.

Areng ja kohanemine

Maaelu arengu uurimisel on oluline lähtuda kahest tegurist, mis selgitavad nii soovi elada maal kui võimalust elada maal. Soov elada maal tuleneb kättesaadavatest teenustest, looduskeskkonna kvaliteedist ja sotsiaalsetest võrgustikest, mis muudavad maapiirkonna meeldivaks elukeskkonnaks. Võimalus elada maal tuleneb sissetuleku loomise eeldustest ja maa kui ressursiga seotud ning mitteseotud tegevuste mitmekesistamisest. Maaelu areng viitab uute tulevikusuundumuste otsimisele ning peegeldab maal elavate inimeste arenguvõimalusi. Maaelu arengu käsitus otsib võimalusi põllumajanduse ja maapiirkondade muutumiseks.

Maaelu ühe olulisema traditsioonilise maalise tegevuse – põllumajanduse – käsitlemisel tuleb lähtuda nii selle valdkonna positiivsest mõjust arengule kui ka lähtekohast, et põllumajandussektori osatähtsuse suurenemine mingis piirkonnas on pigem ohumärgiks ja viitab piirkonna kui terviku taandarengule. Maaelu arengu tõlgendamise üheks keerukamaks aspektiks ongi tihti just traditsiooniliste maalisisusega seonduvate tegevuste vastuoluline mõju arengule. Näiteks mingi piirkonna arengu väga varajases etapis on põllumajanduse roll väga suur, sest äärmiselt madala arengutaseme juures on oluline põllumajandussektori võimekus tagada elanikkonna toiduga varustatus. Selline piirkond on enamasti tugevas sõltuvuses põllumajandusest ja hõive muudes sektorites on puudulik. Piirkonna edasine areng ei saa aga tuleneda enam mitte niivõrd põllumajandussektori arengust, vaid pigem just võimalustest sissetuleku loomiseks väljaspool põllumajandust. Seega vajab diskussiooni teema, milline oleks põllumajanduse roll sellise piirkonna arengus, kus küsimus ei ole juba ammu enam toiduainetega varustatuses. Nagu näha, jõuame ühe olulise maalisisust rõhutava tegevuse puhul vastuoluliste tulemusteni, mõistame küll põllumajanduse olulist rolli, aga ei saa seda käsitleda olulise arengutegurina kaasaegses majanduses ja ühiskonnas.

Ühed poliitikad soosivad põllumajanduse moderniseerimist, teised kohalikku algatust ja kogukonna arengut. Tõenäoliselt on maaelu arenguks vajalik pöörata tähelepanu kõigile valdkondadele. Maaelu keskseks seadev lähenemine ütleb, et kohalikud inimesed esindavad suurt hulka erinevaid huvisid vastavalt nende sotsiaalsele kuuluvusele ja majanduslikule staatusele. Maaliste piirkondade multifunktsionaalsus tuleneb nii sisemisest mitmekesisusest kui välistest surveteguritest ning konkurentsivõimeline põllumajandussektor ei ole eeltingimuseks elujõulisele maapiirkonnale, kuid võib olla iseloomulik osadele elujõulistele piirkondadele. Küll aga vajame me põllumajanduse poolt pakutavaid funktsioone ja maastikke.

Maapiirkondade arengu mõistes on võimalik eristada kolme tüüpi piirkondade kasvu teooriaid: endogeenne, eksogeenne ja neoendogeenne kasv. Eksogeense kasvu käsitus viitab ühe sektori eelisarendamisele, mistõttu regiooni areng on selle sektori arendamise poliitikate tulemusena moonutatud. Endogeense kasvu käsitus viitab mingis piirkonnas olevatele erilistele ressurssidele nagu inimesed, looduskeskkond, kultuur, mis peavad tagama jätkusuutliku arengu. Neoendogeense kasvu käsitus väidab, et mingi piirkonna arengu tegureid peab otsima nii välistes kui sisemistes tõukejõududes. Keskseks küsimuseks kujuneb hoopis see, kuidas mingi konkreetne regioon suudab üha paremini kasutada oma sisemisi ressursse arengu tagamiseks keskkonnas, mida kujundavad ka välised tegurid. Kohaliku initsiatiivi realiseerimisel muutub oluliseks inimkapital ja selle kättesaadavus.

Seega ei ole areng üheselt defineeritav ja käsitluses muutub määravaks küsimus, mida me soovime saavutada, ja alles seejärel saame kujundada teed oma eesmärgi täitmiseks. Ilmselge on asjaolu, et linna areng mõjutab maa arengut ja vastupidi. Kui maaelu areng ongi vaid osa regionaalsest majandusarengust, ei tohi unustada maaelu olulisi eripärasid, eriti põllumajanduse rolli maaelu raames.

Maaelu arengu tüpoloogia

Maaliste ja linnaliste tegevuste vastandamine pole asjakohane, mõlemal neist on olemas oma kindel koht ühiskonnas. Arengu seisukohalt näeme, et linnalistes sektorites on see olnud kiirem ja arengut on mõjutanud finantsvahendite kättesaadavus ning rahvaarv piirkonnas. Seega muutub oluliseks pigem linnaliste tegevuste välismõju maapiirkondadele ning maalise tegevuse välismõju selle maalise piirkonna arengule.

Maapiirkondadele iseloomuliku eluviisi säilimine sõltub seega ühelt poolt selles piirkonnas elavate inimeste võimest luua piisavalt sissetulekut, mis tagaks kogukonna sotsiaalse ja demograafilise stabiilsuse, ning teiselt poolt mõjutab just seotus linnaga ning linnalise tegevuse välismõju selle piirkonna arengut. Maapiirkondade arengu seisukohalt saame seega eristada maalisi ja linnalisi piirkondi. Maalised piirkonnad võivad geograafiliselt kõrvuti paiknevad isegi ühe maakonna piires osutada tüpoloogiliselt väga erinevaks. Koostatud tüpoloogia eesmärk oli erisuste rõhutamine.

Läbi viidud uuringust selgus, et tüpoloogiliselt saame Eestis eristada kuus erinevat klasterit. Analüüsitud kuuest klasterist osutusid kaks linnaliseks ja neli maaliseks.

Tüpoloogia klaster 1 – maalised tugevad vallad, kus on suur seotus linnalise keskusega ja ka suur põllumaa osatähtsus (34 valda). Esimesse klasterisse kuuluvad vallad erinevad teistest eelkõige põllumaa suure osatähtsuse poolest, mis viitab asustuspildi maalisisusele. Tegemist on maalisisuse tähenduses tugevate valdadega, kus maalisisuse säilimisele aitab kaasa nii seotus linnalise keskusega kui ka põllumaa suur osatähtsus ning suhteliselt kõrgem sissetulekute tase kui teistes maalistes valdades. Need vallad asuvad enamasti Lääne-Virumaal ja Tartumaal.

Tüpoloogia klaster 4 – maalised vallad, kus väikese asustustihedusega kaasneb suur põllumajanduse osatähtsus ning suhteliselt madalamad sissetulekud (80 valda). Seda võib pidada ka tüüpiliseks Eesti maalisi valdu iseloomustavaks klasteriks. Need on maalised vallad, kus väikese asustustihedusega kaasneb suur põllumajanduse osatähtsus ning suhteliselt madalamad sissetulekud. Esimest maalist klasterit eristab neljandast eelkõige põllumajandustevõtete osatähtsus kogu ettevõtluses ning sissetulekute tase.

Tüpoloogia klaster 5 – maalised vallad, mis on surve all, sest põllumajanduse suure osatähtsusega

kaasneb madal asukohaindeks ja suhteliselt madalam sissetulekute tase (33 valda). Viiendas klasteris on enamasti sellised vallad, mis asuvad väga kaugel olulistest keskustest (saartel ning Kagu-Eestis) ning on väga madalate linnalise asustuspildi näitajatega.

Tüpoloogia klaster 6 – maalised vallad, kus maaline eluviis on surve all, sest põllumajanduse suure osatähtsusega kaasneb suhteliselt madal sissetulekute tase (kaheksa valda). Kuues klaster iseloomustab selliseid piirkondi, kus maalise eluviisi jätkusuutlikkus on tugeva surve all, sest põllumajanduse suure osatähtsusega kaasneb väga madal sissetulekute tase. Tegemist on valdadega, mis asuvad enamasti Peipsi järve ääres ja kus majanduslik mahajäämus on muutunud juba nii suureks, et jätkusuutlik toimimine muutub küsitavaks.

Tüpoloogia klaster 2 – linnalised vallad, kus on oluline linnalise keskuse mõju ning põllumajanduse väike osatähtsus (üheksa valda). Linnalised vallad asuvad enamasti Tallinna lähiümbruses. Oluline linnalikus nende valdade puhul on selgitatav valglinnastumisega. Antud klasterit iseloomustab traditsiooniliste maaliste tegevuste osatähtsuse vähenemine. Nende valdade elanikud on linnaliselt hõivatud ja maalisisusele viitab enamasti vaid elukohta paiknemine väljaspool linna administratiivpiiri. Sellesse gruppi kuulub ka näiteks Vändra alevi vald.

Tüpoloogia klaster 3 – pigem linnalised vallad, kus asustuspildi linnalikus mõjutab enamasti suure keskuse olemasolu ning põllumajanduse suhteliselt väiksem osatähtsus (29 valda). Kolmandasse klasterisse kuuluvad vallad asuvad enamasti suuremate linnade läheduses ning omavad tihti ka olulist vallasisest linnalist keskust. Nii asuvadki need vallad valdavalt Tallinna mõjusfääris, moodustades järgmise ringi ümber Tallinna pärast olulise valglinnastumisega valdasid. Samuti kuuluvad kolmandasse klasterisse Pärnu, Narva ja Tartu lähiümbruse vallad. Nendele on iseloomulik suhteliselt suur rahvaarv ja paljukorteriliste elamute osatähtsus ning kõrge asukohaindeks. Samas on nendes valdades ka suhteliselt väike põllumajanduse osatähtsus.

Maaelu arengu indeksi hindamistulemused

Maaelu arengu hindamiseks ei ole olemas kõikide poolt aktsepteeritavat tööriista, mida on lihtne käsitleda ja mille tulemusi interpreteerida. Tulemust mõjutab ka andmete kättesaadavus ja detailsus (valla tasand). Tulenevalt vajalike andmete kättesaadavusest lähtutakse siinkohal maaelu arengu indeksi (MAI) koostamisel viiest alamindeksist, need on paiknemise, rahvastiku, heaolu, ettevõtluse ja maakasutuse osaindeksid.

Maaelu arengut kirjeldavat koondnäitajat – koondindeksit on võimalik tõlgendada nii arengut iseloomustava kui ka marginaliseerumise ohule viitava näitajana. Piirkonna arengutaseme iseloomustamisel tuleb osaindekseid käsitleda komplekselt. Järeldus-

te tegemisel on oluline jälgida analüüsitava valla osaindeksite kaugust keskmisest ning miinimumist ja maksimumist. Konstrueeritud maaelu arengu indeks ei iseloomusta kohalike omavalitsuste suutlikkust, vaid inimeste elukeskkonna kujunemist, arengu kitsaskohti ja arengut tagavaid tegureid. Indikaatori väärtus nullist üheni näitab kas piirkonna suhtelist mahajäämust või arengut elukeskkonnana, mis peegeldab ka inimeste valikuid.

Indikaatorid iseloomustavad nii arengutaset kui ka -potentsiaali. Valitud maapiirkondade valdade analüüsis näeme, et erinevate osaindeksite väärtuste puhul ilmneb ühe või teise piirkonna suhteline eelis või mahajäämus elukeskkonnana. Suurema mõjuga näitaja elukeskkonna kujunemisel on ettevõtluse osaindeks, seega võime väita, et ettevõtlus ja ettevõtluse arendamine on maaelu arengus primaarse tähtsusega. Teine olulisem näitaja on rahvastiku osaindeks, mis iseloomustab piirkonna arengupotentsiaali lähtuvalt piirkonna demograafilisest tööturururvest indeksist, vanemaeliste inimeste osakaalust piirkonnas, rändesaldost, valla territooriumil õppivate üldhariduskooli õpilaste arvust elaniku kohta.

Elukeskkonna arenguvõimaluste oluline näitaja on heaolu osaindeks, mis annab ülevaate palgatöötaja kuukeskmisest brutotulust, maksustatavate tulusaajate osatähtsusest, sissetuleku muutusest 2003–2010, registreeritud töötutest inimese kohta, valdade võlakoozumusest aastal 2009 ning toimetulekutoetustest elaniku kohta. Selle osaindeksi analüüsist selgub, et heaolu on oluliselt suurem nendes valdades, kus ettevõtlus on enam arenenud ning sotsiaaltoetuste saajaid vähem. Näitaja iseloomustab keskmist sissetuleku taset piirkonnas ning tulusaajate osatähtsust ka maksumaksjate mõistes. Ühtlasi peegeldab antud indeks piirkonna võimekust toimida.

Osaindeksite tulemuste alusel tehtud klasteranalüüsis eristusid neli klasterit. Esimesse klasterisse kuulub 78 valda. Neil on kõigi osaindeksite (paiknemine, rahvastik, heaolu, ettevõtlus, maakasutus) osas keskmine arenguvõime. Olulised arenguküsimused seisavad ees just teise klasterisse kuuluvatel 39 vallal. Teise klasteri valdadel on madalamad paiknemise, rahvastiku ja heaolu osaindeksi väärtused. Neis on suhteliselt madal ka ettevõtluse ja maakasutuse osaindeks. Tegemist on valdadega, kus maaelu areng on riski all. Esimesse ja teise klasterisse jäävad vallad asuvad enamasti põllumajanduse seisukohast ebasobivates piirkondades (LFA alad). Kolmanda klasteri 68 valda eristuvad kõige madalama ettevõtluse osaindeksi ning kõige kõrgema maakasutuse osaindeksi poolest. Need on pigem põllumajanduslikud vallad, kus probleem on ettevõtluse arengu ja mitmekesistamisega. Neljas klaster (kaheksa valda) koosneb Tallinna lähiümbruse valdadest ning Ülenurme ja Jõhvi vallast. Neis on nelja esimese osaindeksi tase kõige kõrgem ja maakasutuse osaindeksi tase kõige madalam ning siin muutub põhiküsimuseks maalisuse säilitamine.

Seega on küsitav, kas neid valdasid saabki edaspidi käsitleda maaelu kontekstis. Seega on valdadel väga erinev positsioon, pakkumaks tingimusi hea elukeskkonnana.

Maapiirkondade töö- ja õpialased suhted

Eesti maa-asulate ja maapiirkondade (valdade) tööandjad suudavad pakkuda oma asula või valla elanikele üldjuhul alla poole vajalikest töökohtadest. Maa-asulate ja -piirkondade lõikes erineb kohalike töökohtade osakaal tööhõives väga suurtes piirides, sõltudes muu hulgas oluliselt asula territooriumaalsest asendist erinevat tüüpi linnaliste keskuste suhtes. Kõigi maa-asulates elavate töötajate summeerimisel selgub, et 60% neist töötab linnades registreeritud tööandjate juures. Linnadest pärit töötajatel on maa-asula tööandja poolt loodud töökoht 12% juhtudel. Maa-asulate elanikel, kes töötavad linnade tööandjate töökohtadel, on tulud oluliselt kõrgemad kui samas asulas ja vallas asuva tööandja juures.

Eesti haridussüsteem pakub valdavale osale maa-asulates elavatele lastele häid kodulähedasi haridusvõimalusi alusharidusest kuni kolmanda kooliastmeni, kus vähemalt 70% lastest on seotud maavaldades paiknevate haridusasutustega. Linnaliste keskuste tähtsus muutub hüppeliselt gümnaasiumiastmes. Enam kui pooltes maavaldades oma gümnaasium puudub, kuid ka selle olemasolul eelistab suur osa maavaldade noori linnades pakutavat gümnaasiumiharidust. Sarnaselt tööalaste seostega on ka õpilaste seoste iseloom Eestis piirkonniti väga erinev. Kutse- ja kõrgharidussüsteemi territoriaalne iseloom toob endaga kaasa selle, et erialase hariduse omandamiseks peab absoluutne enamus maanoortest oma koduvallast lahkuma. Kõrghariduse puhul tähendab see ühtlasi enda sidumist linnadega.

Seega ilmneb, et maa ja linn on Eestis töö ja hariduse osas tihedalt läbi põimunud ning maa-asulad ja maapiirkonnad ja nende elanikud sõltuvad linnadest väga olulisel määral. Selleks, et maanoored muutuksid kaasaegses ühiskonnas oma oskuste ja teadmiste poolest konkurentsivõimeliseks, peavad nad üldjuhul siirduma edasi õppima linna. Samas haridussüsteemi esimesed astmed nagu ka suur hulk muid sotsiaal-majanduslikke ja füüsilisi sidemeid ühendavad peresid tugevalt maaga – oma asula ja vallaga.

Et maapiirkondade elanike töö ja õppimine on järjest rohkem seotud linnadega, siis on inimeste maa-le jäämise/tulemise eeltingimuseks head võimalused elanike liikumiseks. Eesti oludes on võtmeküsimuseks kõvakattega teede võrgustiku tihendamine. See on maalise asula üks põhilisi arengueeldusi, eriti asulate uuenemisel linnadest lähtuva sisserände tulemusel. Elanike mobiilsus ja hübriidsete eluladide levik peab olema maapiirkondade arengut toetavates poliitikates arvesse võetud. Kahtlemata on vajalik ka tehniliste taristute kaasaegsus ning

kvaliteetse mobiilside ja interneti kättesaadavaks muutmine kogu riigi territooriumil.

Põllumajanduse kui maalise tegevuse areng

Maaelu areng peitub inimeste võimalustes ja soovides ennast realiseerida ning on regiooniti väga ebaühtlane. Plaanimajandusest turumajandusse siirdumine Eesti majanduses, sealhulgas põllumajanduses, on lõppenud ning peamised reformid on läbi viidud. Samas ei ole põllumajandustoetused uutes ja vanades ELi liikmesriikides ühtlustunud ning seega võiks ka toetustasemetega ühtlustumist vaadelda siirdetseaduse protsessina. Sellegipoolest on ELi liikmelisuse mõju Eesti põllumajandusele olnud positiivne.

Pärast ELiga liitumist on põllumajandusmaa kasutus Eestis taas suurenenud, teravilja tootmismahd on taastunud 1990ndate alguse tasemel ning Eestist on saanud teravilja ja õliseemnete netoeksportija. Ka teraviljade saagikus ning piimalehmade produktiivsus on kasvanud. Investeeringutoetuste programmid on aidanud oluliselt suurendada põllumajandustootjate investeeringuid uutesse tehnoloogiatesse. Vaatamata eelõeldule on Eesti põllumajanduses probleeme ning lahendamist vajavaid väljakutseid.

Üheks oluliseks väljakutseks on põlvkonnaprobleem. Paljud praegused tootjad on jõudnud ikka, kus nad sooviksid lähidekaadil oma tootmisüksuse üle anda. Jätkuvalt on Eestis põllumajanduslike majapidamiste arvu vähenemise kiirus suurem kui nn vanades ja stabiilsetes ELi liikmesriikides. Põllumajanduslike majapidamiste arvu vähenemine iseennest ei ole probleemiks. Kui põllumajandustootmise lõpetanud ettevõtjad siirduvad teistesse majandussektoritesse või jäävad pensionile, siis võib nende seisukohast pidada põllumajandussektorist väljumist sujuvaks ning sellega ei kaasne otseselt sotsiaalseid probleeme (töötus, heitumus).

Arvestades Eesti põllumajandusele iseloomulikku maakasutuse ebavõrdsust, on aga olulisem küsimus see, kas ja kes võtab nn loobujate tootmisüksused üle. Kas loobujate arvult suudavad oma ettevõtteid kasvatada väiksemad ja keskmise suurusega tootjad või liigub see maa suurtootjate kasutusse? Esimesel juhul maakasutuse ebavõrdsus väheneks, teisel juhul suureneks. Eelistatavam võiks olla ebavõrdsuse vähenemine, sest see aitaks kaasa sektoriüleste arengueesmärkide kokkuleppimises ning koostöö tegemises. Kui suurtootja tootmismahd on sama suur kui mitmekümnel või mitmesajal väiksemal tootjal, siis on tal väga keeruline väikestega kokku leppida ühistes huvides, sest kokkuleppe sõlmimise ajani ning tehingukulud ületavad tõenäoliselt koostööst saadava majandusliku kasu.

Eesti on piima, teravilja ning õliseemneid eksportiv riik. Et Eesti põllumajandustootjad oleksid nende kaupadega maailmaturul konkurentsivõimelised, tuleb neil jätkuvalt tõsta oma tootlikkust. Piimatoodang lehma kohta ning teravilja saagikus iseloomustavad osatootlikkust. Nende näitajate areng on

Eestis viimase 20 aasta jooksul olnud EL-12 riikidega võrreldes mõnevõrra kiirem, kuid mitte palju. Eesti keskmine piimatoodang lehma kohta on ELi riikide võrdluses samal tasemel, kuid teravilja saagikused on ELi keskmisest kaugel ning jäävad alla ka Läti, Leedu ja Soome näitajatele. Kõrget piimakust ja teraviljade saagikust ei saa aga seada eesmärgiks omaette. Väga hoolikalt tuleb kalkuleerida seda, kui kallis on täiendav piima- või teraviljakilogramm. Seega on oluline panustada teadustöösse ning nõuandesse, mis aitaksid tõsta põllumajandustootjate tootlikkust.

Kaasaegne tehnoloogia nõuab põllumajandustootjalt üha paremat oskusteavet. Põllumajandustootmise lõpetamise põhjuste analüüs tõstis esile teadmiste ja tootmise jätkamise vahelise positiivse seose. Seega on oluline, et tänapäeva põllumajandustootjad osaleksid aktiivselt elukestvas õppes ning tulevased põllumajandustootjad saaksid kaasaegse hariduse, kuna see tõstab nende konkurentsivõimet.

Traditsioonilises põllumajandustootmises on meil hulk väiketootjaid ja suhteliselt väike hulk suuri põllumajandustootjaid, kuid arengu mõistes on vaja tähelepanu pöörata ka keskmise suurusega tootjate tekkele, et lisanduks enam töökohti.

Üldised tähelepanekud ja soovitus

- Seoses üldise rahvaarvu suurenemisega maailmas on põllumajandustootmine kui toidutootmise esimene lüli väga tähtis valdkond ka Eestile. Tulevikutsenaariume silmas pidades võib Eesti kujuneda senisest sobivamaks põllumajandustootmise piirkonnaks seoses piisava mageveevaru ja soodsamaks kujunevate kliimatiliste tingimustega. Põllumajandustootmise nõuetega vastavusse viimiseks ja kvaliteetse toidu kindlustamiseks tuleb jätkuvalt tähelepanu pöörata tootmise kaasajastamisele ja keskkonnasäästlike tehnoloogiate kasutamisele. Maailmas räägitakse üha enam rohelisest majandusest ning sellega kaasnevast tehnoloogiate efektiivsusest ja saastamise vähendamisest. Eesti põllumajandustootmise ees seisavad suured väljakutsed, suurendamiseks tootmisest saadavat lisandväärtust tootlikkuse suurendamisega ning samas keskkonnasäästlikult. Arengu soodustamiseks tuleb enam tähelepanu pöörata teaduse ja innovatsiooni siirdele tootmisse.
- Maalise tegevuse, s.o põllumajanduse arengu tagamiseks on enam tähelepanu vaja pöörata reaalse ühistegevuse tekkimisele kogu toiduketi ulatuses. Olukorras, kus põllumajandustootjad on enamikul juhtudel hinnavõtjad ja kogu muu toiduketi osad hinnakujundajad, tuleb enam tähelepanu pöörata toiduhinna kujunemisele ning lisandväärtuse jagunemisele ahelas. Riiklikult on vaja suurendada tootjate-töötajate ühistegevust toetavaid meetmeid investeeringuteks ühistes eesmärkide seadmiseks ja täitmiseks.

- Viimastel aastatel on hoogustunud mahetootmine. Paraku tuleb tõdeda, et subsideerimisest hoolimata pole mahetoodangut piisavalt saadaval ning mahetootjate sissetulekute struktuuris on toetuste osa umbes 90%. Väiksematele tootmisüksustele võiks selle valdkonna arendamine osutada sobivaks alternatiiviks traditsioonilisest põllumajandustootmisest loobumisel väheste konkurentsivõime tõttu. Senisest enam tuleb mahetootmise valdkonna arendamisel pöörata tähelepanu kõrgema lisandväärtuse saavutamiseks. Mahetoodete tarbimine sõltub sissetulekute ja teadlikkuse tasemest. Seetõttu on vajalik suurendada inimeste teadlikkust mahetoodetest, samal ajal suurendades reaalset pakutava mahetoodangu kogust ja sortimenti. Võrreldava kvaliteedi puhul saab tarbijale kauba valikul otsustavaks hind. Konkurentsivõimelise (turupõhise) mahetootmise arenguks on oluline ühistegevuse soodustamine ja koostöö toiduvõrgustikega.
 - Tehnoloogia areng traditsioonilistes maalistes tegevusvaldkondades ning mehhaniseerituse kasv vabastab tööjõudu sektorist ning tingib vajaduse pöörata suuremat tähelepanu mitmekesise ettevõtluse tekkele ja vabaneva tööjõu ümberõppele. Seega muutub üha olulisemaks enama tähelepanu pööramine sisulisemale valdkondlikule täienduse ümberõppele, mis suurendab inimeste reaalset konkurentsivõimet ettevõtlusega alustamisel või selle edasiarendamisel.
- Piirkondlikud arenguvajadused**
- Maaelu arengu riiklikul suunamisel tuleb pöörata enam tähelepanu erinevate piirkondade arenguvajadustele. Asukohast tulenevalt võib kaugus keskustest olla piirkonna arengule määravaks teguriks. Kauguse suurenedes suurenevad kulud ja kasvab aeg piirkonnast kaupade ja teenuste pakumisel. Oluliseks muutub teedevõrgu olemasolu ja kvaliteet, et suurendada regioonile ligipääsetavust ning regiooni suutlikkust konkureerida teenuste ja toodete turul. Tähelepanu tuleb pöörata liikumisvõimaluste kindlustamisele tööl käimiseks oma piirkonnast väljaspool. Peame oluliseks, et teede ja muude taristuelementide korrastamise ja väljaarendamisega paralleelselt suurendatakse tähelepanu ettevõtlusvõimaluste loomisele ja soodustamisele maapiirkonnas.
 - Keskustest kaugel paiknevates valdades on märgata piirkonna hääbumist. Näitena võib siin tuua Piirissaare valla, mis asub Venemaa piiri lähialas. Siinne vananev rahvastik ja ettevõtlusvõimaluste vähesus ei loo eeldusi arenguks ning selle piirkonna jätkusuutlikkus sõltub riigi võimest suunata investeeringuid ja luua eeldusi elukeskkonna säilimiseks.
 - Senisest enam tuleb tähelepanu osutada noorte ja perealiste elukeskkonna tingimuste parandamisele, et nad pärast õpinguid sooviksid naasta oma kodukohta ja sinna elama jääda ja seal oma pere luua. Soovitus: tuleks kaaluda suunamisi koos pakutavate hüvedega noorte maapiirkonda tagasikutsumiseks.
 - Eestis tervikuna tuleks maaelus tagada olukord, kus piirkond oleks atraktiivne nii elukeskkonnana kui ka tööpaigana. Erinevatel piirkondadel on erinevad arengueeldused, üldine eesmärk on maalise eluviisi jätkumine ja inimeste keskustesse koondumise pidurdamine.
 - Vajalik on kaaluda piirkondlike programmide leviala. Piirkondlike programmide üheks eesmärgiks peab olema kultuuriajalooliste sidemete säilimine ja põlvkondadevaheline edasikandumine, piirkondlike erisuste arvestamine ettevõtlusaktiivsuse suurendamisel ja arendamisel.
 - Suured kõikumised palgas ja võimalustes saada sissetulekut põhjustavad inimeste liikumise suuremate keskuste poole. Palgaerinevuste vähendamiseks tuleb soodustada ettevõtete loomist maapiirkondadesse nii, et sellega ei kaasneks traditsiooniliste maaliste tegevuste hääbumist ja keskonnariske.
 - Maalistes piirkondades, kus on ajalooliselt säilinud põllumajandus- ja metsandustootmine, on vajalik suunata tähelepanu ressursside efektiivsemale kasutamisele ja tootlikkuse kasvule uusi keskonnasäästlikke tehnoloogiaid kasutades. Samal ajal ei tohi langeda tootmise konkurentsivõime.
 - Maalise piirkonna areng on tihedasti põimunud linnalise piirkonna arenguga. Linnaliste piirkondade arendamisel on võimalik soodustada ka maalise piirkonna arengut. Maalise piirkonna teenuste ja kaupade tarbija on linnas töötav ja elav individ. Traditsiooniliste maaliste tegevuste toodang peab jõudma läbi targa korralduse efektiivseid kanaleid pidi linnalise piirkonna inimeseni.
 - Maaelu sõlmprobleem on inimestele kvaliteetsete teenuste kättesaadavuse kindlustamine ja aja lühendamine nende teenuste kättesaamiseks. Kui sissetulekute tase ei suuda maapiirkondades järele jõuda linnaliste piirkondade tasemele, muutub inimestele eriti oluliseks elukeskkonna kvaliteet ja seda soosiv elukeskkonna korraldus.
 - Maaelu arengu seisukohalt on tähtis pöörata senisest enam tähelepanu eri soost ja erineva vanusega inimeste sidumisele tööelu ja ettevõtlusega.
 - Riigis, mille rahvaarv on väike ja kahanev, on oluline toetada perekondlikel alustel ettevõtluse alustamist, et siduda erinevaid põlvkondi enam maaliste tegevustega ja tagada suurem järjepidevus. Pereettevõtluse toetamise vajadus tuleneb ka tõsiasiast, et Eestis on rohkearvuliselt loodud mikroettevõtteid, mille jätkusuutlikkus võib kujuneda kaheldavaks, kui pole ettevõtmise ülevõtjaid või kui turutingimustest tulenevalt ei suudeta tagada kriitilist sissetuleku taset, et palgata töötajaid või tagada see tase oma pereliikmetele. Osa-

ajaga töötamine maaettevõtluses on kujunenud probleemiks, mistõttu paljud inimesed on siirdunud tööle linnalistesse piirkondadesse. Pereettevõtluse aktiivsuse kasvuks oleks vajalik toetada noorte koolitamist ja selle korraldamist.

- Toetada noorte ettevõtlust, milleks soodustada enam 13–18aastaste noorte suvetöid ja ettevõtlust. Enam kaasa aidata noorte inimeste tööharjumuse ja aktiivsuse kujundamisele. Varajases eluetapis maaettevõtlusega liitumisel valmistab tööharjumus neid paremini ette ja aitab mõista nii ettevõtluse kui ka igapäevase tööelu olemust.
- Noored on kogukonna osa, nende kaasamine erinevatesse võrgustikesse kogukondlikul tasandil võimaldab noortel saada juurde kasulikke praktilisi oskusi ja kogemusi vanemalt generatsioonilt, paremini aru saada väärtustest ja õppida neid hindama.
- Eakad on osa kogukonnast ning neile tuleb pöörata rohkem tähelepanu. Vajalikud on eakate ettevõtlikkust suurendavad meetmed, mis võimaldavad neil tunda end täisväärtusliku osana ühiskonnast ja vastavalt tervislikule seisundile olla aktiivne. Vanemad inimesed on enamasti läbi ajalooliste tingimuste seotud oma elukohaga maal ja tahaksid olla tegevad ka ettevõtluses samas piirkonnas.

Rahvastiku ümberpaiknemine ja valdade rahvastiku kontsentratsioon linnaregioonide tagamaal asuvasse valdadesse on jätkuvalt ümber kujundamas Eesti maarahvastikku. Eeslinnastumise protsess on toimunud juba mitu aastakümnet ja jätkuva ümberpaiknemise tulemusena on oluliselt tõusnud mõnede piirkondade tähtsus Eesti kogurahvastikus.

Eesti edukaks arenguks peavad ka maapiirkonnad olema konkurentsivõimelised nii oma inimkapitali kvantiteedi kui kvaliteedi poolest. Arvestades, et enam kui pooltes valdades on elanike arv kümne aasta jooksul vähenenud üle 10%, on rahvastiku vähenemise aeglustamine tõsine väljakutse enamikule Eesti valdadele. Kriitilisteks teguriteks saab, kuivõrd atraktiivset elukeskkonda suudab mingi piirkond elanikele pakkuda ning elanike ealistes iseärasustest tulenevaid teenusevajadusi rahuldada. Suured erisused rahvastiku ealistes koosseisus esitavad erinevaid väljakutseid valdadele, mistõttu on küsimuseks, kuidas saaks regionaalpoliitiliste otsustega diferentseerida seda, kuidas erinevas olukorras

vallad saaksid reageerida oma erinevatele vajadustele.

Maaelu arengus on oluline küsimus, kuhu koonduvad teenuste pakkujad. Kas enamik neist jääb linnalistesse piirkondadesse ja maalistest piirkondadest teenused kaovad või tagatakse teenuste kättesaadavus ja kvaliteet olenemata asustustihedusest. Elukeskkonna kujunemisel on see oluline faktor. Maapiirkonna elanikele on tähtis sõiduteede läbitavus olenemata aastaajast, panga-, posti- ja arstiteenuse kättesaadavus. Samuti muutub oluliseks, kuidas tagada maapiirkonna elanikele toidukaupade ja sotsiaalteenuste kättesaadavus, arvestades, et tegemist on vananeva generatsiooniga. Inimeste elujärg ja võimalused hakkama saada ei tohiks sõltuda nende sünni- või elukohast.

- Naisettevõtluse arendamiseks ja toetamiseks tuleb tähtsustada naiste rolli maapiirkonna ettevõtluse ja kogukonna arendamisel, et naised, kes on enam teadlikud piirkonna arenguvajadustest ja võimalustest, kes tunnetavad paremini selle piirkonna igapäevaseid probleeme ja kitsaskohti, saaksid anda oma panuse nende lahendamiseks.

- Tuleb luua raamistik kohalike/piirkondlike ressursside põhjalikumaks väljaselgitamiseks.

Kõik nimetatud piirkondlikud arenguvajadused oleks selgeks aluseks arengukavade koostamisel ja edasiste tegevuste kujundamisel. Küsimus on eesmärgis: millised on piirkonna suuremad tugevused pikaajalise arengu tagamiseks ning mida peaks muutma, et see areng tagada. Millised on ressursid, millega tagada arengut – inimesed, keskkond, taristu, unikaalsus.

Arenguvõimalusi tagavad ressursid.

- Tuleb luua raamistik piirkondlikul tasandil koostöö soodustamiseks. Prioriteetne peab olema reaalset ettevõtlust suurendavate koostöövõrgustike väljaarendamine.
- Maaelu areng on olulise tähtsusega mitte ainult maale, vaid ka linnale. Maaelu arengu toetamiseks on peale maaelu arengu kava toetusmeetmete vajalik integreerida ka teisi finantsallikaid ja programme.
- Eesti maaelu arengu kontekstis on mõistlik arendada mitmekesist ettevõtlust, ühe valdkonna eelisarendamine ei ole pikas perspektiivis otstarbekas.

Lisad

Lisa 2.1. Paiknemise osaindeksi edetabel

1.	Viimsi vald	1,00	54.	Kaarma vald	0,21	107.	Halinga vald	0,17
2.	Rae vald	0,77	55.	Lohusuu vald	0,21	108.	Tabivere vald	0,17
3.	Harku vald	0,60	56.	Paistu vald	0,21	109.	Tori vald	0,17
4.	Vändra alev	0,57	57.	Rägavere vald	0,20	110.	Rõuge vald	0,17
5.	Kiili vald	0,48	58.	Avinurme vald	0,20	111.	Tõstamaa vald	0,17
6.	Saue vald	0,48	59.	Lüganuse vald	0,20	112.	Väätsa vald	0,17
7.	Ülenurme vald	0,46	60.	Are vald	0,20	113.	Saarde vald	0,17
8.	Sauga vald	0,41	61.	Laekvere vald	0,20	114.	Torma vald	0,17
9.	Saku vald	0,40	62.	Viiratsi vald	0,20	115.	Vigala vald	0,16
10.	Tartu vald	0,39	63.	Kernu vald	0,20	116.	Halliste vald	0,16
11.	Jõhvi vald	0,38	64.	Tähtvere vald	0,20	117.	Albu vald	0,16
12.	Kohtla-Nõmme vald		65.	Konguta vald	0,20	118.	Saare vald	0,16
		0,34	66.	Põdrala vald	0,20	119.	Puka vald	0,16
13.	Türi vald	0,33	67.	Räpina vald	0,19	120.	Puurmani vald	0,16
14.	Rapla vald	0,32	68.	Sõmeru vald	0,19	121.	Mustjala vald	0,16
15.	Paikuse vald	0,31	69.	Viru-Nigula vald	0,19	122.	Laheda vald	0,16
16.	Jõelähtme vald	0,31	70.	Kõo vald	0,19	123.	Abja vald	0,16
17.	Raasiku vald	0,31	71.	Antsla vald	0,19	124.	Urvaste vald	0,16
18.	Kuusalu vald	0,30	72.	Kohtla vald	0,19	125.	Illuka vald	0,16
19.	Kohila vald	0,30	73.	Padise vald	0,19	126.	Kõue vald	0,16
20.	Audru vald	0,29	74.	Laeva vald	0,19	127.	Kanepi vald	0,16
21.	Luunja vald	0,28	75.	Haaslava vald	0,19	128.	Risti vald	0,15
22.	Suure-Jaani vald	0,27	76.	Pärsti vald	0,19	129.	Sangaste vald	0,15
23.	Tapa vald	0,27	77.	Pala vald	0,19	130.	Kullamaa vald	0,15
24.	Nõo vald	0,27	78.	Häädemeeste vald		131.	Hanila vald	0,15
25.	Märjamaa vald	0,27			0,19	132.	Ahja vald	0,15
26.	Aegviidu vald	0,26	79.	Mäetaguse vald	0,18	133.	Leisi vald	0,15
27.	Keila vald	0,26	80.	Rakvere vald	0,18	134.	Oru vald	0,15
28.	Vasalemma vald	0,26	81.	Paide vald	0,18	135.	Alatskivi vald	0,15
29.	Maidla vald	0,25	82.	Raikküla vald	0,18	136.	Ambla vald	0,15
30.	Tarvastu vald	0,24	83.	Palupera vald	0,18	137.	Martna vald	0,15
31.	Tahkuranna vald	0,24	84.	Ridala vald	0,18	138.	Rakke vald	0,15
32.	Saarepeedi vald	0,24	85.	Tamsalu vald	0,18	139.	Vaivara vald	0,15
33.	Kasepää vald	0,24	86.	Haljala vald	0,18	140.	Sonda vald	0,14
34.	Vihula vald	0,24	87.	Koigi vald	0,18	141.	Roosna-Alliku vald	
35.	Tootsi vald	0,23	88.	Tõlliste vald	0,18			0,14
36.	Vinni vald	0,23	89.	Karksi vald	0,18	142.	Taebla vald	0,14
37.	Kose vald	0,23	90.	Vastse-Kuuste vald		143.	Koonga vald	0,14
38.	Järvakandi vald	0,23			0,18	144.	Imavere vald	0,14
39.	Anija vald	0,23	91.	Varbla vald	0,18	145.	Kihnu vald	0,14
40.	Otepää vald	0,22	92.	Rannu vald	0,18	146.	Vara vald	0,14
41.	Meeksi vald	0,22	93.	Mäksa vald	0,17	147.	Kareda vald	0,14
42.	Kambja vald	0,22	94.	Toila vald	0,17	148.	Muhu vald	0,14
43.	Jõgeva vald	0,22	95.	Pihtla vald	0,17	149.	Haanja vald	0,14
44.	Väike-Maarja vald		96.	Järva-Jaani vald	0,17	150.	Mikitamäe vald	0,14
		0,22	97.	Palamuse vald	0,17	151.	Lihula vald	0,14
45.	Kadrina vald	0,22	98.	Kolga-Jaani vald	0,17	152.	Valgjärve vald	0,14
46.	Põlva vald	0,22	99.	Kaiu vald	0,17	153.	Nissi vald	0,13
47.	Kehtna vald	0,22	100.	Noarootsi vald	0,17	154.	Surju vald	0,13
48.	Vändra vald	0,21	101.	Koeru vald	0,17	155.	Piirissaare vald	0,13
49.	Võru vald	0,21	102.	Kõpu vald	0,17	156.	Vastseliina vald	0,13
50.	Alajõe vald	0,21	103.	Juuru vald	0,17	157.	Tudulinna vald	0,13
51.	Peipsiääre vald	0,21	104.	Võnnu vald	0,17	158.	Käru vald	0,13
52.	Rõngu vald	0,21	105.	Iisaku vald	0,17	159.	Lasva vald	0,13
53.	Põltsamaa vald	0,21	106.	Pajusi vald	0,17	160.	Kõlleste vald	0,13

161.	Puhja vald	0,13	172.	Meremäe vald	0,11	183.	Orava vald	0,09
162.	Karula vald	0,13	173.	Laimjala vald	0,11	184.	Õru vald	0,09
163.	Sõmerpalu vald	0,13	174.	Orissaare vald	0,11	185.	Salme vald	0,09
164.	Helme vald	0,13	175.	Käina vald	0,11	186.	Vormsi vald	0,09
165.	Nõva vald	0,12	176.	Kärula vald	0,11	187.	Hummuli vald	0,08
166.	Veriora vald	0,12	177.	Lümanda vald	0,11	188.	Misso vald	0,08
167.	Torgu vald	0,12	178.	Taheva vald	0,10	189.	Aseri vald	0,06
168.	Põide vald	0,12	179.	Ruhnu vald	0,10	190.	Värskas vald	0,06
169.	Varstu vald	0,12	180.	Valjala vald	0,10	191.	Kihelkonna vald	0,05
170.	Pühalepa vald	0,12	181.	Emmaste vald	0,10	192.	Kõrgessaare vald	0,03
171.	Mooste vald	0,12	182.	Mõniste vald	0,10	193.	Lavassaare vald	0,00

Lisa 2.2. Rahvastiku osaindeksi edetabel

1.	Harku vald	1,00	46.	Tamsalu vald	0,46	89.	Orava vald	0,42
2.	Rae vald	0,81	47.	Järva-Jaani vald	0,46	90.	Raikküla vald	0,42
3.	Kiili vald	0,77	48.	Kuusalu vald	0,45	91.	Kehtna vald	0,42
4.	Viimsi vald	0,74	49.	Väätsa vald	0,45	92.	Rakke vald	0,42
5.	Saue vald	0,73	50.	Valjala vald	0,45	93.	Salme vald	0,42
6.	Saku vald	0,72	51.	Võru vald	0,45	94.	Halinga vald	0,42
7.	Ülenurme vald	0,66	52.	Helme vald	0,45	95.	Mooste vald	0,42
8.	Paikuse vald	0,65	53.	Vara vald	0,45	96.	Vinni vald	0,42
9.	Luunja vald	0,63	54.	Iisaku vald	0,45	97.	Maidla vald	0,41
10.	Nõo vald	0,61	55.	Vastseliina vald	0,45	98.	Ahja vald	0,41
11.	Tartu vald	0,57	56.	Käina vald	0,45	99.	Tõlliste vald	0,41
12.	Juuru vald	0,56	57.	Keila vald	0,45	100.	Koonga vald	0,41
13.	Sauga vald	0,56	58.	Tarvastu vald	0,45	101.	Räpina vald	0,41
14.	Imavere vald	0,56	59.	Mäetaguse vald	0,45	102.	Kihnu vald	0,41
15.	Surju vald	0,55	60.	Sõmeru vald	0,45	103.	Halliste vald	0,41
16.	Kose vald	0,54	61.	Kaiu vald	0,44	104.	Laekvere vald	0,40
17.	Kohila vald	0,54	62.	Värskas vald	0,44	105.	Antsla vald	0,40
18.	Kambja vald	0,54	63.	Nissi vald	0,44	106.	Mäksa vald	0,40
19.	Taebla vald	0,53	64.	Koigi vald	0,44	107.	Puka vald	0,40
20.	Võnnu vald	0,53	65.	Lasva vald	0,44	108.	Albu vald	0,40
21.	Noarootsi vald	0,52	66.	Kõue vald	0,44	109.	Tori vald	0,40
22.	Ridala vald	0,51	67.	Hummuli vald	0,44	110.	Leisi vald	0,40
23.	Urvaste vald	0,51	68.	Tabivere vald	0,44	111.	Põltsamaa vald	0,40
24.	Sõmerpalu vald	0,51	69.	Rägavere vald	0,44	112.	Kõpu vald	0,40
25.	Varstu vald	0,50	70.	Häädemeeste vald	0,44	113.	Vändra alev	0,39
26.	Jõelähtme vald	0,50				114.	Torma vald	0,39
27.	Rapla vald	0,49	71.	Tapa vald	0,43	115.	Abja vald	0,39
28.	Koeru vald	0,49	72.	Saarepeedi vald	0,43	116.	Tudulinna vald	0,39
29.	Kaarma vald	0,49	73.	Paistu vald	0,43	117.	Rõuge vald	0,39
30.	Alatskivi vald	0,49	74.	Padise vald	0,43	118.	Väike-Maarja vald	0,39
31.	Raasiku vald	0,49	75.	Avinurme vald	0,43			
32.	Palupera vald	0,48	76.	Vastse-Kuuste vald	0,43	119.	Põlva vald	0,39
33.	Sangaste vald	0,48				120.	Pala vald	0,39
34.	Kadrina vald	0,48	77.	Toila vald	0,43	121.	Viiratsi vald	0,39
35.	Otepää vald	0,48	78.	Suure-Jaani vald	0,43	122.	Haaslava vald	0,39
36.	Kernu vald	0,48	79.	Rakvere vald	0,43	123.	Roosna-Alliku vald	0,39
37.	Vändra vald	0,48	80.	Lihula vald	0,43			
38.	Palamuse vald	0,48	81.	Anija vald	0,43	124.	Ambla vald	0,39
39.	Tõstamaa vald	0,48	82.	Vigala vald	0,43	125.	Veriora vald	0,39
40.	Tahkuranna vald	0,47	83.	Are vald	0,43	126.	Taheva vald	0,39
41.	Lüganuse vald	0,47	84.	Laeva vald	0,43	127.	Vasalemma vald	0,39
42.	Haljala vald	0,47	85.	Rõngu vald	0,43	128.	Puurmani vald	0,39
43.	Rannu vald	0,47	86.	Tähtvere vald	0,43	129.	Laheda vald	0,38
44.	Audru vald	0,47	87.	Orissaare vald	0,43	130.	Konguta vald	0,38
45.	Puhja vald	0,46	88.	Oru vald	0,42	131.	Märjamaa vald	0,38

132.	Pärsti vald	0,38	152.	Kohtla-Nõmme vald		173.	Aseri vald	0,29
133.	Käru vald	0,38			0,35	174.	Järvakandi vald	0,29
134.	Põdrala vald	0,38	153.	Kanepi vald	0,35	175.	Hanila vald	0,29
135.	Kolga-Jaani vald	0,38	154.	Kohtla vald	0,35	176.	Aegviidu vald	0,28
136.	Lavassaare vald	0,37	155.	Saarde vald	0,35	177.	Misso vald	0,28
137.	Kullamaa vald	0,37	156.	Saare vald	0,34	178.	Pihtla vald	0,27
138.	Lümanda vald	0,37	157.	Varbla vald	0,34	179.	Sonda vald	0,26
139.	Pajusi vald	0,37	158.	Türi vald	0,34	180.	Illuka vald	0,26
140.	Viru-Nigula vald	0,37	159.	Martna vald	0,33	181.	Kihelkonna vald	0,26
141.	Kõo vald	0,36	160.	Vormsi vald	0,33	182.	Mikitamäe vald	0,26
142.	Ruhnu vald	0,36	161.	Pühalepa vald	0,33	183.	Kasepää vald	0,25
143.	Kõrgessaare vald	0,36	162.	Mõniste vald	0,33	184.	Meremäe vald	0,24
144.	Kõlleste vald	0,36	163.	Kärla vald	0,32	185.	Peipsiääre vald	0,24
145.	Karksi vald	0,36	164.	Paide vald	0,32	186.	Nõva vald	0,23
146.	Jõgeva vald	0,36	165.	Karula vald	0,32	187.	Muhu vald	0,23
147.	Risti vald	0,36	166.	Laimjala vald	0,32	188.	Vihula vald	0,22
148.	Vaivara vald	0,36	167.	Haanja vald	0,31	189.	Meeksi vald	0,21
149.	Valgjärve vald	0,35	168.	Õru vald	0,31	190.	Torgu vald	0,18
150.	Jõhvi vald	0,35	169.	Kareda vald	0,30	191.	Tootsi vald	0,17
151.	Emmaste vald	0,35	170.	Pöide vald	0,30	192.	Alajõe vald	0,13
			171.	Mustjala vald	0,29	193.	Piirissaare vald	0,00
			172.	Lohusuu vald	0,29			

Lisa 2.3. Heaolu osaindeksi edetabel

1.	Rae vald	1,00	34.	Viru-Nigula vald	0,66	68.	Kareda vald	0,58
2.	Ülenurme vald	0,97	35.	Tähtvere vald	0,65	69.	Puka vald	0,58
3.	Harku vald	0,89	36.	Rakvere vald	0,65	70.	Taebla vald	0,57
4.	Noarootsi vald	0,87	37.	Vigala vald	0,65	71.	Muhu vald	0,57
5.	Raasiku vald	0,85	38.	Ambla vald	0,65	72.	Tarvastu vald	0,56
6.	Aegviidu vald	0,83	39.	Kose vald	0,65	73.	Konguta vald	0,56
7.	Saku vald	0,82	40.	Haljala vald	0,65	74.	Järvakandi vald	0,56
8.	Kiili vald	0,81	41.	Vätsa vald	0,64	75.	Sonda vald	0,56
9.	Rõngu vald	0,79	42.	Otepää vald	0,64	76.	Padise vald	0,56
10.	Palupera vald	0,78	43.	Kambja vald	0,64	77.	Jõhvi vald	0,55
11.	Nõva vald	0,77	44.	Kihelkonna vald	0,63	78.	Martna vald	0,55
12.	Kõlleste vald	0,73	45.	Koigi vald	0,63	79.	Kadrina vald	0,55
13.	Saue vald	0,73	46.	Pöide vald	0,63	80.	Kärla vald	0,55
14.	Sõmeru vald	0,73	47.	Lümanda vald	0,63	81.	Järva-Jaani vald	0,55
15.	Laeva vald	0,73	48.	Torgu vald	0,62	82.	Kaiu vald	0,54
16.	Kuusalu vald	0,72	49.	Nõo vald	0,62	83.	Emmaste vald	0,54
17.	Vihula vald	0,72	50.	Kõue vald	0,62	84.	Veriora vald	0,54
18.	Ruhnu vald	0,72	51.	Oru vald	0,62	85.	Paikuse vald	0,54
19.	Iisaku vald	0,71	52.	Kaarma vald	0,62	86.	Sauga vald	0,53
20.	Viimsi vald	0,71	53.	Illuka vald	0,62	87.	Vändra vald	0,53
21.	Jõelähtme vald	0,71	54.	Halinga vald	0,62	88.	Lohusuu vald	0,53
22.	Kernu vald	0,70	55.	Hummuli vald	0,62	89.	Mustjala vald	0,53
23.	Laimjala vald	0,69	56.	Kullamaa vald	0,62	90.	Kolga-Jaani vald	0,53
24.	Pihtla vald	0,69	57.	Salme vald	0,61	91.	Maidla vald	0,53
25.	Põltsamaa vald	0,68	58.	Tori vald	0,61	92.	Kõpu vald	0,53
26.	Lüganuse vald	0,68	59.	Rakke vald	0,61	93.	Tudulinna vald	0,52
27.	Rannu vald	0,68	60.	Pala vald	0,60	94.	Kõrgessaare vald	0,52
28.	Kihnu vald	0,67	61.	Kõo vald	0,60	95.	Toila vald	0,52
29.	Leisi vald	0,67	62.	Anija vald	0,60	96.	Kohtla vald	0,52
30.	Jõgeva vald	0,67	63.	Paide vald	0,60	97.	Saarepeedi vald	0,51
31.	Vändra alev	0,67	64.	Tartu vald	0,60	98.	Tahkuranna vald	0,51
32.	Luunja vald	0,66	65.	Imavere vald	0,59	99.	Nissi vald	0,51
33.	Kohtla-Nõmme vald	0,66	66.	Rägavere vald	0,59	100.	Kanepi vald	0,51
			67.	Puurmani vald	0,59	101.	Võnnu vald	0,51

102.	Vinni vald	0,51	132.	Viiratsi vald	0,45	162.	Audru vald	0,36
103.	Palamuse vald	0,50	133.	Rapla vald	0,45	163.	Märjamaa vald	0,36
104.	Vasalemma vald	0,50	134.	Vastseliina vald	0,45	164.	Saarde vald	0,35
105.	Puhja vald	0,50	135.	Paistu vald	0,44	165.	Kasepää vald	0,34
106.	Suure-Jaani vald	0,50	136.	Vastse-Kuuste vald	0,44	166.	Karksi vald	0,34
107.	Pühalepa vald	0,50				167.	Mõniste vald	0,33
108.	Põlva vald	0,49	137.	Valgjärve vald	0,44	168.	Sõmerpalu vald	0,33
109.	Laheda vald	0,49	138.	Are vald	0,44	169.	Hanila vald	0,33
110.	Alatskivi vald	0,49	139.	Ridala vald	0,44	170.	Mäksa vald	0,33
111.	Kohila vald	0,49	140.	Keila vald	0,44	171.	Pärsti vald	0,33
112.	Valjala vald	0,48	141.	Albu vald	0,44	172.	Orava vald	0,32
113.	Räpina vald	0,48	142.	Mäetaguse vald	0,43	173.	Meeksi vald	0,32
114.	Surju vald	0,48	143.	Käina vald	0,43	174.	Lihula vald	0,32
115.	Türi vald	0,47	144.	Tamsalu vald	0,43	175.	Karula vald	0,31
116.	Saare vald	0,47	145.	Haaslava vald	0,43	176.	Antsla vald	0,30
117.	Tabivere vald	0,47	146.	Orissaare vald	0,43	177.	Urvaste vald	0,30
118.	Tõstamaa vald	0,47	147.	Risti vald	0,42	178.	Põdrala vald	0,30
119.	Väike-Maarja vald	0,47	148.	Piirissaare vald	0,42	179.	Meremäe vald	0,29
			149.	Koeru vald	0,41	180.	Ahja vald	0,28
120.	Sangaste vald	0,47	150.	Abja vald	0,41	181.	Haanja vald	0,27
121.	Laekvere vald	0,47	151.	Mikitamäe vald	0,41	182.	Rõuge vald	0,27
122.	Vormsi vald	0,46	152.	Roosna-Alliku vald	0,41	183.	Lavassaare vald	0,26
123.	Torma vald	0,46				184.	Alajõe vald	0,26
124.	Värskä vald	0,46	153.	Varstu vald	0,40	185.	Vaivara vald	0,24
125.	Võru vald	0,46	154.	Halliste vald	0,38	186.	Taheva vald	0,21
126.	Vara vald	0,46	155.	Juuru vald	0,38	187.	Aseri vald	0,19
127.	Avinurme vald	0,46	156.	Pajusi vald	0,38	188.	Varbla vald	0,17
128.	Häädemeeste vald	0,46	157.	Helme vald	0,38	189.	Mooste vald	0,11
			158.	Raikküla vald	0,37	190.	Misso vald	0,10
129.	Käru vald	0,46	159.	Tootsi vald	0,37	191.	Koonga vald	0,09
130.	Tõlliste vald	0,46	160.	Tapa vald	0,36	192.	Õru vald	0,05
131.	Lasva vald	0,46	161.	Kehtna vald	0,36	193.	Peipsiääre vald	0,00

Lisa 2.4. Ettevõtluse osaindeksi edetabel

1.	Harku vald	1,00	25.	Paikuse vald	0,36	49.	Vigala vald	0,31
2.	Viimsi vald	0,95	26.	Vasalemma vald	0,36	50.	Alajõe vald	0,31
3.	Rae vald	0,80	27.	Misso vald	0,35	51.	Vändra alev	0,31
4.	Jõhvi vald	0,69	28.	Kohila vald	0,35	52.	Noarootsi vald	0,31
5.	Kiili vald	0,61	29.	Are vald	0,34	53.	Tõstamaa vald	0,31
6.	Saku vald	0,53	30.	Muhu vald	0,34	54.	Roosna-Alliku vald	0,31
7.	Saue vald	0,51	31.	Tähtvere vald	0,34			
8.	Vormsi vald	0,51	32.	Tahkuranna vald	0,34	55.	Kernu vald	0,30
9.	Ülenurme vald	0,46	33.	Kihnu vald	0,34	56.	Meremäe vald	0,30
10.	Jõelähtme vald	0,44	34.	Ridala vald	0,34	57.	Palupera vald	0,30
11.	Lümanda vald	0,43	35.	Tartu vald	0,34	58.	Iisaku vald	0,30
12.	Haanja vald	0,41	36.	Laimjala vald	0,33	59.	Suure-Jaani vald	0,30
13.	Luunja vald	0,41	37.	Kose vald	0,33	60.	Kohtla-Nõmme vald	0,30
14.	Sauga vald	0,40	38.	Orissaare vald	0,33			
15.	Keila vald	0,39	39.	Varstu vald	0,33	61.	Vastseliina vald	0,30
16.	Rapla vald	0,39	40.	Türi vald	0,33	62.	Urvaste vald	0,30
17.	Mõniste vald	0,38	41.	Märjamaa vald	0,32	63.	Sõmeru vald	0,30
18.	Karula vald	0,38	42.	Valgjärve vald	0,32	64.	Raikküla vald	0,30
19.	Ruhnu vald	0,38	43.	Kambja vald	0,32	65.	Antsla vald	0,29
20.	Orava vald	0,38	44.	Pala vald	0,32	66.	Ahja vald	0,29
21.	Nõva vald	0,37	45.	Raasiku vald	0,32	67.	Pärsti vald	0,29
22.	Otepää vald	0,37	46.	Haaslava vald	0,32	68.	Kasepää vald	0,29
23.	Käina vald	0,37	47.	Audru vald	0,32	69.	Emmaste vald	0,29
24.	Leisi vald	0,37	48.	Aegviidu vald	0,31	70.	Kuusalu vald	0,29

71.	Lohusuu vald	0,29	112.	Kadrina vald	0,26	155.	Vaivara vald	0,21
72.	Põlva vald	0,29	113.	Rõngu vald	0,25	156.	Viru-Nigula vald	0,21
73.	Vihula vald	0,29	114.	Puka vald	0,25	157.	Lavassaare vald	0,21
74.	Võru vald	0,29	115.	Mäksa vald	0,25	158.	Sangaste vald	0,21
75.	Toila vald	0,29	116.	Saarepeedi vald	0,25	159.	Palamuse vald	0,21
76.	Rõuge vald	0,28	117.	Nissi vald	0,25	160.	Kohtla vald	0,21
77.	Tapa vald	0,28	118.	Pihla vald	0,25	161.	Peipsiääre vald	0,21
78.	Kanepi vald	0,28	119.	Halliste vald	0,25	162.	Aseri vald	0,20
79.	Varbla vald	0,28	120.	Oru vald	0,25	163.	Võnnu vald	0,20
80.	Lasva vald	0,28	121.	Tori vald	0,25	164.	Väätša vald	0,20
81.	Rakvere vald	0,28	122.	Surju vald	0,25	165.	Taheva vald	0,20
82.	Kaarma vald	0,28	123.	Laheda vald	0,25	166.	Rannu vald	0,19
83.	Kehtna vald	0,28	124.	Alatskivi vald	0,25	167.	Põltsamaa vald	0,19
84.	Karksi vald	0,28	125.	Saarde vald	0,25	168.	Väike-Maarja vald	
85.	Kõlleste vald	0,28	126.	Haljala vald	0,24			0,19
86.	Konguta vald	0,28	127.	Kullamaa vald	0,24	169.	Õru vald	0,19
87.	Kärla vald	0,28	128.	Kareda vald	0,24	170.	Värskä vald	0,19
88.	Vara vald	0,28	129.	Juuru vald	0,24	171.	Puhja vald	0,18
89.	Tamsalu vald	0,28	130.	Albu vald	0,24	172.	Mäetaguse vald	0,18
90.	Halinga vald	0,28	131.	Veriora vald	0,24	173.	Koonga vald	0,18
91.	Järvakandi vald	0,28	132.	Viiratsi vald	0,24	174.	Maidla vald	0,18
92.	Laeva vald	0,27	133.	Sõmerpalu vald	0,24	175.	Tootsi vald	0,18
93.	Padise vald	0,27	134.	Kolga-Jaani vald	0,24	176.	Imavere vald	0,18
94.	Ambla vald	0,27	135.	Paide vald	0,23	177.	Koeru vald	0,18
95.	Martna vald	0,27	136.	Tabivere vald	0,23	178.	Põide vald	0,18
96.	Risti vald	0,27	137.	Kõue vald	0,23	179.	Järva-Jaani vald	0,17
97.	Vändra vald	0,27	138.	Vinni vald	0,23	180.	Rägavere vald	0,17
98.	Vastse-Kuuste vald		139.	Käru vald	0,23	181.	Koigi vald	0,17
		0,27	140.	Valjala vald	0,23	182.	Hummuli vald	0,16
99.	Tõlliste vald	0,26	141.	Hanila vald	0,23	183.	Torma vald	0,16
100.	Taebla vald	0,26	142.	Lüganuse vald	0,23	184.	Põdrala vald	0,16
101.	Anija vald	0,26	143.	Pühalepa vald	0,23	185.	Tudulinna vald	0,16
102.	Mustjala vald	0,26	144.	Salme vald	0,23	186.	Saare vald	0,15
103.	Kaiu vald	0,26	145.	Kõpu vald	0,22	187.	Pajusi vald	0,15
104.	Piirissaare vald	0,26	146.	Abja vald	0,22	188.	Laekvere vald	0,13
105.	Nõo vald	0,26	147.	Puurmani vald	0,22	189.	Kõo vald	0,12
106.	Räpina vald	0,26	148.	Mooste vald	0,22	190.	Meeksi vald	0,12
107.	Lihula vald	0,26	149.	Jõgeva vald	0,22	191.	Illuka vald	0,12
108.	Mikitamäe vald	0,26	150.	Helme vald	0,22	192.	Sonda vald	0,12
109.	Paistu vald	0,26	151.	Tarvastu vald	0,22	193.	Torgu vald	0,00
110.	Kõrgessaare vald	0,26	152.	Rakke vald	0,22			
111.	Häädemeeste vald		153.	Kihelkonna vald	0,22			
		0,26	154.	Avinurme vald	0,21			

Lisa 2.5. Maakasutuse osaindeksi edetabel

1.	Ambla vald	1,00	13.	Hummuli vald	0,80	25.	Tähtvere vald	0,73
2.	Kareda vald	0,96	14.	Maidla vald	0,80	26.	Kõpu vald	0,73
3.	Rannu vald	0,92	15.	Haaslava vald	0,78	27.	Paide vald	0,73
4.	Väike-Maarja vald		16.	Rakvere vald	0,78	28.	Kolga-Jaani vald	0,72
		0,89	17.	Imavere vald	0,77	29.	Põlva vald	0,72
5.	Koigi vald	0,88	18.	Albu vald	0,77	30.	Jõgeva vald	0,71
6.	Koonga vald	0,87	19.	Koeru vald	0,76	31.	Are vald	0,71
7.	Torma vald	0,87	20.	Põltsamaa vald	0,76	32.	Rakke vald	0,71
8.	Järva-Jaani vald	0,85	21.	Varbla vald	0,75	33.	Käru vald	0,70
9.	Pajusi vald	0,83	22.	Roosna-Alliku vald		34.	Halliste vald	0,69
10.	Laekvere vald	0,82			0,74	35.	Tarvastu vald	0,69
11.	Kullamaa vald	0,81	23.	Palamuse vald	0,74	36.	Mõniste vald	0,69
12.	Martna vald	0,81	24.	Kõo vald	0,73	37.	Puurmani vald	0,69

38.	Karula vald	0,68	91.	Urvaste vald	0,52	143.	Vihula vald	0,39
39.	Tudulinna vald	0,68	92.	Surju vald	0,52	144.	Rapla vald	0,39
40.	Vinni vald	0,68	93.	Vara vald	0,52	145.	Haanja vald	0,39
41.	Laeva vald	0,68	94.	Tori vald	0,52	146.	Kernu vald	0,39
42.	Kaiu vald	0,67	95.	Varstu vald	0,52	147.	Nõva vald	0,38
43.	Väätsa vald	0,66	96.	Leisi vald	0,52	148.	Saarde vald	0,38
44.	Tamsalu vald	0,66	97.	Kõlleste vald	0,51	149.	Tahkuranna vald	0,38
45.	Kadrina vald	0,65	98.	Lihula vald	0,51	150.	Raasiku vald	0,37
46.	Põide vald	0,64	99.	Õru vald	0,50	151.	Anija vald	0,37
47.	Tõlliste vald	0,63	100.	Orissaare vald	0,50	152.	Kõrgessaare vald	0,36
48.	Haljala vald	0,62	101.	Pala vald	0,50	153.	Põdrala vald	0,36
49.	Abja vald	0,62	102.	Saarepeedi vald	0,49	154.	Pühalepa vald	0,36
50.	Vändra vald	0,62	103.	Tabivere vald	0,49	155.	Meeksi vald	0,35
51.	Laimjala vald	0,62	104.	Sonda vald	0,49	156.	Võru vald	0,34
52.	Sõmeru vald	0,61	105.	Tapa vald	0,49	157.	Aseri vald	0,34
53.	Nõo vald	0,61	106.	Risti vald	0,49	158.	Ahja vald	0,34
54.	Mäksa vald	0,61	107.	Illuka vald	0,48	159.	Kärla vald	0,34
55.	Võnnu vald	0,61	108.	Kambja vald	0,48	160.	Nissi vald	0,34
56.	Vormsi vald	0,61	109.	Puka vald	0,48	161.	Häädemeeste vald	
57.	Sangaste vald	0,61	110.	Kanepi vald	0,48			0,33
58.	Juuru vald	0,60	111.	Hanila vald	0,47	162.	Kohila vald	0,32
59.	Rõngu vald	0,59	112.	Taheva vald	0,47	163.	Vastseliina vald	0,31
60.	Palupera vald	0,59	113.	Kaarma vald	0,47	164.	Audru vald	0,30
61.	Sõmerpalu vald	0,59	114.	Oru vald	0,46	165.	Rae vald	0,30
62.	Meremäe vald	0,58	115.	Kihelkonna vald	0,46	166.	Vändra alev	0,29
63.	Valjala vald	0,58	116.	Karksi vald	0,46	167.	Salme vald	0,28
64.	Vigala vald	0,58	117.	Lüganuse vald	0,46	168.	Kiili vald	0,28
65.	Laheda vald	0,58	118.	Misso vald	0,46	169.	Jõelähtme vald	0,26
66.	Valgjärve vald	0,58	119.	Mooste vald	0,45	170.	Saku vald	0,26
67.	Viiratsi vald	0,57	120.	Käina vald	0,45	171.	Lohusuu vald	0,25
68.	Orava vald	0,57	121.	Kose vald	0,45	172.	Kuusalu vald	0,24
69.	Tartu vald	0,57	122.	Torgu vald	0,45	173.	Otepää vald	0,24
70.	Noarootsi vald	0,56	123.	Saare vald	0,45	174.	Toila vald	0,23
71.	Raikküla vald	0,56	124.	Taebala vald	0,45	175.	Vaivara vald	0,23
72.	Suure-Jaani vald	0,56	125.	Tõstamaa vald	0,45	176.	Järvakandi vald	0,19
73.	Konguta vald	0,56	126.	Rõuge vald	0,44	177.	Aegviidu vald	0,18
74.	Kõue vald	0,56	127.	Veriora vald	0,44	178.	Paikuse vald	0,18
75.	Helme vald	0,55	128.	Mikitamäe vald	0,44	179.	Sauga vald	0,18
76.	Mäetaguse vald	0,55	129.	Lümanda vald	0,44	180.	Värska vald	0,17
77.	Lasva vald	0,55	130.	Paistu vald	0,43	181.	Kihnu vald	0,17
78.	Luunja vald	0,55	131.	Iisaku vald	0,43	182.	Keila vald	0,17
79.	Rägavere vald	0,55	132.	Muhu vald	0,42	183.	Peipsiääre vald	0,14
80.	Märjamaa vald	0,55	133.	Halinga vald	0,42	184.	Vasalemma vald	0,14
81.	Pärsti vald	0,54	134.	Vastse-Kuuste vald		185.	Harku vald	0,13
82.	Viru-Nigula vald	0,54			0,41	186.	Kohtla-Nõmme vald	
83.	Antsla vald	0,54	135.	Räpina vald	0,41			0,13
84.	Ülenurme vald	0,54	136.	Emmaste vald	0,41	187.	Lavassaare vald	0,11
85.	Kohtla vald	0,54	137.	Saue vald	0,41	188.	Alajõe vald	0,10
86.	Mustjala vald	0,54	138.	Alatskivi vald	0,41	189.	Kasepää vald	0,07
87.	Kehtna vald	0,54	139.	Avinurme vald	0,41	190.	Tootsi vald	0,06
88.	Türi vald	0,53	140.	Padise vald	0,41	191.	Ruhnu vald	0,05
89.	Pihtla vald	0,53	141.	Ridala vald	0,40	192.	Piirissaare vald	0,04
90.	Puhja vald	0,52	142.	Jõhvi vald	0,40	193.	Viimsi vald	0,00

Lisa 2.6. Koondindeksi edetabel

1.	Harku vald	1,00	59.	Juuru vald	0,34	115.	Sõmerpalu vald	0,29
2.	Rae vald	0,93	60.	Jõgeva vald	0,34	116.	Võru vald	0,29
3.	Viimsi vald	0,93	61.	Väike-Maarja vald		117.	Kohtla-Nõmme vald	
4.	Kiili vald	0,70			0,34			0,29
5.	Ülenurme vald	0,66	62.	Väätsa vald	0,34	118.	Viiratsi vald	0,29
6.	Saue vald	0,65	63.	Vinni vald	0,34	119.	Käru vald	0,29
7.	Saku vald	0,62	64.	Ridala vald	0,34	120.	Alatskivi vald	0,29
8.	Jõhvi vald	0,52	65.	Pala vald	0,33	121.	Laheda vald	0,29
9.	Luunja vald	0,52	66.	Taebla vald	0,33	122.	Valjala vald	0,28
10.	Tartu vald	0,49	67.	Martna vald	0,33	123.	Nõva vald	0,28
11.	Nõo vald	0,45	68.	Lüganuse vald	0,33	124.	Paistu vald	0,28
12.	Noarootsi vald	0,44	69.	Võnnu vald	0,33	125.	Aegviidu vald	0,28
13.	Jõelähtme vald	0,44	70.	Laimjala vald	0,33	126.	Antsla vald	0,28
14.	Raasiku vald	0,43	71.	Roosna-Alliku vald		127.	Kõo vald	0,28
15.	Sauga vald	0,42			0,33	128.	Tabivere vald	0,28
16.	Tähtvere vald	0,42	72.	Surju vald	0,33	129.	Kihnu vald	0,28
17.	Ambla vald	0,42	73.	Varstu vald	0,33	130.	Mäksa vald	0,28
18.	Palupera vald	0,42	74.	Rakke vald	0,33	131.	Vasalemma vald	0,28
19.	Paikuse vald	0,41	75.	Albu vald	0,32	132.	Pärsti vald	0,27
20.	Kose vald	0,41	76.	Kõpu vald	0,32	133.	Vastse-Kuuste vald	
21.	Vändra alev	0,41	77.	Koeru vald	0,32			0,27
22.	Kambja vald	0,41	78.	Märjamaa vald	0,32	134.	Räpina vald	0,27
23.	Rannu vald	0,41	79.	Konguta vald	0,32	135.	Abja vald	0,27
24.	Rakvere vald	0,40	80.	Kõue vald	0,32	136.	Kanepi vald	0,27
25.	Rapla vald	0,40	81.	Tõstamaa vald	0,32	137.	Pihlta vald	0,27
26.	Sõmeru vald	0,40	82.	Kolga-Jaani vald	0,32	138.	Mäetaguse vald	0,27
27.	Laeva vald	0,39	83.	Käina vald	0,32	139.	Puhja vald	0,27
28.	Kohila vald	0,38	84.	Saarepeedi vald	0,32	140.	Tudulinna vald	0,27
29.	Are vald	0,38	85.	Hummuli vald	0,32	141.	Pajusi vald	0,27
30.	Rõngu vald	0,38	86.	Tõlliste vald	0,31	142.	Varbla vald	0,27
31.	Imavere vald	0,37	87.	Puurmani vald	0,31	143.	Vastseliina vald	0,26
32.	Vormsi vald	0,37	88.	Kõlleste vald	0,31	144.	Vihula vald	0,26
33.	Kadrina vald	0,37	89.	Orava vald	0,31	145.	Helme vald	0,26
34.	Koigi vald	0,37	90.	Urvaste vald	0,31	146.	Avinurme vald	0,26
35.	Leisi vald	0,37	91.	Paide vald	0,31	147.	Toila vald	0,26
36.	Vigala vald	0,36	92.	Keila vald	0,31	148.	Häädemeeste vald	
37.	Haaslava vald	0,36	93.	Tapa vald	0,31			0,26
38.	Vändra vald	0,36	94.	Torma vald	0,31	149.	Kohtla vald	0,26
39.	Haljala vald	0,36	95.	Sangaste vald	0,31	150.	Lihula vald	0,26
40.	Kernu vald	0,36	96.	Karula vald	0,31	151.	Nissi vald	0,26
41.	Suure-Jaani vald	0,36	97.	Audru vald	0,31	152.	Mustjala vald	0,26
42.	Otepää vald	0,36	98.	Mõniste vald	0,30	153.	Ruhnu vald	0,25
43.	Tarvastu vald	0,36	99.	Tori vald	0,30	154.	Veriora vald	0,25
44.	Kaarma vald	0,36	100.	Anija vald	0,30	155.	Risti vald	0,25
45.	Põlva vald	0,35	101.	Raikküla vald	0,30	156.	Emmaste vald	0,25
46.	Järva-Jaani vald	0,35	102.	Lasva vald	0,30	157.	Koonga vald	0,25
47.	Põltsamaa vald	0,35	103.	Halinga vald	0,30	158.	Haanja vald	0,25
48.	Tahkuranna vald	0,35	104.	Halliste vald	0,30	159.	Muhu vald	0,24
49.	Iisaku vald	0,35	105.	Vara vald	0,30	160.	Põide vald	0,24
50.	Kullamaa vald	0,35	106.	Padise vald	0,30	161.	Karksi vald	0,24
51.	Lümanda vald	0,35	107.	Laekvere vald	0,30	162.	Rõuge vald	0,24
52.	Kaiu vald	0,35	108.	Orissaare vald	0,30	163.	Ahja vald	0,23
53.	Kuusalu vald	0,35	109.	Oru vald	0,30	164.	Salme vald	0,23
54.	Kareda vald	0,34	110.	Kehtna vald	0,30	165.	Kärla vald	0,22
55.	Maidla vald	0,34	111.	Viru-Nigula vald	0,30	166.	Lohusuu vald	0,22
56.	Palamuse vald	0,34	112.	Valgjärve vald	0,29	167.	Järvakandi vald	0,21
57.	Türi vald	0,34	113.	Rägavere vald	0,29	168.	Meremäe vald	0,21
58.	Tamsalu vald	0,34	114.	Puka vald	0,29	169.	Kõrgessaare vald	0,20

170.	Saarde vald	0,20	178.	Misso vald	0,17	186.	Meeksi vald	0,09
171.	Pühalepa vald	0,19	179.	Taheva vald	0,17	187.	Aseri vald	0,09
172.	Saare vald	0,19	180.	Põdrala vald	0,17	188.	Alajõe vald	0,08
173.	Mikitamäe vald	0,19	181.	Sonda vald	0,16	189.	Lavassaare vald	0,07
174.	Kihelkonna vald	0,19	182.	Värskla vald	0,16	190.	Torgu vald	0,07
175.	Hanila vald	0,18	183.	Kasepää vald	0,14	191.	Tootsi vald	0,05
176.	Illuka vald	0,18	184.	Vaivara vald	0,14	192.	Peipsiääre vald	0,04
177.	Mooste vald	0,17	185.	Õru vald	0,11	193.	Piirissaare vald	0,00

Lisa 2.7. Osaindeksite korrelatsioonid

	Paiknemine	Rahvastik	Heaolu	Ettevõtlus	Maakasutus
Paiknemine	1,00	0,34	0,28	0,28	-0,16
Rahvastik	0,34	1,00	0,25	0,20	0,02
Heaolu	0,28	0,25	1,00	0,17	0,00
Ettevõtlus	0,28	0,20	0,17	1,00	-0,36
Maakasutus	-0,16	0,02	0,00	-0,36	1,00

Märkus: Punasega on tähistatud statistiliselt olulised korrelatsioonid

Lisa 2.8. Osaindeksite mõju koondindeksi kujunemisele

	Vabaliige	Paiknemine	Rahvastik	Heaolu	Ettevõtlus	Maakasutus
b	-0,25	0,25	0,36	0,24	0,44	0,34